ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

ӘЛ-ФАРАБИ

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ЖУРНАЛЫ

Том 24 № 3(95) 2026 ж.

AL-FARABI
JOURNAL OF SOCIO-HUMANITARIAN STUDIES

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

ФАРАБИТАНУДЫҢ ТАРИХЫ МЕН ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ – ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ ФАРАБИЕВЕДЕНИЯ

Шермухамедова Н.А.
Музаффар Хайруллаев и становление фарабиеведения в Узбекистане: историко-философский анализ.....3

АБАЙТАНУ: ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МҰРА ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ТҮСІНДІРМЕЛЕР – АБАЕВЕДЕНИЕ: ФИЛОСОФСКОЕ НАСЛЕДИЕ И СОВРЕМЕННЫЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Әлайдар Е., Иманбекова Б.И.
Толық пен бостық: Абай түсінігіндегі толық адам бейнесінің парадоксалды сипаты 18

ТҰЛҒА, РУХАНИЛЫҚ ЖӘНЕ АДАМ БОЛМЫСЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ – ЛИЧНОСТЬ, ДУХОВНОСТЬ И ЦЕННОСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО БЫТИЯ

Оразбекова А., Сағиқызы А., Есимова А.Е, Досхожина Ж.М.
Жаттану мәселесі: классикалық негіздер және заманау иинтерпретациялар.....35

МӘДЕНИЕТ. БІРЕГЕЙЛІК. ӘДІЛЕТТІЛІК – КУЛЬТУРА. ИДЕНТИЧНОСТЬ. СПРАВЕДЛИВОСТЬ

Toimataev D., Amantaeva A., Abdrakhmanova R.
The problem of justice in the history of philosophy: from classical concepts to contemporary interpretations.....50

Khassiyetova Zh.Zh., Ismagambetova Z.N., Ozdemir N.
Theoretical, methodological and cultural-philosophical contributions of the birminghamschool to the study of phenomen identity.....69

Джуманова Г.Ж., Коянбаева Г.Р., Бурова Е.Е.
Ценности и идентичность в контексте национальной безопасности..... .86

Шоманов А.Ж., Шакиров С.Е., Кызырбек Д.К., Топаева Ш.Е.
Концепт консолидированной идентичности в контексте взаимодействия власти и общества: модельная перспектива для Казахстана.....101

ҚР ҒЖБМ ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ ШЖҚ РМК «ФИЛОСОФИЯ, САЯСАТТАНУ ЖӘНЕ ДІНТАНУ ИНСТИТУТЫ»

Мерзімді баспасөз басылымдарын және (немесе) ақпарат агенттіктерін есепке алу туралы куәлік № 13403-Ж 22.02.2013 ж.

Журнал ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің философия және саяси ғылымдары бойынша негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын ғылыми басылымдар тізіміне енгізілген. (Комитет бұйрығы 05.07.2013 ж. №1033; Комитет бұйрығы 20.08.2013 ж. № 1201).

2003 ж. шығарыла бастады

Жазылу көрсеткіші – 74671

© Философия, саясаттану және дінтану институты
050010, Алматы, Шевченко көшесі, 28, www. alfarabijournal.org

© Filosofia, saiasattanu jäne dıntanu instituty
050010, Almaty, Şevchenko köşesı, 28, www. alfarabijournal.org

ӘЛ-ФАРАБИ

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ЖУРНАЛЫ

АЛЬ-ФАРАБИ

ЖУРНАЛ СОЦИОГУМАНИТАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Том 24 № 3(95) 2026 г.

Malik G., Yerzhanov Y., Tulemissov B., Kurmanbek A.
Axıologıcal legıtımatıon of authorıty ın the kazakh worldvıew: charısma, justıce, and the ınstıtutıon of bıys...117

ҚАЗІРГІ ЗАМАН ФИЛОСОФИЯСЫ: ЖАҢА МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ЗЕРТТЕУ ТӘСІЛДЕРІ – СОВРЕМЕННАЯ ФИЛОСОФИЯ: НОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ПОДХОДЫ

Хусаинова Г.Д., Нургалиев Н.А., Ф.С. Кенжебекова
Алгоритмическая вера и трансформация проблемы веры и разума в цифровую эпоху.....135

Аминжонов К.Х.
Влияние искусственного интеллекта и алгоритмических рекомендательных систем на идеологические взгляды молодежи.....149

Imankul Zh.N., Bagasharov K.S.
The Almaty School of Dialectical Logic and Intellectual Sovereignty in Kazakhstan.....164

АДАМ ЖӘНЕ ҚОҒАМ – ЧЕЛОВЕК И ОБЩЕСТВО

Seryozhkina T.V.
Transformation of Gender Perceptions of Kazakhstani Youth in the Digital Media Environment.....181

ТАРИХИ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ КОНТЕКСТЕРДЕГІ ДІН – РЕЛИГИЯ В ИСТОРИЧЕСКОМ И СОВРЕМЕННОМ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ КОНТЕКСТАХ

Аманкулов Х.Т., Утпинов Н.Т., Кайрбеков Н.Е.
Рационалдылық және діни таным: Сағдуддин ат-Тафтазанидің мұрасын философиялық-эпистемологиялық талдау.....196

МЕРЕЙТОЙЛАР – ЮБИЛЕЙНЫЕ ДАТЫ

Капышеву – 80!.....211

Наши авторы.....212

Our authors.....214

Content.....216

РГП на ПХВ «ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ» КОМИТЕТА НАУКИ МНВО РК

Свидетельство о постановке на учет периодического издания и (или) информационного агентства №13403-Ж от 22.02.2013 г.

Журнал включен в перечень научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки МНВО РК для публикации основных результатов научной деятельности по философским и политическим наукам (приказ Комитета от 05.07.2013 г. № 1033; приказ Комитета от 20.08.2013 г. № 1201).

Издается с 2003 г.

Подписной индекс – 74671

© Философия, саясаттану және дінтану институты
050010, Алматы, Шевченко көшесі, 28 www. alfarabijournal.org

© Filosofia, saiasattanu jäne dıntanu instituty
050010, Almaty, Şevchenko köşesı, 28, www. alfarabijournal.org

МРНТИ: 02.91.91 https://doi.org/10.48010/2026.3/1999-5911.01

МУЗАФФАР ХАЙРУЛЛАЕВ И СТАНОВЛЕНИЕ ФАРАБИЕВЕДЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ: ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

[1]Н.А. Шермухамедова*
[1]Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
(Ташкент, Узбекистан)
[1]shermuhamedova_n@mail.ru

[1]Shermukhamedova N.A.*
[1]Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan (Tashkent, Uzbekistan)
[1]shermuhamedova_n@mail.ru

***Ссылка**:* Шермухамедова Н.А. Музаффар Хайруллаев и становление фарабиеведения в Узбекистане: историко-философский анализ // *Аль-Фараби.* – 2026. – Т. 24. № 3(95). – С. 3-17.

Аннотация. Статья посвящена исследованию научного и философского наследия академика Музаффара Хайруллаева и определению его роли в становлении фарабиеведения и историко-философской науки в Узбекистане. Особое внимание уделяется деятельности ученого по изучению и интерпретации философского наследия Абу Насра аль-Фараби, а также его вкладу в формирование национальной школы исследования восточной философии. Методологическую основу исследования составляют историко-философский, герменевтический, сравнительно-аналитический и системный подходы, позволяющие рассмотреть наследие Хайруллаева в контексте взаимодействия восточной и западной философских традиций. Показано, что обращение ученого к первоисточникам и сравнительный анализ философских текстов способствовали критическому пересмотру европоцентристских интерпретаций восточной философии и обоснованию самостоятельного характера философской системы аль-Фараби. Раскрывается значение Хайруллаева в институционализации фарабиеведения как самостоятельного исследовательского направления, формировании научной школы и подготовке нового поколения философов и востоковедов. Рассматривается также трансформация его исследовательской и просветительской деятельности в период независимости Узбекистана, когда изучение философского наследия Востока приобрело новое значение в контексте национального самосознания и культурной самоидентификации. Делается вывод, что наследие Музаффара Хайруллаева имеет не только историко-философское, но и современное методологическое значение для исследования интеллектуальных традиций Центральной Азии, диалога Востока и Запада и процессов формирования национального философского самосознания.

Ключевые слова: Музаффар Хайруллаев, аль-Фараби, фарабиеведение, восточная философия, история философии, философское наследие, национальное философское самосознание, диалог Востока и Запада.

* Автор-корреспондент: Н.А. Шермухамедова, shermuhamedova_n@mail.ru

Введение

Исследование интеллектуального наследия мыслителей Востока во второй половине XX века стало одним из значимых направлений историко-философской науки в Центральной Азии. Особое место в этом процессе заняло обращение к наследию Абу Насра аль-Фараби, философские идеи которого рассматривались не только в контексте средневековой арабо-мусульманской философии, но и как важнейшее звено взаимодействия античной, восточной и европейской интеллектуальных традиций. Формирование фарабиеведения как самостоятельного исследовательского направления было связано с деятельностью целого поколения философов и востоковедов Узбекистана, Казахстана и других республик Центральной Азии. Одним из ученых, внесших существенный вклад в данный процесс, был академик Музаффар Хайруллаев.

Научное наследие М. Хайруллаева получило достаточно широкое освещение в историко-философской литературе. Исследователи отмечают его вклад в изучение философии аль-Фараби и других мыслителей Востока, развитие истории философии в Узбекистане, подготовку научных кадров и формирование национальной философской школы. Вместе с тем в существующих исследованиях деятельность Хайруллаева нередко рассматривается преимущественно в биографическом, историографическом или науковедческом аспектах. В меньшей степени предметом специального анализа становится методологическое и концептуальное значение его исследований для становления фарабиеведения, а также предпринятая им критика европоцентристских интерпретаций восточной философии.

Актуальность обращения к данной проблематике обусловлена современными процессами переосмысления интеллектуального наследия Центральной Азии и поиском методологических оснований для его включения в более широкий мировой историко-философский дискурс. В этом отношении особый интерес представляет позиция Хайруллаева, который, опираясь на сравнительный анализ первоисточников, стремился показать самостоятельность философской традиции Востока и обосновать значение аль-Фараби не только как интерпретатора античной философии, но и как создателя оригинальной философской системы. Такой подход приобретает особую значимость в контексте современных дискуссий о преодолении европоцентризма и необходимости более репрезентативного понимания истории мировой философии.

В отличие от исследований, сосредоточенных преимущественно на биографии ученого или отдельных направлениях его научной деятельности, в настоящей статье наследие М. Хайруллаева рассматривается в единстве трех взаимосвязанных аспектов: его вклада в становление фарабиеведения как самостоятельного научного направления; критического переосмысления европоцентристских трактовок восточной философии; формирования национальной историко-философской школы в Узбекистане. Такой ракурс позволяет выявить не только историческое значение деятельности ученого, но

и методологический потенциал его наследия для современных исследований философской мысли Центральной Азии.

Цель статьи- осуществить историко-философский анализ научного наследия Музаффара Хайруллаева и определить его роль в становлении фарабиеведения и национальной историко-философской школы Узбекистана. Научная новизна исследования заключается в концептуализации вклада Хайруллаева не только как исследователя и популяризатора наследия аль-Фараби, но и как одного из представителей историко-философской традиции, способствовавшей пересмотру европоцентристской модели интерпретации философии Востока и утверждению ее самостоятельного места в истории мировой философской мысли.

Методология

Методологическая основа исследования обусловлена историко-философским характером поставленной проблемы и сочетает историко-философский, герменевтический, сравнительно-аналитический и системный подходы, дополненные принципами историзма и научной объективности. Историко-философский подход используется для реконструкции научного наследия академика М. Хайруллаева в контексте развития философской мысли XX века и становления фарабиеведения в Узбекистане. Он позволяет проследить интеллектуальную преемственность между античной и средневековой восточной философией, а также выявить особенности интерпретации наследия аль-Фараби в трудах ученого. Герменевтический метод применяется при анализе философских текстов и научных работ Хайруллаева с целью реконструкции смысловых и концептуальных оснований его трактовки философии аль-Фараби.

Сравнительно-аналитический метод служит для сопоставления различных оценок научного наследия М. Хайруллаева и выявления специфики его подхода к восточной философии. Особое значение данный метод приобретает при рассмотрении критики европоцентристских интерпретаций философской традиции Востока и обосновании самостоятельного характера философской системы аль-Фараби. Системный подход позволяет представить научное наследие Хайруллаева как целостный исследовательский проект, объединяющий изучение истории философии, логики, восточной интеллектуальной традиции и проблем национального философского самосознания.

Культурно-цивилизационный подход применяется для осмысления исследований Хайруллаева в более широком контексте взаимодействия философских традиций Востока и Запада и формирования интеллектуальной идентичности Центральной Азии. Принцип историзма обеспечивает рассмотрение его научных идей с учетом конкретных социокультурных и идеологических условий советского и постсоветского периодов, что особенно важно для разграничения собственно философско-методологических положений исследователя и влияния господствовавших в соответствующую эпоху идеологических установок.

Таким образом, используемая методология направлена не только на реконструкцию научной деятельности М. Хайруллаева, но прежде всего на выявление концептуального и методологического значения его наследия для становления фарабиеведения, переосмысления места восточной философии в истории мировой философской мысли и формирования национальной историко-философской школы в Узбекистане.

Оценка вклада академика Музаффара Хайруллаева в развитие фарабиеведения и историко-философской науки

Научное наследие Музаффара Хайруллаева занимает значимое место в истории философской науки Узбекистана, прежде всего в связи с развитием фарабиеведения и формированием национальной историко-философской традиции. Характерной особенностью его исследований стало стремление рассматривать философские идеи в широком историческом и культурном контексте, выявляя преемственность и взаимовлияние различных интеллектуальных традиций. В научной литературе вклад Хайруллаева оценивается с разных позиций, что позволяет выделить несколько основных аспектов его исследовательской деятельности.

Одним из них является вклад ученого в формирование национальной философской историографии. Н.А. Шермухамедова подчеркивает, что Хайруллаеву «удалось выстроить национальную философскую историографию как цельную концептуальную систему», в которой история философии неразрывно связана с национальной идентичностью [1]. Данная оценка позволяет рассматривать его труды не только как исследования отдельных философских учений и персоналий, но и как попытку концептуальной реконструкции интеллектуальной истории региона.

Другой важный аспект связан с осмыслением взаимодействия восточной и западной философских традиций. По мнению С.И. Хайдарова, Хайруллаев «не просто сопоставлял традиции, он раскрывал внутренние механизмы влияния греко-римской мысли на философскую культуру Востока» [2]. Тем самым его исследования способствовали пониманию истории философии как сложного процесса интеллектуального взаимодействия, в котором Восток выступает не только реципиентом античного наследия, но и самостоятельным пространством его творческого переосмысления и дальнейшего развития.

Методологическое значение работ Хайруллаева отмечает А. Ходжаев, обращая внимание на применение ученым принципов историзма и системности при изучении философии исламского Востока. Исследуя наследие аль-Фараби, Ибн Сины, Беруни и других мыслителей, Хайруллаев, по его оценке, «смог создать целостную модель развития философии Востока» [3]. Такой подход имел принципиальное значение для становления фарабиеведения, поскольку позволял рассматривать философию аль-Фараби не изолированно, а в контексте более широкой интеллектуальной традиции средневекового Востока.

Наряду с исследовательской деятельностью в литературе отмечается научно-просветительская и образовательная роль Хайруллаева. М. Рахимов указывает, что труды академика «были ориентиром для молодых исследователей в годы независимости и способствовали формированию нового философского мышления» [4]. В данном отношении значение его наследия выходит за пределы собственно историко-философских исследований и связано с воспроизводством научной традиции, подготовкой исследовательских кадров и формированием философской культуры последующих поколений.

Вместе с тем оценка наследия Хайруллаева предполагает учет исторических и идеологических условий, в которых формировались его научные взгляды. Т. Мамарасулов обращает внимание на присутствующую в ряде его работ «избыточную идеологизацию историко-философского процесса», обусловленную особенностями советской эпохи, отмечая при этом последующее стремление ученого преодолеть данные ограничения [5]. Эта критическая позиция представляется существенной для объективного анализа наследия Хайруллаева, поскольку позволяет разграничить идеологически обусловленные элементы его работ и те историко-философские и методологические положения, которые сохраняют научную значимость.

Таким образом, существующие оценки позволяют рассматривать вклад М. Хайруллаева в нескольких взаимосвязанных измерениях: историко-философском, методологическом, институциональном и просветительском. При различии исследовательских позиций их объединяет признание существенной роли ученого в изучении философского наследия Востока и становлении фарабиеведения в Узбекистане. Вместе с тем наличие критических оценок свидетельствует о необходимости рассматривать его труды не только как значимый этап национальной историографии философии, но и как исторически обусловленный интеллектуальный проект. Такой подход создает основания для дальнейшего анализа вклада Хайруллаева в пересмотр европоцентристских представлений о восточной философии и утверждение аль-Фараби как самостоятельного и оригинального мыслителя в истории мировой философии.

Формирование фарабиеведения в трудах академика Музаффара Хайруллаева и его вклад в преодоление европоцентристских интерпретаций восточной философии

В XX веке одним из важных направлений развития гуманитарного знания в Узбекистане стало систематическое изучение философского наследия мыслителей Востока. Существенную роль в этом процессе сыграли перевод и введение в научный оборот произведений, написанных на арабском, персидском и других восточных языках. Это способствовало не только расширению источниковедческой базы историко-философских исследований, но и переосмыслению места восточной интеллектуальной традиции в истории мировой философии. Одним из видных представителей данного направления стал ученик научной школы академика Ибрагима Муминова, востоковед, доктор

философских наук, профессор, академик Академии наук Узбекистана Музаффар Мухиддинович Хайруллаев, значительную часть своей научной деятельности посвятивший исследованию философского наследия Абу Насра аль-Фараби.

Формирование научных интересов Хайруллаева было связано прежде всего с проблемами логики и истории философии. В 1947 году он поступил на отделение «Логика и психология» Среднеазиатского государственного университета (ныне Национальный университет Узбекистана). В 1956 году под руководством академика Ибрагима Муминова защитил кандидатскую диссертацию «Диалектический материализм об объективном характере законов логики». Уже на этом этапе исследователь обратился к логическому наследию аль-Фараби, что впоследствии стало одним из центральных направлений его научной деятельности. В 1957 году был опубликован его учебник «Логика» на узбекском языке, впоследствии неоднократно переиздававшийся. Вместе с исследованиями в области теории и истории логики Хайруллаев обращался к проблемам истории философии, культурологии, социальной философии, этики и эстетики, изучая наследие аль-Беруни, аль-Фараби, Ибн Сины, Улугбека, Омара Хайяма, Бабура, Машраба, Фурката и других представителей восточной интеллектуальной традиции.

Важным этапом становления исследовательской позиции Хайруллаева стало его участие в подготовке коллективной монографии «Материалы по истории общественной мысли», вышедшей на русском языке в 1957 году, а позднее - на узбекском. Хайруллаев подготовил раздел, посвященный жизни и философскому наследию аль-Фараби. Значение подобных исследований состояло в расширении представлений об истории философской и общественной мысли региона и введении в научный оборот ранее недостаточно изученных источников. В дальнейшем научные интересы Хайруллаева охватывали широкий круг проблем - от античной философии и ее рецепции на Востоке до средневековой философской мысли и вопросов национального самосознания. В монографии «Философия и история» (1981) ученый последовательно отстаивал необходимость учитывать социокультурный контекст философских учений, способствуя тем самым формированию «национального измерения философии» [6]. Для Хайруллаева философия выступала не как абстрактная совокупность идей, а как исторически и культурно укорененная форма осмысления бытия, человека и судьбы народа [7].

Центральное место в научном наследии Хайруллаева занимало исследование философии аль-Фараби. Еще в конце 1950-х годов он обращался к переводу и интерпретации отдельных произведений мыслителя. В 1961 году в журнале «Общественные науки в Узбекистане» была опубликована его статья «Об изучении научного наследия аль-Фараби», а в 1963 году - монография «Фараби и его трактаты», в которой рассматривались онтологические, гносеологические, социально-философские и этические аспекты учения философа. В 1966 году Хайруллаев защитил докторскую диссертацию «Мировоззрение Фараби и его значение в истории философии», продолжив систематическое исследование философского наследия мыслителя. Масштаб его научных интересов не

ограничивался фарабиеведением: как отмечал академик Саид Шермухамедов, заслуга Хайруллаева состояла также в его вкладе в развитие истории философии, онтологии, гносеологии, логики, социальной философии, философии культуры, этики и эстетики [8].

Особое значение для становления фарабиеведения имела опубликованная в 1967 году монография Хайруллаева «Мировоззрение Фараби и его значение в истории философии». Она стала результатом многолетней работы с произведениями аль-Фараби, в том числе с арабоязычными первоисточниками. Исследование осуществлялось в условиях советской философской парадигмы, что неизбежно отразилось на используемом понятийном аппарате и отдельных интерпретациях. Вместе с тем обращение непосредственно к текстам аль-Фараби, использование принципов историзма и сравнительного анализа позволили Хайруллаеву выйти за пределы ряда устоявшихся интерпретационных схем и поставить вопрос о самостоятельном месте восточной философии в истории мировой мысли.

В этом отношении принципиальное значение приобретает критика Хайруллаевым европоцентристского понимания истории философии. В европейской историографии длительное время существовали представления, согласно которым средневековые мыслители исламского Востока выступали преимущественно как переводчики и комментаторы античных авторов, прежде всего Аристотеля. Подобные оценки обнаруживаются, в частности, в интерпретациях восточной философии у Гегеля и получили дальнейшее развитие в европейском востоковедении XIX века, в том числе в работах Э. Ренана. В рамках такой модели собственный философский потенциал восточной интеллектуальной традиции оказывался существенно недооцененным.

Исследования Хайруллаева были направлены на пересмотр подобной интерпретационной модели. Обращаясь к первоисточникам и сопоставляя философские позиции античных и восточных мыслителей, он стремился показать, что интеллектуальная культура средневекового Востока не сводилась к сохранению и комментированию греческого наследия. На примере аль-Фараби Хайруллаев обосновывал положение о том, что рецепция аристотелевской философии сопровождалась ее творческим переосмыслением и развитием. Аль-Фараби предстает в такой интерпретации не только как комментатор Аристотеля, но как самостоятельный философ, создавший целостную систему взглядов в области логики, онтологии, теории познания, этики и социально-политической философии.

Тем самым значение исследований Хайруллаева состояло не только в изучении и популяризации наследия аль-Фараби, но и в изменении самого исследовательского ракурса. Восточная философия рассматривалась им как самостоятельная интеллектуальная традиция, находившаяся в сложном диалоге с античной философией и одновременно развивавшая собственные концептуальные основания. Такой подход способствовал формированию фарабиеведения как особого направления историко-философских исследований и создавал предпосылки для более широкой постановки вопроса о месте философии Востока в мировой истории идей.

Важным условием исследовательской работы Хайруллаева являлось непосредственное обращение к широкому корпусу источников. В условиях, когда значительная часть произведений аль-Фараби еще не была полностью переведена на русский и узбекский языки, ученый работал с текстами на арабском, персидском и турецком языках, хранившимися в фондах Института востоковедения имени аль-Бируни, а также с публикациями и каталогами на европейских языках. Такая источниковедческая база позволила рассматривать наследие аль-Фараби в более широком международном исследовательском контексте.

Становление фарабиеведения в Узбекистане происходило одновременно с активизацией исследований наследия аль-Фараби в других республиках Советского Союза, прежде всего в Казахстане и Таджикистане. В 1960–1970-е годы расширилась переводческая и издательская работа, были опубликованы философские, логические, социально-этические, математические и естественно-научные трактаты аль-Фараби, появились специальные исследования, посвященные различным аспектам его творчества. В этом контексте работы Хайруллаева следует рассматривать как часть более широкого интеллектуального движения по возвращению наследия средневековых восточных мыслителей в пространство современной философской науки.

Вместе с тем специфика подхода Хайруллаева заключалась в последовательном соединении источниковедческой работы с историко-философской интерпретацией. На протяжении нескольких десятилетий он публиковал исследования, посвященные различным аспектам философии аль-Фараби. Продолжением этой работы стала монография «Абу Насраль-Фараби», опубликованная в 1982 году, в которой были представлены новые материалы и переводы, а также рассмотрены результаты исследований европейских востоковедов. Тем самым наследие аль-Фараби включалось одновременно в национальный, региональный и мировой историко-философский контекст.

Таким образом, вклад М. Хайруллаева в становление фарабиеведения следует оценивать не только по количеству опубликованных им работ или введенных в научный оборот источников. Более существенным представляется сформированный им методологический подход, в рамках которого философия аль-Фараби рассматривалась как самостоятельное явление мировой интеллектуальной истории. Критическое переосмысление европоцентристских трактовок, работа с первоисточниками и стремление реконструировать восточную философию в ее собственном историко-культурном контексте позволяют рассматривать исследования Хайруллаева как важный этап формирования национальной историко-философской школы и развития фарабиеведения в Центральной Азии.

Научная школа Музаффара Хайруллаева: институционализация фарабиеведения и развитие историко-философской науки в Узбекистане

Вклад Музаффара Хайруллаева в развитие фарабиеведения не ограничивался его собственными историко-философскими исследованиями. Существенным результатом многолетней научной и педагогической деятельности ученого стало

формирование исследовательской школы, ориентированной на систематическое изучение наследия аль-Фараби и других представителей восточной философской традиции. Именно соединение исследовательской, педагогической и научно-организационной деятельности способствовало институционализации фарабиеведения в Узбекистане и обеспечило преемственность данного направления в последующие десятилетия.

Под научным руководством Хайруллаева были подготовлены кандидатские и докторские диссертации, посвященные различным аспектам философского наследия аль-Фараби. И. Кулмуродов, А. Абдурасулов, С. Муталибов, Н. Баратов, А. Казибердов, Ф. Абдусалам, Ф. Фидаев, Б. Неъматов и другие исследователи обращались к онтологическим, гносеологическим и этическим аспектам философии мыслителя. М. Орипов и Р. Носиров исследовали социально-философские идеи аль-Фараби на уровне докторских диссертаций. Тем самым происходила содержательная дифференциация фарабиеведения: наследие мыслителя становилось предметом специализированных исследований в области онтологии, теории познания, логики, этики и социальной философии.

Формирование научной школы предполагало не только подготовку диссертационных исследований, но и воспроизводство определенной исследовательской культуры. Как отмечает А. Ходжаев, «роль Хайруллаева как научного наставника невозможно переоценить: он не просто обучал, но формировал мировоззрение нового поколения философов» [4]. Важными принципами его педагогического подхода являлись требовательность, самостоятельность исследовательского мышления и способность к критическому анализу. В характеристиках ученого подчеркивается, что он был принципиальным и требовательным педагогом, ориентировавшим своих учеников не только на усвоение знаний, но и на критическое осмысление исследуемых проблем и самостоятельное принятие решений [8]. В воспоминаниях современников личностное влияние Хайруллаева связывается также с его открытостью и непосредственностью в общении с учениками и коллегами [7].

Важную роль в институциональном развитии созданного им направления сыграла научно-организационная деятельность Хайруллаева. В период руководства Институтом востоковедения вокруг него сформировалось новое поколение исследователей, среди которых Р. Баходиров, Б. Абдухалимов, М. Хасаний, П. Дадабаев, Ш. Зиёдов и другие. Деятельность этой исследовательской среды способствовала расширению проблематики фарабиеведения и востоковедения в целом, а также укреплению взаимодействия между философскими, историческими и текстологическими исследованиями.

После смерти академика Ибрагима Муминова в 1974 году Хайруллаев продолжил развитие заложенных его учителем исследовательских традиций и стал одним из ведущих организаторов философской науки Узбекистана. В 1974–1982 годах он возглавлял Философское общество Узбекистана. В этот период продолжалась работа по систематизации и публикации историко-философского наследия региона. В 1976 году была переиздана и дополнена коллективная

монография «Материалы по истории прогрессивной общественно-философской мысли в Узбекистане», подготовленная под редакцией И. Муминова. Продолжение этого проекта свидетельствовало о преемственности научных поколений и одновременно о дальнейшем развитии исследований истории философской мысли Узбекистана.

Новый этап деятельности научной школы Хайруллаева связан с периодом независимости Республики Узбекистан. Изменение общественно-политического и культурного контекста создало возможности для переосмысления философского и духовного наследия Востока вне жестких рамок прежней идеологической парадигмы. Научная деятельность Хайруллаева в этот период характеризовалась стремлением сохранить преемственность историко-философских исследований и одновременно расширить их тематические и методологические границы. Особое значение приобрели вопросы национального исторического сознания, культурной памяти и возвращения в современный гуманитарный дискурс интеллектуального наследия мыслителей Центральной Азии.

Исследовательское поле постепенно выходило за пределы собственно фарабиеведения. В коллективных трудах «Буюксиймолар» («Великие личности»), «Маънавиятюлдузлари» («Звезды духовности») и других изданиях предметом изучения становилось наследие Чагмония, Маргинони, Мотуриди, Дегарони, Ромитони и других представителей интеллектуальной и духовной культуры региона. Обращение к ранее недостаточно изученным персоналиям способствовало восстановлению более целостной картины истории философской и общественной мысли Центральной Азии. Тем самым исследовательская модель, первоначально получившая развитие в процессе изучения наследия аль-Фараби, приобретала более широкий характер.

Одновременно происходило институциональное укрепление созданной Хайруллаевым научной традиции. Институт востоковедения стал одним из центров исследований в области истории философии, востоковедения, текстологии и культурного наследия, а журнал «Общественные науки в Узбекистане» выполнял функцию научной площадки для обсуждения актуальных проблем социально-гуманитарного знания. Работа Хайруллаева в качестве руководителя научного учреждения и главного редактора журнала способствовала не только организации исследовательской деятельности, но и формированию пространства профессиональной коммуникации между различными поколениями ученых.

Особое место в деятельности Хайруллаева занимала сфера образования. Он участвовал в разработке образовательных стандартов, учебных программ и концептуальных оснований гуманитарного образования. Существенное значение придавалось развитию критического мышления, исторического сознания и гражданской ответственности студентов. Хайруллаев выступал за преподавание философии с учетом исторического и культурного опыта страны и за включение национального философского наследия в содержание высшего образования. Эта позиция выражена в тезисе о том, что «философское образование должно формировать критическое мышление и гражданскую ответственность» [8].

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

В таком понимании философское образование должно было выполнять не только познавательную, но и мировоззренческую функцию, связывая освоение философского знания с формированием исторического сознания и культурной идентичности личности.

В 1990-е годы данное направление получило дальнейшее развитие в курсах лекций, учебных пособиях и программах по истории философии, ориентированных на подготовку нового поколения философов и востоковедов. Принципиальным здесь являлось изменение самого отношения к национальному философскому наследию: оно постепенно переставало восприниматься исключительно как объект исторического изучения и становилось одним из источников современного философского самосознания. В этом отношении научно-педагогическая деятельность Хайруллаева способствовала соединению исследовательской и образовательной функций историко-философского знания.

Научная деятельность Хайруллаева получила признание и за пределами Узбекистана. Его участие в международных научных мероприятиях и взаимодействие с зарубежными исследователями способствовали включению узбекского фарабиеведения в более широкий академический контекст. Символическим свидетельством международного признания его вклада стала конференция, посвященная 1130-летию аль-Фараби, состоявшаяся в Отраре в 2000 году. Хотя Хайруллаев по состоянию здоровья не смог принять участие в ее работе лично, его научные заслуги были отмечены медалью имени аль-Фараби, которую ученому передали его ученики Х. Аликулов и Р. Носиров. Это событие можно рассматривать не только как признание личного вклада исследователя, но и как свидетельство значения сформированной им научной школы для развития фарабиеведения.

Таким образом, научная школа Музаффара Хайруллаева представляла собой не только круг непосредственных учеников исследователя, но и устойчивую интеллектуальную традицию, объединенную общей исследовательской проблематикой, методологическими принципами и механизмами научной преемственности. Ее становление способствовало институционализации фарабиеведения, расширению исследований философского наследия Востока и подготовке нескольких поколений специалистов в области истории философии и востоковедения. В период независимости эта традиция получила новое развитие, связанное с переосмыслением национального интеллектуального наследия и расширением предметного поля историко-философской науки.

В этом смысле значение деятельности Хайруллаева выходит за рамки исследования наследия отдельного мыслителя. Сформированная им научная традиция способствовала утверждению философского наследия Центральной Азии в качестве самостоятельного предмета систематического исследования и его включению в более широкий контекст истории мировой философии. Тем самым научная школа Хайруллаева стала одним из механизмов сохранения преемственности философского знания и одновременно его содержательного обновления в изменяющихся историко-культурных условиях.

Заключение

Вклад Музаффара Хайруллаева в становлении фарабиеведения и развитии историко-философской науки в Узбекистане не ограничивался изучением и популяризацией наследия аль-Фараби, а имел более широкий концептуальный, методологический и институциональный характер. Обращение к первоисточникам, сравнительный анализ философских традиций и стремление рассматривать идеи восточных мыслителей в конкретном историко-культурном контексте позволили Хайруллаеву обосновать самостоятельное значение философской мысли Востока и поставить под сомнение европоцентристские интерпретации, сводившие роль средневековых мусульманских философов преимущественно к сохранению, переводу и комментированию античного наследия.

Анализ трудов Хайруллаева показывает, что принципиальное значение для его историко-философской концепции имело понимание аль-Фараби как самостоятельного мыслителя, творчески переосмыслившего античную традицию и сформировавшего оригинальную философскую систему. Именно данный исследовательский ракурс способствовал утверждению фарабиеведения как самостоятельного направления историко-философских исследований. Вместе с тем научное наследие Хайруллаева необходимо рассматривать с учетом конкретных исторических условий его формирования. Использование категориального аппарата и методологических установок советской философии обусловило определенные ограничения отдельных его работ, однако не устраняет их значения для расширения источниковедческой базы и формирования нового подхода к изучению восточной философии.

Важнейшим результатом деятельности Хайруллаева стало формирование научной школы, обеспечившей институциональную и интеллектуальную преемственность фарабиеведения. Подготовка исследователей, развитие специализированных направлений изучения онтологических, гносеологических, логических, этических и социально-философских идей аль-Фараби, а также научно-организационная и образовательная деятельность ученого способствовали закреплению фарабиеведения в академическом пространстве Узбекистана. В период независимости исследовательская программа этой школы получила дальнейшее развитие: ее предметное поле расширилось за счет обращения к наследию других мыслителей Центральной Азии, а историко-философские исследования стали более тесно связываться с проблемами культурной памяти, национального самосознания и интеллектуальной идентичности.

Значение научного наследия М. Хайруллаева может быть определено в трех взаимосвязанных измерениях. Во-первых, в историко-философском- как систематическое исследование и концептуальная интерпретация наследия аль-Фараби и других представителей восточной философии. Во-вторых, в методологическом- как утверждение необходимости изучать философию Востока в ее собственном историко-культурном контексте и во взаимодействии,

а не в односторонней зависимости от западной интеллектуальной традиции.В-третьих, в институциональном- как формирование научной школы, подготовка исследователей и создание условий для дальнейшего развития фарабиеведения и истории философии в Узбекистане.

Перспективы дальнейшего исследования связаны прежде всего с критическим переосмыслением наследия Хайруллаева с позиций современной истории философии. Представляется актуальным проведение сравнительного анализа его интерпретаций аль-Фараби с трудами казахстанских, узбекских и зарубежных фарабиеведов, а также более детальное изучение использованной им источниковедческой базы и эволюции его методологических установок от советского к постсоветскому периоду. Отдельным направлением может стать исследование трансформации созданной Хайруллаевым научной школы и ее влияния на современные философские и востоковедческие исследования в Узбекистане и Центральной Азии.

Более широкий исследовательский потенциал данной проблематики связан с переосмыслением места философского наследия Центральной Азии в мировой истории философии. Изучение научного наследия Хайруллаева в этом контексте позволяет перейти от преимущественно биографической и историографической оценки его деятельности к анализу тех концептуальных оснований, посредством которых восточная философия утверждалась как самостоятельная составляющая мирового интеллектуального наследия. Такой подход открывает перспективы для дальнейшего исследования философского диалога Востока и Запада и разработки более многомерной модели истории мировой философской мысли.

Список литературы

1 Шермухамедова Н.А. Историко-философская мысль Узбекистана XX века / Н. А. Шермухамедова. – Ташкент: Идри с Абдурауф, 2021. – 214 с.

2 Хайдаров, С. И. Философское наследие Музаффара Хайруллаева / С. И. Хайдаров. – Самарканд: СамГУ, 2015. – 126 с.

3 Шермухамедов С.Ш. Музаффар Хайруллаев / С. Ш. Шермухамедов // Қалбимизҳорлари. – Ташкент: Алишер Навоийномидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2012. – Б. 41.

4 Ходжаев А. Метафизика Востока и методология исследования исламской философии / А. Ходжаев. – Ташкент: Университет, 2018. – 192 с.

5 Жалолов А. Камтарин олим ва меҳрибон мураббий / А. Жалолов // Академик Музаффар Хайруллаев: хотиралар. – Тошкент: Фалсафаваҳуқуқ, 2006. – Б. 43.

6 Исмоилов, С. Музаффар Хайруллаев / С. Исмоилов // Ўзбек фалсафа мактабинин гдарғалари. – Гулистон: Университет, 2003. – Б. 13.

7 Рахимов, М. Духовные ориентиры в условиях независимости / М. Рахимов. – Ташкент: Академнашр, 2016. – 176 с.

8 Мамарасулов, Т. Переосмысление советского философского наследия в Узбекистане / Т. Мамарасулов // Вестник философии и культуры. – 2019. – № 4. – С. 55–63.

Transliteration

1 Shermukhamedova N.A. Istoriko-filosofskaja mysl' Uzbekistana XX veka [Historical and philosophical thought of Uzbekistan in the 20th century]. – Tashkent: Idri s Abdurauf, 2021. – 214 s.

2 Khajdarov S.I. Filosofskoe nasledie Muzaffara Khajrullaeva [The philosophical legacy of Muzaffar Khairullaev]. – Samarkand: SamGU, 2015. – 126 s.

3 Shermukhamedov S.Sh. Muzaffar Khajrullaev [Muzaffar Khairullaev] //Qalbimizhorlari [Expressions of my heart]. – Tashkent: AlisherNavoiynomidagiO'zbekistonMilliykutubxonasi, 2012. – B. 41. (in Uzbek)

4 Khodzhaev A. MetafizikaVostoka i metodologijaissledovanijaislamskojfilosofii [Metaphysics of the East and methodology for the study of Islamic philosophy]. – Tashkent: Universitet, 2018. – 192 s.

5 Zhalolov A. Kamtarinolimvamehribonmurabbiy [A humble scholar and a kind mentor] //AkademikMuzaffarKhajrullaev, khotiralar [Academician MuzaffarKhairullaev: Memoirs]. – Tashkent: Falsafavahuquq, 2006. – B. 43.

6 Ismoilov S. Muzaffar Khajrullaev [Muzaffar Khairullaev] //O'zbek falsafa maktabinin gdarg'alari [Prominent representatives of the Uzbek school of philosophy]. – Guliston: Universitet, 2003. – B. 13.

7 Rakhimov M. Dukhovnye orientiry v uslovijakhnezavisimosti [Spiritual guidelines in the context of independence]. – Tashkent: Akademnashr, 2016. – 176 s.

8 Mamarasulov T. Pereosmyslenie sovetskogo filosofskogo nasledija v Uzbekistane [Rethinking the Soviet philosophical legacy in Uzbekistan] // Vestnikfilosofii i kul'tury [Bulletin of Philosophy and Culture]. – 2019. – N 4. – S. 55–63.

Н.А. Шермухамедова

Музаффар Хайруллаев және Өзбекстандағы фарабитанудың қалыптасуы: тарихи-философиялық талдау

Аңдатпа. Мақала академик Музаффар Хайруллаевтың ғылыми-философиялық мұрасын зерттеуге және оның Өзбекстандағы фарабитану мен философия тарихы ғылымының қалыптасуындағы рөлін айқындауға арналған. Ғалымның Әбу Насыр әл-Фарабидің философиялық мұрасын зерттеу мен түсіндіруге бағытталған қызметіне, сондай-ақ Шығыс философиясын зерттеудің ұлттық ғылыми мектебін қалыптастыруға қосқан үлесіне ерекше назар аударылады. Зерттеудің әдіснамалық негізін тарихи-философиялық, герменевтикалық, салыстырмалы-талдамалық және жүйелік тәсілдер құрайды. Бұл тәсілдер Хайруллаевтың ғылыми мұрасын Шығыс пен Батыс философиялық дәстүрлерінің өзара ықпалдастығы аясында қарастыруға мүмкіндік береді. Ғалымның түпнұсқа дереккөздерге жүгінуі және философиялық мәтіндерді салыстырмалы талдауы Шығыс философиясына қатысты еуроцентристік түсіндірулерді сыни тұрғыдан қайта қарауға және әл-Фараби философиясының дербес әрі біртұтас философиялық жүйе ретіндегі сипатын негіздеуге ықпал еткені көрсетіледі. Сонымен қатар Хайруллаевтың фарабитануды дербес ғылыми-зерттеу бағыты ретінде институционалдандырудағы, ғылыми мектеп қалыптастырудағы және философтар мен шығыстанушылардың жаңа буынын даярлаудағы рөлі ашып көрсетіледі. Өзбекстан тәуелсіздігі кезеңіндегі оның ғылыми-ағартушылық қызметінің трансформациясы қарастырылып, осы уақытта Шығыстың философиялық мұрасын зерттеу ұлттық сана мен мәдени өзіндік бірегейлікті

қалыптастыру тұрғысынан жаңа маңызға ие болғаны айқындалады. Музаффар Хайруллаевтың мұрасы Орталық Азияның интеллектуалдық дәстүрлерін, Шығыс пен Батыс арасындағы философиялық диалогты және ұлттық философиялық өзіндік сананың қалыптасу үдерістерін зерттеуде тарихи-философиялық қана емес, қазіргі заманғы әдіснамалық маңызға да ие деген қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: Музаффар Хайруллаев, әл-Фараби, фарабитану, Шығыс философиясы, философия тарихы, философиялық мұра, ұлттық философиялық өзіндік сана, Шығыс пен Батыс диалогы.

N.A. Shermukhamedova

MuzaffarKhairullaev and the Development of Farabi Studies in Uzbekistan: A Historical and Philosophical Analysis

Abstract. The article examines the scholarly and philosophical legacy of Academician Muzaffar Khairullaev and assesses his role in the development of Farabi studies and the history of philosophy in Uzbekistan. Particular attention is paid to Khairullaev's research and interpretation of the philosophical heritage of Abu Nasr al-Farabi, as well as to his contribution to the formation of a national school of Eastern philosophy studies. The methodological framework combines historical-philosophical, hermeneutic, comparative-analytical, and systemic approaches, which make it possible to examine Khairullaev's intellectual legacy in the context of the interaction between Eastern and Western philosophical traditions. The article demonstrates that his engagement with primary sources and comparative analysis of philosophical texts contributed to a critical reconsideration of Eurocentric interpretations of Eastern philosophy and to the recognition of al-Farabi's thought as an original and coherent philosophical system. The study also highlights Khairullaev's role in the institutionalization of Farabi studies as an independent field of research, the establishment of a scholarly school, and the training of a new generation of philosophers and Oriental studies scholars. Particular consideration is given to the transformation of his scholarly and educational activities during the period of Uzbekistan's independence, when the study of Eastern philosophical heritage acquired renewed significance in the context of national consciousness and cultural self-identification. It is concluded that Khairullaev's legacy retains not only historical-philosophical but also contemporary methodological significance for the study of Central Asian intellectual traditions, East–West philosophical dialogue, and the formation of national philosophical self-consciousness.

***Keywords*:** Muzaffar Khairullaev, al-Farabi, Farabi studies, Eastern philosophy, history of philosophy, philosophical heritage, national philosophical self-consciousness, East–West dialogue.

Вклад авторов: **Шермухамедова Н.А.,** внесла вклад в разработку концепции исследования, анализ материалов и подготовку рукописи к публикации.

Поступила: 18.08.2026
Принята:14.09.2026

ҒТАХР 02.15.51 https://doi.org/10.48010/2026.3/1999-5911.02

ТОЛЫҚ ПЕН БОСТЫҚ: АБАЙ ТҮСІНІГІНДЕГІ ТОЛЫҚ АДАМ БЕЙНЕСІНІҢ ПАРАДОКСАЛДЫ СИПАТЫ

[1]Е. Әлайдар*, [2]Б.И. Иманбекова
[1]«Әзірет Сұлтан» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы,
Ясауитану ғылыми орталығы (Түркістан, Қазақстан)
[2]Қ. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті
(Алматы, Қазақстан)
[1]ersultan.alash@gmail.com, [2]imanbekovabibigul9@gmail.com

[1]Ye. Alaidar, [2]B.I. Imanbekova
[1]Yasawi Studies Research Center, «Aziret Sultan»
National Historical and Cultural Museum-Reserve (Turkistan, Kazakhstan)
[2]Satbayev Kazakh National Research Technical University (Almaty, Kazakhstan)
[1]ersultan.alash@gmail.com, [2]imanbekovabibigul9@gmail.com

Сілтеме: Әлайдар Е., Иманбекова Б.И. Толық пен бостық: Абай түсінігіндегі толық адам бейнесінің парадоксалды сипаты // *Әл-Фараби*. – 2026. – Т. 24. № 3(95). – 18-34 бб.

Аңдатпа. Бұл жұмыста Абайдың «толық адам» түсінігі бұған дейін назар аударылмаған мәселелер негізінде жаңа қырынан қолға алынады. Бұдан бұрынғы зерттеулерде «толық адам» ұғымы көбінесе тек метафизикалық сипаттағы абстрактілі ұғым ретінде пайымдалса, аталмыш мақалада оның метафизикалық сипатына қоса тарихи қырларына екпін беріледі. Осы бағытта ұғымдардың метафизикалық мағыналарынан бұрын, ең әуелі олардың нақты мағыналары негізге алынып, философиялық талдаулар жасалады. Сондай-ақ, бұл ұғымдардың мағыналық өрісін қалыптастырған таным түрлерінің ерекшеліктері мен ұстанымдары да айқындалып, олардың арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтар салыстырмалы түрде қарастырылады. Аталған талдаулар негізінде Абай дүниетанымының қандай тұрғыда қалыптасқаны, оның метафизикалық және позитивистік танымдардан қай қырларымен ерекшеленетіні жан-жақты пайымдалады. Нәтижесінде, бір жағынан, Абай ұсынған жолдың қандай дүниетанымға сүйенетіні айқындалса, екінші жағынан, оның түсінігіндегі толық адам бейнесі барынша нақтылана түседі. Ең бастысы – толық адамның біздің ойлағанымыздай «толған», «кемеліне келген», яғни, белгілі бір мақсатқа жеткен адам емес, қайта үнемі ізденіс үстіндегі, «толмаған», «бос», яғни, үздіксіз жол үстіндегі адамды білдіретіні дәлелденеді. Соның нәтижесінде оқырман Абай негіздеген «толық адам» түсінігінің метафизикалық түсініктегі «камил инсаннан» да, позитивистік бағыттағы «білімді адам» моделінен де айқын айырмашылығын аңғара бастайды.

* Автор-корреспондент: Е. Әлайдар, ersultan.alash@gmail.com

Түйін сөздер: Абай, толық адам, камил инсан, дүниетаным, метафизика, позитивизм, дүние, тұрғы.

Кіріспе

Тәуелсіздіктен бері ең көп зерттелген тақырыптардың бірі – Абайдың «толық адамы». Бұл тақырыпты зерттеу Абай мен ислам ойшылдары арасындағы рухани байланысты зерттеуге қарай ұласып, абайтану саласының өрісі кеңейе түсті. «Абайдың шығысы» деген атпен Абай мен Әбу Насыр әл-Фараби, Қожа Ахмет Ясауи, Жүсіп Баласағұни және Әлішер Науаи сияқты мұсылман ойшылдарының идеялары салыстырыла зерттеліп, олардың арасындағы дәстүрлі сабақтастық қайтадан жаңғыртылды [1]. Әсіресе аталмыш ойшылдарды негіз ете отырып, Абай көтерген «толық адам» идеясының бастау көздері қарастырылды. Солардың ішінде философиялық және сопылық тұрғыда жасалған зерттеулер алға шықты. Мысалға философиялық тұрғыдан әл-Фараби арқылы Абайдың дүниетанымына ықпал еткен Аристотель, Платон және Сократтардың еңбектеріндегі адам, болмыс мәселелері зерттелсе [2], сопылық тұрғыдан сопылық дәстүрдегі «камил инсан» тұжырымдасы мен Абайдың «толық адамы» идеясы арасындағы қатынастар талданды [3].

Осы бағыттағы ізденістердің нәтижесінде Абайдың «толық адам» туралы көзқарастары жүйеленіп, нақты анықтамалары жасала бастады. Баста «толық адамның» сипаты «ақыл, қайрат және жүрек үшеуін бірдей ұстау» ретінде анықталса, артынан теологиялық зерттеулердің негізінде «Аллаға ұқсау», яғни, Алланың сипаттарымен сипаттану түсінігіне қарай кеңейді [4]. Уақыт өте келе Абайдың «толық адам» туралы көзқарасы арнайы тұжырымдама ретінде ұсынылып, мемлекеттік деңгейдегі идеяға дейін көтерілді [5].

Аталған зерттеулердің қарқынды дамуы, кеңестік идеологияның әсерінен Абайтану ғылымында қалыптасқан олқылықтардың орнын толтыру жағынан өте маңызды. Дегенмен Абайдың дүниетанымына қатысты негізгі мәселелердің қолға алынбағаны байқалады. Ол мәселелердің негізгі мазмұнын мына сұрақтар арқылы көрсетуге болады: Абай адамның дүниедегі орнын қай тұрғыдан анықтаған? Өзі қандай орында тұрған? Яғни, Абайдың дүниетанымы метафизикалық және позитивистік танымдардан несімен ерекшеленеді? Оның «толық адамы» метафизикалық танымға негізделген «камил инсан» мен позитивизмге негізделген «білімді адам» тұжырымдамаларынан қалай ерекшеленеді?

Бұл сұрақтардың негізінде Абайдың өзіне дейінгі дәстүрлі таным мен модернистік таным арасынан қалай жол тапқаны және бізді «Алла – әлем – адам» қатынасында қандай өлшемге бағыттағаны анықталады. Осыған сәйкес бұл зерттеуде метафизикалық және позитивистік көзқарас ұғымдары дәстүрлі таным мен модернистік танымды білдіретін көзқарас түрлері ретінде қолданылады. Метафизикалық көзқарас адам болмысын трансценденттік негізге сүйене отырып анықтаса, позитивистік көзқарас адамның мәнін рационалистік

пайым мен эмпирикалық тәжірибеге негізделе отырып түсіндіреді. Нақтылап айтқанда, метафизикалық көзқараста негізгі өлшем «Алла – адам» арасындағы қатынасқа құрылып, әлем қосымша (арази) рөлде болған болса, позитивистік танымда негізгі өлшем «әлем-адам» арасындағы қатынасқа құрылып, бұл өлшемде жаратушыға орын берілмеген. Ал Абай өзінің негізгі идеясын «Алла – әлем – адам» арасындағы қатынасты қайтадан құруға негіздеген. Сондықтан осы мәселені анықтап алмай тұрып ұсынылған тұжырымдар Абай дүниетанымының өзіндік ерекшелігін толық ашып көрсете алмайды.

Осы себептерден бұл мақала Абайдың «толық адам» түсінігін жоғарыда қойылған сұрақтар аясында қайтадан қолға алуды мақсат етеді. Осы бағытта алдымен «бейне – орын – сын – бостық» сияқты ұғымдар негізінде Абай дүниетанымының ерекшелігіне философиялық талдау жасалады. Аталған ұғымдар Абайдың философиялық мәтіндеріндегі мәселелерге аналитикалық талдау жасау үшін қолданылып отыр. Бұл ұғымдар Абайдың философиялық ойларын бір жақты талдаудан гөрі, оларды диалогтық қатынасқа түсіре отырып талдауға мүмкіндік береді. Соның ішінде «бостық» ұғымы адамның рухани мазмұннан жұтаңдығын немесе онтологиялық мағынадағы жоқтықты емес, керісінше адамның танымдық және саналық тұрғыдан үздіксіз дамуға ашықтығын білдіреді. Мақалада «бостық» пен «толық» логикалық тұрғыда өзара қарама-қарсы ұғымдар сияқты болып көрінгенімен, олар Абайдың «толық адам» түсінігіндегі парадоксалды ерекшелікті ашуға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, Абай «толық адамды» кемеліне жеткен, рухани өсіп жетілген адам ретінде емес, қайта үздіксіз ізденіс пен жетілу үстіндегі адам ретінде анықтайды. «Толық адамның» осы ерекшелігін ашып көрсету үшін «бостық» ұғымы аналитикалық ұғым ретінде пайдаланылды. Осы талдау Абайдың тұрған орны мен мақсатын айқындауға және оның ұсынған бағытын анық көруге мүмкіндік береді. Осы негізде мақалада Абайдың «толық адам» түсінігінің мәні мен ерекшелігі айқындалады. Сонымен қатар, метафизикалық және позитивистік танымдардың ерекшелігі мен олар алға тартқан кемел адам бейнесінің «толық адамнан» айырмашылығы, «тұрғы – алдын ала белгілену – шексіздік» сияқты ұғымдар арқылы талданады.

Зерттеу әдіснамасы

Абайдың «толық адам» түсінігін жаңа қырынан талдау, ең алдымен, оған жаңа сұрақтар қоюды және өзгеше танымдық тұрғыдан қарауды қажет етеді. Бұған дейінгі зерттеулердің көбі Абай мен мұсылман философтары арасындағы рухани сабақтастықты анықтауды мақсат еткендіктен, «толық адам» мәселесін зерттеуде ислам философиясының дәстүрлі танымы негізге алынды. Алайда ислам ақыл-ойын жаңа тарихи жағдайда қайта пайымдаған Абайдың философиялық көзқарастары қазіргі философиялық тәсілдер арқылы да қарастыруды қажет етеді. Осыған байланысты зерттеудің негізгі әдіснамалық тәсілі ретінде түрік философы Бурханеттин Татардың ислам философиясын жаңа қырынан зерделеуде қолданатын герменевтикалық және феноменологиялық ұстанымдары басшылыққа алынды [6].

Герменевтикалық тәсіл Абай мәтіндеріндегі ойларды тек ол қолданған ұғымдар аясында сипаттаумен шектелмей, жаңа сұрақтар мен аналитикалық ұғымдар арқылы қайта қарастыруға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, философиялық талдауға «бейне», «орын», «сын», «бостық», «тұрғы», «алдын ала белгілену» және «шексіздік» сияқты ұғымдар кезең-кезеңімен қолданылады. Аталған ұғымдар Абайдың төл терминдері ретінде емес, оның философиялық ойларын талдауға арналған аналитикалық ұғымдар ретінде қолданылады. Осы талдаулар нәтижесінде Абайдың дәстүрлі және модернистік танымдардың тоғысындағы орны анықталып, оның адамды метафизикалық немесе позитивистік танымдағыдай біржақты өлшеммен емес, керісінше, метафизикалық сана мен тарихи сана тоғысындағы болмыс ретінде анықтағаны айқындалады.

Сонымен қатар, сөздер мен ұғымдардың ішкі құрылымын талдау үшін Жак Дерриданың деконструкция әдісі де пайдаланылды [7]. Бұл әдіс арқылы Абайдың дүниетанымын ашып көрсету үшін кеңінен ұғымдық талдаулар жасалды. Ал Абайдың «толық адам» түсінігі мен сопылық дәстүрдегі «камил инсан» ұғымы арасындағы негізгі айырмашылықтарды анықтау үшін салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Осы әдістер негізінде мәтіндік талдау мен философиялық интерпретациялар жүйелі түрде жүргізілді.

1. Абайдың танымдық тұрғысы

1.1. Сын, орын және шекара

Абай шығармаларының өзегі сыни ойларға негізделген және ол осы қырымен ерекшеленеді. Ойшылдың сыни пайымдаулары, қазақ халқының діни сенімі, әдет-ғұрпы мен танымындағы кемшіліктерді ашып көрсетуге бағытталған. Осы бағытта ол үлкен әлеуметтік мәселелерге жол ашқанымен, жай көзге байқала бермейтін нәзік себептерді дәл танып, дәйекті түрде көрсете білген. Бұл ерекшелік Абайдың танымдық тұрғысын да аңғартады, өйткені дәл осы позиция оған көпшілікке байқала бермейтін мәселелерді көруге мүмкіндік берген. Осы контексте «сын» сөзі ойымызды негіздеу үшін ерекше назар аударуға тұрарлық маңызға ие. Сын, ақылдың жақсыны жаманнан, ақты қарадан айыруы сияқты бір нәрсені, басқа бір нәрседен ажырататын, олардың арасын бөліп, белгілейтін функциясынан туындайды. Бұл мағынаны «сын» сөзінің түрік тіліндегі баламасы да нақтылай түседі. Түрік тілінде сынды «елештири» (eleştiri) дейді. Ол болмыстарды ерекшеліктеріне қарай айыру, бөлу немесе таңдап алу деген мағына береді [8, 47 б.]. Яғни, ақылдың, заттардың арасындағы айырмашылықты анықтай алатын қасиетіне ишарат етіледі. Осыған ұқсас мысалды грек тілінен де келтіруге болады. Грек тілінде сынды «критика» дейді және ол айыру, бөлу, бөлшектеу, талдап шешім шығару деген мағына беретін «крино» етістігінен туындаған. Әсіресе, аталған сөз медицинада аурудың өлім мен өмір арасындағы шешуші сәтін бейнелеу үшін де қолданылады [9, 130 б.]. Қазақ тілінде бұндай арадағы хәлді «сын сағат» деп атайды. Осы мысалдардың бәрі сынның рөлі, заттар мен бейнелердің арасындағы айырмашылықты, яғни,

оларды бөліп тұрған шек пен шекараны ашыққа шығару екенін көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда сыни ойлау, қашан да белгілі бір шекарада; басқа бір сөзбен айтқанда, екі жақты да салыстыра бағалауға мүмкіндік беретін «аралық тұрғыда» ой жүгіртуді білдіреді [10, 11 б.]. Қысқаша айтқанда, бұл – танымдық тұрғыда «аралық мекенде» тұру деген сөз.

Сыни ойлаудың бұндай ерекшелігі Абайдың сынында көрініс тапқан. Абай сыни ойлаудың ерекшелігіне сай мәселеге сырттай (теориялық) және іштей (практикалық) – екі жақты қарай білген. Анықтап айтқанда, ол қазақтың бойындағы артықшылықтар мен кемшіліктерді жекелеген бір ұлттың шеңберінде емес, жалпы адамзаттық идеялар деңгейінде бағалаған [11]. Егер оның көзқарасы тек практикалық деңгеймен шектелген болса, онда айтылған сындар жалпы адамзаттық құндылықтар аясында емес, халықтың өз ішіндегі моральдық қағидалар шеңберінде ғана қаралар еді. Ал егер ол тек әлеуметтік құбылыстарды сырттай бақылаудан туған таза, теориялық позицияда тұрған болса, халық мінезінің қыры мен сырын анық білуі де мүмкін болмас еді. Сондықтан Абайдың танымдық тұғырын сырт пен іштің, яғни, теория мен тәжірибенің тоғысқан тұсы, яғни, «аралық тұрғы» ретінде пайымдауға болады. Дәл осы аралық тұрғы оның сыни ойларына тереңдік пен философиялық салмақ сыйлады.

Сондықтан Абайдың сыншылдығына қарап оны белгілі бір шекарада, яғни, аралық мекенде тұрған ойшыл ретінде бағалауға болады. Оның үстіне бұл пікір Абайдың өз ойларынан да мен мұндалап тұрады. Мәселен, ол өзінің ескі заман мен жаңа заманның тоғысында тұрғанын, «мен ескінің арты едім» [12, 204 б.] деп бейнелесе, атақты «Сегіз аяқ» өлеңінде өзінің арада тұрған хәлін «ғылымды іздеп, дүниені көздеп, екі жаққа үңілдім» [12, 93 б.] деген жолдармен суреттеген.

1.2. Сын, бостық және терең ой

Әрбір сын танымда бостық жаратады. Өйткені ақыл бір нәрсені сынға ала отырып оның бір жерін дұрыс деп қабылдап, бір жерін теріс деп ысырып тастағанда, осы ысырылған жерде бір бостық пайда болады. Бұл бостық ойлану және түсіну үрдісі үшін өте маңызды. Себебі, «терең ой/тафаккур қашан да бостықты қажет етеді» [13, 18 б.]. Екінші бір сөзбен айтқанда, терең ой, қашан да бостық болған жерде ғана мүмкін болады. Бұл «ойлау» және «түсіну» сөздерінің сөздік мағынасынан да анық аңғарылады. «Ойлау» сөзіндегі «ой» түбірі, бір ойыс, шұңқыр жерді білдіретіндіктен, ойлану қашан да бір ойға түсуді, тереңге бойлауды қажет етеді. Бұның мысалы Абайдың шығармаларында да көптеп кездеседі. Мысалы, «ойға түстім, толғандым, өз мінімді қолға алдым» – солардың біреуі [12, 319 б]. Осы сияқты түсінудің де бір мәселенің ішіне еніп, оның тереңіне бойлаудың нәтижесінде іске асатынын «түс» түбірі аясында қарастыруға болады.

Ал бостық қашанда толтыруды қажет етеді. Яғни, ақыл-ой, өзі ашқан бостықты өзі жаңа бір бейнемен (мәнмен) толтыруға міндетті. Ол үшін ақыл-ой, аталмыш бостықтың тереңіне сүңгіп, жаңа бір бейненің «шикі затын» тауып шығуы тиіс. Егер бұл жүзеге аспағанда адам санасы құр бостықта қалып, мағынасыздыққа ұрынады. Бурханеттин Татардың сөзімен айтқанда, ақыл-ой

үздіксіз жетіліп, құндылық жаратып отыруы үшін үнемі өзі бостықтар ашып және оны өзі толтырып отыруы тиіс. Бұны ол бостықтар мен ақыл-ой арасындағы парадоксалды қатынас деп атайды [14, 3 б.].

Осы жерге дейін жасалған талдаулардың нәтижесінде мынадай қорытынды жасауға болады: Абай, ескі және жаңа заманның тоғысында тұрған ойшыл ретінде сыни ойлары арқылы жаңа заманға лайықты идеялар мен танымдардың қалыптасуы үшін бостықтар аша білді. Сондықтан да Алаш зиялылары Абайды өздеріне рухани ұстаз тұтып, оның жолымен жүруді таңдаған. Себебі Абайдың қазақ санасында ашқан бостығы олардың өз идеяларын дамытуына жаңа мүмкіндіктер алаңын ашқан еді [15].

Бұл жағдай, әсіресе, Абайдың толық адам түсінігіне де тікелей қатысты. Яғни, Абай өзіне дейінгі «камил инсан» тұжырымдамасын қайта пайымдау арқылы ашылған танымдық бостықта өзінің «толық адам» түсінігін негіздеп, жаңа бір кемел адам бейнесін ұсынған. Сондықтан Абайдың «толық адамын» түсіну үшін оған дейінгі «камил инсан» түсінігінің ерекшеліктерін анықтап алу керек.

2. Дәстүрлі сопылық танымдағы «камил инсан» түсінігінің ерекшелігі

2.1 Метафизикалық тұрғы және камил инсан

Ислам тарихында «камил инсан» ұғымы сопылық дәстүрде кеңінен қолданылып қана қоймай, жүйелі түрде дамыған. Абайдың еңбегінде сынға алған ұғымдардың бірі – осы сопылық дәстүрдің қалыптастырған «камил инсан» тұжырымдамасы. Алғашында «камил инсан» адамның ахлақ жағынан кемелденуін білдіретін хәлге қатысты ұғым болса, уақыт өте келе ислам ақыл-ойының грек философиясымен танысуы, әсіресе, ондағы Аристотель мен Жаңа Платоншылдық философияның ықпалына ұшырауы нәтижесінде метафизикалық ұғымға айналған. Бұл жағдайды грек философиясынан енген «алғашқы ақыл» (ақли әууәл), «жалпы ақыл» (ақли күл), «жалпы рух» (рухи күл) сияқты ұғымдардың негізінде қалыптасқан Мұхаммедтің нұры (Нұр-и Мухаммед) ұғымынан анық көруге болады [16, 262 б.].

Ибн Арабидің кезінде бұл түсінік танымдық тұрғыда жүйеленіп, нақты анықтамасы бар ұғымға айналды. Ол «камил инсан» ұғымын хз. Мұхаммедтің затымен байланыстыра отырып, оны толықтай метафизикалық таным деңгейіне көтерді. Сонымен бірге осы ұғымының негізінде өзінің метафизикалық әлем түсінігін жүйелі түрде құрып шықты. Оның метафизикалық әлем түсінігі төрт негізден тұратын: Алланың заты, сипаттары, әрекеттері (жаратуы) және махлуқтары. Бұл төрт негіз үш мәртебеге бөлінген; біріншісі – Алланың заты мәртебесі, екіншісі – Алланың сипаттары мен әрекеттерін білдіретін улуһиат мәртебесі және үшіншісі – махлуқтарды білдіретін әлем мәртебесі. Бұның мағынасы қысқаша мынау: бірінші мәртебе Алланың танылмас құдіретті затына ишарат етсе, екінші мәртебе Алланың сипаттары мен заттары арқылы өзін танытқанына, ал үшінші мәртебе болса, Алланың дүниедегі бір көрінісі ретіндегі махлуқаттарға ишарат ететін. Яғни, бүкіл тіршілік иелері түптеп келгенде Алла

есімдерінің бір-бір көрінісі болып табылатын. Сондықтан Алланың жаратылған махлуқатқа болған махаббаты, шын мәнінде, өзінің есіміне болған махаббатын көрсететін [17, 276 б.].

Ал адам болса, Алланың ең ұлы жаратылысы ретінде қарастырылды; ол жаратылу жағынан ең соңғы болғанымен, мәртебе жағынан ең жоғары (бірінші) болатын. Яғни, Алла әлемді адам үшін жаратқан. Сондықтан қаймақсыз сүттің дәмі болмайтыны сияқты, адамсыз әлемнің де ешбір мәні жоқ-ты [17, 276 б.]. Соның ішінде камил инсан жаратылыстың ең кемелі саналады. Өйткені оның бойында Алланың бүкіл есімдері мен әлемнің бүкіл болмыстары жинақталған еді. Осы тұрғыдан ол бір жағынан адам, енді бір жағынан әлемнің алғашқы нобайы мен үлгісі болатын. Сондықтан сопылықта адамды кішкене әлем, ал жаратылысты үлкен әлем дейтін ұғым қалыптасқан. Мұны Сунуллаh Гайбидің мына танымал өлең жолдарынан аңғаруға болады:

Бұл әлем бір ағаш,
Адам оның жемісі.
Жемісі мақсат түбінде
Ағашты мақсат демеші [18, 251 б.]

Гайби осы бір шумақ өлеңі арқылы Ибн Араби негізін салған «камил инсан» тұжырымдамасын түйіндеп берген. Ол адам мен әлем арасындағы қатынасты ағаш пен оның жемісі арасындағы қатынас арқылы анықтаған. Оның түсінігі бойынша адам ағашты одан жеміс алу үшін егетіні сияқты Алла да әлемді адам үшін, нақтырақ айтқанда, кемел адам үшін жаратқан. Бейне жемісі болмаса адамның ағашты екпейтіні секілді, егер адам болмаса Алла әлемді жаратпайтын еді.

Бұның тағы бір мағынасы былай: жеміс ағаштан кейін жаратылғанымен ішіндегі тұқымы өніп ағашқа айнала алады. Демек тұқым – ағаштың негізі, ең бастапқы пішіні. Сондықтан жеміс, сыртқы еті жағынан ағаштан кейін жаратылғанымен, ішіндегі негізі жағынан ағаштың ең алғашқы потенциалы ретінде одан бұрын бар болған болып шығады. Адамның да мәні тура осындай; ол тәні тұрғысынан әлемнен кейін жаратылғанымен, рухы тұрғысынан әлемнен бұрын пайда болған. Осы себептен Ибн Араби адамды «инсан-и кабир», яғни, макрокосмос деп есептейді. Бұл әлемді – макрокосмос, адамды – микрокосмос ретінде негіздейтін Жаңа Платоншылдықтың, керісінше, адамды алға шығаратын жаңа көзқарас болатын. Ибн Араби үшін адамның рухы әлемнен бұрын пайда болғандықтан, яғни, Алладан келгендіктен онда әлемде жоқ ақиқат қабаттары бар. Адам тек тәндік жағынан әлеммен шектеледі, ал рухани жағынан әлемнен де үлкен, ұлы [19, 217-219 б].

2.2. Алдын ала белгілену және мұсылмандық ойлау жүйесі

Бұл таным бойынша адам (жеміс) – мақсат, ал әлем (ағаш) – мақсатқа жету жолындағы құрал ғана. Сол себепті әлемнің өз алдына мәні жоқ. Оның мәні мақсат үшін қызмет еткен кезде ғана пайда болады. Бұндай түсініктің негізі ислам ойлау жүйесінің ерекшелігінде жатыр. Жоғарыда ислам ақыл-ойының метафизикалық негізде қалыптасқанына ишарат етіп өткенбіз. Енді осы жерде

оның мәнін аша түсудің реті келіп тұр. Ислам ақыл-ойының метафизикалық болуы тек оның Алланы негізге ала отырып дамығандығымен ғана шектелмейді. Сонымен бірге ислам ақыл-ойы, мұсылмандарды өздері өмір сүріп отырған шынайы дүниеден гөрі, оның ар жағындағы метафизикалық дүниені ғана таза ақиқат ретінде қабылдауға дағдыландырды. Бұл ислам ойлау жүйесіндегі «жауһар» мен «араз» ұғымдарынан анық көрінеді. Ислам ақыл-ойы, Алланы, әлемді, адамды, жалпы болмысты тануда жауһар мен араз арасындағы қатынасқа негізделген. Жауһар ұғымы ислам ақыл-ойына грек философиясынан аудармалар жасалған кезеңде Аристотель философиясының негізгі ұғымдарының бірі «усияның» араб тіліндегі баламасы ретінде енген. Мағынасы еш нәрсеге мұқтаж болмастан мәңгі бар болатын, бір нәрсенің «тіні» дегенге келеді. «Араз» да Аристотельден аударма бір ұғым болып, жеке өз алдына бар бола алмайтын, барлығы жауһардың барлығына тікелей байланысты, уақытша құбылыс деген мағына береді. Араз жалпы жауһардың бір сипаты, көрінісі, көлеңкесі ретінде қабылданады да, әдетте жауһардың қарсы мағынасы ретінде қолданылады [20, 154-155 бб.]. Шындықты қабылдаудың осындай ерекшелігі негізінде ислам ақыл-ойында болмыстар ақылдық тұрғыдан жауһар мен араз болып екі категорияға бөлінген. Осының нәтижесінде мұсылмандардың санасы үнемі болмыстың тек бір қырын, яғни, адам ақылына алдырмайтын метафизикалық жағын ғана ақиқат ретінде қабылдауға дағдыланған. Бұл жердегі басты проблема болмыстарды жіктеуде емес, одан бұрын болмыстардың бізге көрінген физикалық қырын шындық ретінде қабылдамауда жатыр. Бұл ислам ойлау жүйесінде құбылыстар арасындағы иерархиялық қатынасты айқындайтын танымдық модельді қалыптастырды. Бұл танымдық модельдің негізінде Алла – жауһар, әлем – араз; рух – жауһар, тән – араз; метафизика – жауһар, физика – араз; еркек – жауһар, әйел – араз (өйткені Хауа ана Адам атаның қабырғасынан жаратылған) деген сияқты иерархиялық жіктеулер мұсылмандардың санасына терең ықпал етті.

Бұл жағдай Татардың «таухид» ұғымына қатысты философиялық пайымдауларын еске түсіреді. Ол таухид ұғымының бастапқыда адам мен Алла арасындағы диалогтық қатынас формасы ретінде пайда болғанын, алайда кейін метафизикалық сипаттағы принципке айналған соң кемшіліксіз, өз-өзіне жеткілікті, өзгермейтін, толық деген мағыналарда қолданыла бастағанын анықтаған [13]. Метафизикалық сипат ислам ақыл-ойының негізгі ерекшелігі болғандықтан, Бурханеттин Татардың «таухид» ұғымы жайындағы тұжырымдамаларын «камил инсан» ұғымына да қолдануға болады деп есептейміз. Өйткені жоғарыда көрсетілгендей Алла, рух, сияқты жауһарларды білдіретін болмыстар бар болуында өзінен басқа ешбір затқа мұқтаж болмауы жағынан өз-өзіне жеткілікті (толық) болмыстар деген мағына береді. Ал дүние мен тән сияқты араздар дербес мәнге ие болмағандықтан, «бостық» ретінде қарастырылады. Осы тұрғыдан алғанда, «камил инсан» бостықтан толықтыққа өткен, яғни, араздық деңгейден жауһарлық деңгейге көтерілген адам болып саналады.

Осылардың бәрі адамның мәні негізінен оның рухани қабатымен ғана өлшеніп, оның дүниенің ішіндегі нақты болмысы (орны) мен тәжірибелік өмірі

екінші орынға ысырылғанын айғақтайды. Осы себептен сипаттары алдын ала белгіленген «камил инсан» түсінігі қалыптасқан. Алайда бұл жерде ескерілмеген ең үлкен мәселе мынау: өлшем ретінде алынған метафизикалық ақиқаттың қандай екенін физикалық әлеммен шектеулі адам санасы қалай білген? Ашық айтқанда, дүние ішінде қалыптасқан ұғымдармен жұмыс істейтін адам ақылы абсолютті метафизикалық ақиқатты қалай толық біле алады? Әлде ол бар болғаны шындыққа үйлеспейтін адам қиялының ғана жемісі ме?

3. Абай түсінігіндегі толық адам бейнесі

3.1. «Дүние – ішінде – бар болу», болмыс және аралық тұрғы

Осы сұрақтар жетегінде Абай шығармаларына қайта қарағанда мәселе тіпті де айқындала түседі. Абай метафизикалық танымды сынға ала отырып екі түйінді қайтадан қолға алған. Олар адамның орны және метафизикалық әлем мен дүниенің арасындағы қатынас мәселесі.

Абай адамның тәрбиесі, білімі, сенімі және дамуы мәселесін қарастырған 38-қара сөзінде ең алдымен адамның дүние ішіндегі болмыс екеніне назар аударады. Бұл көзқарас XX ғасырдағы неміс философы Мартин Хайдеггердің идеяларымен үндеседі. Бұны Хайдеггер философиясының ең негізгі ұғымдары саналатын «Dasein» және «дүние – ішінде – бар болудан» анық байқалады. Dasein, немісше «болмыс, бар болу немесе экзистенц» деген мағыналарды білдіреді. Хайдеггер бұл ұғымды адам болмысының қандайлығы мен оның орнын көрсету үшін қолданады. Da – «осында, мұнда, осы жерде», sein – «болу» деген мағына беретіндіктен, Dasein – «осы жерде болу» деген ұғымды береді. Осы арқылы Хайдеггер адам болмысының ерекшелігін, яғни, оның дәл осы арада болуын, нақты дүниенің ішінде өмір сүріп, сол ортадан әлемді тануға бағыт алған болмыс екенін көрсеткісі келген [21, 28-31 бб.].

Ал Абай адамның дүние – ішінде – бар болуын теологиялық мәселеде тілге тиек етіп былай дейді: «Біз Алла тағала «бір» дейміз, «бар» дейміз, ол «бір» демеклікте – ақылымызға ұғымның бір тиянағы үшін айтылған сөз. Болмаса ол «бір» демеклік те Алла тағалаға лайықты келмейді... Ол «бір» деген сөз ғаламның ішінде, ғалам Алла тағаланың ішінде...» [12, 380 б.]. Абайдың түсінігі бойынша адамның өзін, әлемді және Алланы тануы қашан да дүниеден басталады. Басқа бір сөзбен айтқанда, абсолютті ақиқат тек дүниеде көрінген мөлшерінде ғана танылады. Өйткені адам ақылы танымды ұғымдар арқылы қалыптастырады, ал ұғымдар алдымен нақты заттармен қатынас, яғни, дүниені тәжірибе ету нәтижесінде қалыптасады. Өз кезегінде метафизикалық ақиқаттар осы ұғымдар арқылы символдық түрде бейнеленеді. Алайда бұл символ мен ол символдап тұрған ақиқаттың тең екендігін білдірмейді. Өйткені символ, Рене Генон атап көрсеткендей, өзі символдап тұрған затынан қашанда төмен болады [22, 407 б.]. Абайдың меңзеп отырғаны да осы болса керек.

Дегенмен Абайдың адамның орны ретінде оны қоршап жатқан дүниені көрсетуін позитивистік көзқараспен шатастыруға болмайды. Өйткені Абай

адамның орнын дүние ішінде деп көрсеткенімен, әсте оған позитивизмдегідей таза физикалық тұрғыда қарамайды. Позитивизм өзінен бұрынғы метафизикалық танымды толықтай терістейтін бағыт ретінде қалыптасты. Этимологиясына қарағанда позитивизм, латынша «ponere» түбірінен түрленген болып, «көз алдына қою», «қарсына орналастыру» және «бақылау аясына алу» деген мағыналар береді [23, 88 б.]. Осыған сәйкес, позитивизм дүниені ақылдың қарсы алдында тұрған, адамның еркіне бағынышты нақты бір объекті ретінде қарастырды. Адамның болмысы, орны және сенімі сияқты мәселелерді позитивизм, керісінше, тек физикалық тұрғыдан анықтауға ұмтылады. Нәтижесінде адам өзге жаратылыстар сияқты толықтай табиғаттың төліне айналады. Ал адамзаттың ғасырлар бойы танымын қалыптастырып келген мифтік, діни құрылымдарды адам санасын бұғаулаған жалған, негізсіз сенім ретінде бағалайды. Осылайша позитивизм адамды осы «қараңқылықтан» алып шығып, бақыт пен кемелділікке жеткізетін жалғыз жол ретінде нақты тәжірибеге сүйенген рационалды ақыл мен оның жемісі болған білімді ұсынады [24,174-175].

Ал Абай метафизикалық танымды сынға алғанмен, оны толықтай терістемей, жаңа тарихи тұрғыда қайта пайымдауды мақсат етті. Философиялық тілмен айтқанда, метафизикалық танымды сынау арқылы оның дүниеге қатысты тұйықталған тұстарында танымдық «бостық» ашып, метафизика мен физиканы үйлестіруге тырысты. Абай метафизикалық танымда көргеніміздей физика мен метафизиканы, дүние мен ақыретті, Алла мен әлемді және осыларды байланыстырып тұрған ортадағы адамды бір-бірінен бөліп қараған жоқ; керісінше, оларды біртұтас қарастырды. Сондықтан Абайдың танымы бойынша әлем мен дүниені тану – оны жаратқан Алланы танудың жолы болып табылады. Яғни, іс істеушінің шеберлігінен хабар беретіні сияқты, жаратылыс та жаратушының хикметінен хабар беретін-ді [12, 111-113 бб].

Осы тұрғыдан алғанда, Абайдың идеясы бізге метафизика мен позитивизмнен бөлек, «Алла – әлем – адам» арасындағы тұтастыққа негізделген үшінші бір жолды нұсқайды. Бұл жолда адамның кемелділікке жетуіне сенім, білім және ахлақ, үшеуі де бірдей қажетті саналады. Сол себепті Абай «ғылым, әуелі, ғалами ғылымға мұқтәди болсын. Ол білім, ғылымы құдаға мұқтәди болсын» [12, 393 б.] деп үшеуінің басын қосып айтқан. Міне, осылардың бәрі Абайдың адамның орнын анықтауда метафизика мен физиканың арасындағы «аралық тұрғыда» тұрғанын аңғартады. Бұл аралық тұрғы метафизика мен физиканың арасындағы тепе-теңдікке құрылған орта жолды көрсетеді.

3.2. Аралық тұрғы, шексіздік және толық адам

Осы «аралық тұрғыда» тұрып Абай метафизикалық танымға негізделген «камил инсан» тұжырымдамасын да қайтадан сын көзінен өткізді. Жоғарыда да айтқанымыздай, метафизикалық таным бойынша камил инсан алдын ала белгіленген, яғни, анықтамасы жасалып қойған идеал адам болатын. Алла адамның рухын әлемнен бұрын жаратқандығы себепті, оның кемелділігі тек рухани жағынан ғана өлшенді. Сондықтан оның дүниедегі жалғыз міндеті – осы

рухани жағын ашыққа шығару, басқа бір сөзбен айтқанда, өзін тану. Ал дүние болса, оның рухани болмысын ашыққа шығаруындағы ең басты кедергі саналды. Дүние күннің көзін тосқан терезедегі перде сияқты ақиқаттың жолын тосқан жалған құбылыс деп есептелді. Сол үшін кемелділікке жетудің жалғыз жолы – дүниелік шектеулерден асу деп түсінілді. Бұл сопылықта «тәркі дүниелік» деген атаумен көрініс тапты [25, 565-567 бб.].

Ал Абай адамның кемелділігін тәркі дүниелікпен емес, қайта өмірмен өлшейді. Өйткені, өмір – Алланың сыйы ретінде адам үшін ең үлкен ақиқат пен ең киелі нәрсе. Абайдың сөзімен айтқанда, «ғұмыр өзі – хақиқат. Қай жерде ғұмыр жоқ болса, онда кәмәлат жоқ» [12, 387-388]. Сондықтан дүниені тәрк ету, Алланың адамға берген нығметінен бас тарту болғандығынан ынсапсыздық саналады. Ал Құранда сынға алынған дүние бұл емес; ол адамның өз нәпсісі үшін махаббатын арнаған дүние [12, 387 б, 391 б.]. Мәулананың сөзінше дүние – ақша, таразы, әйел мен киім емес, керісінше, адамның Алланы ұмытуы мен ғапіл қалуы [26, 67 б.]. Яғни, дүние өз нәпсің үшін болған кезде ғана сені Алла жолынан адастырады; ал көптің пайдасы үшін болғанда саған пайда береді.

Сонымен бірге Абай кемелділікті әрбір адам қол жеткізе алатын дәреже деп біледі. Оның түсінігі бойынша шын пейілмен Алланың жолына аяқ басқан әр адамда кемелділікке жетудің потенциалы бар. Өйткені Алла сипаттарынан әр адамның бойында мөлшерімен бар қылып жаратқан. Сол үшін кім өз бойындағы ұсақ сипаттарын, Алланың ұлық сипаттарына ұқсатып жетілдіруді мақсат қылса, ол Алланың жолына қадам басқан, яғни, Аллаға тәслим болған мұсылман саналады [12, 379-380 бб.]. Осы тұрғыдан Абай кемелділікке жетудің жолын тек әулиелікпен ғана өлшейтін метафизикалық түсінікті сынға алады. Себебі дүниені тәрк етіп, әулиелік жолға түсу, әркімнің қолынан келмейді, ең бастысы елдің бәрі дүниені тәрк етсе, дүние ойран болады. Егер бұл жол санаулы адамдарға ғана арналған делінсе, онда ол Алланың әділетіне сыймайды [12, 387 б.].

Олай болса (сұрақты тағы да қайталайтын болсақ), метафизикалық танымның орнына ұсынған Абайдың кемел адам танымы қандай болатын?

Байқауымызша, Абай «толық адам» ұғымы арқылы адамның кемелдікке жетуі туралы түсінігін ұсынғанмен, оған нақты анықтама бермеген. Тек кемелдікке жетудің жолы қалай екенін көрсетуге тырысқан. Оның бірден-бір себебі – толық адамның нақты анықтамасын берудің мүмкін еместігі. Өйткені анықтама беру дегеніміз – адам ақылының қандай да бір құбылысты өзінің шекараларының ішіне алуы деген сөз. Ал ақылдың шекараларының ішіне кірген құбылыс қалай болмасын белгілі мөлшерде объектіге айналатындықтан, жандылығын жоғалтады. Бұны басқа түрлі былай айтуға болады: уақыт пен кеңістік шарттарының өзгеруіне ілесіп қандай құбылыс болмасын құбылатындықтан, белгілі бір уақыт пен кеңістік ішінде жасалған таным тез ескіреді. Ең өкініштісі, ақыл өзі жасаған танымның ескіргенін дер кезінде байқамайды. Осылайша ақыл өзі жасаған танымының тұтқынына айнала бастайды. Бұндай мәселе басқа емес, адам ақылының бүтінді көре алмайтын әлсіздігінен тамыр тартады; ақыл, белгілі уақыт пен кеңістік ішінде тек бір бағытты ғана көру мүмкіндігіне ие.

Алайда Абайдың танымында кемел адам алдын ала белгіленген мақсатқа жеткенімен емес, жолға шыққанымен өлшенеді. Өйткені Алланың жолы өзі сияқты шексіз болғандықтан, алдын ала белгілеуге келмейді. Дүниеде оның шегіне ешкім де жетпейді. Бірақ кім осы жолда жүруді өзіне мақсат қылып қадам басса, сол толық адам саналады [12, 392 б.]. Шәкәрімнің шығармаларында бұл таным, «жетпесең де алғаның» деген жолмен бейнеленген [27, 216 б.].

Бұл жағдай, яғни, адамның кемелділікке жету жолының шексіздігі бәрінен бұрын адамнан үздіксіз ізденіс пен күрес үстінде болуды талап етеді. Бұл жолда адамның кішіпейілділігі мен табандылығы айрықша маңызға ие. Шексіз жолда ешкім «болдым, толдым» деп айта алмайды; кімнің жеткенін, кімнің жетпегенін, жолдың иесі – Алла ғана біледі. Адамның қолынан келетіні – осы жолды үздіксіз жалғастыру ғана. Кімде «жеттім», «толдым» деген түсінік пайда бола бастаса, ол керісінше, кері кетеді. Себебі адамның орны мен кемелділікке жету жолы қашан да дүние ішінде болғандықтан, ол екі жақтылықтың әсерінен құтылмайды; жақсы мен жаман, ақ пен қара, толық пен бос сияқты екі жақтылық бір-бірімен мәңгі бірге жүреді [28]. Адам бұл екі жақтылықтың әсерінен толық құтылып, абсолютті азаттыққа жете алмайды. Сол үшін ол үнемі өзін тексеріп, сынға алып отыруға міндетті. Дәл осы жағдай кемелділік жолының шексіздігін аңғартады.

Осы тұрғыдан қарағанда, Абайдың түсінігіндегі толық адам – «толған» адам емес, керісінше, үнемі толысу үстіндегі адам. Басқа бір сөзбен айтқанда, толық адамның толықтығы, парадоксалды түрде «бостықтан» бастау алады. Бұл «бостық», ақиқатқа, білімге және өнерге деген бітпейтін ашықтық ретінде көрініс береді. Сондықтан адамның үздіксіз өзінің ішкі дүниесінде бостық ашып отыруы өте маңызды. Ал мұндай бостық ашудың негізгі жолдарының бірі – адамның өзін үздіксіз сынға алуы. Өйткені сынның басты қызметі – қатып қалған қағидаларды шайқап, жаңа мүмкіндіктерге жол ашу. Ал бұған қарсы кім өзінің бостығын түгелдей толтырып алса, ол табиғи түрде шексіздік жолынан шығып қалады.

Қорытынды

Осы тұста мақалада негізгі мәселе ретінде қойылған сұрақтарға жауап берілді деуге болады. Әуелі Абай негіздеген толық адамның бейнесі қандай деген сауалға тоқталсақ, жүргізілген талдаулар бұл бейненің парадоксалды сипатта екенін көрсетеді. Бұндай парадоксалды ерекшелік «толық адамның» біржақты әрі түпкілікті анықтамасын ұсынуға мүмкіндік бермейді. Өйткені Абай адам кемелділігін белгілі бір нәтижеге жету ретінде емес, керісінше, үздіксіз жүріп отыратын динамикалық үрдіс ретінде қарастырады. Яғни, кемелділікке жету адамның мәреге жетуімен емес, қайта сол жолға түсуімен өлшенеді. Себебі Алланың жолы өзі сияқты шексіз болғандықтан, оның мәресі қай жерде екенін ешкім де білмейді; оны тек жолдың иесі – Алла ғана біледі. Бұл ахуал адамнан дүниеде үздіксіз жол үстінде болуды талап етеді. Ұғымдық тұрғыда айтқанда, бұл – «бостық» ұғымымен сабақтас жағдай. Яғни, толығып біткен емес, керісінше, «толмаған», ішінде қашан да бос кеңістігі бар адам ғана үздіксіз ізденіс үстінде

болып, жолын жалғастыра алады. Осы мағынада «бостық» толықтықты жоққа шығармайды, қайта оның үздіксіз жүзеге асуына мүмкіндік беретін парадоксалды шарт ретінде көрінеді.

Осы пайымдаулар арқылы Абайдың дүниетанымының ерекшелігі қандай болғаны жөніндегі сұраққа да жауап табуға болады. «Толық адамның» мәнін нақты әрі тұйық анықтамамен шектемей, оны жалпыға бірдей мүмкіндіктер алаңы ретінде қарастыру – метафизикалық та, позитивистік те танымға ұқсамайтын ерекше бір дүниетанымдық ұстанымды білдіреді. Бұл танымда рухани әлем мен материалдық дүние арасында қатаң жіктеу болмайды; біреуінің шындығы екіншісін жоққа шығармайды, керісінше, өзара толықтырып, бір-біріне жол ашады. Басқаша айтқанда, Алла – әлем – адам арасындағы тұтастық, «өмір» деп аталатын оқиғаның ішінде жүзеге асады.

Осы тұрғыдан алғанда Абайдың дүниетанымы адамның нақты дүниедегі орнына, өмірлік тәжірибесіне және болмыстың тұтастығына мән беру арқылы бүгінгі феноменологиялық және герменевтикалық философияның кейбір ұстанымдарымен жақындық танытады. Оның ойлары метафизикалық және позитивистік танымдарды сынға алған Хайдеггердің кейбір философиялық ұстанымдарымен де үндеседі.

Әдебиеттер тізімі

1 Мырзахметұлы М. Абайдың шығыстық әлемі. – Нұр-Сұлтан: Ғылым, 2020. – 680 б.

2 Әліпхан М.К. Адамгершілік ілімі және Хакім Абай. – Алматы: Қазақ кітабы, 2020. – 480 б.

3 Кенжетай Д. Қожа Ахмет Яссауи дүниетанымы. – Алматы: Арыс, 2008. – 360 б.

4 Ыбырай С. Жарым адамнан – Толық адамға. – Нұр-Сұлтан: Алашорда, 2021. – 208 б.

5 Қартаева А., Ысқақұлы Д. Абайдың «Толық адам» тұжырымы // Керуен. – 2023. – №3 (80). – 63–72 бб. DOI: 10.53871/2078-8134.2023.3-05.

6 Tatar B. İslam Düşüncesine Giriş. – İstanbul: Dem Yayınları, 2009. – 136 s.

7 Rutli E.E. Derrida'nın Yapısökümü // Temâşâ. – 2016. – Sayı 5. – S. 49–68.

8 Bilgin A. Anlam değişmeleri bağlamında "eleştiri" kavramının eleştirisi // İslam düşüncesinde eleştiri kültürü ve tahammül ahlakı / ed. M. Aytepe. – İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019. – S. 45–53.

9 Pehlivan E. Kriz–kriter–kritik kavramları bağlamında Kant'ta bir sınır çizme girişimi olarak eleştiri // XIII. Mantık Çalıştayı Kitabı: Her Yönüyle Eleştirel Düşünce / ed. Ş. Ural, İ.H. Çetres. – İstanbul: Mantık Derneği Yayınları, 2019. – S. 127–144.

10 Tatar B. Eleştirel Düşüncenin İmkânı Üzerine Notlar // Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. – 2024. – Sayı 53. – S. 7–26. – DOI: 10.59149/sduifd.1542032.

11 Abisheva S.D., Khavaidarova M.M., Maurizio M. Abai's Philosophy and Literature in the Context of World Philosophical Thought // Journal of Ecohumanism. – 2025. – Vol. 4. – No. 4. – P. 695–700. – DOI: 10.62754/joe.v4i4.6777.

12 Құнанбайұлы А. Абай шығармалары. – Астана: Фолиант, 2023. – 406 б.

13 Tatar B. İmge ve boşluk: Tevhid anlatısına dair felsefi bir analiz // Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi. – 2020. – Cilt 20. – Sayı 1. – S. 9–23.

14 Tatar B. Sonsuzun Sınırında: Kur'an ve Tefekkür İlişkisi Üzerine. – İstanbul: Kuramer Yayınları, 2025. – 531s.

15 Қамзабекұлы Д., Қажымұрат А., Екижи М. Абай мен Алаш тұлғалары еңбектеріндегі ұлттық және мәдени код үдерісі // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Филология сериясы. – 2025. – №2 (151). – Б. 247–257. – DOI: 10.32523/2616-678X-2025-151-2-247-257.

16 Ergül N. İnsan-ı Kâmil – Güzel Ahlak İlişkisi // The Journal of Academic Social Science Studies: International Journal of Social Science. – 2015. – Sayı 35. – S. 259–270.

17 Erdem E. İbn Arabî'nin Vahdet-i Vücûd ve Hakikat-ı Muhammediyye Teorisine Göre İnsan-ı Kâmil Anlayışı ve Yöneltilen Eleştiriler: İktisadi Hayata Dair Bir Değerlendirme // Sakarya Üniversitesi İktisat Dergisi. – 2023. – Cilt 12. – Sayı 3. – S. 272–304.

18 Erdem E. Tasavvuf geleneğinde farklı insan-ı kâmil anlayışları üzerine tasavvuf edebiyatından örnekler ve iktisadi hayata yansımaları // Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. – 2022. – Cilt 6. – Sayı 2. – S. 230–262.

19 Yiğit F. İbn Arabi'de Ontolojik Açıdan İnsan // Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. – 2016. – Cilt 30. – Sayı 40. – S. 207–234.

20 Yazıcı T. Ahmed Avni Konuk Düşüncesinde Cevher ve Araz Problemi // Dört Öge. – 2019. – Sayı 16. – S. 153–161.

21 Bolt B. Yeni Bir Bakışla Heidegger / çev. M. Özbank. – İstanbul: Kolektif Kitap, 2020. – S. 176.

22 Әлемдік мәдениеттану ой-санасы: он томдық. 3-том: Дәстүр: ұғым мен тәсіл / құраст. З.Ж. Наурызбаева, Ш.Ә. Нұрпейісова. – Алматы: Жазушы, 2005. – 504 б.

23 Ballıkaya C. Pozitivizm: Tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve sosyolojik düşünceye etkileri // Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. – 2015. – Sayı 33. – S. 87–106.

24 Kar S. Din, Aydınlanma ve Eleştirisi // Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. – 2014. – Sayı 42. – S. 173–192.

25 Kocaman K. Tasavvufta İnsanın Eğitim Sürecinde Aşılması Gereken Engel: Dünya // İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi. – 2016. – Cilt 1. – Sayı 4. – S. 561–588.

26 Rûmî M.C. Mesnevî. Cilt 2 / çev. A. Karaismailoğlu. – İstanbul: Yeni Şafak, 2004. – 448 s.

27 Құдайбердиев Ш. Шығармалары: өлеңдер, дастандар, қара сөздер / құраст. М. Жармұхамедов, С. Дәуітов; жауапты ред. І. Садырбаев. – Алматы: Жазушы, 1988. – 560 б.

28 Koçak A., Özpınar B. Madalyonun İki Yüzü: Evrenselci Dikotomi Bağlamında Salur Kazan ve Yedi Başlı Ejderha Anlatısı // Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. – 2023. – Cilt 63. – Sayı 2. – S. 667–687.

Transliteration

1 Myrzakhmetuly M. Abaidyn shygystyk alemi [Abai's Eastern world]. – Nur-Sultan: Gylym, 2020. – 680 p. (in Kazakh).

2 Alipkhan M.K. Adamgershilik ilimi zhane Khakim Abai [The doctrine of morality and Hakim Abai]. – Almaty: Kazakh kitaby, 2020. – 480 p. (in Kazakh).

3 Kenzhetai D. Kozha Akhmet Yasawi dunietanymy [The worldview of Khoja Ahmed Yasawi]. – Almaty: Arys, 2008. – 360 p. (in Kazakh).

4 Ybyrai S. Zharym adamnan – Tolyk adamga [From the incomplete person to the Complete Man]. – Nur-Sultan: Alashorda, 2021. – 208 p. (in Kazakh).

5 Kartaeva A., Yskakuly D. Abaidyn «Tolyk adam» tuzhyrymy [Abai's concept of the "Complete Man"] // Keruen. – 2023. – No. 3 (80). – P. 63–72. – DOI: 10.53871/2078-8134.2023.3-05. (in Kazakh).

6 Tatar B. İslam Düşüncesine Giriş [Introduction to Islamic thought]. – İstanbul: Dem Yayınları, 2009. – 136 p. (in Turkish).

7 Rutli E.E. Derrida'nın Yapısökümü [Derrida's deconstruction] // Temâşâ. – 2016. – No. 5. – P. 49–68. (in Turkish).

8 Bilgin A. Anlam değişmeleri bağlamında "eleştiri" kavramının eleştirisi [A critique of the concept of "criticism" in the context of semantic changes] // İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı [The culture of criticism and ethics of tolerance in Islamic thought] / ed. M. Aytepe. – İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019. – P. 45–53. (in Turkish).

9 Pehlivan E. Kriz–kriter–kritik kavramları bağlamında Kant'ta bir sınır çizme girişimi olarak eleştiri [Criticism as an attempt to draw a boundary in Kant in the context of the concepts of crisis, criterion, and critique] // XIII. Mantık Çalıştayı Kitabı: Her Yönüyle Eleştirel Düşünce [Proceedings of the 13th Logic Workshop: Critical thinking in all its aspects] / eds. Ş. Ural, İ.H. Çetres. – İstanbul: Mantık Derneği Yayınları, 2019. – P. 127–144. (in Turkish).

10 Tatar B. Eleştirel Düşüncenin İmkânı Üzerine Notlar [Notes on the possibility of critical thought] // Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. – 2024. – No. 53. – P. 7–26. – DOI: 10.59149/sduifd.1542032. (in Turkish).

11 Abisheva S.D., Khavaidarova M.M., Maurizio M. Abai's Philosophy and Literature in the Context of World Philosophical Thought // Journal of Ecohumanism. – 2025. – Vol. 4. – No. 4. – P. 695–700. – DOI: 10.62754/joe.v4i4.6777.

12 Kunanbaiuly A. Abai shygarmalary [The works of Abai]. – Astana: Foliant, 2023. – 406 p. (in Kazakh).

13 Tatar B. İmge ve boşluk: Tevhid anlatısına dair felsefi bir analiz [Image and emptiness: A philosophical analysis of the narrative of tawhid] // Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi. – 2020. – Vol. 20. – No. 1. – P. 9–23. (in Turkish).

14 Tatar B. Sonsuzun Sınırında: Kur'an ve Tefekkür İlişkisi Üzerine [At the boundary of infinity: On the relationship between the Qur'an and contemplation]. – İstanbul: Kuramer Yayınları, 2025. – 531 p. (in Turkish).

15 Kamzabekuly D., Kazhymurat A., Ekizhi M. Abai men Alash tulgalary enbekterindegi ulttyk zhane madeni kod uderisi [The process of national and cultural coding in the works of Abai and Alash figures] // L.N. Gumilev atyndagy Euraziya ulttyk universitetinin Khabarshysy. Filologiya seriyasy [Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series]. – 2025. – No. 2 (151). – P. 247–257. – DOI: 10.32523/2616-678X-2025-151-2-247-257. (in Kazakh).

16 Ergül N. İnsan-ı Kâmil – Güzel Ahlak İlişkisi [The relationship between the Perfect Man and good morality] // The Journal of Academic Social Science Studies: International Journal of Social Science. – 2015. – No. 35. – P. 259–270. (in Turkish).

17 Erdem E. İbn Arabî'nin Vahdet-i Vücûd ve Hakikat-ı Muhammediyye Teorisine Göre İnsan-ı Kâmil Anlayışı ve Yöneltilen Eleştiriler: İktisadi Hayata Dair Bir Değerlendirme [The concept of the Perfect Man according to Ibn Arabi's theory of the unity of existence and the Muhammadan Reality and the criticisms directed at it: An evaluation of economic life] // Sakarya Üniversitesi İktisat Dergisi. – 2023. – Vol. 12. – No. 3. – P. 272–304. (in Turkish).

18 Erdem E. Tasavvuf geleneğinde farklı insan-ı kâmil anlayışları üzerine tasavvuf edebiyatından örnekler ve iktisadi hayata yansımaları [Examples from Sufi literature on different concepts of the Perfect Man in the Sufi tradition and their reflections on economic life] // Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. – 2022. – Vol. 6. – No. 2. – P. 230–262. (in Turkish).

19 Yiğit F. İbn Arabi'de Ontolojik Açıdan İnsan [The human being from an ontological perspective in Ibn Arabi] // Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. – 2016. – Vol. 30. – No. 40. – P. 207–234. (in Turkish).

20 Yazıcı T. Ahmed Avni Konuk Düşüncesinde Cevher ve Araz Problemi [The problem of substance and accident in Ahmed Avni Konuk's thought] // Dört Öge. – 2019. – No. 16. – P. 153–161. (in Turkish).

21 Bolt B. Yeni Bir Bakışla Heidegger [Heidegger from a new perspective] / trans. M. Özbank. – İstanbul: Kolektif Kitap, 2020 – P. 176. (in Turkish).

22 Alemdik madeniettanu oi-sanasy: on tomdyk. 3-tom: Dastur: ugym men tasil [World cultural studies thought: In ten volumes. Vol. 3: Tradition: Concept and approach] / comp. Z.Zh. Nauryzbaeva, Sh.A. Nurpeisova. – Almaty: Zhazushy, 2005. – 504 p. (in Kazakh).

23 Ballıkaya C. Pozitivizm: Tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve sosyolojik düşünceye etkileri [Positivism: Its historical development and effects on sociological thought] // Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. – 2015. – No. 33. – P. 87–106. (in Turkish).

24 Kar S. Din, Aydınlanma ve Eleştirisi [Religion, the Enlightenment, and its critique] // Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. – 2014. – No. 42. – P. 173–192. (in Turkish).

25 Kocaman K. Tasavvufta İnsanın Eğitim Sürecinde Aşılması Gereken Engel: Dünya [The obstacle that must be overcome in the educational process of the human being in Sufism: The world] // İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi. – 2016. – Vol. 1. – No. 4. – P. 561–588. (in Turkish).

26 Rûmî M.C. Mesnevî. Cilt 2 [The Masnavi. Vol. 2] / trans. A. Karaismailoğlu. – İstanbul: Yeni Şafak, 2004. – 448 p. (in Turkish).

27 Kudaiberdiev Sh. Shygarmalary: olender, dastandar, kara sozder [Works: Poems, epics, and prose writings] / comp. M. Zharmukhamedov, S. Dauitov; executive ed. I. Sadyrbaev. – Almaty: Zhazushy, 1988. – 560 p. (in Kazakh).

28 Koçak A., Özpınar B. Madalyonun İki Yüzü: Evrenselci Dikotomi Bağlamında Salur Kazan ve Yedi Başlı Ejderha Anlatısı [Two sides of the coin: The narrative of Salur Kazan and the seven-headed dragon in the context of universalist dichotomy] // Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. – 2023. – Vol. 63. – No. 2. – P. 667–687. (in Turkish).

Е. Әлайдар, Б.И. Иманбекова

Полнота и пустота: Парадоксальный характер образа совершенного человека в понимании Абая

Аннотация. В данном исследовании концепция «совершенного человека» Абая рассматривается с новой точки зрения, с учетом вопросов, которые ранее недостаточно освещались. В то время как предыдущие исследования в основном рассматривали концепцию «полноценного человека» как абстрактное понятие с метафизическими характеристиками, данная статья фокусируется на ее исторических аспектах, а также на ее метафизическом измерении. Соответственно, философский анализ проводится с учетом сначала конкретных и непосредственных значений понятий, а затем их метафизических значений. Кроме того, определяются характеристики и фундаментальные принципы форм знания и мышления, которые формируют смысл этих понятий; и их различия и сходства рассматриваются сравнительно. В соответствии с этим анализом всесторонне оцениваются основы, на которых формируется мировоззрение Абая, и то, чем оно отличается от метафизических и позитивистских мировоззрений. В результате, с одной стороны, раскрывается мировоззрение, на котором основан предложенный Абаем путь, а с другой стороны, концепция «совершенного человека» в его мышлении становится более четкой. В исследовании конкретно показано, что «совершенный человек» не относится, как это обычно считается, к «завершенному», «совершенному» или, другими словами, к человеку, достигшему определенной цели; скорее, он представляет собой

человека, постоянно находящегося в поиске, «неудовлетворенного», «пустого» и непрерывно находящегося в пути. Таким образом, читатель видит, что понимание Абаем «совершенного человека» существенно отличается как от концепции «камиль инсан», в метафизической мысли, так и от модели «образованного человека», подчеркиваемой позитивистским подходом.

Ключевые слова: Абай, Совершенный человек, Камиль инсан, Мировоззрение, Метафизика, Позитивизм, Мир, Точка зрения

Ye. Alaidar, B.I. Imanbekova

Wholeness and Emptiness: The paradoxical nature of the ideal of the perfect (kamil) human in Abai's thought

Abstract. This study examines Abay's concept of the «complete person» from a new perspective, based on issues that have not been sufficiently addressed before. While previous research has mostly considered the concept of the «complete person» as an abstract concept with metaphysical characteristics, this article focuses on its historical aspects as well as its metaphysical dimension. Accordingly, philosophical analyses are conducted by first considering the concrete and direct meanings of the concepts before their metaphysical meanings. Furthermore, the characteristics and fundamental principles of the forms of knowledge and thought that shape the meaning of these concepts are determined; and their differences and similarities are examined comparatively. In line with these analyses, the foundations upon which Abay's worldview is formed and the ways in which it differs from metaphysical and positivist worldviews are comprehensively evaluated. As a result, on the one hand, the worldview upon which Abay's proposed path is based is revealed, and on the other hand, the conception of the «complete man» in his thought is made more distinct. The study specifically demonstrates that the «complete man» does not refer, as commonly thought, to a «finished», «perfected» or, in other words, a person who has achieved a specific goal; rather, it represents a person who is constantly searching, «unfulfilled», «empty», and continuously on a journey. Thus, the reader sees that Abay's understanding of the «complete man» differs significantly from both the «perfect man» (kāmil insān) concept in metaphysical thought and the «educated individual» model emphasized by the positivist approach.

Key words: Abai, Complete person, Kamil Insan, Worldview, Metaphysics, Positivism, World, Perspective

Авторлардың үлесі. **Әлайдар Е., Иманбекова Б.И.** зерттеу тұжырымдамасын әзірлеуге, талдау жүргізуге, мақаланың мәтінін дайындауға және оны жариялауға рәсімдеуге тең дәрежеде үлес қосты.

Келіп түсті 31.07.2026
Қабылданды 14.09.2026

ҒТАХР 02.41.41 https://doi.org/10.48010/2026.3/1999-5911.03

ЖАТТАНУ МӘСЕЛЕСІ: КЛАССИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕР ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ИНТЕРПРЕТАЦИЯЛАР

[1]А. Оразбекова, [2]А. Сағиқызы, [3]А. Есимова, [4]Ж.М. Досхожина*
[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан)
[2,4]ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты (Алматы, Қазақстан)
[3]М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті (Шымкент, Қазақстан)
[1]aizhan376@mail.ru, [2]ayazhan@list.ru, [3]yesimova.anar@bk.ru, [4]zhanatdoskhozhina@gmail.com

[1]A. Orazbekova, [2]A. Sagikyzy, [3]A. Yesimova, [4]Zh. Doskhozhina
[1]Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)
[2,4]Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies SC MSHE RK (Almaty, Kazakhstan)
[3]M. M. Auezov South Kazakhstan University (Shymkent, Kazakhstan)
[1]aizhan376@mail.ru, [2]ayazhan@list.ru, [3]yesimova.anar@bk.ru, [4]zhanatdoskhozhina@gmail.com

Сілтеме: Оразбекова А., Сағиқызы А., Есимова А., Досхожина Ж.М. Қазіргі философиядағы жаттану мәселесі: классикалық негіздер және заманауи интерпретациялар // *Әл-Фараби*. – 2026. – Т. 24. № 3(95). – 35- 49 бб.

Аңдатпа. Мақалада қазіргі философиядағы жаттану мәселесі классикалық марксстік мұраны және 1960-жылдардағы кеңестік философияда қалыптасқан теориялық тұжырымдарды сыни тұрғыдан қайта пайымдау контексінде зерттеледі. Зерттеудің мақсаты – жаттанудың мәні, формалары және оны еңсеру мүмкіндіктері туралы түсініктер трансформациясының негізгі үрдістерін анықтау, сондай-ақ қазіргі әлеуметтік және технологиялық үдерістерді талдауда классикалық тұжырымдамалардың эвристикалық әлеуетін айқындау. Зерттеудің әдіснамалық негізін тарихи-философиялық, мәтінтанулық, салыстырмалы және тұжырымдамалық-талдамалық әдістер құрайды. 1980-жылдардың соңынан бастап жаттану мәселесіне деген зерттеушілік қызығушылықтың өзгеру динамикасы қарастырылып, осы феноменнің қазіргі әлеуметтік-философиялық интерпретациялары талданады. Қазіргі философияда дәстүрлі экономикалық және саяси формалармен қатар жаттанудың әлеуметтік, экзистенциалдық, антропологиялық, ақпараттық және технологиялық өлшемдері ажыратылатыны көрсетіледі. Цифрландыру, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы және желілік кеңістіктің қалыптасуы жағдайында туындайтын жаттанудың жаңа формаларына ерекше назар аударылады. Жаттанудың мәні мен оның нақты-тарихи көрініс формаларын ажырату қажеттілігі негізделеді. Жаттануды әмбебап әлеуметтік феномен ретінде толық жою мүмкіндігі теориялық тұрғыдан пікірталастық сипатта қалып отырғаны, ал оның нақты формаларын әлеуметтік қатынастар мен институттарды өзгерту, адамның

*Автор-корреспондент: Ж.М. Досхожинв, zhanatdoskhozhina@gmail.com

автономиясы мен өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерін кеңейту арқылы еңсеруге немесе олардың ықпалын азайтуға болатыны туралы қорытынды жасалады. Одан арғы зерттеулердің перспективалары әлеуметтік өмірді алгоритмдендіру және жасанды интеллектінің таралуы жағдайындағы жаттануды философиялық тұрғыдан талдаумен байланысты.

Түйін сөздер: жаттану, маркстік философия, қазіргі философия, әлеуметтік философия, ақпараттық қоғам, технологиялық жаттану, цифрландыру, жаттануды еңсеру.

Кіріспе

Жаттану мәселесі тек тарихи-философиялық қана емес, сонымен қатар қазіргі әлеуметтік-философиялық тұрғыдан да маңызды. Кеңестік философтар, атап айтқанда Э. В. Ильенков пен А. П. Огурцов жаттану феноменінің кеңестік әлеуметтік шындықта да орын алғанын көрсетті, алайда оның формалары мен тетіктері капиталистік қоғамға тән жаттану формалары мен тетіктерінен едәуір ерекшеленді.

Бұл мәселені пайымдаудағы елеулі өзгерістер 1980-жылдардың екінші жартысы мен 1990-жылдардың басында орын алды. Қайта құру кезеңінде жариялылық пен идеологиясыздандыру үдерістері аясында жаттану мәселесі қайтадан ашық философиялық талқылаудың нысанына айналды. Сонымен қатар К. Маркстың теориялық мұрасы, марксизмнің мәртебесі және әлеуметтік шындықты талдауда маркстік әдіснаманы қолдану мүмкіндіктері жөніндегі пікірталастар өрістеді. Кеңес Одағының ыдырауы және одан кейінгі қоғамдық-экономикалық қатынастардың түбегейлі трансформациясы жаттану феноменінің әлеуметтік контексін ғана емес, оны философиялық тұрғыдан пайымдау жағдайларын да айтарлықтай өзгертті.

XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басындағы әлеуметтік трансформациялар, ақпараттық қоғамның дамуы, адамның әлеуметтік және технологиялық шындықпен өзара әрекеттесуінің жаңа формаларының пайда болуы жаттану мәселесінің өзектілігін қайтадан арттырды. Қазіргі зерттеулер жаттанудың табиғатын, қайнар көздерін, формаларын және оны еңсеру мүмкіндіктерін түсіндіруде елеулі айырмашылықтардың бар екенін көрсетеді. Бұл алшақтықтар зерттеу тәсілдерінің дүниетанымдық және әдіснамалық негіздерінің әртүрлілігімен байланысты.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеудің әдіснамалық негізін жаттану мәселесін оның тарихи дамуы мен заманауи интерпретацияларының бірлігінде қарастыруға мүмкіндік беретін тарихи-философиялық, мәтінтанулық, салыстырмалы және тұжырымдамалық-талдамалық әдістер кешені құрайды.

Тарихи-философиялық тәсіл жаттану феноменін пайымдаудың негізгі кезеңдерін реконструкциялау және К. Маркстың классикалық тұжырымдамасы,

1960-жылдардағы кеңестік философтардың зерттеулері мен қазіргі еңбектер арасындағы сабақтастықты анықтау үшін қолданылады. Әлеуметтік-тарихи контекстің өзгеруі жағдайында жаттануды талдаудың теориялық және әдіснамалық негіздерінің трансформациясына ерекше назар аударылады. Тұжырымдамалық талдау «жаттану» ұғымының және онымен байланысты категориялардың мазмұнын нақтылауға, сондай-ақ оның қазіргі философиядағы интерпретациясында орын алған өзгерістерді айқындауға бағытталады. Тарихилық пен жүйелілік қағидаттары жаттануды оқшауланған феномен ретінде емес, қоғамдағы әлеуметтік, экономикалық, мәдени және технологиялық трансформациялармен өзара байланыста қарастыруға мүмкіндік береді.

Кеңестік философиядағы жаттану мәселесі

Жаттану мәселесі 1960-жылдардағы кеңестік философияда елеулі орын алды. Оны зерттеуге Э.В. Ильенков, Г.С. Батищев, А.П. Огурцов, Э.В. Безчеревных және басқа да зерттеушілер елеулі үлес қосты. Зерттеулердің негізгі бағыттарының бірі К. Маркстың тек ерте кезеңдегі еңбектерінде ғана емес, сонымен қатар «Капиталда» және оған дайындық материалдарында көрініс тапқан жаттану тұжырымдамасын реконструкциялау болды. Сонымен қатар қоғамдық келісім теориялары мен неміс классикалық философиясын қоса алғанда, Маркске дейінгі философиядағы жаттану мәселесінің қалыптасу алғышарттары зерттелді. Жаттану ұғымы ғылым, өнер және мораль салаларында жүріп жатқан үдерістерді зерттеу барысында да қолданылды.

1960-жылдардың соңына қарай кеңестік философияда жаттану мәселесін ашық талқылау едәуір бәсеңдеді. Әлеуметтік-саяси контекстің өзгеруі кеңестік қоғамның тарихы, оның саяси және мәдени институттары, сондай-ақ марксизмнің теориялық негіздері сыни тұрғыдан қайта пайымдалған зерттеулердің пайда болуына ықпал етті. Осы контексте жаттану мәселесі де қайтадан өзектілікке ие болды. 1983 жылы «Социализм теориясының кейбір философиялық аспектілері» атты монографиясын (қараңыз: [1]), ал 1990 жылы «Өтіріктің зорлығы немесе елес қалай адасты» атты кітабын (қараңыз: [2]) жариялаған А.С. Ципконың көзқарастарының эволюциясы осы үдерістің айқын көріністерінің бірі болды.

1989 жылы «Еңбектің жаттануы: тарих және қазіргі заман» атты ұжымдық монография жарық көрді (қараңыз: [3]). 1990 жылы Свердловскіде (қазіргі Екатеринбург) «Қазіргі мәдениет теориясындағы, этика мен эстетикадағы жаттану мәселесі» атты ұжымдық жинақ басылып шықты (қараңыз: [4]). 1991 жылы Киевте Симферополь қаласында өткен «Жаттану әлеуметтік-мәдени феномен ретінде» атты Бүкілодақтық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары жарияланды (қараңыз: [5]). Осы кезеңге И.И. Кальнойдың монографиялық зерттеуі де жатады (қараңыз: [6]). Аталған жарияланымдардың жиынтығы 1980–1990-жылдар тоғысында жаттану мәселесіне деген тұрақты зерттеушілік қызығушылықтың қайта жанданғанын көрсетеді.

1980-жылдардың соңы мен 1990-жылдардың басында марксизмнің мәртебесі және оның өзгерген зияткерлік кеңістіктегі орны мәселесі де қызу философиялық пікірталастардың нысанына айналды. 1990 жылдың басын-

да КСРО Кинематографистер одағының «Свободное слово» («Еркін сөз») клубында КСРО Ғылым академиясының Философия институтымен бірлесіп «Марксизм өлді ме?» атты пікірталас өткізілді. Оның материалдары 1992 жылы «Марксизм: pro et contra» деген атаумен жарияланды. Осы уақыт аралығында орын алған өзгерістерді сипаттай отырып, басылымның редакторы Д.М. Носов КСРО ыдырағаннан кейін қоғамдық қатынастар мен рухани өмірдің түбегейлі трансформацияға ұшырағанын атап көрсетті [7, 5 б.].

Маркстік мұраны қайта пайымдау 1990-жылдардың басындағы философиялық әдебиеттен де айқын көрініс тапты. 1991 жылы В.В. Скоробогацкий «Марксизмнің арғы жағында» атты кітабын жариялады. Онда автор Маркс пен Ленин мұрасын сөзсіз теріске шығаруды да, оны қазіргі заманды түсіндірудің әмбебап негізі ретінде қарастыруға ұмтылысты да сынға алды [8, 5 б.]. Ол марксизмді XIX ғасырдағы индустриялық қоғамның қайшылықтарын бейнелеген белгілі бір тарихи дәуірдің туындысы ретінде түсіндірді [8, 7 б.]. Маркстік философияның дағдарысын автор оның негіздерінің дағдарысымен және марксизм-ленинизм қағидаттарын қайта қарау қажеттілігімен байланыстырды [8, 10-б.]. Осыған ұқсас үрдістер 1993 жылы жарық көрген М.В. Вильчектің «Марксспен қоштасу» атты монографиясында да көрініс тапты (қараңыз: [9]).

Нәтижесінде 1980–1990-жылдар тоғысында Маркстың философиялық мұрасына деген көзқарас елеулі өзгеріске ұшырады. Марксизмнің нормативтік мәртебесінен бас тарту әдіснамалық және дүниетанымдық плюрализмнің кеңеюімен ғана емес, кейбір жағдайларда маркстік философиядан сыни тұрғыдан алшақтаумен де қатар жүрді. Қалыптасқан жағдайды сипаттай отырып, В.А. Лекторский мәселенің екінші бір шегіне – Маркстың философиялық мұрасының маңызын негізсіз төмендету үрдісіне назар аударды. Ол әлемдік философиялық дәстүрде Маркстың антропологиялық және әлеуметтік-философиялық идеялары философиялық ойдың басқа да классиктерінің тұжырымдамаларымен қатар қарастырылып келе жатқанын атап көрсетті [10, 10 б.].

Кейінгі жылдары жаттану мәселесі отандық философиялық зерттеулерде бірден елеулі орын ала қойған жоқ. Оны белсенді түрде пайымдаудың жаңа кезеңі негізінен XXI ғасырдың басына сәйкес келеді. Философиялық және әдіснамалық плюрализмнің кеңеюі зерттеушілерге экзистенциализмге, персонализмге, феноменологияға, Франкфурт мектебінің философиясына, философиялық антропологияның әртүрлі бағыттарына және өзге де теориялық дәстүрлерге еркін жүгінуге мүмкіндік берді. Жаттанудың заманауи және батыстық тұжырымдамаларына жүгіну К. Маркстың классикалық мұрасы мен 1960-жылдардағы кеңестік философияның жетістіктерін ескеру қажеттілігін жоққа шығармайды. Маркстың жаттану тұжырымдамасын реконструкциялау барысында оның қандай еңбектерінің негізге алынатыны ерекше назар аударуды қажет етеді. Көптеген зерттеулерде негізгі дереккөз ретінде «1844 жылғы экономикалық-философиялық қолжазбалар» қарастырылып келеді, ал Маркс көзқарастарының «Капиталда» және онымен байланысты дайындық еңбектерінде көрініс тапқан кейінгі эволюциясы едәуір аз дәрежеде ескеріледі.

Алайда Маркстың ерте және кемел кезеңдегі еңбектерін салыстыра талдау оның жаттану тұжырымдамасының әлеуметтік-философиялық мазмұнын неғұрлым толық ашуға және қазіргі әлеуметтік үдерістерді талдаудағы эвристикалық әлеуетін бағалауға мүмкіндік береді.

Демек, қазіргі философиядағы жаттану мәселесіне жүгіну марксстік және өзге философиялық дәстүрлерді бір-біріне қарама-қарсы қоюды емес, оларды сыни және салыстырмалы тұрғыдан талдауды көздейді. Мұндай тәсіл классикалық және заманауи тұжырымдамалар арасындағы сабақтастық пен айырмашылықтарды анықтауға, олардың әдіснамалық мүмкіндіктері мен шектеулерін айқындауға және сол арқылы жаттанудың жаңа формаларын талдаудың неғұрлым мазмұнды теориялық негізін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі философиядағы жаттанудың мәні

Е.Д. Шетулова жаттану мәселесіне елеулі назар аударып, оны марксстік дәстүрді сыни тұрғыдан қайта пайымдау контексінде қарастырады. Зерттеуші К. Маркс тұжырымдамасының принципті маңызы бар қырларына жаттануды талдаудың нақты-тарихи сипатын, оның Гегельдегі осы феноменнің абстрактілі түсіндірмесінен ерекшелігін, сондай-ақ мәселені психологияландыру мен иррационалдандыру үрдісінің болмауын жатқызады: «Маркс өзінен кейінгі бірқатар философтар секілді мәселені психологияландырмайды және иррационалдандырмайды» [12, 68 б.]. Шетулова марксстік жаттану тұжырымдамасының маңызды сипаттамаларының бірі ретінде оның гуманистік бағыттылығын да атап көрсетеді.

Сонымен бірге зерттеуші жаттануды негізінен капиталистік қоғаммен және жеке меншік институтымен байланыстыруды сыни тұрғыдан бағалап, жаттану үдерістерінің капитализмге дейінгі қоғамдарда да, «нақты социализм» жағдайында да болғанын негізге ала отырып, мұндай шектеуді жеткілікті дәрежеде дәйектелмеген деп есептейді [13, 164 б.]. Алайда бұл ұстаным Маркс тұжырымдамасының неғұрлым кең мазмұнын ескере отырып нақтылауды қажет етеді. Марксста жаттану мәселесі тікелей жеке меншік институтымен ғана шектелмейді: жеке меншік еңбек бөлінісімен, адам қызметінің сипатымен және қоғамдық қатынастар жүйесімен өзара байланыста қарастырылады. Сонымен қатар социалистік қоғамда жаттанудың әртүрлі формаларының болуы мүмкін екендігі 1960-жылдардағы кеңестік философияда, атап айтқанда Э.В. Ильенков пен А.П. Огурцовтың еңбектерінде де қарастырылды. Бұл проблематика А.П. Огурцовтың «Философиялық энциклопедиядағы» еңбегінде де көрініс тапқан [14, 193 б.].

Түптеп келгенде, Шетулова марксстік дәстүрдің өзінің әдіснамалық маңызын әлі де сақтап отырғанын мойындай отырып, «жаттану құрылымын қазіргі заманғы түсіну марксизм қалыптастырған бірқатар қағидалар мен тәсілдерді міндетті түрде ескеруі тиіс» деп атап көрсетеді [15, 22 б.]. Зерттеуші жаттануды адам қызметінің өнімдері мен нәтижелері дербес сипат алып, адамның өзіне қарсы тұратын және оған үстемдік ететін күштерге айналатын үдеріс ретінде анықтайды [15, 19 б.].

Сонымен қатар ол жаттанудың классикалық және заманауи интерпретацияларын үш негізгі өлшем бойынша ажыратады: оның табиғатын түсіну, оны еңсеру мүмкіндігін пайымдау және аксиологиялық мазмұнын түсіндіру [16, 15 б.]. Осылайша, жаттану мәселесі тек экономикалық талдау шеңберінен шығып, неғұрлым кең әлеуметтік-философиялық сипатқа ие болады.

Жаттануды классикалық тұрғыдан түсінудің трансформациясына қатысты өзге қыр С.А. Суворовтың еңбектерінде көрініс тапқан. Жаттануды зерттеуде марксстік әдіснаманы қолданудың негізділігін мойындай отырып, автор сонымен қатар классикалық тұжырымдамалық аппараттың қазіргі қоғам жағдайларына сәйкестігі мәселесін көтереді. Оның пікірінше, қоғамдық дамудың индустриялық кезеңінен ақпараттық кезеңіне өтуге байланысты әлеуметтік құрылымда орын алған елеулі өзгерістер жаттанудың классикалық тұжырымдамасының бірқатар қағидаларын қайта қарауды талап етеді [17, 40 б.].

Бұл тәсіл аясында жаттанудың жаңа формаларын классикалық марксизмнің категориялық аппараты арқылы толық түсіндіруге бола ма, әлде қазіргі әлеуметтік және технологиялық үдерістер оны тұжырымдамалық тұрғыдан кеңейтуді талап ете ме деген мәселе принципті маңызға ие болады. Суворов аталған феноменнің аксиологиялық тұрғыдан бірмәнді еместігіне де назар аударады. Оның пікірінше, жаттану «адамның әлеуетін жүзеге асыруды әрдайым шектейтін фактор ретінде көріне бермейді» [17, 43 б.] және белгілі бір жағдайларда тұлғаның дамуына ықпал етуі мүмкін [17, 44 б.]. Мәселенің бұлай қойылуы жаттану негізінен адамның өз қызметінің өнімдеріне, әлеуметтік құрылымдарға және өзіне деген қатынасының теріс формасы ретінде қарастырылатын классикалық дәстүрден едәуір ерекшеленеді. Осыған байланысты дербес теориялық мәселе туындайды: болжанатын оң ықпал жаттанудың ішкі қасиеті болып табыла ма, әлде бұл жерде жаттанған болмыс формаларын еңсеру үдерісіндегі тұлғаның даму қабілеті туралы сөз болып отыр ма?

К.В. Прозументик жаттануды тар және кең мағынада ажырата отырып, оған неғұрлым кең интерпретация ұсынады. Бірінші жағдайда жаттану адам қызметі мен оның нәтижелері дербес сипат алып, адамның өзіне қарсы тұратын күштерге айналатын үдеріс ретінде түсіндіріледі. Ал кең мағынада жаттану «болмыстың өз құрылымындағы онтологиялық айырмашылық» ретінде интерпретацияланады [18, 45 б.].

Егер бірінші түсінік негізінен әлеуметтік философия аясында қалып, Маркстың еңбектерінде жүйелі түрде дамытылған жаттануды талдау дәстүрімен сабақтасса, екінші түсінік бұл ұғымның онтологиялық мазмұнын едәуір кеңейтуді көздейді. Прозументик антропогенезді «әлемнің өзін-өзі жаттануы», адамның тарихи дамуын – оның өзінен-өзі жаттануының формасы, ал адам санасының эволюциясын «адамның рухани қызметі арқылы жүзеге асатын әлемнің өзіне деген идеалды бағыттылығы» ретінде қарастырады [18, 45 б.]. Мұндай тәсіл аясында жаттану әмбебап онтологиялық мәртебеге ие болып, «әлемдегі болмыстың әмбебап модусы» ретінде интерпретацияланады [18, 46 б.].

Жаттану ұғымының бұлайша кеңейтілуі елеулі әдіснамалық салдарға әкеледі. Бір жағынан, бұл мәселені нақты әлеуметтік-экономикалық қатынастар

шеңберінен шығарып, оны антропологиялық және онтологиялық өлшемдерде қарастыруға мүмкіндік береді. Екінші жағынан, жаттану категориясын шамадан тыс әмбебаптандыру оның тұжырымдамалық айқындылығын жоғалту қаупін туындатады. Егер жаттану болмыстың өзінің сипаттамасы ретінде түсіндірілетін болса, оның онтологиялық, антропологиялық және әлеуметтік формаларын нақты ажырату, сондай-ақ олардың өзара байланысының негіздерін айқындау қажеттілігі туындайды.

Қазіргі зерттеулердің ерекше бір бағыты қоғамды ақпараттандыру жағдайындағы жаттануды талдаумен байланысты. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы ақпаратты өндіру мен тарату тәсілдерін, тұлғааралық коммуникацияның сипатын және адамның әлеуметтік шындықпен өзара әрекеттесу формаларын елеулі түрде өзгертеді. Соның нәтижесінде ақпараттық ортамен тікелей байланысты жаттанудың өзіндік формаларының қалыптасуына алғышарттар пайда болады.

Бұл үдерістің көріністерінің бірі қолжетімді ақпарат көлемінің үздіксіз артуы мен оны адамның мазмұндық тұрғыдан игеру мүмкіндіктері арасындағы қайшылық болып табылады. Н.В. Гоноцкая қазіргі адамның «үздіксіз ақпарат ағынына енгенін, алайда сонымен бірге ақпараттық мағыналардың одан тыс қалып қоятынын» атап көрсетеді [19, 52 б.]. Ақпараттық шамадан тыс жүктеме жағдайында қолжетімді мәліметтер көлемінің артуы міндетті түрде білімнің ұлғаюына алып келмейді. Керісінше, ақпарат адамға қатысты сыртқы ортаның сипатына ие болып, оның мазмұны әрдайым саналы түрде игеріле бермеуі мүмкін. Осы жағдайды сипаттай отырып, Гоноцкая қазіргі адамды ақпараттық желілерге толығымен енген Платон үңгіріндегі адаммен салыстырады [19, 53 б.].

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар ықпалының амбивалентті сипатына Н.Н. Исаченко да назар аударады. Бір жағынан, технологиялық даму адамды ауыр дене еңбегінің бірқатар түрлерінен босатуға ықпал етіп, коммуникация, ақпарат алу және шығармашылық тұрғыдан өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерін кеңейтеді. Екінші жағынан, технологиялық өзгерістердің қарқындылығы әлеуметтік субъектілердің санасы мен мінез-құлқына елеулі ықпал етуі мүмкін [20, 67 б.]. Осылайша, ақпараттық-технологиялық дамуды біржақты бағалау мүмкін емес: ол адамның мүмкіндіктер кеңістігін ұлғайта отырып, сонымен қатар тәуелділіктің жаңа формалары мен жаттанудың жаңа тетіктерін қалыптастырады.

Осы контексте цифрлық коммуникациялардың әлеуметтік байланыстар сипатына ықпалы ерекше назар аударуды қажет етеді. Өзара әрекеттесудің техникалық құралдар арқылы жүзеге асуы тұлғааралық коммуникацияның дәстүрлі формаларын өзгертіп, ақпараттық ортаға тәуелділікті қалыптастыруы және адамның тікелей әлеуметтік өзара әрекеттесу формаларынан алшақтауын күшейтуі мүмкін. Сонымен қатар цифрлық орта деструктивті идеологияларды тарату және жеке әрі қоғамдық санаға манипуляциялық ықпал ету мақсатында пайдаланылуы ықтимал. Алайда мұндай құбылыстарды технологиялық дамудың сөзсіз салдары ретінде емес, технологиялық, әлеуметтік, саяси және мәдени факторлардың күрделі өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде қарастырған жөн.

Желілік қоғамда жаттанудың жаңа формаларының пайда болуына Е. Д. Шетулова да назар аударады. Оның пікірінше, «желілік әлемнің пайда болуы жаттанудың жаңа формаларымен қатар жүреді», олар, атап айтқанда, адамның қабілеттеріндегі, ұтқырлығындағы және өзгермелі технологиялық ортаға бейімделу мүмкіндіктеріндегі айырмашылықтармен байланысты [15, 19–20 бб.]. Бұл тәсіл цифрлық теңсіздік мәселесін және әлеуметтік субъектілердің коммуникацияның жаңа формаларын игеру қабілеттеріндегі айырмашылықтарды жаттануды философиялық талдаудың неғұрлым кең контексінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, заманауи интерпретациялар «жаттану» ұғымының мағыналық өрісінің едәуір кеңейгенін көрсетеді. Дәстүрлі әлеуметтік-экономикалық формалармен қатар оның экзистенциалдық, антропологиялық, онтологиялық, ақпараттық және технологиялық өлшемдері де философиялық талдаудың нысанына айналуда. Сонымен бірге бұл ұғымды қолдану шектеріне қатысты мәселе пікірталастық сипатын сақтап отыр: оның мазмұнын шамадан тыс кеңейту категориялық айқындықтың жоғалуына әкелуі мүмкін, ал жаттануды тек әлеуметтік-экономикалық қатынастармен шектеу қазіргі қоғамда пайда болып жатқан тәуелділіктің жаңа формаларын талдауды қиындатады.

Қарастырылған тәсілдерді салыстыру жаттану мәселесін тұжырымдамалық тұрғыдан дамыту классикалық әлеуметтік-философиялық мұраны жаңа қоғамдық және технологиялық шындықтарды талдаумен ұштастыруды талап ететінін көрсетеді. Бұл ретте жаттанудың мәнін, оның нақты-тарихи көрініс формаларын және оларды қайта өндірудің әлеуметтік тетіктерін ажырату принципті маңызға ие. Аталған мәселені шешу басқа бір іргелі проблемамен – жаттануды еңсерудің мүмкіндіктері мен шектері мәселесімен тікелей байланысты.

Жаттануды еңсерудің мүмкіндіктері мен шектері

Қазіргі жаттану философиясының орталық мәселелерінің бірі – оны еңсеру мүмкіндігі. Зерттеушілер жаттанудың жекелеген формаларын жою мүмкіндігін де, оны толық еңсеру перспективасын да әртүрлі бағалайды.

Д. В. Прокофьева жаттанудың еңсерілетін және еңсерілмейтін формаларын ажыратуды ұсынады. Ол метафизикалық және экзистенциалдық жаттануды еңсерілмейтін формаларға жатқызса, саяси, экономикалық және технологиялық жаттануды әлеуетті түрде еңсеруге болатын формалар ретінде қарастырады [21, 751 б.]. Бұл тәсілде метафизикалық жаттану адамның әлемнен және табиғаттан жаттануымен байланыстырылады. Сонымен бірге мұндай сипаттама қосымша тұжырымдамалық нақтылауды қажет етеді, өйткені жаттанудың бұл түрінің пайда болу тетігі мен оның принципті түрде еңсерілмеуінің негіздері толық айқындалмаған. Адамның табиғаттан жаттануын табиғаттың өзіне тікелей тән қасиет ретінде емес, адамның оған деген белгілі бір қатынасының, ең алдымен утилитарлық және тұтынушылық қатынастың нәтижесі ретінде қарастыру неғұрлым өнімді болып көрінеді.

Прокофьева саяси, экономикалық және технологиялық жаттануды еңсеру жолдарын неғұрлым нақты сипаттайды. Оның пікірінше, «еңсерілетін жаттануды оның негізінде жатқан түпкі себептерді анықтау және жою арқылы барынша азайтуға немесе тіпті толықтай жоюға болады» [21, 754 б.]. Саяси жаттануды еңсеру заң үстемдігін қамтамасыз етумен, азаматтардың бостандығы мен теңдігін мойындаумен, сондай-ақ мемлекеттік институттардың жеке тұлғаға ерікті ықпал етуін шектеумен байланыстырылады. Ал технологиялық жаттану адамның техникалық құралдар мен бұқаралық коммуникация құралдарына шамадан тыс тәуелділігінің салдары ретінде қарастырылады. Ол тәуелділік, сананы манипуляциялау, адамның қоғамнан және өзінен-өзі алшақтауы, сондай-ақ қорқыныштар мен фобиялардың пайда болуы түрінде көрініс табуы мүмкін [21, 753–754 бб.].

Сонымен бірге экономикалық және технологиялық жаттануды еңсерудің ұсынылған тәсілдері неғұрлым терең әлеуметтік-философиялық негіздеуді қажет етеді. Экономикалық жаттануды негізінен өздігінен білім алу мен кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруға, ал технологиялық жаттануды заманауи технологияларды жеке адамның ұтымды пайдалануына әкеліп тіреу [21, 754 б.] жаттанудың құрылымдық сипатын жеткілікті дәрежеде ескермейді. Оның қайнар көздері жеке тұлғаның ұстанымдары мен мінез-құлқымен ғана емес, сонымен қатар қоғамдық қатынастар жүйесімен, еңбектің сипатымен, ресурстарды бөлу тетіктерімен, институттардың ұйымдастырылуымен және технологиялық даму логикасымен де байланысты болуы мүмкін.

Е.Д. Шетулова өзгеше ұстанымды білдіреді. Оның пікірінше, жаттануды еңсеру мәселесіне қатысты маркстік тәсілде екі елеулі шектеу бар. Біріншісі қоғамдық өмірдің нақты феномені ретіндегі жаттануды принципті түрде еңсеру мүмкіндігін мойындаумен байланысты болса, екіншісі – оның жалпы табиғатын экономикалық өлшемге әкеліп тіреумен байланысты [12, 67 б.]. Алайда бұл сын қосымша нақтылауды қажет етеді. Маркстік дәстүрде жаттану тек экономикалық феномен ретінде ғана емес, еңбек, әлеуметтік байланыстар, адам қызметі мен тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруын қамтитын қоғамдық қатынастардың неғұрлым кең формасы ретінде қарастырылады. 1960-жылдардағы кеңестік философияда да бұл мәселе тек экономикалық сала шеңберімен шектелмей зерттелді.

Жаттануды принципті түрде еңсеру мүмкіндігі мәселесін В.Н. Даренская да қарастырады. Ол «барлық утопияларда болашақ қоғам жаттанусыз қоғам ретінде пайымдалды», алайда тарихи даму мұндай перспективаны күмән тудырғанын атап көрсетеді [22, 5 б.]. Автор жаттанған болмыс формаларының сақталу себептерінің бірі ретінде адам өмірінің барған сайын технизациялануын қарастырады. Оның пікірінше, техносфера адамның биосферамен органикалық байланысын біртіндеп әлсіретіп, оның табиғи ортадағы болмысының сипатын өзгертеді [22, 5 б.].

Мәселенің бұлай қойылуы назар аударуға тұрарлық, алайда технологиялық дамудың өзін жаттанудың дербес субъектісі ретінде қарастыруға болмайды. Техниканың адамға ықпалы қоғамдық қатынастар, оны жасау мен пайдаланудың мақсаттары, меншік формалары, еңбектің сипаты және әлеуметтік мүдделер

жүйесі арқылы жанама түрде жүзеге асады. Сондықтан технологиялық жаттануды техносфераның кеңеюінің нәтижесі ретінде ғана емес, сонымен қатар техниканы адам қызметіне енгізудің белгілі бір тәсілдерінің салдары ретінде де талдау қажет.

С.И. Петошина жаттануды толықтай еңсеру идеясынан бас тартуды ұсынады. Оның пікірінше, жаттану әлеуметтік шындық үшін жағымсыз да, жағымды да салдарға ие болуы мүмкін, ал оның қоғам құрылымындағы сөзсіз болуы бұл феноменді толығымен жою туралы емес, оның көрініс табу дәрежесі және оған қатысты адекватты қатынасты қалыптастыру туралы мәселе қоюға мүмкіндік береді [23, 9 б.].

Мұндай ұстаным негізгі назарды жаттануды жоюдан оны реттеу мен пайымдауға аударады. Сонымен бірге «адекватты қатынас» ұғымының нақты нені білдіретінін айқындау қажеттілігі туындайды. Егер бұл адамның жаттанудың қалыптасқан формаларын тек ұғынуы туралы болса, онда мұның өзі оларды еңсеру үшін жеткіліксіз. Жаттанудың объективті әлеуметтік негіздері болғандықтан, оны пайымдау адам қызметінің жаттанған формаларын қайта өндіретін жағдайлар мен қатынастарды өзгертумен толықтырылуы тиіс.

Н.Н. Исаченко да жаһандық ауқымда жаттануды толықтай жою мүмкіндігі аз деген ұстанымды негізге алады, алайда оны ішінара еңсеру мүмкіндігін жоққа шығармайды. Ол қажетті шарттардың қатарына халықтың өмір сүру деңгейін арттыруды, әлеуметтік жіктелуді төмендетуді және тұлғаның үйлесімді дамуына мүмкіндіктер жасауды жатқызады. Оның пікірінше, жеке тұлғалық деңгейде адамның шығармашылық қызметке араласуы және тұлғалық дамуға бағытталған жұмысы маңызды рөл атқарады. Жаттануды еңсеру үдерісінде қоғамдық өмірдің гуманистік және адамгершілік негіздерін қалыптастыруға қабілетті институттар ретінде философияға, білімге, мәдениетке, әдебиет пен дінге ерекше мән беріледі [20, 69 б.].

Бұл тәсіл жаттану мәселесін әлеуметтік саясат, мәдениет және білім беру мәселелерімен байланыстыра қарастыруға мүмкіндік береді. В.О. Мельников жаттануды еңсеру перспективасын адам даму құралы емес, оның мақсатына айналатын қоғамдық дамудың жаңа моделінің қалыптасуымен байланыстырады. Оның пікірінше, мұндай модельдің орнығуы болашақта адам болмысының жаттанған сипатын әлсіретіп, қоғамдық қатынастардың жаңа типін қалыптастыруға негіз бола алады [24, 549 б.].

Қарастырылған ұстанымдар жаттануды еңсерудің мүмкіндіктері мен шектеріне қатысты біртұтас түсініктің қалыптаспағаны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Зерттеушілердің бір бөлігі жаттанудың жекелеген формаларын принципті түрде еңсеру мүмкін емес деген ұстанымды басшылыққа алса, екіншілері жаттанған қатынастарды ішінара жою немесе олардың әсерін бәсеңдету мүмкіндігін мойындайды, ал үшіншілері жаттануды толық еңсеру идеясынан бас тартып, оның көрініс табу дәрежесін реттеуге назар аударуды ұсынады.

Қорытынды

Жүргізілген талдау жаттану мәселесінің қазіргі философиядағы теориялық және әдіснамалық маңызын сақтап отырғанын тұжырымдауға мүмкіндік береді. Қазіргі әлеуметтік және технологиялық трансформациялар жаттану категориясының мазмұнын нақтылауды талап етеді. Бұл ұғымды қолдану аясының экономикалық және саяси қатынастардан экзистенциалдық, ақпараттық және технологиялық үдерістерге дейін кеңеюі адамның өз қызметінің нәтижелеріне және өзі қалыптастырған әлеуметтік құрылымдарға тәуелділігінің жаңа формаларын анықтауға мүмкіндік береді.

Жаттануды еңсеру мүмкіндігі туралы мәселе де пікірталастық сипатын сақтап отыр. Жаттануды толық жою идеясы мен оның нақты формаларын еңсеру мүмкіндігін ажырата қарастыру орынды. Егер жаттануды түпкілікті жою перспективасы теориялық тұрғыдан проблемалы болып қалса, экономикалық, саяси, әлеуметтік және технологиялық жаттану деңгейін қоғамдық қатынастар мен институттарды өзгерту, адам автономиясын және оның өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерін кеңейту арқылы төмендетуге болады. Мұндай тәсіл жаттануды еңсеруді қоғамның қандай да бір түпкілікті күйіне қол жеткізу ретінде емес, адам қызметінің жағдайларын сыни тұрғыдан пайымдау мен өзгертудің ұдайы жүзеге асатын үдерісі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Цифрландыру, әлеуметтік өмірді алгоритмдендіру және жасанды интеллектінің кеңінен таралуы жағдайында туындайтын жаттанудың жаңа формаларын талдау өзекті мәселеге айналып отыр. Адамның цифрлық қызмет нәтижелерінен жаттануы, алгоритмдік жүйелерге тәуелділігі, субъектілік пен жауапкершіліктің трансформациясы, сондай-ақ адам автономиясы шектерінің өзгеруі ерекше назар аударуды қажет етеді. Технологиялардың жаттану факторы ретінде ғана емес, оны шектеу мен еңсерудің құралы ретінде де әрекет етуіне мүмкіндік беретін жағдайларды зерттеу перспективалы бағыт болып табылады. Осы мәселелерді одан әрі зерделеу жаттану категориясының эвристикалық әлеуетін нақтылауға және оның XXI ғасыр қоғамындағы трансформацияларды философиялық тұрғыдан талдаудағы орнын айқындауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1 Ципко А. С. Некоторые философские аспекты теории социализма. – М.: «Наука», 1983. – 210 с.

2 Ципко А. С. Насилие лжи, или Как заблудился призрак. (Об истоках сталинизма).– М.: «Молодая гвардия», 1990. – 270 с.

3 Отчуждение труда: история и современность. – М.: Экономика, 1989. – 287 с.

4 Проблема отчуждения в современной теории культуры, этике и эстетике. Сборник научных трудов. – Свердловск: УрГУ, 1990. – 134 с.

5 Отчуждение как социокультурный феномен. (Тезисы докладов Всесоюзной научно-практической конференции 16 – 18 апреля 1991 года, Симферополь). – Киев: Об-во «Знание» Украины, 1991. – 87 с.

6 Кальной И. И. Отчуждение: истоки и современность. – Симферополь: Таврия, 1990. – 191 с.

7 От редактора //Марксизм: pro и contra. – М.: «Республика», 1992. – С. 4 – 5.

8 Скоробогацкий В. В. По ту сторону марксизма. – Свердловск: Изд-во Уральского гос. ун-та, 1991. – 268 с.

9 Вильчек В. М. Прощание с Марксом. (Алгоритмы истории). – М.: Изд. группа «Прогресс» – «Культура», 1993. – 270 с.

10 Лекторский В Л. Генрих Степанович Батищев и его «Введение в диалектику творчества» //Батищев Г. С. Введение в диалектику творчества. – СПб.: РХГИ, 1997. – С. 5 – 20.

11 Исмагилов К. Н. Социально-философский анализ форм отчуждения. Диссертация … канд. филос. наук. – Уфа, 2001. – 156 с.

12 Шетулова Е. Д. Анализ отчуждения в классическом марксизме: методологический аспект проблемы //Вестник Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. – 2010. – № 1. (17). – С. 63 – 69.

13 Шетулова Е. Д. Исследование отчуждения в постсоветской философии: когнитивные стратегии //Вестник Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. – 2013. – № 4 (32). – С. 162 – 166.

14 Огурцов А. Отчуждение //Философская энциклопедия. – Т. 4. – М.: «Советская энциклопедия», 1967. – С. 189 – 194.

15 Шетулова Е. Д. Структура отчуждения: историко-философские и актуальные аспекты //Вестник Вятского гос. ун-та. – 2023. – № 2 (148). – С. 19 – 26.

16 Шетулова Е. Д. Социально-философский анализ отчуждения в историческом процессе. Автореферат дис. … докт. филос. наук. – Нижний Новгород, 2010. – 36 с.

17 Суворов С. А. Отчуждение в аспекте диалектики личностного развития //Вестник ТГУ. – 2008. – Вып. 3 (65). – С. 40 – 45.

18 Прозументик К. В. Феномен человеческого отчуждения: социально-онтологический аспект //Философия и культура. – 2020. – № 3. – С. 45 – 56.

19 Гоноцкая Н. В. Отчуждение: сущность, истоки, современные модификации // Философия и социальная теория. Сборник научных трудов. – Вып. 2. – М.: Полиграф-Информ, 2004. – С. 32 – 53.

20 Исаченко Н. Н. Отчуждение как социальный феномен современного общества //Вестник Челябинского гос. ун-та. – 2018. – № 5 (415). – Философские науки. – Вып. 48. – С. 66 – 70.

21 Прокофьева Д. В. Отчуждение: сущность, типы, способы преодоления //Вестник Башкирского ун-та. – 2010. – Т. 15. – № 3. – С. 751 – 754.

22 Даренская В. Н. Концепция отчуждения человека в позднесоветской философии //Вестник Луганского гос. педагогического ун-та. – Серия 5. Гуманитарные науки. Технические науки. – 2023. – № 4 (XIII). – С. 5 – 15.

23 Петошина С. И. Отчуждение как социокультурный феномен и понятие социально-философского анализа. Автореферат дис. … канд. филос. наук. – Архангельск, 2010. – 22 с.

24 Мельников В. О. Отчуждённый характер сущности человека как основное содержание кризиса современной цивилизации //Вестник Пермского ун-та. Философия. Психология. Социология. – 2020. – Вып. 4. – С. 541 – 551.

Transliteration

1Tsipko A.S. Nekotorye filosofskie aspekty teorii sotsializma [Some philosophical aspects of the theory of socialism]. Moscow: Nauka, 1983. 210 p.

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

2 Tsipko A.S. Nasilie lzhi, ili Kak zabludilsya prizrak. Ob istokakh stalinizma [The violence of lies, or How the specter went astray. On the origins of Stalinism]. Moscow: Molodaya gvardiya, 1990. 270 p.

3 Otchuzhdenie truda: istoriya i sovremennost' [Alienation of labor: History and modernity]. Moscow: Ekonomika, 1989. 287 p.

4 Problema otchuzhdeniya v sovremennoi teorii kul'tury, etike i estetike: sbornik nauchnykh trudov [The problem of alienation in contemporary theory of culture, ethics and aesthetics: Collection of scientific papers]. Sverdlovsk: UrGU, 1990. 134 p.

5 Otchuzhdenie kak sotsiokul'turnyi fenomen: tezisy dokladov Vsesoyuznoi nauchno-prakticheskoi konferentsii, 16–18 aprelya 1991 goda, Simferopol' [Alienation as a sociocultural phenomenon: Abstracts of the All-Union Scientific and Practical Conference, April 16–18, 1991, Simferopol]. Kyiv: Obshchestvo "Znanie" Ukrainy, 1991. 87 p.

6 Kal'noi I.I. Otchuzhdenie: istoki i sovremennost' [Alienation: Origins and modernity]. Simferopol': Tavriya, 1990. 191 p.

7 Ot redaktora [From the editor]. In: Marksizm: pro i contra [Marxism: Pro and contra]. Moscow: Respublika, 1992. Pp. 4–5.

8 Skorobogatskii V.V. Po tu storonu marksizma [Beyond Marxism]. Sverdlovsk: Izd-vo Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta, 1991. 268 p.

9 Vil'chek V.M. Proshchanie s Marksom: algoritmy istorii [Farewell to Marx: Algorithms of history]. Moscow: Progress – Kul'tura, 1993. 270 p.

10 Lektorskii V.L. Genrikh Stepanovich Batishchev i ego "Vvedenie v dialektiku tvorchestva" [Genrikh Stepanovich Batishchev and his "Introduction to the dialectics of creativity"]. In: Batishchev G.S. Vvedenie v dialektiku tvorchestva [Introduction to the dialectics of creativity]. St. Petersburg: RKhGI, 1997. Pp. 5–20.

11 Ismagilov K.N. Sotsial'no-filosofskii analiz form otchuzhdeniya [Socio-philosophical analysis of forms of alienation]. Dissertatsiya na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filosofskikh nauk [PhD thesis in Philosophy]. Ufa, 2001. 156 p.

12 Shetulova E.D. Analiz otchuzhdeniya v klassicheskom marksizme: metodologicheskii aspekt problemy [Analysis of alienation in classical Marxism: Methodological aspect of the problem]. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Seriya: Sotsial'nye nauki. 2010. No. 1 (17). Pp. 63–69.

13 Shetulova E.D. Issledovanie otchuzhdeniya v postsovetskoi filosofii: kognitivnye strategii [The study of alienation in post-Soviet philosophy: Cognitive strategies]. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Seriya: Sotsial'nye nauki. 2013. No. 4 (32). Pp. 162–166.

14 Ogurtsov A. Otchuzhdenie [Alienation]. In: Filosofskaya entsiklopediya [Philosophical Encyclopedia]. Vol. 4. Moscow: Sovetskaya entsiklopediya, 1967. Pp. 189–194.

15 Shetulova E.D. Struktura otchuzhdeniya: istoriko-filosofskie i aktual'nye aspekty [The structure of alienation: Historical-philosophical and contemporary aspects]. Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo universiteta. 2023. No. 2 (148). Pp. 19–26.

16.Shetulova E.D. Sotsial'no-filosofskii analiz otchuzhdeniya v istoricheskom protsesse [Socio-philosophical analysis of alienation in the historical process]. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni doktora filosofskikh nauk [Abstract of Doctoral dissertation in Philosophy]. Nizhnii Novgorod, 2010. 36 p.

17.Suvorov S.A. Otchuzhdenie v aspekte dialektiki lichnostnogo razvitiya [Alienation in the aspect of the dialectics of personal development]. Vestnik TGU. 2008. Issue 3 (65). Pp. 40–45.

18 Prozumentik K.V. Fenomen chelovecheskogo otchuzhdeniya: sotsial'no-ontologicheskii aspekt [The phenomenon of human alienation: Socio-ontological aspect]. Filosofiya i kul'tura. 2020. No. 3. Pp. 45–56.

19 Gonotskaya N.V. Otchuzhdenie: sushchnost', istoki, sovremennye modifikatsii [Alienation: Essence, origins, and contemporary modifications]. In: Filosofiya i sotsial'naya teoriya: sbornik nauchnykh trudov [Philosophy and social theory: Collection of scientific papers]. Issue 2. Moscow: Poligraf-Inform, 2004. Pp. 32–53.

20 Isachenko N.N. Otchuzhdenie kak sotsial'nyi fenomen sovremennogo obshchestva [Alienation as a social phenomenon of contemporary society]. Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. 2018. No. 5 (415). Filosofskie nauki. Issue 48. Pp. 66–70. (in Russ.)

21 Prokof'eva D.V. Otchuzhdenie: sushchnost', tipy, sposoby preodoleniya [Alienation: Essence, types, and ways of overcoming]. Vestnik Bashkirskogo universiteta. 2010. Vol. 15. No. 3. Pp. 751–754.

22 Darenskaya V.N. Kontseptsiya otchuzhdeniya cheloveka v pozdnesovetskoi filosofii [The concept of human alienation in late Soviet philosophy]. Vestnik Luganskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. Seriya 5. Gumanitarnye nauki. Tekhnicheskie nauki. 2023. No. 4 (XIII). Pp. 5–15.

23 Petoshina S.I. Otchuzhdenie kak sotsiokul'turnyi fenomen i ponyatie sotsial'no-filosofskogo analiza [Alienation as a sociocultural phenomenon and a concept of socio-philosophical analysis]. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filosofskikh nauk [Abstract of PhD thesis in Philosophy]. Arkhangel'sk, 2010. 22 p.

24 Mel'nikov V.O. Otchuzhdennyi kharakter sushchnosti cheloveka kak osnovnoe soderzhanie krizisa sovremennoi tsivilizatsii [The alienated character of human essence as the main content of the crisis of contemporary civilization]. Vestnik Permskogo universiteta. Filosofiya. Psikhologiya. Sotsiologiya. 2020. Issue 4. Pp. 541–551.

Оразбекова А., Сагикызы А., Есимова А., Досхожина Ж.М.

Проблема отчуждения: классические основания и современные интерпретации

Аннотация. В статье исследуется проблема отчуждения в современной философии в контексте критического переосмысления классического марксистского наследия и разработок советской философии 1960-х годов. Цель исследования заключается в выявлении основных тенденций трансформации представлений о сущности, формах и возможностях преодоления отчуждения, а также в определении эвристического потенциала классических концепций для анализа современных социальных и технологических процессов. Методологическую основу составляют историко-философский, текстологический, сравнительный и концептуально-аналитический методы. Рассматривается изменение исследовательского интереса к проблеме отчуждения с конца 1980-х годов, анализируются современные социально-философские интерпретации данного феномена. Показано, что наряду с традиционными экономическими и политическими формами в современной философии выделяются социальные, экзистенциальные, антропологические, информационные и технологические измерения отчуждения. Особое внимание уделяется новым формам отчуждения, возникающим в условиях цифровизации, развития информационно-коммуникационных технологий и формирования сетевого пространства. Обосновывается необходимость разграничения сущности отчуждения и конкретно-исторических форм его проявления. Сделан вывод о том, что полное устранение отчуждения как универсального социального феномена остается теоретически дискуссионным, тогда как преодоление или минимизация его конкретных форм возможны посредством преобразования социальных отношений и институтов, расширения человеческой автономии и возможностей самореализации.

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

Перспективы дальнейшего исследования связаны с философским анализом отчуждения в условиях алгоритмизации социальной жизни и распространения искусственного интеллекта.

Ключевые слова: отчуждение, марксистская философия, современная философия, социальная философия, информационное общество, технологическое отчуждение, цифровизация, преодоление отчуждения.

Orazbekova A., Sagikyzy A., Yessimova A., Doskhozhina Zh.M.

The Problem of Alienation: Classical Foundations and Contemporary Interpretations

Abstract. The article examines the problem of alienation in contemporary philosophy in the context of a critical reconsideration of the classical Marxist legacy and theoretical developments in Soviet philosophy of the 1960s. The study aims to identify the main trends in the transformation of ideas concerning the essence, forms, and possibilities of overcoming alienation, as well as to determine the heuristic potential of classical conceptions for analyzing contemporary social and technological processes. The methodological framework combines historical-philosophical, textual, comparative, and conceptual-analytical approaches. The article traces changes in scholarly interest in the problem of alienation since the late 1980s and analyzes contemporary socio-philosophical interpretations of this phenomenon. It demonstrates that, alongside traditional economic and political forms, contemporary philosophy distinguishes social, existential, anthropological, informational, and technological dimensions of alienation. Particular attention is paid to new forms of alienation emerging in the context of digitalization, the development of information and communication technologies, and the formation of networked spaces. The study substantiates the need to distinguish between the essence of alienation and the concrete historical forms of its manifestation. It concludes that the complete elimination of alienation as a universal social phenomenon remains theoretically debatable, whereas its specific forms can be overcome or mitigated through the transformation of social relations and institutions and the expansion of human autonomy and opportunities for self-realization. Further research should focus on the philosophical analysis of alienation in the context of the algorithmization of social life and the proliferation of artificial intelligence.

***Keywords*:** alienation, Marxist philosophy, contemporary philosophy, social philosophy, information society, technological alienation, digitalization, overcoming alienation.

Қаржыландыру. Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылған: (BR28713047 «Жасанды интеллект және әлеуметтік әділеттілік этикасы: Қазақстан қоғамын жаңғырту процестеріндегі мүмкіндіктер мен тәуекелдерді концептуалды түсіну»).

Авторлардың үлесі. **А. Оразбекова, А. Сағиқызы, А. Есимова,** тұжырымдаманы әзірлеу, әдіснама, зерттеу жүргізу, бастапқы нұсқаны жазу және дайындау; **Ж. Досхожина,** хат-хабарға жауапты автор, ғылыми жетекшілік, мәтінді рецензиялау және редакциялау, мақаланы форматтау және қолжазбаны дайындау.

Келіп түсті 21.07.2026
Қабылданды 14.09.2026

IRSTI 02.11.21 https://doi.org/10.48010/2026.3/1999-5911.04

THE PROBLEM OF JUSTICE IN THE HISTORY OF PHILOSOPHY: FROM CLASSICAL CONCEPTS TO CONTEMPORARY INTERPRETATIONS

[1]D. Toimataev[*], [2]A. Amantaeva, [3]R. Abdrakhmanova
[1,2] A. Baitursynuly Kostanay Regional University (Kostanay, Kazakhstan)
[3] M. Dulatov Kostanay Engineering and Economics University (Kostanay, Kazakhstan)
[1]daurentoimataev@inbox.lv, [2]amantaeva1972@inbox.ru, [3]abdrakhmanova.r@kineu.kz)

[1]D. Тойматаев[*], [2]А. Амантаева, [3]Р. Әбдірахманова
[1,2] А.Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті (Қостанай, Қазақстан) [3]
[3]М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті
(Қостанай, Қазақстан)
[1]daurentoimataev@inbox.lv, [2]amantaeva1972@inbox.ru, [3]abdrakhmanova.r@kineu.kz

***Citation**:* Toimataev D., Amantaeva A., Abdrakhmanova R. The problem of justice in the history of philosophy: from classical concepts to contemporary interpretations // *Al-Farabi.* – 2026. – Vol. 24. № 3(95). – P. 50-68

Abstract. This article presents a comprehensive analysis of the concept of justice within the context of various philosophical and religious traditions, as well as contemporary theoretical approaches. This papers' goal was to fit in classical philosophical outsets with contemporary clarifications of justice, thus contributing to a holistic consideration of this category in the prism of its historical advance and current social implication. The key objective of the paper was to detect the structures of justice in antique philosophy, examine the alterations of the notion in early modern European thought, liken philosophical and spiritual clarifications, and discover modern methods to view justice. The organizational basis of the study comprised historical-philosophical analysis, a comparative approach, cultural-contextual and conceptual analysis, as well as fundamentals of interdisciplinary search. The paper scrutinizes the impact of socio-historical and cultural influences on the creation of thoughts of impartiality, accentuating their linking with the expansion of social establishments and vicissitudes in value alignments. Distinct consideration is assumed to the experiential part of the paper, founded on a review of students in the humanities, intended at detecting present relations with the concept of «justice» and measuring the meaning of its important features. The review data permitted for the documentation of leading semantic mechanisms, with concepts of equivalence and human rights, ethical accountability and morality, as well as reasonable supply of resources. The information gotten added the theoretic analysis and allowed an evaluation of modern identifications with classical philosophical outsets. To conclude, justice is known as a multidimensional

* Author-correspondent: D. Toimataev, daurentoimataev@inbox.lv

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

category, encircling normative-legal, moral-ethical, and socio-practical features, demonstrating both the steadiness of philosophical backgrounds and their version to the circumstances of modern civilization.

Keywords: social inequality, human rights, philosophical thought, law, freedom, equality.

Introduction

The category of justice occupies an important place in philosophy. It usually reveals the foundations of the moral, social and political structure of society. That is why addressing this topic helps us understand the principles by which benefits, duties, and responsibilities are distributed in society. Here the question arises of how to evaluate the actions of people and the work of public institutions. Justice encompasses several meanings at once. It includes ideas about equality, what is right, legality and moral justification. For this reason, interest in it has persisted throughout the history of philosophical thought [1].

Today this problem is especially acute. Modern society is becoming increasingly complex, and social inequality manifests itself in various forms. Against this background, there is growing interest in how one can justify a fair distribution of resources and opportunities. Another point is also important. Philosophical and religious views on justice differ significantly, so comparing them helps us better understand both the general features of this concept and the specific features that have developed in different traditions [2]. In addition, the topic is being further developed in connection with changes in law, economics and technology. This makes it necessary to re-read already known concepts [3].

Of particular interest is how the understanding of justice has changed in different eras. Already in ancient philosophy great importance was attached to it. At that time, justice was considered a sign of correct social order and an important quality of a person's inner life. It was understood as an order in which the state and the soul are properly structured, and reason occupies a leading place [3]. But it wasn't just a matter of philosophical reasoning. The content of this concept was also influenced by customs, norms and life experiences of people in specific societies.

Later the picture became more complex. In classical and modern European thought, justice was increasingly viewed through law, freedom, equality, and the social contract. This has led to the emergence of different ideas about what the social structure should be and what the legal order should be based on [4]. The main emphasis also gradually changed. While justice was previously often understood as harmony, later it was increasingly associated with equal treatment, common rules, and the law that regulates relations between people [5]. Later theories grew out of this. They have already placed the distribution of benefits, access to opportunities, and the protection of human rights and freedoms at the center of attention.

This topic cannot be considered only within the framework of Western philosophy. Eastern philosophical arrangements and spiritual experiences also led to noteworthy bequests. In these tactics, justice is frequently understood over the concepts of

congruence, responsibility, ethical directive, and devotion to the rules of the world and society. This is a significant idea. In many circumstances, justice here is related to loyalty to the recognized order, which includes both the world construction and relationships amid individuals. This leads to the obligation to obey to the standards that sustain the constancy of society and order in human relations [6-7]. Such approaches expand the field of analysis itself. They show that understanding justice depends not only on the logic of the theory, but also on the time, culture and environment in which this theory arose.

At the present stage, various approaches are increasingly trying not just to list, but to combine into a more general system. It's noticeable. The concepts of social, economic, legal and global justice occupy a special place. Each of them answers in its own way the question of how equality and protection of rights in different spheres of life should be ensured in society [3]. At the same time, new topics are emerging. The development of technology, the digital environment, and more complex forms of social interaction has led to the discussion of justice in new contexts. Today, it is increasingly being considered in relation to digital platforms, algorithmic solutions and global-scale processes [8].

Thus, the study of the problem of justice in the history of philosophy allows us to trace how the content of this concept has changed from antiquity to the present day. But not only that. This analysis shows that, despite all the differences in approaches, a certain stable core remains, which is associated with ideas about a proper, equal and morally justified order. This is precisely why the category of justice remains significant both for historical and philosophical analysis and for understanding contemporary social processes.

The scientific novelty of this study lies in the fact that the problem of justice is considered not only in historical and philosophical terms, but also as a subject for comparing different traditions. In this work, classical philosophical, religious and modern socio-theoretical approaches are considered not in isolation, but within the framework of a general analytical framework. This made it possible to identify a three-component structure of understanding justice. It includes normative-legal, moral-ethical and social-distributive dimensions. This division makes it possible to compare ancient, modern European, religious and modern approaches as interconnected ways of understanding the same category. The empirical novelty of the work lies in the fact that the study shows how these semantic dimensions are manifested in the ideas of modern youth. This method is reliable to modern study, which interprets justice as a multidimensional phenomenon that comprises lawful, ethical and social values [3;9].

To achieve this goal, the following tasks are solved in the work:

1. consider how justice was understood in ancient philosophy, including as harmony, moral order and the basis of social structure;

2. to trace how the understanding of justice changed in Western European philosophy of the New Age, with attention to the ideas of equality, freedom and universal law;

3. compare philosophical and religious interpretations of justice in order to highlight their common features and differences associated with different traditions;

4. consider modern approaches to understanding justice, in particular social, economic, legal and global justice, and show their significance for the analysis of current social processes;

5. to identify the main semantic clusters of perception of justice in the consciousness of modern youth and compare them with classical philosophical concepts and modern theoretical approaches.

Methodology

The work uses philosophical texts and scientific research that reflect the development of ideas about justice in different traditions and in different historical periods. The scope of consideration included ancient, modern European and Eastern philosophy, as well as religious teachings. The analysis included works that consider justice as a moral, social and legal principle. Modern research devoted to this category in the context of global and technological changes was also included [3;8].

An important part of the work was the empirical stage. It included a survey of 50 humanities students from the 2nd, 3rd and 4th years. The study involved respondents aged 18 to 23 years, studying at higher educational institutions in the city of Almaty, Republic of Kazakhstan. The sample included representatives from various areas of the humanities. Participants were recruited voluntarily through study groups and electronic communication platforms.

The author's questionnaire was used to collect data. Its composition was based on the technique of free associations used in research on social representations. In addition, the questionnaire included a block of evaluative questions related to the importance of key aspects of justice. To identify substantive ideas about justice, a questionnaire prepared by the authors based on the technique of free association was used [10] and adapted to the objectives of this study (Appendix 1). The valuation module was advanced by means of the "Justice Sensitivity Inventory" [11]. and the "Personal Belief in a Just World Scale" [12]. Answers to the reports were noted on a 5-point Likert scale.

The survey involved three stages. The 1st stage encompassed socio-demographic interrogations. At the 2nd stage, the group was queried to term 3 to 5 words or expressions connected to the notion of «justice». The third block was aimed at assessing the importance of key aspects of justice.

Data processing was carried out using methods of descriptive statistics and frequency analysis. The answers to open-ended questions were combined into large semantic clusters. This made it possible to identify three leading directions in the understanding of justice: normative and legal, moral and ethical, as well as social and distributive.

Literature review

The analysis of the category of justice in historical and philosophical terms requires reference to a wide range of studies. In these works, justice is considered as a complex and multi-valued phenomenon. Its meaning is formed at the intersection of

moral, social and cultural factors. A number of modern publications emphasize that justice acts not only as a norm, but also as a category that changes its content depending on the historical situation and prevailing ideas about the world [13]. For this reason, researchers have paid much attention to how views on justice have changed, from early philosophical approaches to modern theoretical models. This makes it possible to see both the continuity and changes in the understanding of this category in different intellectual traditions.

Ancient philosophy occupies a significant place in the study of this problem. It was here that the basic approaches to understanding justice were laid. In works on Plato's philosophical legacy, it is usually considered as a principle of harmony, which relates both to the structure of the state and to the internal structure of the human soul. It is around the idea that the fragments of the entire take their place, and the cognizance is on the principal role [1;3]. In studies devoted to Aristotle's views, attention is more often focused on the legal side of the issue. In this case, justice is understood as an equal distribution of benefits and responsibilities, taking into account the merits and needs of people, as well as the relationship between legal and natural law [1]. Already at this stage, two lines can be seen. One is concerned with ethics and harmony. The other with law and distribution. Both were later further developed.

In the philosophy of the New Age, the problem of justice takes a different direction. Here it is already noticeably more closely connected with social and political life. Studies on Enlightenment thinkers emphasize that justice began to be viewed through the ideas of rights, freedom, and equality. At the same time, there is growing interest in the social contract as the basis of social order [4]. The idea of the universality of moral norms also gains great importance. These norms are understood as binding on all members of society. It is in this logic that the ideas of equality before the law and responsibility for violating the rights of others develop. As a result, the focus of attention in modern European philosophy is gradually shifting. What comes to the forefront is no longer the metaphysical side of the issue, but social and legal forms of justice.

A special place in scientific literature is occupied by modern theories of justice, developed in the social and political philosophy of the 20th and 21st centuries. Such works often consider principles of fair distribution of resources and opportunities. No less important is the question of how to reduce social inequality. In a number of studies, justice is explained through rational choice under uncertainty. This makes it possible to formulate principles aimed at supporting equal opportunities and protecting the most vulnerable groups. But the range of issues discussed is not limited to this. Modern approaches affect not only the economic sphere. They also include access to education, health care, political participation and other important public resources.

No less important are studies devoted to religious and Eastern philosophical traditions. Here justice is usually considered in connection with moral order, spiritual norms and the idea of harmony. Such works emphasize that justice can be understood as adherence to the established order. This order can have different foundations: divine law, social duties or the natural order of the world [7]. This leads to the requirement to comply with the rules of conduct and to bear responsibility for their violation. In these

approaches, concepts such as duty, moral improvement and social responsibility play a special role. They are frequently measured to be significant fundamentals of a fair social directive.

Currently, new features of this problematic have been progressively debated. Because the growth of technology, globalization and the cumulative difficulty of social progressions. Investigators talk about queries of algorithmic equality, the influence of computerized arrangements on decision-making, and questions of global supply provision and accountability amid states and provinces [3;7;8]. Such works demonstrate that the concept of justice is not static. It continues to evolve and acquire new meaning in the modern world. Therefore, interest in this topic remains unabated.

Results and discussion

An appeal to the history of philosophical thought shows that ideas about justice were formed over a long period of intellectual development and were one of the fundamental categories of ancient philosophy. Already in the early stages of philosophical understanding of the social and moral order, justice was considered as a principle that ensures the consistency of human actions, the stability of social relations and the conformity of behavior with moral norms. It was the early practice that developed into the initial point for the methodical philosophical study of this class, background the key guidelines for its succeeding theoretic expansion.

In early philosophy, the problematic of justice was exposed chiefly over the interconnectedness of the ethical and social fundamentals of human life. Justice was understood not only as a law of exterior performance, but likewise as a core state of the individual, showing the grade of his or her ethical adulthood and aptitude to associate one's own actions with universal standards. This consideration formed the notion of justice as a type that bonds the individual and social extents of human being [3;1].

One of the original philosophers to thoroughly advance the query of the core of justice was Socrates. Contempt the nonappearance of his own printed papers, his metaphysical interpretations were conserved in the dialogs of his scholars and followers. In the Socratic idea, justice is linked chiefly with human ethical conduct and the search of certainty. The thinker continued from the circumstance that justice was demonstrated in the precise attitude to other persons and in subsequent ethical moralities. The notion of self-knowledge is of important rank in this background: only by considering one's own being and the basics of human life can an individual perform honestly and bring into line his activities with ethical acquaintance [14;13].

The technique of interchange, which Socrates vigorously used in metaphysical rehearsal, was measured by him as a resource of searching for veracity and, similarly, as an instrument for considering moral groups. Throughout the metaphysical conversation, the members in the dialogue required to elucidate the content of ideas, classify inconsistencies, and come nearer to considering the correct sense of justice. Therefore, the notion of justice was shaped as the consequence of a rational and ethical exploration meant at matching human activities with common ethical values [15].

The additional expansion of the antique notion of justice is related to the philosophy of Plato, in which this type has a more organized character. Plato observed justice as the foundation of congruence both in the edifice of society and in the internal assembly of the human personality. In his opinion, a fair society functions rendering the attitude of a precise supply of roles and tasks, in which each participant of the world completes the role for which he is most talented. This dispersal guarantees the steadiness of social direction and endorses the accomplishment of the mutual good [16].

A comparable opinion, giving the thinker, runs in the construction of the human soul. Plato acknowledged numerous consistent mechanisms in it: the balanced principle, the volitional principle, and the range of requirements. Justice ascends when a harmonious relationship is established amid these fragments, in which purpose completes a supervisory meaning, and the other fundamentals are topic to its direction [17]. Thus, Plato's notion links social order with the inner ethical state of the human, seeing justice as a value of harmony and constancy of numerous features of human being.

Aristotle as well completed a noteworthy work in terms of this problem, suggesting a more distinguished tactic in justice comprehension. In his view, justice is demarcated as the code of the right distribution of properties and tasks amid persons. An important feature of his notion is the alteration amid regular and lawful equality. The chief is based on a universal value of ethics and cause, while another is related to precise rules and social norms working in a specific society [18].

Aristotle regarded justice as a state of equilibrium amid extremes and as a value changing relations among individuals in a social setting. Justice suggests giving each being what is fairly his or hers, and thus guarantees the constancy of social communication. In this logic, justice is not only a moral type, but likewise the foundation of social society, meanwhile it controls the delivery of capitals, tasks and chances in culture [16].

A distinct place in the antique sympathetic of fairness is engaged by the viewpoint of Democritus, in which this category is related to the idea of natural directive. Giving his opinion, the world is ruled by certain rules that spread to both the usual and moral scopes. In this background, justice is understood as the conformity of human arrangements with natural laws and as esteem for the benefits of other persons. Democritus highlighted the necessity to esteem the truths and well-being of each individual, seeing justice as a state for preserving social equilibrium and the mutual good [19].

The investigation concerned with ancient metaphysical notions permits us to categorize numerous characteristic structures of the primary justice comprehension. Primarily, this type is thoroughly associated with ethical asset and the inner state of the individual, which is established in the philosophy of Socrates and Plato. Then, justice is regarded as a code of agreement and order, regulating both the inner assembly of the human personality and the structure of society. Third, early thinker's highpoint the interconnection of diverse conduct and social relations, seeing justice as a state for steady social collaboration.

Therefore, ancient attitude shaped central theoretical outlines of understanding justice, which had an important impact on the further expansion of philosophy.

Likewise, it advanced a moral and metaphysical custom of viewing justice as an ethical quality and an inner estate of the human. A naturalistic understanding of justice as conventionality to accepted laws and the impartial command of the world advanced. In conclusion, basics of a normative method connected to the directive of societal relations and the circulation of social assistances started to arise in the works of ancient philosophers.

Thus, these directions arrange the theoretic foundation for following philosophical ideas of justice, defining the further development of thoughts about this type in the European philosophical practice. An analysis of the differences and similarities in the interpretations of ancient thinkers made it possible to systematize the main provisions of their teachings and present them in comparative form (Table 1), which makes it possible to identify the initial conceptual lines of philosophical understanding of justice and trace their further development in later theories.

Table 1 – Comparative interpretations of justice in ancient philosophy

Thinker	*Basic understanding of justice*	*Key Features*	*Philosophical dimension*
Socrates	Justice as adherence to moral principles and the search for truth	internal moral agreement of actions; connection with self-knowledge; moral responsibility of the individual	ethical and philosophical
Plato	Justice as the harmony of the parts of the soul and the correct structure of society	coherence of the elements of the soul; distribution of social roles; achievement of the common good through order and harmony	ethical and social
Aristotle	Justice as a principle of equal and proportionate distribution of benefits and responsibilities	the difference between natural and legal law; regulation of social relations; the principle of proportionality	regulatory and legal
Democritus	Justice as the conformity of human actions with natural laws	respect for the interests of others; alignment of behavior with the natural order; striving for social balance	naturalistic

The data in Table 1 allow us to conclude that already in ancient philosophy justice did not have a single and homogeneous content. On the contrary, in its understanding, several interconnected lines are initially distinguished: moral-personal, harmonizing, normative-legal and naturalistic. This means that subsequent philosophical approaches developed not one universal meaning of justice, but different aspects of this concept, emphasizing either moral virtue, or social order, or proportionality of distribution, or conformity with natural law.

The development of ideas about justice in Western European philosophy of the modern era was largely based on ideas formed in the ancient tradition, but was simultaneously accompanied by a significant rethinking of their content. If in early viewpoint justice was chiefly related to the agreement of societal order and the ethical

state of the human, then in the philosophy of the Enlightenment this category started to be measured chiefly as a code for shaping socio-political relationships. Thus, justice is progressively understood through the thoughts of equivalence of truths, social agreement and the acceptance of moral law, which replicates the measured development of a new regularizing model of societal directive [3].

One of the philosophers whose opinions played an important role in the development of the modern European thoughtful of justice was D. Diderot. In his metaphysical perceptive, justice is measured an essential code of social organization, which suggests guaranteeing equal prospects and rights for all adherents of society. Diderot accentuated that justice cannot be in circumstances of social dissimilarity, honor, or incomplete admittance to rights and incomes. In his clarification, justice is demonstrated chiefly in equivalence beforehand the law and in the formation of such social circumstances in which every individual can have the guard of their civil liberties and independences. This consideration is linked with the criticism of feudal rights and with the assertion of the awareness of equivalent circulation of social prospects [20].

A comparable problematic was advanced in the philosophy of J.-J. Rousseau, who connected the rise of justice with the notion of a social agreement. Giving his idea, individuals tie to make a society founded on a common will, and the arrangement itself must be determined on identical terms, providing each member with similar civil liberties and duties. Rousseau accentuated that justice cannot be founded on human rights or material dominance, as such alterations weaken the code of equivalence. Consequently, a just society necessitates the creation of political establishments that assure equal settings for all citizens and guarantee esteem for their rights [4].

A special place in the philosophical understanding of justice is occupied by the concept of I. Kant, in which this category is considered in connection with universal moral principles. Central to his philosophy is the categorical imperative – the requirement to act in such a way that the principle of one's own behavior can become a universal law. From this perspective, justice is based on the recognition of the equal dignity of every person and the need to view the individual not as a means, but as an end. Kant accentuated that the observation of justice assumes not only the being of legal standards, but similarly the individual moral accountability of the person for their doings and their penalties [21;3].

One more path of understanding of justice is accessible in the attitude of G. V. F. Hegel, who measured it in the background of the historical progress of society. In his notion, regulation and justice are shaped in the course of dialectic advance of social relations, where developing inconsistencies lead to the rise of new arrangements of legal and official structures. Justice, therefore, appears not as an abstract moral norm, but as an expression of an objective spiritual order, manifested in the system of social institutions, legal norms and statehood [22].

The philosophical concepts examined demonstrate that in Western European philosophy of the New Age there is a gradual transformation of the understanding of justice. It ceases to be perceived exclusively as an ethical category and begins to be considered a fundamental principle of social order. As a result, a new model

of interpreting justice is being formed, in which the ideas of equality of rights, the normative nature of the law, and the institutional provision of public order acquire key significance.

A comparison of the philosophical concepts of D. Diderot, J.-J. Rousseau, I. Kant and G. W. F. Hegel allows us to draw attention to the gradual change in the understanding of justice in the philosophy of the New Age. The first step towards understanding this transformation is to turn to the ideas of equality and social contract, within which justice begins to be seen as a principle for organizing social relations. In other words, we are talking about a transition from a predominantly moral understanding of justice to its understanding as the basis of legal and social order. First of all, this is manifested in the affirmation of the equality of people before the law and in the recognition of the need for institutional mechanisms regulating relations between the individual, society and the state. As a result, justice begins to be viewed not only as a moral category, but also as a fundamental principle that determines the structure of social life.

An important area of study into the notion of justice is the contrast of its metaphysical and spiritual understandings, as this category reside in a noteworthy place not only in philosophical thought but similarly in the religious backgrounds of numerous cultures. In sacred teachings, justice is usually observed as a central ethical and spiritual code that describes the relationship among persons, society, and the higher directive of existence. Different religious systems have their own interpretations of this concept, but in general, it is associated with ideas of moral behavior, adherence to established norms, and maintaining harmony in human relationships.

An analysis of religious traditions shows that justice in them can be viewed through several interconnected aspects. On the one hand, it is interpreted as a manifestation of divine law and a higher moral order. Thus, in the Christian tradition, justice is associated with the manifestation of love, mercy and care for one's neighbor. In the Islamic custom, it is articulated in the adherence of heavenly directives and the accountability of man before God, and in succeeding the rules of sacred law. In Judaism, justice is understood as obedience to the standards of the Torah and ethical values that rule relations amid individuals.

But, in religious traditions, justice is definite as the devotion to ethical responsibilities and esteem for the welfares of others, which assumes distinct accountability for one's own doings and their penalties. Lastly, in many religious and cultural backgrounds, justice is viewed as the agreement of social relationships grounded on reciprocated esteem, the contentment of responsibilities, and the conservation of civic directive [1].

A comparable view of justice can be drawn in a sum of Eastern metaphysical and religious traditions. Consequently, in the Buddhist practice, justice is connected to devotion to ethical values and consciousness of the penalties of social activities, which is articulated in the knowledge of karma and accountability for one's own comportment. In Confucian viewpoint, it is thoroughly associated with the agreement of social relationships, devotion to rules of behaviour, and the contentment of an individual's responsibilities in society. In this background, justice seems not only as an ethical obligation, but likewise as a code for preserving command and unity in societal life [3].

An assessment of religious and metaphysical clarifications of justice discloses both resemblances and alterations in how this notion is viewed. Mutual to both backgrounds is an emphasis on ethical rules, a wish to uphold harmonious social relationships, and an acknowledgement of the necessity to follow to convinced guidelines of behaviour. Similarly, religious understandings more frequently subordinate justice with an excellent foundation and heavenly law, while metaphysical ideas characteristically pursue to defend it over a balanced analysis of societal relations and ethical philosophies. This contrast permits us to highpoint the general features of the notion of justice while concurrently representing the social and philosophical specificities of its clarification in many traditions.

A generalization of the main provisions of religious ideas about justice and their comparison with philosophical approaches allows us to systematize the obtained results and present them in comparative form (Table 2), which makes it possible to more accurately identify the universal and culturally specific foundations of this concept.

Table 2 – Concepts of justice in different religions

Religion	*Understanding justice*	*Example*
Christianity	Justice comes from God and is shown through love, mercy and care for one's neighbour.	Helping those in need as an expression of justice through mercy
Islam	Justice is expressed in submission to God, observance of His laws and responsibility before Him.	Application of Shariah norms regulating behaviour and resource allocation
Judaism	Justice is based on adherence to the Torah and moral norms that govern relationships between people.	A judge who makes decisions in accordance with the laws of the Torah
Buddhism	Justice is associated with moral behaviour, compassion, and consideration for the suffering of others.	A friar who endorses harmony and empathy
Confucianism	Justice is the agreement of society, obedience to standards of conduct and social tasks	An educator who nurtures esteem and social agreement

Giving the Table 2, justice holds a mutual ethical connotation across numerous religious backgrounds. But, the foundations on which it is made differ. In philosophy, it is more frequently related to motive, truths, responsibilities, and the building of social relations. In religious systems, divine law, spiritual duty, and a higher moral order typically come to the fore. This difference cannot be considered minor. It helps us see that justice functions not only as a general social value but also as a concept that receives different meanings in different cultural traditions.

The study of justice in modern philosophy and social sciences is associated with the expansion of the content of this concept and its application to various spheres of public life. In modern studies, justice is considered as a multidimensional category, including social, economic, legal and global aspects, each of which reflects certain aspects of the organization of social relations and the distribution of resources in society [3;13].

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

One of the most important areas of analysis is the concept of social justice, which involves ensuring equality of opportunity and fair distribution of public resources. This tactic spaces specific importance on defensive human rights and autonomies, supportive to socially susceptible clusters, and producing circumstances in which each individual can comprehend their potential, nevertheless of social rank, origin, or other features. Social justice likewise comprises acknowledgement of the variety of culture and the necessity to generate equivalent settings for the contribution of numerous social clusters in civic life.

Lengthwise with this, the problematic of economic justice, connected with the dispersal of material capitals and revenue amid diverse public, lodges a substantial place in contemporary study.

Economic justice includes generating equivalent settings of admittance to economic prospects, safeguarding least values of well-being, and emerging social sustenance instruments intended at dipping economic disparity. The application of these values is measured a significant condition for maintainable social expansion and upholding social steadiness.

An indispensable factor of the contemporary concept of justice is legal justice, which is related to guaranteeing the parity of all people before the regulation and the promise of a reasonable trial. In the legal organisation, justice is articulated in equivalent admittance to justice, impartiality of judicial pronouncements, and the defence of the truths and welfares of each being, irrespective of their social rank.

This code plays a crucial role in upholding faith in state organisations and guaranteeing the steadiness of the legal instruction [3;23]. In current decades, specific consideration has been rewarded to matters of world-wide justice associated to the supply of incomes and prospects between diverse nations and areas of the world.

Global justice entails creating a level playing field for international cooperation, protecting human rights, and jointly addressing global challenges, including economic inequality, environmental challenges, and social conflict. In this context, justice is seen as an important principle of international relations and the sustainable development of the global community.

Modern theoretical approaches to the analysis of justice also include concepts of fair distribution of public goods, within which special attention is paid to the conditions for the formation of equal opportunities and fair social institutions. Modern theoretical approaches to the analysis of justice also include concepts of fair distribution of public goods, within which special attention is paid to the conditions for the formation of equal opportunities and fair social institutions [24;3].

The advance of current technologies and the cumulative difficulty of social procedures are causative to the appearance of new study areas associated to the examination of algorithmic equality and the influence of automatic decision-making organisations on human truths and prospects.

Under these conditions, the problem of justice goes beyond the scope of traditional philosophical discussions and becomes the subject of interdisciplinary analysis, uniting philosophy, law, social sciences and technological research.

Such changes reflect a general trend in the development of modern ideas about justice, which is manifested in the expansion of the content of this concept, the strengthening of the interdisciplinary nature of research and an increasing focus on the practical application of theoretical concepts in solving social and global problems of our time.

To categorise the particulars of awareness of justice in the contemporary youth setting, an associatory examination was led, intended at taking the present connotations related to this notion.

The study intricated second- to fourth-year scholars majoring in the humanities, who were requested to express free relations with the class of "justice" and likewise to evaluate the meaning of its main features. This technique made it conceivable to classify not only intellectual theoretical thoughts, but likewise practice-oriented, value-based and prescriptive clarifications distinguishing of contemporary awareness.

The received responses were processed using frequency analysis, which ensured the identification of stable semantic elements and their subsequent grouping into large semantic clusters.

As a result, three dominant directions of interpretation of justice were identified: normative-legal, moral-ethical and social-distributive (Table 3). This structure correlates with the multidimensional understanding of justice presented in modern research, where it is considered as a set of legal, moral and social principles [3;9].

Table 3 – Associations with the concept of «justice»

Associations	*Number of respondents*		*Typical answers*	*Meaning*
	%	person		
Equality and rights	44 %	22	law, equality, rights, fair trial, non-discrimination, freedom	justice is perceived as equality before the law and a guarantee of rights that ensures social order
Morality and honesty	32 %	16	honesty, conscience, truth, responsibility, correctness	justice is understood as an internal moral principle and regulator of behavior
Resource allocation	24 %	12	income, assistance, support, equal distribution, social guarantees	justice is interpreted as a mechanism for distributing benefits and ensuring equal opportunities

According to Table 3, modern youth's ideas about justice are formed around three main semantic lines: legal, moral and social. The most protuberant worry was the legal measurement. For many participants, justice is chiefly related to parity beforehand the law, the defence of human rights, and the neutrality of public trials.

This displays that in the discernment of young persons, justice is frequently viewed not so much as an individual value of an individual, but as a feature of the lawful and public order, which should guarantee identical handling of everybody [23;3].

But the matter isn't limited to law alone. The significance of the moral dimension suggests that earlier philosophical notions of justice have not disappeared. Associations with conscience, honesty, and responsibility indicate the persistence of a view in which justice is linked to a person's internal moral principles and to how they build relationships with others. In other words, in the minds of young people, it has a dual character. On the one hand, it is an external principle associated with norms and rules. Supplementary, it is an inside ethical compass that guides a being's conduct [25;26].

The social measurement is likewise significant. It validates that today's ideas of fairness are not incomplete to official equivalence beforehand the law. Participants similarly worth how consistently incomes, social sustenance, and life prospects are dispersed.

In this kind, justice is not just about following the rules. It is similarly supposed as a means to decrease social dissimilarity. This carries the gotten outcomes nearer to contemporary tactics to social and economic fairness, which emphasis on how social establishments dispense prospects and profits amid individuals.

The experiential statistics disclosed not an accidental set of connotations, but a justly all-inclusive consideration of justice. It associates moral accountability, legal equivalence and the wish for a more reasonable circulation of public goods. Consequently, in the thoughts of today's youth, justice is not professed as a restraint and one-dimensional perception. It is perceived more broadly. It encompasses personal moral guidelines, institutional norms, and the expectation of a more orderly social order.

The results obtained demonstrate a substantive continuity between modern ideas about justice and classical philosophical concepts. Thus, the moral and ethical component correlates with the ancient understanding of justice as harmony and virtue, manifested both in the internal state of a person and in social relations. The importance on parity and truths replicates the thoughts of contemporary European philosophy, in which justice is related to common laws, liberty and identical prospects for all adherents of society.

Lastly, the marked emphasis on means spreading and social defence is reliable with modern concepts of societal and financial justice, which highlight the necessity for identical admittance to assistances and the removal of organisational disparities [3;9].

Grounded on the investigation of associatory data, a three-level model of thoughts around justice in the thoughts of contemporary youth was made (Fig. 1). The 1st level – regularising and lawful – comprises such basics as law, truths, parity and the working of the judicial organisation, showing the formal-normative thought of justice.

The 2nd level – ethical and moral – encompasses ethics, morality, accountability and veracity, representing the inner ethical content of this notion.

The 3 level – societal and applied – is related to the circulation of incomes, social sustenance, guaranteeing equal prospects and social agreements, which replicates the actual instruments for applying justice in the social order. The model demonstrates a complex insight of justice, affecting the abstract legal consideration to ethical and moral content and extra to applied social applications.

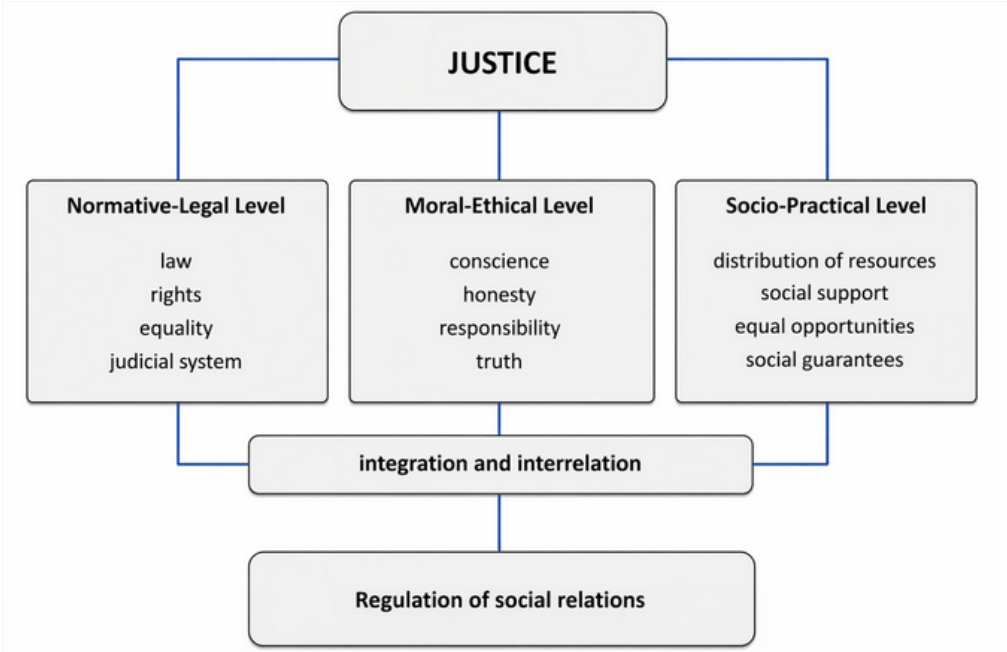

Figure 1 – Model of thoughts around justice in the thoughts of contemporary youth

The recurrent grouping of legal and moral relations designates the consolidative nature of the perception of justice, in which normative and value-based elements are not opposed but rather complement each other. The simultaneous presence of the category's «equality», «law», «conscience», and «distribution» suggests that justice is understood as a universal principle encompassing both individual behaviour and social relations.

The predominance of legal and social-distributive characteristics is associated not only with current socio-economic conditions. Something else is noticeable here. The very understanding of justice is changing. In ancient and religious-ethical teachings, it was more often associated with virtue, moral order, and what is right. In contemporary European and modern viewpoint, consideration has removed more to parity beforehand the law, lawful assurances, and the circulation of public personal property. Though, these numerous backgrounds do not form a totally united line. They suggest diverse orientation opinions for considering justice. Consequently, there are not solitary networks amid them but likewise important alterations.

The asset of the classical and religious-ethical methods is that they highlight individual ethical accountability and the inner basics of just performance. But they don't always clearly explain the legal and social means by which inequality can be curbed. Modern legal and social theories, by contrast, explain the role of law, rights, and resource redistribution much more accurately. However, this approach sometimes

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

links justice too closely to external procedures and social mechanisms. This can lead to its moral dimension being overshadowed. The results obtained show that in the minds of modern youth these lines do not exist separately. Justice is understood as something that requires a moral foundation, legal codification, and practical implementation in social life. This is the main theoretical conclusion of the study. It demonstrates that justice cannot be reduced to a single characteristic. It is a complex concept in which virtue, equality of rights, and the distribution of goods constantly interact.

Conclusion

The work carried out has shown that justice in the history of philosophy is not reduced to one immutable principle. Different eras have given it different meanings. Some approaches emphasized moral order and virtue, others law, equality, and social norms, and still others emphasized the distribution of goods and social support. Despite all the differences, a common core remains. It is linked to notions of a proper, equal, and morally acceptable order.

The theoretical significance of the study lies in the fact that philosophical, religious and modern approaches to justice are considered within the framework of one logic, and not separately. This allowed us to see not only their differences, but also their common ground. The work showed that the differences between classical, religious and modern theories are not only related to the question of the source of justice. No less important is which aspect is paramount. In one case, it's a person's intrinsic virtue. In another, it's universal law. In a third, it's equality of rights or the fair distribution of public goods.

The empirical value of the study is related to the analysis of the ideas of modern youth. The results of the association survey showed that in the minds of students, justice is not understood narrowly. It comprises legal parity, ethical accountability, and the request for a more reasonable supply of social profits. This recommends that classical considerations of justice have not gone. They last to continue, but they are demonstrating themselves in new social circumstances.

The applied implication of this paper is likewise quite strong. The data got can be used in extra historical, philosophical, and interdisciplinary revisions of justice. They can similarly be valuable in the didactic process, chiefly when emerging courses in philosophy, ethics, social philosophy, also in civic education. In this background, it is significant to validate not only the history of the awareness of justice but likewise its linking to the worth systems of today's youth. Also, the study results may be pertinent to wider public debates of legal parity, social accountability, resource circulation, and the worth basics of public interchange.

Justice leftovers a main philosophical category nowadays. Attention in it lasts persistent as communal lifetime itself changes, and with it, so do arrangements of disparity, fight, and social expectations. This is precisely why further study of this issue remains important, both for theory and rehearsal, particularly in the background of present social alteration.

List of references

1 Uddin M.S. Examining the concept of justice in Greek philosophy and Islam: A comparative analysis // International Journal of Research and Innovation in Social Science. – 2024. – Vol. 8, No. 9. – P. 2017–2027. https://doi.org/10.47772/IJRISS.2024.8090167

2 Nakissa A. Comparing moralities in the Abrahamic and Indic religions using cognitive science: Kindness, peace, and love versus justice, violence, and hate // Religions. – 2023. – Vol. 14, No. 2. – Article 203. https://doi.org/10.3390/rel14020203

3 Kieliszek Z. Philosophical views on justice: A study of the concepts of justice in different traditions of philosophy // European Chronicle. – 2024. – Vol. 9, No. 2. – P. 28–38.

4 Orji C.P. The conception of inequality in Rousseau's thought: Implications for contemporary social relations // Nigerian Journal of Philosophical Studies. – 2023. – Vol. 2, No. 2. – P. 104–125.

5 Said M.Y., Nurhayati Y. A review of Rawls' theory of justice // International Journal of Law, Environment, and Natural Resources. – 2021. – Vol. 1, No. 1. – P. 29–36. https://doi.org/10.51749/injurlens.v1i1.7

6 Mulligan T. How East meets West: Justice and consequences in Confucian meritocracy // Journal of Confucian Philosophy and Culture. – 2022. – No. 37. – P. 17–38.

7 Dong Y., Lei H. A brief analysis of the cultural roots of substantive justice and procedural justice // Scientific and Social Research. – 2025. – Vol. 7, No. 10. https://doi.org/10.26689/ssr.v7i10.12707

8 Binns R. Human judgment in algorithmic loops: Individual justice and automated decision-making // Regulation & Governance. – 2022. – Vol. 16, No. 1. – P. 197–211. https://doi.org/10.1111/rego.12358

9 Molla E., Kochkorova D., Ihnatiev V., Smetaniak M., Kieliszek Z. Study on the philosophical aspects of social justice and equality in modern society // Discusiones Filosóficas. – 2024. – Vol. 25, No. 45. – P. 15–47. https://doi.org/10.17151/difil.2024.25.45.2

10 Dany L., Urdapilleta I., Lo Monaco G. Free associations and social representations: Some reflections on rank-frequency and importance-frequency methods // Quality & Quantity. – 2015. – Vol. 49, No. 2. – P. 489–507. https://doi.org/10.1007/s11135-014-0005-z

11 Schmitt M., Baumert A., Gollwitzer M., Maes J. The justice sensitivity inventory: Factorial validity, location in the personality facet space, demographic pattern, and normative data // Social Justice Research. – 2010. – Vol. 23, No. 2. – P. 211–238. https://doi.org/10.1007/s11211-010-0115-2

12 Dalbert C. The world is more just for me than generally: About the personal belief in a just world scale's validity // Social Justice Research. – 1999. – Vol. 12, No. 2. – P. 79–98. https://doi.org/10.1023/A:1022091609047

13 Koyliev T. Analysis of social fairness in the history of humanity contemplation // JournalNX: A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. – 2023. – Vol. 9, No. 1. – P. 34–38. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/RQXMJ

14 Mishra P. The changing concept of justice: From Plato to Rawls // International Journal of Applied Social Science. – 2016. – Vol. 3, No. 3–4. – P. 97–102.

15 Gao C. Plato's justice thought in The Republic and its contemporary educational value // Applied & Educational Psychology. – 2022. – Vol. 3, No. 2. – P. 42–48.

16 Maurya S.K. The concept of justice in reference to the philosophies of Plato and Aristotle: A critical study // Journal of Liberty and International Affairs. – 2021. – Vol. 7, No. 3. – P. 250–266.

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

17 Ali H. Plato's vision of justice: A timeless ideal for society // International Journal of Political Science and Governance. – 2025. – Vol. 7. – P. 53–55. https://doi.org/10.33545/26646021.2025.v7.i3a.464

18 Könczöl M. Arguments from fairness and extensive interpretation in Greek judicial rhetoric // Informal Logic. – 2024. – Vol. 44, No. 1. – P. 1–18. https://doi.org/10.22329/il.v44i1.8291

19 Macpherson R.J. The contributions of Presocratic Greek moral philosophy to contemporary educative leadership // International Journal of Social Sciences, Language and Linguistics. – 2025. – Vol. 5, No. 8. – P. 28–35. https://doi.org/10.55640/ijssll-05-08-05

20 Tricoire D. Diderot and the ideal of paternalistic monarchy: An Enlightenment struggle against moral decay and for political harmony // History of European Ideas. – 2024. – Vol. 50, No. 6. – P. 971–993. https://doi.org/10.1080/01916599.2024.2319387

21 Tan Z.X. After Kant: A contractualist approach to interpersonal justice in private law theory // The Cambridge Law Journal. – 2025. – P. 1–31. https://doi.org/10.1017/S0008197325101050

22 Gante M. Hegel's theory of absolute spirit: Reflexive practices in Hegel's social philosophy // European Journal of Philosophy. – 2026. – Vol. 34, No. 1. – P. 96–114. https://doi.org/10.1111/ejop.70015

23 Berk R., Heidari H., Jabbari S., Kearns M., Roth A. Fairness in criminal justice risk assessments: The state of the art // Sociological Methods & Research. – 2021. – Vol. 50, No. 1. – P. 3–44. https://doi.org/10.1177/0049124118782533

24 Campbell B. Social justice and sociological theory // Society. – 2021. – Vol. 58, No. 5. – P. 355–364. https://doi.org/10.1007/s12115-021-00625-4

Д. Тойматаев, А. Амантаева, Р. Абдрахманова

Философия тарихындағы әділеттілік мәселесі: классикалық тұжырымдамалардан қазіргі түсіндірмелерге дейін

Аңдатпа. Мақалада әділеттілік ұғымының тарихи-философиялық дамуы мен қазіргі интерпретациялары кешенді түрде қарастырылады. Бұл мақалалардың мақсаты классикалық философиялық бастамаларды әділеттіліктің қазіргі заманғы түсіндірмелерімен үйлестіру, осылайша бұл санатты оның тарихи дамуы мен қазіргі әлеуметтік салдары тұрғысынан кешенді қарастыруға ықпал ету болды. Мақаланың негізгі мақсаты антикалық философиядағы әділеттілік құрылымдарын анықтау, ерте заманғы еуропалық ой-пікірдегі ұғымның өзгерістерін зерттеу, философиялық және рухани түсіндірмелерді салыстыру және әділеттілікті қарастырудың заманауи әдістерін ашу болды. Зерттеудің ұйымдастырушылық негізі тарихи-философиялық талдау, салыстырмалы тәсіл, мәдени-контекстикалық және тұжырымдамалық талдау, сондай-ақ пәнаралық іздеудің негіздері болды. Мақалада әлеуметтік-тарихи және мәдени әсерлердің бейтараптық ойларының пайда болуына әсерін зерттейді, олардың әлеуметтік институттардың кеңеюімен және құндылықтар үйлесіміндегі ауытқулармен байланысын атап көрсетеді. Гуманитарлық ғылымдар студенттерінің «әділеттілік» ұғымымен қазіргі байланыстарын анықтауға және оның маңызды ерекшеліктерінің мағынасын өлшеуге бағытталған мақаланың тәжірибелік бөліміне ерекше назар аударылады. Шолу деректері эквиваленттілік және адам құқықтары, этикалық жауапкершілік және мораль ұғымдарымен қатар, ресурстардың қолжетімді қорымен жетекші семантикалық механизмдерді құжаттауға мүмкіндік берді. Алынған ақпарат теориялық талдауды

толықтырды және классикалық философиялық бастамалармен қазіргі заманғы сәйкестендіруді бағалауға мүмкіндік берді. Қорытындылай келе, әділеттілік көп өлшемді санат ретінде белгілі, ол нормативтік-құқықтық, моральдық-этикалық және әлеуметтік-практикалық ерекшеліктерді қамтиды, философиялық негіздердің тұрақтылығын да, олардың қазіргі өркениет жағдайларына сәйкестігін де көрсетеді.

Түйін сөздер: әлеуметтік теңсіздік, адам құқықтары, философиялық ой, заң, бостандық, теңдік.

Д. Тойматаев, А. Амантаева, Р. Абдрахманова

Проблема справедливости в истории философии: от классических концепций к современным интерпретациям

Аннотация. В данной статье осуществляется комплексный анализ понятия справедливости в контексте различных философских и религиозных традиций, а также современных теоретических подходов. Цель данной работы заключалась в том, чтобы сопоставить классические философские истоки с современными интерпретациями справедливости, тем самым способствуя целостному рассмотрению этой категории в призме ее исторического развития и нынешнего социального значения. Ключевая задача работы состояла в том, чтобы выявить структуры справедливости в античной философии, изучить изменения этого понятия в ранней современной европейской мысли, сопоставить философские и духовные интерпретации и открыть современные методы осмысления справедливости. Организационная основа исследования включала историко-философский анализ, сравнительный подход, культурно-контекстуальный и концептуальный анализ, а также основы междисциплинарного поиска. В работе исследуется влияние социально-исторических и культурных факторов на формирование представлений о беспристрастности, подчеркивая их связь с расширением социальных институтов и изменениями в ценностных ориентирах. Отдельное внимание уделяется практической части работы, основанной на обзоре работ студентов гуманитарных специальностей, с целью выявления современных отношений с понятием «справедливость» и оценки значения его важных характеристик. Полученные данные позволили задокументировать ведущие семантические механизмы, включающие понятия эквивалентности и прав человека, этической ответственности и морали, а также разумного распределения ресурсов. Информация дополнила теоретический анализ и позволила оценить современные идентификации с классическими философскими истоками. В заключение, справедливость рассматривается как многомерная категория, охватывающая нормативно-правовые, морально-этические и социально-практические аспекты, демонстрируя как стабильность философских основ, так и их соответствие условиям современной цивилизации.

Ключевые слова: социальное неравенство, права человека, философская мысль, право, свобода, равенство.

Author contributions: **D. Toimataev,** Conceptualization, Investigation, Writing – Original Draft; **A. Amantaeva,** Methodology, Supervision**; R. Abdrakhmanova** Data Curation, Writing – Review & Editing.

Received 29.06.2026
Accepted 14.09.2026

IRSTI 13.07.25 https://doi.org/10.48010/2026.3/1999-5911.05

THEORETICAL, METHODOLOGICAL AND CULTURAL-PHILOSOPHICAL CONTRIBUTIONS OF THE BIRMINGHAM SCHOOL TO THE STUDY OF PHENOMEN IDENTITY

[1]Zh. Khassiyetova, [2]Z. Ismagambetova*, [3]N. Özdemir
[1.2] Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)
[3]Hacettepe University (Ankara, Turkey)
[1]zhaniyamh@gmail.com , [1]zuchra-50@mail.ru, [3]nozdemir@hacettepe.edu.tr

[1]Ж.Ж. Хасиетова, [2]З.Н. Исмагамбетова, [3]Nebi Özdemir
[1,2]Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан)
[3]Hacettepe University (Анкара, Турция)
[1]zhaniyamh@gmail.com , [2]zuchra-50@mail.ru, [3]nozdemir@hacettepe.edu.tr

***Citation**:* Khassiyetova Zh., Ismagambetova Z., Özdemir N. Theoretical, methodological and cultural-philosophical contributions of the birminghamschool to the study of phenomen identity // *Al-Farabi.* – 2026. – Vol. 24. № 3(95). – P. 69-85.

Abstract. This article analyses the theoretical and methodological foundations of research into cultural and national identity within the framework of the Birmingham School of Cultural Studies, and their applicability to contemporary socio-cultural processes. Particular attention is paid to the conceptual positions of Stuart Hall, as well as the ideas of Richard Hoggart and Edward P. Thompson, who view identity as a dynamic process shaped through cultural practices, linguistic representations and historical memory. The study conducts a comparative analysis of Western and Turkish research traditions, in which language, literature and media discourses act as key mechanisms in the formation of national self-awareness. A separate section is devoted to an analysis of the Kazakhstani context, where cultural identity is examined through the interplay of language policy, literary narrative and contemporary forms of media culture. Particular attention is paid to the role of the Kazakh language as a symbol of cultural continuity and national consolidation, as well as to the development of national cinema during the period 2020–2025, which is becoming an important tool for the visual representation of cultural memory. The findings of the study show that the formation of cultural identity is a multi-level process in which traditional cultural forms and contemporary media practices complement one another. It is concluded that a comparative approach is productive for analysing the processes of national identity formation in the context of globalisation.

***Keywords*:** cultural identity, national identity, cultural studies, the Birmingham School, Stuart Hall, language and literature, cultural memory, media culture, cinema.

*Author-corespondent: Khassiyetova. Zh, zhaniyamh@gmail.com

Introduction

The relevance of this research stems from the intensification of globalisation, the transformation of cultural boundaries, and the growing role of language and literature as key mechanisms in the formation and preservation of national identity. In the context of intensive cultural exchange and mediatisation, it is precisely cultural texts that become a space for rethinking historical memory, values and the symbolic boundaries of the nation. In contemporary social sciences and the humanities, considerable attention is paid to the study of identity as a dynamic and discursive process. In this context, the theoretical and methodological legacy of the Birmingham School of Cultural Studies is of particular interest, as it views identity not as a fixed entity but as the result of historical, linguistic and cultural practices. However, in Kazakh academic discourse, these approaches have so far been applied only to a limited extent, and the analysis of national identity is often carried out within the framework of normative or essentialist models.

The need for the methodologically sound application of Western theoretical models within a national context is becoming particularly relevant. In this article, the ideas of the

Birmingham School are used as an analytical framework for interpreting Kazakh literary and cultural texts, which allows us to view the legacy of Abay, the figures of Alash Orda and contemporary intellectuals as a discursive space for the formation of national identity. In doing so, the article draws on the experience of the Turkish academic tradition, where these approaches are adapted within a cultural-institutional model encompassing language policy, the literary canon and the activities of cultural institutions. Applying this comparative model to Kazakhstan allows us to view cultural identity as a complex process shaped through the interaction of language, literature, cultural memory, cultural institutions and contemporary media practices, including film and television.

The interrelationship between culture, language and identity is the subject of multifaceted research in the humanities. Within the Western academic tradition, members of the Birmingham School of Cultural Studies have made a significant contribution to the understanding of identity as a cultural and discursive process. Thus, in his works “Representation: Cultural Representations and Signifying Practices” (1997) and “Questions of Cultural Identity” (1996), Stuart Hall placed identity at the centre of his analysis of cultural representations, presenting it as a dynamic and fluid construct shaped by discourse, history and power. Richard Hoggart, author of “The Uses of Literacy” (1957), laid the foundations for the study of everyday culture and raised the question of how literary and everyday practices reflect social structures. E.P. Thompson, in “The Making of the English Working Class” (1963), developed ideas about culture as a means of collective action and mass agency. Other Western scholars, such as Paul Gilroy (The Black Atlantic, 1993) and Stéphane Gervais (various articles on media representation and identity), have explored themes of hybridity, migration and global cultural flows, thereby broadening our understanding of identity in the contemporary world. Thus, in contemporary foreign literature, the issues of

language, media and identity are examined in works analyzing the influence of media discourses and linguistic practices on self-awareness: for example, research in the field of postcolonial cultural studies emphasizes that language is not only a means of communication but also a powerful instrument of representation through which collective meanings are constructed.

Within the Turkish academic tradition, issues of cultural and national identity have been explored primarily through historical, cultural, sociological and anthropological studies focused on analysing the formation of the republican state and national culture. In the works of Halil İnalcık, İlber Ortaylı, Bozkurt Güvenç and Emre Kongar, national identity is viewed as a historically conditioned and culturally reproducible phenomenon, shaped through language, literary heritage, historical memory and cultural policy. Particular attention is paid to the role of language reform, the education system and cultural institutions in the formation of a unified national space and the symbolic consolidation of society. In this context, certain elements of the Birmingham School's theoretical and methodological framework are used as an analytical tool for interpreting cultural texts and symbolic practices, but are supplemented by institutional and historical dimensions, reflecting the specific nature of the Turkish approach to the study of identity.

In Kazakhstan's domestic academic literature, the issues of language, culture and national identity are examined within the framework of interdisciplinary research covering sociolinguistic, cultural studies and philosophical aspects. Thus, in the works of Sh. Riahano, language policy is analysed as a mechanism for the formation of national identity, whilst the close interconnection between language, culture and social practices in a multi-ethnic society is emphasised [1]. In the research of E.K. Aliyarov, national identity is examined in the context of modernisation processes, with particular attention paid to the role of cultural memory, traditions and historical experience in shaping the self-awareness of Kazakhstani society [2]. The cultural and philosophical aspects of the issue are presented in the works of G.B. Dairabaeva, G.A. Shadinova and A.Zh. Maldybek, where identity is analysed as a dynamic process taking shape in the context of globalisation and the interaction of various cultural systems [3].

Nevertheless, most of the domestic studies cited focus on empirical or applied analysis of specific aspects of linguistic and cultural identity and do not systematically employ the theoretical and methodological tools of the Birmingham School, in particular the concepts of representation, articulation, hegemony and the dynamism of identity. Similarly, in Turkish studies, ideas from Western cultural studies traditions are used in a fragmentary manner and rarely serve as the methodological basis for a comprehensive analysis. Thus, although the theme of linguistic and cultural identity is actively studied in Western, regional and domestic literature, a significant theoretical and methodological gap remains in the application of the concepts of the Birmingham School to the analysis of Kazakh national identity, particularly in the context of language and literature. This determines the scientific novelty of the study and the need for further analysis using the theories of Hall, Hoggart and Thompson, taking into account the Turkish experience of adapting these approaches.

The object and subject of the study. The object of the study is national identity as a cultural and social phenomenon shaped by the interplay of language, literature and historical experience. The subject of the study is the theoretical and methodological approaches of the Birmingham School of Cultural Studies (C. Hall, R. Hoggart, E.P. Thompson) to the analysis of identity, as well as the possibilities for their application in understanding the role of language and literature in the formation and preservation of Kazakh national identity.

The aim of this study is to identify the theoretical, methodological and cultural-philosophical potential of the Birmingham School in the study of identity, and to demonstrate the applicability of its concepts to the analysis of the processes of formation and preservation of Kazakh national identity in the context of language and literature.

To achieve this objective, the article aims to address the following tasks:

• to analyse the key theoretical principles of the Birmingham School of Cultural Studies (C. Hall, R. Hoggart, E. P. Thompson) in the context of understanding identity, language and culture.

• to demonstrate the potential for interpreting and applying these approaches to the analysis of the role of language and literature in the processes of forming and preserving Kazakh national identity.

The academic novelty of this study lies in the comprehensive application of the theoretical and methodological approaches of the Birmingham School of Cultural Studies (S. Hall, R. Hoggart, E. P. Thompson) to analyse the processes of the formation and preservation of Kazakh national identity through language and literature. For the first time, Western theoretical concepts of identity, the experience of Turkish research on the adaptation of these approaches, and the Kazakhstani cultural context are systematically compared. Such an integration of theory, empirical evidence and local context has not previously been undertaken in domestic research.

The research hypothesis is formulated as follows: The theoretical and methodological approaches of the Birmingham School, when applied to the analysis of language, literature and cultural practices in Kazakhstan, enable the identification of key mechanisms underlying the formation and preservation of national identity, which remain under-researched in the domestic academic literature. It is assumed that the concepts of Hall, Hoggart and Thompson can be effectively used to analyse and interpret Kazakh identity; however, their effectiveness may depend on the historical, cultural and linguistic context.

Methodology

Theoretically, this study draws on the conceptual framework of the Birmingham School of Cultural Studies, within which identity is viewed as a dynamic process shaped by history and discourse. Of particular significance are S. Hall's ideas on the representation and articulation of cultural meanings, which allow identity to be analysed as the result of the interaction between language, culture and power; the principles of

R. Hoggart, who views culture as a space of everyday practices and meanings; and the concept of E. Thompson, who interprets culture as a form of historical experience and collective agency.

The methodological basis of the study consists of the principle of interdisciplinarity, the principle of cultural relativism, the principle of historicism, and the principle of comparative analysis. The application of these principles allows us to view national identity as a complex socio-cultural phenomenon shaped by the interaction of language, literature, historical memory and cultural practices. Of particular significance is the discursive approach developed within the Centre for Contemporary Cultural Studies, according to which identity is constructed through a system of cultural representations and linguistic practices.

A cultural-philosophical study by the Birmingham School of the problem of identity

The development of the theoretical and methodological foundations for the study of identity in the humanities is largely linked to the emergence of the Birmingham School of Cultural Studies, which was formally established in the 1960s in the UK at the Centre for Contemporary Cultural Studies at the University of Birmingham. This school pioneered a new approach to the analysis of culture, proposing that it be viewed not as a collection of aesthetic or normative forms, but as a space for the production of social meanings and symbolic relations.

A key feature of the Birmingham tradition was the shift in research focus from 'high culture' to everyday practices, mass culture, the media and subcultures. In this context, culture is interpreted as a field of ideological struggle within which social meanings are formed, consolidated and transformed. This made it possible to remove identity from the framework of a psychological or ethnocultural constant and to view it as the result of social processes and discursive practices.

Methodologically, the Birmingham School drew on a synthesis of Marxist theory, structural analysis, semiotics and the sociology of culture. Antonio Gramsci's concept of cultural hegemony exerted a significant influence; according to this concept, dominant groups consolidate their power through the production of "natural" meanings and norms [4]. Within this paradigm, identity is interpreted as a product of a symbolic order, sustained through institutional and media mechanisms. Thus, the Birmingham School proposed a conceptual shift from understanding identity as an essence to interpreting it as a process embedded within a system of social relations and power structures.

Table 1 – Theoretical and methodological approaches to the study of identity

Approach	Key ideas	The significance of this for research into the issue of identity
Neo-Marxism	Culture is viewed as part of a system of power and ideology	Identity is shaped by the dominant ideas and values prevalent in society

The Theory of Hegemony	Power is consolidated through social consensus and the acceptance of certain norms	National identity is shaped through institutional narratives and cultural policy
Structuralism	Culture constitutes a system of signs and symbolic codes	Identity is viewed as a set of cultural symbols and meanings
Semiotics	Meaning is created through language, symbols and representations	Identity is shaped through cultural and media representations
The Sociology of Culture	Culture manifests itself in social practices and everyday life	Identity is formed through social interaction

The Birmingham School developed a set of analytical tools that enabled the study of identity-construction processes at the level of cultural texts, media and social practices. The key methodological strategies were: analysis of representation, discursive analysis, the study of subcultures, the examination of mechanisms of encoding and decoding, and the analysis of mass culture as a space for ideological articulation.

Table 2 – Key methods for analysing cultural identity

Method	Nature of the method	Application to identity analysis
Analysis of representation	An examination of how meaning is constructed through language	An analysis of how a national “we” is formed
Discourse analysis	The study of images and symbolic constructs	Identifying models of representation of nation and culture
Discourse analysis	The study of images and symbolic constructs	Identifying patterns of representation of nation and culture
Ideological analysis	Identifying hidden power structures	Identifying dominant and marginalised identities
Cultural and historical analysis	The relationship between culture and social change	Understanding the dynamics of identity

Contemporary social and humanities research continues to draw on the methodological legacy of the Birmingham School when analysing national, ethnic and cultural identities in the context of globalisation. Concepts such as the processual, plural and contextual nature of identity are becoming particularly relevant. This approach appears productive for analysing national identity in post-Soviet societies, as it allows us to:

1. View identity as the result of historical transformations.
2. Analyse the role of language and cultural narratives.

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

3. Identify mechanisms of symbolic integration and exclusion.

4. Examine the influence of institutional structures on the formation of collective self-awareness.

The Birmingham School thus provides a conceptual framework for analysing identity as a dynamic, socially constructed and discursively mediated phenomenon, opening up opportunities for further in-depth research into specific theoretical developments within this tradition

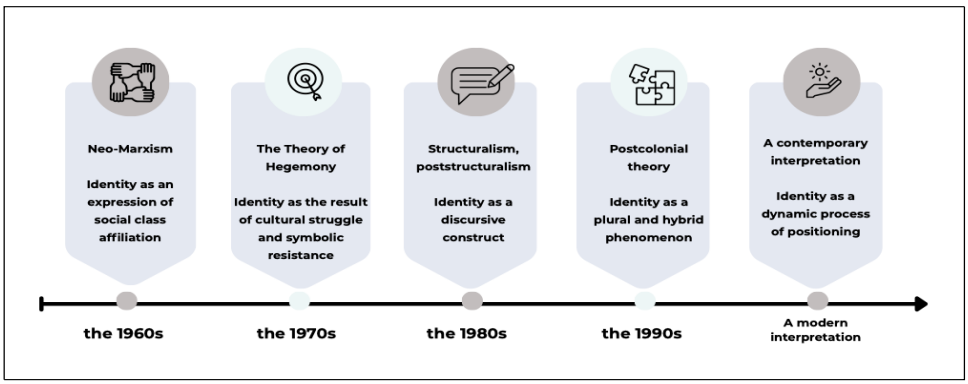

Figure 1 – The evolution of theoretical approaches to understanding identity

S. Hall is one of the key theorists of the Birmingham School, having introduced fundamentally new elements into the conceptualisation of identity, its dynamics, and its links to culture, discourse and power. His approach is based on a rejection of fixed, essentialist notions of national and cultural identity, which dominated classical humanities and sociological theories. Within this framework, Hall views identity as a processual, historically conditioned and discursively mediated category, shaped through social practices, media representations and symbolic interactions between various cultural agents [5, 1–17].

Hall's key theoretical contribution is the development of the concept of identity as a constantly emerging and re-evaluated construct, in which subjects do not merely reflect social reality but participate in its symbolic production and positioning. In his work "Cultural Identity and Diaspora", he emphasises that identity is not a stable entity, but rather consists of "the names we give to various modes of behaviour within the narratives of the past" — that is, it is conditioned by history, culture and power, and is therefore constantly being re-examined and reconstructed [6, 620–638].

Furthermore, Hall develops methodological frameworks that enable the analysis of the mechanisms of representation, articulation, and symbolic positioning. He argues that the strategic production of meaning through language, media, and cultural texts directly influences the formation of collective self-descriptions and images of "we" [7]. In this context, representation ceases to be a reflection of objective reality and becomes an active mechanism of symbolic power through which dominant models of identity are formed and legitimized. This discursively oriented approach continues to

develop in contemporary media and identity studies, for example in works analyzing the interaction of audiences and media narratives based on Hall's encoding/decoding model. Of particular importance to Hall's approach is the concept of hybridity and migratory identities. Recent publications note that his theoretical position opens the way to the analysis of cultural forms of identity arising from migration, globalization transformations, and the interaction of various cultural traditions. Hall emphasizes that modern identities often incorporate elements from multiple cultures and historical contexts, making them hybrid and unpredictable rather than fixed and unambiguous. This position is supported by contemporary research reviews, which understand identity as a multilayered, dynamic phenomenon, shaped by intersecting social, cultural, and political factors.

Hall's methodological impulse also manifests itself in the development of a model of the articulation of meaning and a critique of linear models of communication. These tools are used to analyze how social groups construct their identities under conditions of asymmetrical power relations, and how representation becomes a strategy of resistance or consolidation of social meanings. Thus, Hall's contribution to identity theory lies in the following key propositions:

• Identity as a process, not a stable entity – it is constantly revised under the influence of social practices, historical experience, and discourses.

• Representation as a mechanism for the formation of meaning and identity – identity is created and registered in media, linguistic practices, and institutional narratives.

• Hybridity of cultural identities – as a result of migration and global interactions, identity ceases to be homogeneous and fixed, becoming a dynamic construct.

• Articulation and encoding/decoding model – used to analyze how different agents interpret and process cultural messages, which influences their identity.

These conceptual and methodological propositions make Hall's contribution central to understanding the contemporary phenomenon of identity as a complex, multidimensional, and historically conditioned process, providing a significant theoretical foundation for analyzing national and cultural identities in the contemporary postcolonial and globalized world.

The discursive model of identity developed by Stuart Hall does not arise in a theoretical vacuum. Its development draws on earlier methodological foundations of the Birmingham tradition, particularly the ideas of Richard Hoggart and E.P. Thompson, who established a historical-cultural framework for analyzing collective self-awareness. While Hall's conception views identity as a discursively constructed and positioned process, Hoggart and Thompson lay the foundations for understanding how the collective "we" is formed in cultural and historical dimensions. Hoggart's methodological significance for the theory of national identity lies in his thesis that collective self-awareness is reproduced through stable cultural codes, values, and everyday norms. Contemporary interpretations emphasize that Hoggart's analysis of the cultural environment allows us to view identity as a form of cultural continuity and the intergenerational transmission of symbolic capital [8, 709]. In the context of national

identity, this means that the nation is established not only through state institutions, but also through cultural practices, language, educational narratives, and the media. It is within this logic that Hall would later develop his thesis on representation as a mechanism for producing national images. Thus, Hoggart's contribution can be defined as the formation of a conception of the cultural infrastructure of national identity.

The development of the idea of the processualism of identity takes on an additional dimension in Thompson's work. His concept of the "becoming" of a collective subject demonstrates that community is formed through historical experience, collective memory, and the awareness of shared interests. Contemporary research emphasizes that Thompson's model allows for the interpretation of national identity as a historically articulated narrative within which society constructs an image of its past and a project for the future [9, 158]. In this context, a nation appears not as a fixed ethnocultural entity, but as the result of historical self-description. This approach organically complements Hall's model, expanding it to include historical memory as a key factor in the formation of national identity. Summarizing the logical evolution of ideas, the following sequence can be identified:

1. Hoggart: identity as a culturally reproduced system of values.
2. Thompson: identity as a historically formed collective subject.
3. Hall: identity as a discursively constructed and positioned process.

Thus, national identity appears as: culturally rooted; historically articulated; discursively represented; institutionally supported.

The theoretical and methodological significance of the Birmingham School's research as applied to the Turkish context

Within the Turkish academic tradition, the issue of cultural and national identity is primarily examined in the context of the formation of the republican state and the modernization project, based on the principles of secularism and cultural consolidation. In contrast to a number of interpretations that emphasize the religious factor, the classical Turkish school proceeds from an understanding of identity as a historically and culturally conditioned phenomenon, shaped through language, culture, education and state institutions. Of key importance in this context is Mustafa Kemal Atatürk's concept that 'the foundation of the Turkish Republic is culture', which reflects the priority of cultural and linguistic factors in the process of forming national consciousness. This approach found institutional expression in the creation of bodies such as the Turkish Language Society (Türk Dil Kurumu) and the Turkish Historical Society (Türk Tarih Kurumu), aimed at shaping a unified cultural space and a national historical narrative [10, 998].

In Halil İnalcık's works, national identity is examined within the context of a historical analysis of the processes leading up to the formation of the Republic of Turkey, as well as the socio-cultural transformations that accompanied the transition from an imperial to a national model of statehood. İnalcık laid the foundations for the scholarly study of the Ottoman period as a significant stage in historical development,

demonstrating that the formation of modern Turkish identity is linked not only to political changes but also to profound socio-economic and cultural processes [11, 129–137]. His research, based on archival sources, has contributed to a re-evaluation of historical experience and the formation of a more comprehensive understanding of national identity as a historically evolving phenomenon. A similar approach is presented in the works of İlber Ortaylı and Bozkurt Güvenç, where national identity is analysed as the result of long-term historical development and cultural transformation. The emphasis here is on the formation of national culture within the framework of the republican project, where language, education and cultural policy play a key role. These studies emphasise that contemporary Turkish identity is formed as a result of the reinterpretation of historical experience and the integration of cultural and modernisation processes [12].

In the Turkish academic tradition, particular attention is paid to the role of language and literature as key mechanisms in the formation of national identity. Language reform and the standardisation of the Turkish language are viewed as crucial stages of cultural modernisation, aimed at creating a unified national space. In this context, language serves not only as a means of communication but also as an instrument of symbolic consolidation of society. Literature, in turn, is viewed as a space for the representation of historical memory and cultural values. The works of Mehmet Kaplan and Emre Kongar emphasise that literary discourse plays an important role in the formation of a national worldview, ensuring the continuity of cultural meanings and the interpretation of historical experience [13], [14].

• Language is viewed as a tool not only for discursive but also for institutional identity formation: through language reform, the education system and cultural policy, it facilitates the creation of a unified national space and the symbolic consolidation of society.

• Literature serves not only as a space of representation but also as a mechanism for shaping the national narrative: through literary texts, historical experience is interpreted, cultural values are reinforced and a collective self-awareness is constructed.

• Cultural institutions and historical policy play a key role in the formation of identity, integrating discursive practices into the framework of the state project: national identity is formed as a result of the interaction between language, culture and institutionalised historical memory.

The result is a local, synthetic model in which identity is understood as a continuous, institutionally underpinned and symbolically rich process that combines discursive mechanisms of representation with the historical and political practices of nation-building.

An analysis of Turkish studies demonstrates that the methodological principles of the Birmingham School-primarily the understanding of identity as a discursive and culturally constructed process-have been developed in the works of contemporary Turkish sociologists, anthropologists and media researchers. At the same time, these approaches are adapted to regional conditions, where language policy, modernisation reforms and literary discourse are key factors in the formation of national consciousness.

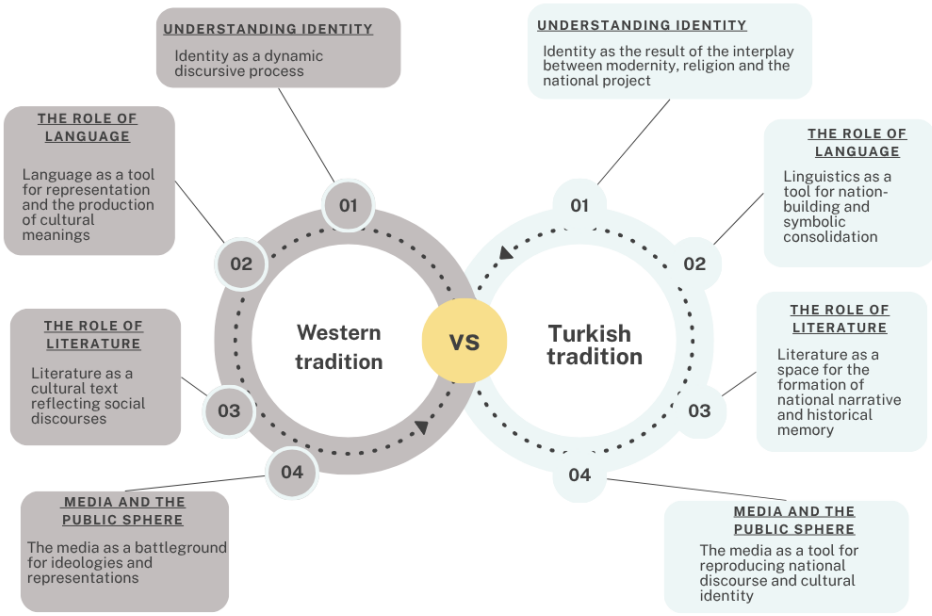

Figure 2 – Conceptual diagram of a comparative analysis of approaches to the study of identity

Thus, the analysis shows that the application of the Birmingham School's approaches in the Turkish context takes on a transformed character. The discursive model of identity developed by Stuart Hall is supplemented, within the Turkish research tradition, by a cultural-institutional dimension in which state policy, language and historical memory play a key role. Unlike the Western model, in which identity is formed primarily through representations and symbolic practices, in Turkey this process is closely linked to the activities of cultural institutions and the state's modernisation project. Language functions not only as a discursive resource but also as an instrument of national consolidation; literature as a mechanism for shaping the national narrative; and historical heritage as the foundation of collective self-awareness. In this way, the Turkish model demonstrates a synthesis of discursive and institutional approaches, allowing it to be viewed as an intermediate analytical model that bridges Western cultural studies theory with the practices of nation-building and establishes a methodological foundation

The significance of the Birmingham School's research for Kazakhstan's sociocultural reality

In Kazakhstani academic discourse, issues of cultural and national identity are examined primarily through the prism of language, literary heritage, and historical memory. However, contemporary research demonstrates an expansion of the analytical

framework to include media culture and visual forms of representation. This approach allows us to consider identity as a multilayered process, formed at the intersection of cultural traditions, institutional policies, and modern communication practices.

Language plays a particularly important role in the formation of national identity in Kazakhstan. The Kazakh language serves not only as a means of communication but also as a symbol of cultural continuity and historical memory. Research by Kazakhstani scholars emphasizes that the development of the state language is linked to processes of national consolidation and cultural modernization. For example, B. Kylyshbayeva and R. Seisebayeva note that Kazakhstan's language policy is aimed at strengthening cultural identity by expanding the use of the Kazakh language in educational, media, and public spheres [15]. M. Zhusupbekova expresses a similar position, viewing language as a key mechanism for preserving cultural memory and forming a national cultural code in the context of globalization [16]. A number of studies also emphasize that the processes of modernizing language policy, including the transition to the Latin script, are interpreted as part of a broader project of cultural renewal and national self-determination.

Along with language, literary tradition plays a significant role in shaping cultural identity. Kazakh literature serves as a space for representing historical experience and collective memory, forming symbolic guidelines for national self-awareness. Contemporary research shows that literary texts reflect key cultural values, historical narratives, and ideas about national identity, while simultaneously serving as a mechanism for their reproduction and transmission in public consciousness [17]. In particular, works devoted to Kazakh literature and the national code emphasize that literary texts shape ideas about cultural memory, traditions, and values that form the basis of national self-awareness. Furthermore, studies of Kazakh poetry and literary heritage (for example, an analysis of the work of Mashkhur Zhusup Kopeyev) demonstrate that literature plays a key role in shaping national consciousness, reflecting ideas of freedom, historical continuity, and cultural identity [18]. Cultural institutions, the media, and theatrical arts are important elements in the formation of cultural identity in Kazakhstan, ensuring the preservation and representation of society's cultural diversity. The activities of institutions such as the Assembly of the People of Kazakhstan contribute to strengthening interethnic harmony and the formation of a common civic identity while preserving ethnocultural characteristics. Television programs and media discourses, in turn, form a unified information and cultural space within which national values and linguistic norms are communicated. Equally significant is theatrical arts, which serve as a space for the symbolic interpretation of historical experience and cultural traditions, ensuring their continuity and relevance in modern society. Together, these elements complement the linguistic and literary mechanisms of identity formation, enhancing their influence through institutional and visual forms of cultural representation.

In recent years, visual and media representations have increasingly been added to traditional forms of cultural narrative. Between 2020 and 2025, Kazakhstani cinema has demonstrated significant growth, reflected both in the growing number of film projects and the expanding thematic range of national cinema. The contemporary

Kazakhstani film industry demonstrates a steady trend toward creating works of art that reflect national cultural identity and are based on historical events. Such films not only reconstruct key stages of national history but also shape visual images of collective memory, becoming significant elements of society's cultural identity. Such films include "Zhauzhurek Myn Bala", "Tomiris", "Amre", "Kazakh Khanate", "Dawn of the Great Steppe", "Mongol", "Oyan, Kazakh!", "Batyr from the Past", as well as more recent projects such as "Paralympiets" and "Qazaq Alemi". These cinematic works represent historical and cultural narratives, national values, and symbols, contributing to the formation and strengthening of cultural identity in the contemporary media landscape.

Thus, in the Kazakh context, the formation of cultural identity occurs through the interaction of several cultural mechanisms. Language serves as a symbolic consolidation of society, literature shapes the space of national narrative and historical memory, while film and media serve as modern tools for the visual representation of culture. Taken together, these factors allow us to consider Kazakhstan's cultural identity as a dynamic and multidimensional process in which traditional forms of cultural heritage are combined with contemporary media practices.

Conclusion

The study demonstrated that the theoretical and methodological legacy of the Birmingham School of Cultural Studies provides an important analytical framework for studying the formation of cultural and national identities. Within this research tradition, identity is viewed not as a static entity, but as a dynamic process shaped by cultural practices, linguistic representations, and social discourses. An analysis of Stuart Hall's theoretical propositions revealed the key role of symbolic and discursive mechanisms in identity formation. According to his approach, language, media, and cultural texts serve as the primary instruments for representing collective self-awareness. Identity is thus formed through the interpretation of cultural meanings and is constantly transformed depending on the historical and social context. An examination of the ideas of Richard Hoggart and Edward P. Thompson deepened our understanding of the cultural and historical foundations of identity. Hoggart emphasized the importance of everyday culture and linguistic practices in the reproduction of collective self-awareness, while Thompson examined identity through the prism of historical experience and collective memory. Together, these approaches form a comprehensive theoretical model in which identity is understood as the result of the interaction of cultural, social and historical factors.

A comparative analysis revealed that these theoretical propositions were further developed in the Turkish research tradition, where cultural research methods were adapted to the objectives of the national modernization project. Turkish researchers view language, literature, and media discourses as crucial tools for shaping national identity and symbolically consolidating society. Applying this comparative model to the Kazakhstani context revealed that the formation of cultural identity in Kazakhstan also occurs through the interaction of linguistic, literary, and media factors. The Kazakh

language serves as a key symbol of cultural continuity and national consolidation, while literary tradition shapes the space of historical memory and cultural narrative. In recent years, cinema and the media have begun to play a significant role in representing national identity, driven by the active development of Kazakhstani cinema and the expansion of digital forms of cultural communication. At the same time, this study identifies several promising areas for the development of cultural policy and research in Kazakhstan.

First, further strengthening the role of the Kazakh language as a key cultural and symbolic resource of national identity appears to be an important area. This implies expanding its presence not only in the educational system but also in the media, scientific communication, and the contemporary cultural industry.

Second, significant potential for strengthening cultural identity lies in the development of a national cultural narrative through literature, cinema, and other forms of visual culture. Supporting national cinema and cultural projects focused on understanding historical memory and cultural heritage can contribute to the development of a more sustainable cultural identity in society.

Third, a promising area is the development of interdisciplinary studies of cultural identity, integrating cultural studies, sociology, media communications, and anthropology. This approach will allow for a more comprehensive analysis of contemporary processes of identity formation in the context of globalization and digital transformation.

Thus, the study's findings confirm that the formation of cultural and national identity is a complex and multilayered process in which language, literature, and contemporary media practices play a key role. The synthesis of theoretical approaches from the Birmingham School, Turkish studies, and Kazakhstani cultural experience allows us to view identity as a dynamic system of cultural representations and social interactions that shape the collective consciousness of society in the context of contemporary cultural transformations.

List of references

1 Риаханов Ш. Языковая политика и проблема национальной идентичности в современной Республике Казахстан // Вестник науки и образования. – 2021.

2 Алияров Е.К. Национальная идентичность в контексте модернизации общественного сознания. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2020.

3 Дайрабаева Г. Б., Шадинова Г. А., Малдыбек А. Ж. Проблемы культурной идентичности в условиях глобализации // Вестник КазНУ. Серия философии, культурологии и политологии. – 2014. – № 1. – С. 45–50.

4 Gramsci A. Selections from the Prison Notebooks. – New York: International Publishers, 1971.

5 Hall S. Introduction: Who needs "identity"? // Questions of cultural identity / Ed. by S. Hall, P. du Gay. – London: SAGE Publications, 1996. – P. 1–17.

6 Hall S. Cultural identity and diaspora // Identity: Community, culture, difference / Ed. by J. Rutherford. – London: Lawrence & Wishart, 1990. – P. 222–237.

7 Procter J. Stuart Hall revisited: Articulation, representation and identity // European Journal of Cultural Studies. – 2020. – Vol. 23, № 6. – P. 1035–1051.

8 Matthews S. Cultural memory and working-class identity: Re-reading Richard Hoggart // Cultural Studies. – 2021. – Vol. 35, № 4–5. – P. 702–718.

9 Mulhern F. Historicizing identity: Thompson and the politics of collective memory // History Workshop Journal. – 2023. – Vol. 95, № 1. – P. 150–168.

10 Çolak Y. Language reform and national identity in Turkey // Nations and Nationalism. – 2021. – Vol. 27, № 4. – P. 987–1003.

11 Singer A. Halil İnalcık (1916–2016): a preliminary anatomy of a legacy // Mediterranean Historical Review. – 2017. – Vol. 32, № 2. – P. 129–137.

12 Ortaylı İ. Osmanlı İmparatorluğu'nda en uzun yüzyıl. – Istanbul: Timaş Yayınları, 2004.

13 Kaplan M. Türk edebiyatı üzerine araştırmalar. – Istanbul: Dergâh Yayınları, 1999.

14 Kongar E. 21. yüzyılda Türkiye: Kültür ve kimlik. – Istanbul: Remzi Kitabevi, 2007.

15 Kylishbayeva B., Seisembayeva R. Language policy and national identity in Kazakhstan // Central Asian Journal of Social Sciences. – 2021. – Vol. 7, № 2. – P. 45–57.

16 Zhussupbekova M. Language and cultural identity in contemporary Kazakhstan // Journal of Eurasian Studies. – 2022. – Vol. 13, № 1. – P. 34–41.

17 Baibolov A. National code in the literature of Kazakhstan and Central Asia // Qubahan Academic Journal. – 2025.

18 Досмаганбетова Г., Баянбаева З., Бейсенова З. С., Аскар Д., Айбарша И., Иманбердиева С. Литературное наследие и национальная идентичность: исследование казахского самосознания через поэзию // Форум лингвистических исследований. – 2025. – Т. 7, № 8. – С. 121–131.

Transliteration

1 Riahanov Sh. Jazykovaja politika i problema nacional'noj identichnosti v sovremennoj Respublike Kazahstan [Language policy and the problem of national identity in the modern Republic of Kazakhstan] // Vestnik nauki i obrazovanija. – 2021.

2 Alijarov E. K. Nacional'naja identichnost' v kontekste modernizacii obshhestvennogo soznanija [National identity in the context of modernization of public consciousness]. – Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedenija KN MON RK, 2020.

3 Dajrabaeva G. B., Shadinova G. A., Maldybek A. Zh. Problemy kul'turnoj identichnosti v uslovijah globalizacii [Problems of cultural identity in the context of globalization] // Vestnik KazNU. Serija filosofii, kul'turologii i politologii. – 2014. – № 1. – S. 45–50.

4 Gramsci A. Selections from the Prison Notebooks. – New York: International Publishers, 1971.

5 Hall S. Introduction: Who needs "identity"? // Questions of cultural identity / Ed. by S. Hall, P. du Gay. – London: SAGE Publications, 1996. – P. 1–17.

6 Hall S. Cultural identity and diaspora // Identity: Community, culture, difference / Ed. by J. Rutherford. – London: Lawrence & Wishart, 1990. – P. 222–237.

7 Procter J. Stuart Hall revisited: Articulation, representation and identity // European Journal of Cultural Studies. – 2020. – Vol. 23, № 6. – P. 1035–1051.

8 Matthews S. Cultural memory and working-class identity: Re-reading Richard Hoggart // Cultural Studies. – 2021. – Vol. 35, № 4–5. – P. 702–718.

9 Mulhern F. Historicizing identity: Thompson and the politics of collective memory // History Workshop Journal. – 2023. – Vol. 95, № 1. – P. 150–168.

10 Çolak Y. Language reform and national identity in Turkey // Nations and Nationalism. – 2021. – Vol. 27, № 4. – P. 987–1003.

11 Singer A. Halil İnalcık (1916–2016): a preliminary anatomy of a legacy // Mediterranean Historical Review. – 2017. – Vol. 32, № 2. – P. 129–137.

12 Ortaylı İ. Osmanlı İmparatorluğu'nda en uzun yüzyıl. – Istanbul: Timaş Yayınları, 2004.

13 Kaplan M. Türk edebiyatı üzerine araştırmalar. – Istanbul: Dergâh Yayınları, 1999.

14 Kongar E. 21. yüzyılda Türkiye: Kültür ve kimlik. – Istanbul: Remzi Kitabevi, 2007.

15 Kylishbayeva B., Seisembayeva R. Language policy and national identity in Kazakhstan // Central Asian Journal of Social Sciences. – 2021. – Vol. 7, № 2. – P. 45–57.

16 Zhussupbekova M. Language and cultural identity in contemporary Kazakhstan // Journal of Eurasian Studies. – 2022. – Vol. 13, № 1. – P. 34–41.

17 Baibolov A. National code in the literature of Kazakhstan and Central Asia // Qubahan Academic Journal. – 2025.

18 Dosmaganbetova G., Bajanbaeva Z., Bejsenova Z. S., Askar D., Ajbarsha I., Imanberdieva S. Literaturnoe nasledie i nacional'naja identichnost': issledovanie kazahskogo samosoznanija cherez pojeziju [Literary Heritage and National Identity: Exploring Kazakh Self-Consciousness through Poetry] // Forum lingvisticheskih issledovanij. – 2025. – T. 7, № 8. – S. 121–131.

Ж.Ж. Хасиетова, З.Н. Исмагамбетова, Н. Оздемир

Бирмингем мектебінің бірегейлік құбылысын зерттеуге қосқан теориялық, әдіснамалық және мәдени-философиялық үлесі

Аңдатпа. Мақала Бирмингем мәдени зерттеулер мектебі шеңберіндегі мәдени және ұлттық бірегейлікті зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздерін және олардың қазіргі әлеуметтік-мәдени процестерге қолданылуын талдауға арналған. Стюарт Холлдың тұжырымдамалық ережелеріне, сондай-ақ Ричард Хоггарт пен Эдвард П.Томпсонның идеяларына ерекше назар аударылады, олар бірегейлікті мәдени тәжірибелер, тілдік өкілдіктер және тарихи жады арқылы қалыптасатын динамикалық процесс ретінде қарастырады. Жұмыста батыс және түрік зерттеу дәстүрлеріне салыстырмалы талдау жасалады. Жеке бөлім қазақстандық контекстті талдауға арналған, мұнда мәдени бірегейлік тіл саясатының, әдеби баяндаудың және медиа-мәдениеттің қазіргі заманғы нысандарының өзара іс-қимылы арқылы қарастырылады. Қазақ тілінің мәдени сабақтастық пен ұлттық шоғырланудың символы ретіндегі рөліне, сондай-ақ мәдени жадыны көрнекі бейнелеудің маңызды құралына айналатын 2020-2025 жылдар кезеңінде ұлттық кинематографтың дамуына ерекше назар аударылады. Зерттеу нәтижелері мәдени бірегейлікті қалыптастыру дәстүрлі мәдени формалар мен заманауи медиа тәжірибелер бір-бірін толықтыратын көп деңгейлі процесс екенін көрсетеді. Жаһандану жағдайында ұлттық сананы қалыптастыру процестерін талдау үшін салыстырмалы тәсілдің өнімділігі туралы қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: мәдени бірегейлік, ұлттық бірегейлік, мәдени зерттеулер, Бирмингем мектебі, Стюарт Холл, Тіл және әдебиет, мәдени жады, медиа-мәдениет, кинематография.

Ж.Ж. Хасиетова, З.Н. Исмагамбетова, Н. Оздемир

Теоретический, методологический и культурно-философский вклад Бирмингемской школы в исследование феномена идентичности

Аннотация. Статья посвящена анализу теоретико-методологических оснований исследования культурной и национальной идентичности в рамках Бирмингемской школы культурных исследований и их применимости к современным социально-культурным процессам. Особое внимание уделяется концептуальным положениям Стюарта Холла, а также идеям Ричарда Хоггарта и Эдварда П. Томпсона, которые рассматривают идентичность как динамический процесс, формирующийся через культурные практики, языковые репрезентации и историческую память. В работе проводится сравнительно-сопоставительный анализ западной и турецкой исследовательских традиций, в которых язык, литература и медийные дискурсы выступают ключевыми механизмами формирования национального самосознания. Отдельный раздел посвящён анализу казахстанского контекста, где культурная идентичность рассматривается через взаимодействие языковой политики, литературного нарратива и современных форм медиакультуры. Особое внимание уделяется роли казахского языка как символа культурной преемственности и национальной консолидации, а также развитию национального кинематографа в период 2020–2025 гг., который становится важным инструментом визуальной репрезентации культурной памяти. Результаты исследования показывают, что формирование культурной идентичности представляет собой многоуровневый процесс, в котором традиционные культурные формы и современные медиа практики взаимодополняют друг друга. Сделан вывод о продуктивности сравнительного подхода для анализа процессов формирования национального самосознания в условиях глобализации.

Ключевые слова: культурная идентичность, национальная идентичность, культурные исследования, Бирмингемская школа, Стюарт Холл, язык и литература, культурная память, медиакультура, кинематограф.

Author Contributions. **Zh.Zh. Khassiyetova**, conceptualization of the study, development of the theoretical framework, collection and analysis of the scientific literature, writing the initial version of the article, preparing the Results and Discussion and Conclusions sections; **Z.N. Ismagambetova**, scientific supervision, validation of theoretical propositions, critical editing of the text, participation in the development of the research methodology; **O. Nebi**, expert evaluation of the section on the Turkish scientific tradition, clarification of the interpretation of theoretical approaches, review and revision of the text taking into account the cultural and historical context.

Received 21.05.2026
Accepted 14.09.2026

МРНТИ 02.41.21 https://doi.org/10.48010/2026.3/1999-5911.06

ЦЕННОСТИ И ИДЕНТИЧНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

[1] Г.Ж. Джуманова, [2] Г.Р. Коянбаева*, [3] Е.Е.Бурова
[1]Академия КНБ РК (Алматы, Казахстан)
[2,3] Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК (Алматы, Казахстан)
[1]gjumanova@mail.ru, [2]grk.63@mail.ru, [3]bee1958@bk.ru

[1]G.Zh. Dzhumanova, [2]G.R. Koyanbaeva*, [3]E.E. Burova
[1]Academy of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan (Almaty, Kazakhstan)
[2,3]Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK (Almaty, Kazakhstan)
[1]gjumanova@mail.ru, [2]grk.63@mail.ru, [3]bee1958@bk.ru

***Ссылка**:* Джуманова Г.Ж., Коянбаева Г.Р., Бурова Е.Е. Ценности и идентичность в контексте национальной безопасности // *Аль-Фараби*. – 2026. – Т. 24. № 3(95). – С. 86-100.

Аннотация. Данное исследование посвящено одной из самых актуальных проблем современного общества - роли ценностных систем в идентификационных процессах и в обеспечение национальной безопасности государства. Современный мир в силу множества факторов переживает аксиологический кризис, связанный с ослаблением общепризнанных ценностных ориентиров, потерей доверия к традиционным общественных идеалам, неустойчивостью моральных принципов, разрушением правовых инструментов, формированием потребительской культуры и др. Ценности модернизируются и адаптируются к изменяющимся условиям. Параллельно идет процесс формирования множественной идентичности, разрушающей целостность человеческой личности, превращая ее в гибкий, пластичный, текучий конструкт, обеспечивающий высокий уровень адаптации. Целью данной статьи является анализ ценностной системы казахстанского общества в контексте процессов формирования множественной идентичности как фактора, влияющего на процессы обеспечения национальной безопасности. В статье ставятся следующие исследовательские вопросы: что такое ценность как фактор общественного развития, как взаимосвязаны трансформация ценностей, процессы идентификации и национальная безопасность, как формирование множественной идентичности влияет на процессы обеспечения национальной безопасности, какие вызовы и риски национальной безопасности представляет внешнее и внутреннее воздействие на массовое сознание казахстанцев с использованием цифровых инструментов.

* Автор-корреспондент: Коянбаева Г.Р., grk.63@mail.ru

Ключевые слова: ценности, идентичность, общественный консенсус, национальная безопасность, информационное воздействие

Введение

Проблемы идентификации личности стали важнейшим фактором общественной жизнедеятельности, определяя основные направления духовной стратегии. Идентичность и детерминирующая ее системы ценностей становятся фокусом гуманитарного дискурса, так как понимание ценностного дизайна, механизмов формирования ценностных установок в конкретном обществе и анализ динамики ценностных изменений позволяет прогнозировать тренды и риски общественного развития, преобладающую систему норм и регуляторов, их принятие обществом и, в конечном счете, влияют на процессы обеспечения национальной безопасности. Несомненно, что в укреплении национальной безопасности огромное значение имеют материальные детерминанты, такие как, размер территории, наличие природных ресурсов, численность населения, экономический, военный потенциал и т.д. Однако ключевую роль в укреплении национальной безопасности играют нематериальные ресурсы, человеческий капитал, уровень национального самосознания, процессы идентификации, культурные, духовные, ценностные факторы.

О важности данного фактора в жизни человека, социума и государства свидетельствует то, что согласно Конституции, «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» [1]. В то же время «материальные и духовные ценности казахстанского общества» относятся к сфере национальных интересов, объектов национальной безопасности Республики Казахстан [2]. Одновременно «утрата культурного и духовного наследия народа Республики Казахстан» определена как угроза национальной безопасности [2]. При этом сама национальная безопасность Республики Казахстан – это «состояние защищенности национальных интересов Республики Казахстан от реальных и потенциальных угроз, обеспечивающее динамическое развитие человека и гражданина, общества и государства» [2].

Система ценностей становится тем стержневым фактором, который обеспечивает преемственность, устойчивость и способность общества к конструированию новых смыслов и ориентиров, детерминирует динамику общественного развития и может как способствовать прогрессивному развитию, так и стать условием деструкции общества. Сама система ценностей должна обладать способностью не только генерировать новые нарративы, но и обеспечивать устойчивость уже наработанных и проверенных временем норм, позволяющих сохранить общество упорядоченным и работоспособным. Значимым является то, что система ценностей обеспечивает общественный консенсус, что немаловажно для национальной безопасности. Именно поэтому ценностные нарративы и происходящие в них изменения всегда остаются в фокусе гуманитарного дискурса. Это относится и к современному

казахстанскому обществу, переживающему очередной этап реформирования. За годы построения независимости казахстанское общество пережило несколько этапов реформирования и формирование ценностной системы шло в рамках нескольких пересекающихся процессов. К ним обносятся: реформирование ценностных концептов советской идеологии, реванш националистических концептов, развитие и укрепление национально-культурной памяти, обращение к национальным культурным кодам, формирование и развитие гражданской идентичности, трансформация ценностей под влиянием цифровизации, борьба с внутренними и внешними акторами, деятельность которых направлена на манипулирование массовым сознанием казахстанцев. Все определяло и процесс обеспечения духовной безопасности страны.

Целью данной статьи является анализ ценностной системы казахстанского общества в контексте процессов формирования множественной идентичности как фактора, влияющего на процессы обеспечения национальной безопасности. Цель статьи раскрывается через теоретический анализ ценностей как фактора духовного развития общества и через призму анализа возможностей казахстанского общества к сохранению собственной ценностной идентификации и противостояния внешнему и внутреннему воздействию. Как показывают события в мире и, особенно на постсоветском пространстве, суверенитет государства нуждается в постоянной защите, в том числе и защите ценностей, формирующих согласие в обществе и обеспечивающих способность к сохранению собственных культурных кодов и идентификационных алгоритмов. Без этого невозможно решение задачи по обеспечению национальной безопасности.

Методология

Для анализа поставленной цели и решения задач авторы использовали классические философские и современные социо-гуманитарные методы, позволяющие провести системный анализ проблем форматирования ценностной системы казахстанского общества. Исторический метод применен для обоснования демонстрации ценностных изменений казахстанцев с приобретением независимости. Аксиологический метод позволяет проследить генезис и динамику ценностной трансформации казахстанского общества и сформировать базовые нарративы.

Для анализа способности казахстанского общества противостоять факторам внешнего и внутреннего воздействия, направленного на переустройство системы ценностей в угоду внешних акторов были использованы материалы массового социологического опроса, проведенного в рамках проекта целевого финансирования сотрудниками Института философии, политологии и религиоведения МНВО РК. Были опрошены 2000 респондентов (от 18 лет и старше) в 17 областях и городах республиканского значения Астана, Алматы и Шымкент. Форма опроса: face-to-face с использованием метода маршрутной выбрки, а так же CAPI опрос с помощью программного обеспечения SimpleForms.

Ценностное ориентирование как фактор социального развития и обеспечения национальной безопасности

Ценности всегда были в центре философского исследования как наиболее значимый фактор, детерминирующий общественное развитие. Ценность понималась и анализировалась как важнейший антропологический феномен, в котором интегрированы все положительные и негативные коннотации, определяющие смысловые интенции личности, то, в чем раскрываются все сущностные характеристики человека. Познание человека это по сути выявление его доминирующих ценностей, а, познание общества - понимание системы ценностей, определяющих взаимодействие в данном обществе.

Ценности в философии указывают на личностную, социально-культурную значимость определённых объектов и явлений [3]. Воздействуя прежде всего на сознание, ценности становятся фактором мотивации, оказывающим влияние на индивидуальное и коллективное поведение. Ценностные или мировоззренческие ориентиры детерминируют действия и поступки человека (нормальные или девиантные, умеренные или крайние, позитивные или негативные). В поведении личности это выражается в форме лояльности, социальной вовлеченности и интеграции или, напротив, оппозиции, обособления, ксенофобии, расизма, национализма, экстремизма и т.д. Ценности определяют не только мотивацию, характер отдельного индивида, но и характер в целом общества и государства.

Ценности всегда предполагают оценивание, сравнение, сопоставление объектов и явлений, разделение их на черное и белое, положительное и отрицательное, полезное и бесполезное, прогрессивное и регрессивное и т.д. Оценивающее суждение, определение, что важно, значимо, полезно или наоборот, а также определенная ценностная, политическая позиция, составляют основу идеологии. Ценности устанавливают культурные границы – «мы» и «они», «свой» и «другой» как «чужой». Появление, наличие «чужого» рассматривается как фактор риска и угрозы для «своего». Угроза безопасности видится в чужом, она возникает из «страха перед чужим» [4, с.184]. Расхождение ценностей создает конфликт, столкновение ценностей, убеждений, традиций, образа жизни.

Безопасность есть защита и сохранение «своего» – интересов, ценностей, идеалов, культуры, образа жизни от давления «чужого». В философии эти явления и процессы обозначаются понятиями «традиционное» и «нетрадиционное». Традиционные ценности – это ценности, передаваемые от поколения к поколению, связанные с культурой и духовной жизнью народа Казахстана, определяющие мировоззрение граждан, национальную и общеказахстанскую гражданскую идентичности, укрепляющие гражданское единство, межнациональный и межконфессиональный мир и согласие. К традиционным ценностям относятся базовые экзистенциальные (жизнь, здоровье, безопасность, достоинство, права и свободы человека), духовно-нравственные (гуманизм, милосердие, справедливость, совесть, крепкая семья, созидательный труд), гражданско-патриотические, национально-культурные и другие ценности. Традиционные духовные ценности – это мощный ресурс,

духовный капитал любого государства, обеспечивающий развитие, единство, целостность и независимость многонационального и многоконфессионального Казахстана.

Вместе с тем утрата культурной самобытности, традиционных ценностей, национальной идентичности, в конечном итоге, чревата ослаблением национальной безопасности, утратой суверенитета государства. Размывание, потеря национальных ценностей, идеалов и традиций обусловлены различными причинами, прежде всего, вызовами глобализации, культурной экспансией, идеологическим и политическим плюрализмом, информационной пропагандой, в том числе, влиянием деструктивной идеологии различной направленности (политической, религиозной, национально-этнической и других). Важная грань духовных ценностей – это их проявление в виде «мягкой силы», которая может использоваться как в конструктивных, так и в деструктивных целях. Созидательный смысл и характер общих ценностей (этических, национально-культурных, гражданско-патриотических и других) в том, что они сплачивают общество, укрепляют гражданский мир, межнациональное и межконфессиональное согласие, способствуют модернизации и конкурентоспособности страны.

Необходимо отметить, что духовные ценности, будучи «мягкой силой», могут использоваться и в деструктивных целях, как средство, инструмент «войны без войны» [5]. Речь идет прежде всего о нетрадиционных, чуждых ценностях, навязываемых и насаждаемых другим народам и странам. С их помощью можно изнутри, без применения внешней военной силы дестабилизировать, расшатать общество, создать управляемый хаос, осуществить «цветную революцию», сменить политический режим, в целом – ослабить национальную безопасность и лишить государство независимости.

К наиболее значимым ценностям, обеспечивающим стабильность и устойчивое развитие относятся:

- политические ценности – осознание значимости для индивида и общества политических интересов страны. Главной политической ценностью для любого государства является его независимость. Для Казахстана независимость государства играет особую роль, является «сакральной основой нашей нации» [6]. К политическим целям и приоритетам относятся также целостность государства, общественное согласие и политическая стабильность в стране; патриотизм и единство народа Казахстана, служение Отечеству. Политическими ориентирами являются демократия, независимость ветвей государственной власти, выборность власти, политический плюрализм, гражданское общество, деятельность политических партий, общественных объединений и ассоциаций, СМИ и т.д.

- правовые ценности – защита прав и свобод человека, важность верховенства закона, правового государства, соблюдение Конституции, законности и правопорядка.

- с политическими и правовыми ценностями связаны конституционные положения о светскости государства. Светские ценности утверждают

необходимость свободы вероисповедания и свободы совести, свободомыслия, равенства людей, благополучия индивида и общества. Светскость предполагает отделение религии от государственной власти, невмешательство их в дела друг друга; верховенство гражданских, а не религиозных норм; равенство людей, независимо от их религиозной принадлежности; отсутствие какой- либо официальной государственной религии; отделение образования от религии и другие положения [7], недопущение политизации и радикализации религии.

- этические ценности во главу угла ставят мораль, нравственность, гуманизм, духовность, веру, совесть, справедливость, сострадание, милосердие и т.д. Девальвация нравственных принципов порождает вседозволенность, эгоцентризм, равнодушие, корысть, злобность, жестокость, агрессию, коррупцию, противоправные действия и другие.

- национально-культурные ценности признают значимость сохранения и укрепления собственного культурного кода, истории, традиций, обычаев, языка. Приверженность этнокультурным ценностям определяет национальное и гражданское самосознание. От того, насколько граждане отождествляют себя со своим народом, страной, чувствуют и осознают сопричастность к их интересам и чаяниям, напрямую зависят единство, целостность, безопасность общества и государства. «В эпоху стремительной глобализации…мы должны трепетно относиться к своим корням. Нельзя отрываться от своей самобытной культуры и уникальных традиций, которые составляют нашу национальную идентичность. Только оберегая и укрепляя ее, мы сможем сохранить себя в цивилизационном хаосе» [6]. В качестве казахстанских фундаментальных ценностей Главой государства выделена «Вечная триада нашего суверенитета – наша необъятная *земля*, простирающаяся от Алтая до Атырау, от Алатау до Сарыарки, наш *язык*, впитанный с молоком матери, и наше *единство*, которое помогает нам преодолевать все трудности. Мы храним эти три ценности как зеницу ока» [6].

- социальные ценности – это такие приоритеты, как успешная социализация, адаптация к социуму, включенность в социальную среду, усвоение социальных норм, стремление к общественному признанию, быть «своим» в группе. Социальные ценности – это установка на самореализацию, социальную мобильность, высокий социальный статус и положение в обществе, в целом недопущение маргинализации.

- интеллектуальные ценности ориентируют на культ знания и науки, необходимость непрерывного образования в течение всей жизни, рационализма, развития критического мышления. Интеллектуальные ценности являются барьером против невежества и иррационализма, фанатизма и догматизма, мифологизма и утопизма.

Все эти ценности имеют специфические характеристики, обладают способностью к адаптации и трансформации, могут быть изменены под влиянием множества факторов. Чем выше адаптационный уровень ценностной системы общества, тем легче выполнение задачи по духовному строительству и консолидации. К сожалению, переживаемый этап модернизации

ценностной системы Казахстана демонстрирует неравновесное состояние системы ценностного ориентирования. Дихотомия традиция/ новация в условиях перманентных изменений политического, экономического и социального реформирования переживает процесс ломки традиционного и внедрения инноваций, в определенной степени не соответствующих культурным кодам народов, ориентированных в большинстве случаев на восточный тип мировоззрения с его патриархальными, консервативными, коллективистскими паттернами, что отражается в практике общественной жизни и способствует формированию конфликтных зон в социальном взаимодействие.

Экспертные опросы позволяют сделать вывод, что процесс консолидации общественных ценностей еще не завершен. Казахстанское общество достаточно фрагментировано. В нем есть множество социальных групп с собственными, локальными ценностными нарративами. В частности, можно выделить следующие: традиционалисты, с их устойчивой верой в необходимость консервации апробированных норм и ведущих к процессам архаизации общественного сознания; приверженцы либеральных идей, с непререкаемым авторитетом прав и свобод отдельной личности и общественных меньшинств; представители радикальных взглядов, требующих быстрых и радикальных перемен. Каждая из этих групп имеет собственные ценностные системы. Их разнообразии и противоречия могут стать основой социальных конфликтов и разрушительно действовать на духовную и социальную безопасность.

Еще одним фактором, определяющим современный общественный процесс, является формирования множественной идентичности, то есть самоопределения личности как суммы различных идентификационных картин (этнической, религиозной, гендерной, семейной, профессиональной, демографической и др.). Эти идентичности могут как сохранять баланс и определять устойчивость целостности личности, так и вводить личность в состояние диссонанса, приводящего к разбалансировке и разрушению внутреннего «Я». Ценностный релятивизм может способствовать распаду личности, ее деструкции, что тоже является существенной фактором для безопасности общества.

Ценности являются мощным стратегическим духовным, идейно-нравственным ресурсом личности и общества, который определяет их цель и смысл существования, жизненные ориентиры, формирует мотивацию, стимул развития. Ценности выступают духовно-нравственным стержнем, который способствует выживанию, стойкости, зрелости, ответственности, развитию индивида, укрепляет устойчивость, безопасность и независимость общества и государства. Ключевую роль смыслов, ценностей в жизнестойкости человека подчеркивал В. Франкл: *«Не последний из уроков, которые мне удалось вынести из Освенцима и Дахау, состоял в том, что наибольшие шансы выжить даже в такой экстремальной ситуации имели, я бы сказал, те, кто был направлен в будущее, на дело, которое их ждало, на смысл, который они хотели реализовать»* [8].

Вместе с тем утрата духовных ценностей, внутреннего нравственного стержня и возникновение экзистенциального вакуума является причиной многих проблем, в том числе экстремизации сознания и поведения человека,

дестабилизации общества, утраты не только индивидуальной, но и национальной, гражданской идентичностей, в конечном итоге, самой государственности.

В этой связи необходимо усиление государственной политики, принятие комплекса мер по защите национальных интересов, касающихся сохранения и укрепления традиционных казахстанских духовно-нравственных ценностей. При этом должна быть солидарная, консолидированная ответственность всех субъектов – личности, общества и государства.

Риски информационного воздействия на процессы идентификации в контексте национальной безопасности

Как уже отмечалось выше, формирование множественной идентичности важный фактор развития современного общества. Личность предстает как динамичный конструкт, на формирование которого оказывают воздействие различные субъективные и объективные факторы. К объективным факторам относятся исторически опыт государственного и национального строительства, цивилизационные характеристики. Для казахстанского общества к ним относятся: полиэтничность и многоконфессиональность, особенности формирования гражданского общества (дихотомия гражданской и этнической идентификации), языковая ситуация, стратегии духовного развития, разрабатываемые государством, процессы урбанизации, миграции. К субъективным: семейные и этнические традиции, формирующие личные ценности, личный социальный опыт и мотивация, уровень образования и др. Сочетание всех этих факторов, в совокупности, дает интегральный эффект формирования целостной личности определяя ее личную жизненную стратегию.

К факторам, определяющим процесс идентификации относится и воздействие средств массовой коммуникации, особенно в настоящее время с широким внедрением цифровых инструментов. Современные информационно-коммуникативные технологии привели к созданию единого информационного пространства, живущего по специфическим алгоритмам и оказывающего значительное влияние на формирование духовного контента как общества в целом, так и отдельной личности. Это фактор, который с необходимостью требует понимания основных трендов и рисков информационного воздействия в контексте обеспечения национальной безопасности. Учитывая, что информационное пространство сейчас все больше трансформируется в систему замкнутых «локусов», в каждом из которых формируется собственная виртуальная реальность смыслов, проблемы ценностной безопасности общества становятся весьма актуальными. Общество, не способное обеспечить безопасность своего информационного пространства, может испытывать серьезные риски деструкции ценностей системы, а, следовательно, процессов идентификации, в результате воздействия заинтересованных в этом сторон.

Социологические исследование, проведенное в рамках проекта «Информационно-идеологическое воздействия на массовое сознание в Казахстане:

риски и возможности» для выявления положения казахстанского общества относительно информационного воздействия, показали следующие результаты:

- около половины респондентов, в той или иной степени, регулярно интересуются новостями, при этом социальные сети являются доминирующим источником информации. Учитывая, что платформы, на которых располагаются эти источники находятся вне контроля государства, возрастает опасность внешнего воздействия, направленного на переформатирование ценностного контента общества, что должно быть учтено при проведение внутренней культурной политики;

- особую озабоченность вызывает тот факт, что казахстанские СМИ не пользуются популярностью. Только 20% респондентов обращаются к ним за информацией, что свидетельствует о проблемах внутреннего информационного пространства и на это необходимо обращать внимание, повышая качество казахстанских новостных материалов;

- большинство опрошенных уверены, что казахстанцы испытывают значительное внешнее информационное воздействие, которое в целом является отрицательным и способно создать проблемы в плане выстраивания общественного консенсуса;

- респонденты указывают на то, что внешнее информационное воздействие, испытываемое казахстанцами, содержит много фейковой информации, которую не все могут критично осмыслить. Эта информация направлена, в том числе, на создание и упрочение ценностных нарративов, противоречащих традиционным паттернам, в рамках которых формируется гражданское единство казахстанцев [9].

Подобное положение вещей может привести к тому, что возрастет опасность, что в духовном пространстве казахстанского общества начнут превалировать ценности и антиценности, навязываемые внешними и внутренними игроками, заинтересованными в том, чтобы дестабилизировать обстановку. Это особенно опасно в контексте сегментирования общества на несколько групп с противоположными политическими ценностями и предпочтениями: группы, придерживающиеся националистических взглядов, группы с пантюркистскими взглядами, западно-ориентированные группы, группы с пророссийской ориентацией. Очевидно, что информационное пространство казахстанского общества, являющегося слабозащищенным от внешних факторов, стало полем воздействия многих внешних акторов, заинтересованных в проведение Казахстаном политики, выгодной им. Для этого, в своеобразной информационной войне, используются различные методы манипулирования общественным сознанием казахстанцев, что может привести к разрушению складывающего гражданского консенсуса и угрожает основам безопасности страны.

Это может создать поле напряжения, в котором разрушится ядро ценностных установок, обеспечивающих устойчивость общества. Процессы множественной идентификации могут войти в состояние, когда конфликт различных слоев идентичности в отдельной личности начнет вводить ее в состояние когнитивного

дисбаланса, вызванного столкновением различных ценностных систем и приведет на практике к противоречию между внутренними убеждения и реальными действиями. Это, в конечном итоге, дестабилизирует как взаимодействие на личностном уровне, так и взаимодействие между личностью и обществом.

Опасность так же вызывает распространение в сети информации, направленной на дискредитации государства, его политики в области духовного строительства. Конечно, эта политика вызывает справедливые нарекания, в особенности, касающиеся формализма и коррупции в деятельности государственных институтов. Тем не менее, нельзя отрицать, что современное реформирование, в том числе и политической структуры общества, направлено на улучшение взаимодействия между властью и обществом, на более полную реализацию гражданских прав, демократических принципов. Нарративы «Слышащего государства» и «Нового Казахстана», направлены на создание баланса между властью и обществом, расширения вовлеченности гражданского общества в политические процессы усиления открытости власти, особенно с применением цифровых технологий.

Одну из угроз традиционным ценностям представляют идеология и практика экстремистских и террористических организаций. Особенно это проявляется в религиозной сфере, где расширяется процесс реализации практической деятельности организаций религиозно-фундаменталистской направленности. Деструктивные течения навязывают свои альтернативные идеалы и ценности, по сути, антиценности или лжеценности, для которых характерны: отрицание светскости общества и государства, отождествление ее с атеизмом, нацеленность на установление религиозной власти; отрицание Конституции и законов страны; отрицание наций, национальных особенностей, ценностей, традиций, обычаев и обрядов, а также гражданственности и патриотизма; идеи религиозной исключительности, богоизбранности, духовного превосходства над другими людьми, противопоставление «истинноверующих» и «заблудших», что ведет к дискриминации, нетерпимости и преследованию; монополия на истину, приобщенность к эксклюзивной истине, фанатизм, нетерпимость; обесценивание земной, мирской жизни и одновременно абсолютизация ценности потустороннего мира и др.; культивирование смерти, восхваление мучеников, террористов-самоубийц; устрашение неверных, «заблудших» тем, что в иной жизни их ждут ад, наказания, страдания, мучения; утопические, иллюзорные цели и ценности, уводящие людей от реальной жизни, обещающие божественное спасение, рай, справедливость, шариатский халифат и т.д.; отрицание философии, рационализма, критического мышления и одновременно насаждение буквализма и догматизма мышления; архаичные ценности, ориентирующие личность, общество, государство назад, в прошлое, ведущие к социальной деградации и регрессу.

Такие псевдоценности дезориентируют, губят жизнь человека, дестабилизируют социум, разжигают ксенофобию, агрессию, ненависть и вражду. Главную роль в пропаганде негативных ценностей и установок играют идеологи радикальных религиозных организаций. Опираясь на буквалистскую и

своевольную интерпретацию Священных писаний, зарубежные и отечественные «духовные лидеры» проповедуют «чистый» ислам, строгое единобожие, «джихад», отрицают многобожие, неверие, светское государство и др. «Ученые-улемы» отвергают общечеловеческие и национальные ценности, призывают любить и уважать только «своих» и ненавидеть «чужих», всех инакомыслящих. Под влиянием деструктивной идеологической пропаганды неофиты, в основном молодые люди, радикализируются, готовы следовать чуждым идеалам и ценностям, совершать противоправные жестокие поступки, убивать и быть убитыми. Слепое следование пагубным проповедям-призывам, необоснованным фетвам шейхов, их агрессивной риторике в свое время стало одной из причин выезда наших сограждан в Сирию и Ирак для участия в «джихаде», поисках «истинного ислама» и «справедливой жизни».

«Духовные учителя» умело спекулируют такими универсальными идеалами и ценностями, как равенство, социальная справедливость, братство и солидарность единоверцев, взаимопомощь и другие, используют их как мотивирующие и мобилизующие лозунги и призывы для вовлечения молодежи в ряды экстремистских и террористических организаций. При этом «идейные наставники» не проповедуют позитивные ценности: толерантность, мир и согласие между людьми, любовь и уважение к родителям, старшим, родине, патриотизм, знание национальных традиций и обычаев и т.д. Они не призывают молодежь учиться, трудиться, самореализовываться, развиваться, быть полезными обществу и т.д.

Эффект негативного влияния идеологии экстремизма и терроризма усиливается благодаря возможностям современных медиатехнологий (СМИ, интернет, социальных сетей), являющихся доступными каналами тиражирования деструктивных идей, ценностей и призывов, подстрекающих людей на крайние действия.

Более 70% респондентов массового опроса полагают, что цифровые инструменты, с одной стороны, улучшают процесс взаимодействия между государством и обществом, ускоряя ответные реакции власти на запросы социума, но, с другой стороны создают риски для политического управления страной, что предполагает, в том числе и риски утраты возможности влияния на духовное пространство и ценностную систему. И здесь огромное значение приобретает возможность эффективного противостояния усиливающемуся информационному воздействию, направленному на ослабление инструментов внутриполитического урегулирования. Это задача должна решаться в плоскости формирования культурной политики, направленной на создание ценностного консенсуса в обществе по фундаментальным общественным вопросам развития.

Заключение

По итогам исследования проблемы идентичности и ценностного ориентирования в рамках формирования современного казахстанского общества можно сделать следующие выводы:

- проблема исследования ценностей как базы идентификации личности актуализируется в казахстанском обществе по мере углубления и усиления модернизационных процессов. Реформирование политической и духовной сфер общества сопровождается значительными изменениями в формирования ценностной модели общества, представляющей собой в Казахстане интегрированный конструкт, включающий в себя как нормы традиционности, так и ценности, адаптированные под изменившиеся реалии жизни и определяющий характер общественных отношений;

- ценности и антиценности, превалирующие в обществе, обеспечивают устойчивость или деструкцию общества, следовательно, трансформация системы ценностей становится одним из факторов обеспечения национальной безопасности;

- особенно актуализируются проблема ценностного ориентирования в контексте формирования такого явления как множественная идентичность, представляющая собой результат непрерывной адаптации человека к перманентно изменяющимся условиям общественной жизнедеятельности и выражающейся в том, что человеческое «Я» перестает рассматривать как некая окончательная целостность, а представляется как сумма нескольких, иногда противоречивых векторов идентификации, зависящих от социальных ролей, детерминируемых принадлежностью к различным социальным группам (этнической, гражданской, демографической, гендерной, цифровой и профессиональной);

- одним из факторов, влияющих на формирование ценностей общества и процессы идентификации является манипулирование общественным сознанием с помощью информационных инструментов. Современное информационное пространство Казахстана представляет собой поле противостояния множества внутренних и внешних акторов, стремящихся навязать свою ценностную повестку и можно утверждать, что здесь присутствуют большие риски в силу неконтролируемости большинства контента в интернет пространстве и отсутствия технологий его защиты. Это создает возможность дискредитации государственной политики, неверных, некритических интерпретаций политических и общественных процессов в Казахстане. И, в конечном итоге, привести к деструктивным процессам в обществе;

- современная ситуация в информационном пространстве показывает значительную степень уязвимости массового сознания казахстанцев, что является проблемой для национальной безопасности и, в дальнейшем, цифровизация должна сопровождаться процессом по установлению контроля за распространяемым контентом и разработкой технологий, обеспечивающих безопасность;

Список литературы

1 Конституция Республики Казахстан [Электронный ресурс]. URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution.

2 Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан».

3 Ценности// https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C.

4 Романова А.П., Хлыщева Е.В., Якушенков С.Н., Топчиев М.С. Чужой и культурная безопасность. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2013. – 215 с. –книга.

5 Институт философии РАН: как внедряются западные ценности в России // https://ruinformer.com/page/institut-filosofii-ran-kak-vnedrjajutsja-zapadnye-cennosti-v-rossii 23.09.2022 09:29.

6Токаев К.К. Независимость превыше всего // https://24.kz/ru/news/top-news/item/446936-polnyj-tekst-stati-k-tokaeva-nezavisimost-prevyshe-vsego11:50, 06.01.2021 9083.

7 Закон Республики Казахстан от 11 октября 2011 года № 483-IV. «О религиозной деятельности и религиозных объединениях».

8 Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ. и нем. / Общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева; вст. ст. Д. А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368с. – книга.

9 Аналитический отчет по результатам социологического опроса в рамках проекта ИФПиР МНВО РК: «Информационно-идеологические воздействия на массовое сознание в Казахстане: риски и возможности» (2023-2025 гг.).

Transliteration

1 Konstituciya Respubliki Kazahstan [Constitution of the Republic of Kazakhstan] [Elektronnyj resurs]. URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution.

2 Zakon Respubliki Kazahstan ot 6 yanvarya 2012 goda № 527-IV «O nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazahstan» [Law of the Republic of Kazakhstan No. 527-IV dated 6 January 2012 "On the National Security of the Republic of Kazakhstan].

3 3.Cennosti [Values] // https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C.

4 Romanova A.P., Hlyshcheva E.V., YAkushenkov S.N., Topchiev M.S. CHuzhoj i kul'turnaya bezopasnost' [The Other and Cultural Security]. – M.: Rossijskaya politicheskaya enciklopediya (ROSSPEN), 2013. – 215 s. – kniga.

5 Institut filosofii RAN: kak vnedryayutsya zapadnye cennosti v Rossii [The Institute of Philosophy of the Russian Academy of Sciences: How Western Values Are Introduced in Russia] // https://ruinformer.com/page/institut-filosofii-ran-kak-vnedrjajutsja-zapadnye-cennosti-v-rossii 23.09.2022 09:29.

6 Tokaev K.K. Nezavisimost' prevyshe vsego [Independence Above All] // https://24.kz/ru/news/top-news/item/446936-polnyj-tekst-stati-k-tokaeva-nezavisimost-prevyshe-vsego11:50, 06.01.2021 9083.

7 Zakon Respubliki Kazahstan ot 11 oktyabrya 2011 goda № 483-IV. «O religioznoj deyatel'nosti i religioznyh ob"edineniyah» [Law of the Republic of Kazakhstan No. 483-IV dated 11 October 2011 «On Religious Activities and Religious Associations»].

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

8 Frankl V. CHelovek v poiskah smysla [The Human Search for Meaning]: Sbornik: Per. s angl. i nem / Obshch. red. L. YA. Gozmana i D. A. Leont'eva; vst. st. D. A. Leont'eva. – M.: Progress, 1990. – 368s. – kniga.

9 Analiticheskij otchet po rezul'tatam slciologicheskogo oprosa v ramkah proekta IFPiR MNVO RK: «Informacionno-ideologicheskie vozdejstviya na massovoe soznanie v Kazahstane: riski i vozmozhnosti» [Analytical Report on the Results of the Sociological Survey Conducted within the Project of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan: «Information and Ideological Influences on Public Consciousness in Kazakhstan: Risks and Opportunities»] (2023-2025 gg.).

Г.Ж. Жұманова, Г.Р. Қоянбаева, Е.Е. Бурова

Ұлттық қауіпсіздік контекстіндегі құндылықтар мен бірегейлік

Аңдатпа. Бұл зерттеу қазіргі қоғамның ең өзекті мәселелерінің бірі - құндылықтар жүйесінің бірегейлену үдерістеріндегі және мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі рөліне арналған. Қазіргі әлем көптеген факторлардың ықпалымен жалпыға ортақ құндылықтық бағдарлардың әлсіреуі, дәстүрлі қоғамдық мұраттарға деген сенімнің төмендеуі, моральдық қағидаттардың тұрақсыздануы, құқықтық тетіктердің әлсіреуі, тұтынушылық мәдениеттің қалыптасуы және басқа да үдерістермен сипатталатын аксиологиялық дағдарысты бастан өткеруде. Осыған байланысты құндылықтар жаңғыртылып, өзгермелі жағдайларға бейімделуде. Сонымен қатар, адам тұлғасының тұтастығын әлсірететін, оны жоғары бейімделу деңгейін қамтамасыз ететін икемді, өзгермелі әрі көпқырлы құрылымға айналдыратын көптік бірегейліктің қалыптасу үдерісі қатар жүруде.

Осы мақаланың мақсаты - ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үдерістеріне ықпал ететін фактор ретінде көпқырлы бірегейліктің қалыптасуы жағдайында қазақстандық қоғамның құндылықтар жүйесін талдау. Мақалада мынадай зерттеу сұрақтары қойылады: қоғамдық дамудың факторы ретіндегі құндылық дегеніміз не, құндылықтардың трансформациясы, бірегейлену үдерістері мен ұлттық қауіпсіздік өзара қалай байланысады, көпқырлы бірегейліктің қалыптасуы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үдерістеріне қалай әсер етеді, цифрлық құралдарды пайдалану арқылы қазақстандықтардың жаппай санасына сыртқы және ішкі ықпал етудің ұлттық қауіпсіздік үшін қандай сын-қатерлері мен тәуекелдері бар.

Түйін сөздер: құндылықтар, бірегейлік, қоғамдық консенсус, ұлттық қауіпсіздік, ақпараттық ықпал.

G.Zh. Dzhumanova, G.R. Koyanbaeva, E.E. Burova

Values and identity in the context of national security

Abstract. This study is devoted to one of the most pressing problems of modern society - the role of value systems in identification processes and in ensuring the national security of the state. The modern world is experiencing an axiological crisis driven by multiple factors, including the erosion of universally recognized value orientations, declining trust in traditional social ideals, the instability of moral principles, the weakening of legal institutions, the rise of

consumer culture, and other transformative processes. As a result, values are being modernized and adapted to changing social conditions. At the same time, the process of constructing multiple identities is intensifying, undermining the integrity of the individual and transforming the human subject into a flexible, fluid, and adaptable construct capable of responding to rapidly changing social environments.

The aim of this article is to analyze the value system of Kazakhstani society in the context of the formation of multiple identities as a factor influencing national security. The study addresses the following research questions: What is the role of values as a driver of social development? How are value transformation, identity formation, and national security interconnected? How does the formation of multiple identities affect national security processes? What challenges and risks to national security arise from external and internal influences on the public consciousness of Kazakhstan's citizens through the use of digital technologies?

***Keywords*:** values, identity, social consensus, national security, information influence.

Финансирование. Данное исследование профинансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан в рамках реализации программы ФНИ BR31714927 «Множественные идентичности и общественный консенсус в социетальных контекстах казахстанской динамики: поиск моделей гражданского единства в условиях гибридных вызовов».

Вклад авторов. **Джуманова Г.Ж**. – подготовка первого и второго параграфов. **Коянбаева Г.Р.** подготовка введения, методологии и второго параграфа. **Бурова Е.Е**. – анализ результатов социологического опроса и подготовка заключения.

Поступила: 15.08.2026
Принята:14.09.2026

МРНТИ 11.15.25 https://doi.org/10.48010/2026.3/1999-5911.07

КОНЦЕПТ КОНСОЛИДИРОВАННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ВЛАСТИ И ОБЩЕСТВА: МОДЕЛЬНАЯ ПЕРСПЕКТИВА ДЛЯ КАЗАХСТАНА

[1]**А.Ж. Шоманов***, [2]**С.Е. Шакиров**, [3]**Д.К. Кызырбек**, [4]**Ш.Е. Топаева**
[1,3,4]Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК
(Алматы, Казахстан)
[2]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва (Астана, Казахстан)
[1]magzhik_23042009@mail.ru, [2]simba_004@mail.ru, [3]dinakyzyrbek@mail.ru,
[4]shynarbakytty@gmail.com

[1]**A. Shomanov**, [2]**S. Shakirov**, [3]**D. Kyzyrbek**, [4]**Sh. Topayeva**
[1,3,4]Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK
(Almaty, Kazakhstan)
[2]Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan)
[1]magzhik_23042009@mail.ru, [2]simba_004@mail.ru, [3]dinakyzyrbek@mail.ru,
[4]shynarbakytty@gmail.com

***Ссылка**:* Шоманов А.Ж., Шакиров С.Е., Кызырбек Д.К., Топаева Ш.Е. Концепт консолидированной идентичности в контексте взаимодействия власти и общества: модельная перспектива для Казахстана // *Аль-Фараби*. – 2026. – Т. 24. № 3(95). – С. 101-116.

Аннотация. В статье анализируются основные теоретические подходы к изучению концепта консолидированной идентичности в контексте взаимодействия власти и общества. На этой основе проводится краткий концептуальный экскурс по истории и специфике формирования общественной консолидации в Казахстане в период независимого развития, а также определяются, условия (предпосылки), основные акторы, имеющиеся возможности и механизмы развития модели консолидированной идентичности в трансформирующемся казахстанском обществе. Имеющиеся в литературе исследования теоретического и прикладного порядка, так или иначе связанные с консолидированной идентичностью, свидетельствует о наличии ряда подходов к изучению данного феномена. В контексте представленной тематики статьи консолидированная идентичность рассматривается, с одной стороны, как гибкий социальный конструкт, формируемый властью, с другой – как ресурс (инструмент), который власть использует с целью мобилизации общества для проведения принятого курса развития страны. Опираясь на данные подходы, определение и анализ концепта консолидированной идентичности в представленной статье проводится в рамках взаимодействия власти и общества. В связи с этим, понятие политики консолидированной идентичности рассматривается не в смысле конкурентной политической борьбы между отдельными группами, а как одна из

* Автор-корреспондент: А.Ж. Шоманов, magzhik_23042009@mail.ru

разновидностей политического курса, проводимого государственной властью в отношении общества совместно субъектами гражданского сектора. В связи с этим делается вывод, что при определении перспектив формирования модели консолидированной идентичности в Казахстане целесообразно использовать накопленный им потенциал гражданской идентичности. Благодаря этому институты гражданского общества смогут выступать полноценными партнерами государственных органов при реализации политики консолидированной идентичности в стране.

Ключевые слова: гражданская идентичность, консолидированная идентичность, политика консолидированной идентичности, государственная власть, институты гражданского общества.

Введение

Продолжающаяся в Казахстане политическая модернизация среди всех прочих моментов предполагает, что неотъемлемой частью государственного управления и процесса принятия решений должен стать всесторонний и конструктивный диалог между властью и обществом. От этого во многом зависит не только успех нынешнего этапа проводимых реформ, но и сохранение общественно-политической стабильности в стране, что является неотъемлемым условием последовательности и состоятельности всей стратегии трансформационных преобразований, имеющей отнюдь не краткосрочную перспективу.

В таких обстоятельствах актуальность формирования и укрепления в казахстанском социуме консолидированной идентичности в контексте взаимодействия власти и общества только возрастает. В этом плане представляют теоретический и практический интерес имеющиеся в научной литературе тематические исследования, так или иначе связанные с изучением концепта консолидированной идентичности. Это позволяет провести уточнение концептуальных и понятийных основ данного феномена применительно к казахстанским общественно-политическим реалиям.

С учетом указанных соображений, в настоящей статье осуществляется политологический анализ основных теоретических и терминологических подходов к изучению концепта консолидированной идентичности в контексте взаимодействия власти и общества. На этой основе проводится краткий концептуальный экскурс по истории и специфике формирования общественной консолидации в Казахстане в период независимого развития, а также определяются, условия (предпосылки), основные акторы, имеющиеся возможности и механизмы развития модели консолидированной идентичности в трансформирующемся казахстанском обществе.

Методология

Идентичность в её различных измерениях, в том числе государственно-гражданском, национальном, территориальном, этническом, становится

объектом воздействия политических сил, участвующих в формировании повестки дня общественного развития. В силу этого, в системе приоритетов государственной политики идентичность занимает сегодня заметное место. Признание за идентичностью потенциальной способности стать ресурсом, способным обеспечить поддержание социального согласия в обществе и реализацию политики развития, все чаще находит отражение в политическом дискурсе [1, с. 23-24].

В этой связи, с точки зрения метолодогии политической науки концепт консолидированной идентичности рассматривается как одна из политически значимых разновидностей идентичностей. Это обусловлено тем, консолидированная идентичность является ключевым показателем сдвигов в массовом сознании и системным фактором социальных изменений, а также содержательным аспектом, занимающим важное место в анализе долгосрочных и текущих трендов общественного развития.

Исходя из этого, в исследовании феномена консолидированной идентичности в качестве базового методологического основания используется политологический анализ, основанный на конструктивистком и инструменталистком подходах.

В контексте представленной тематики статьи с помощью метода конструктивизма консолидированная идентичность рассматривается как гибкий социальный конструкт, формируемый властью через дискурсы государственной политики, субъекты публичной политики, социальные институты (СМИ, система образования и воспитания и др.). При методе инструментализма консолидированная идентичность выступает как ресурс (инструмент), который власть использует с целью мобилизации общества для проведения принятого курса развития страны.

Опираясь на данные подходы, определение и анализ концепта «консолидированной идентичности» в представленной статье проводится в рамках взаимодействия власти и общества. В связи с этим, понятие «политики консолидированной идентичности» рассматривается не в смысле некой политической борьбы, а скорее как одна из разновидностей политического курса, проводимого государственной властью.

Основные теоретические подходы к концептуализации феномена консолидированной идентичности

Анализируя различные теоретические подходы к предметному изучению концепта консолидированной идентичности, мы сталкиваемся с той ситуацией, когда его можно интерпретировать через другие сопряженные с ним феномены.

Прежде всего, выглядит вполне очевидным, что в основе консолидированной идентичности лежит понятие гражданской идентичности. Среди авторов есть множество интерпретаций данного понятия. В рассматриваемом контексте фундированно и обобщённо гражданскую идентичность, как социальный и культурный феномен, можно свести к следующему. Это:

- отождествление себя с гражданами страны, представление о государстве, стране, образ «Мы», чувство общности, солидарности, ответственности за дела в стране, включающее в себя среди прочего поведенческие компоненты [2];

- характеристика индивида (человека), заключающаяся в осознании им своей принадлежности к сообществу граждан определенного государства на общекультурной основе, имеющей личностный смысл и определяющей целостное отношение к социальному миру [3];

- фактор консолидации вокруг интересов страны, степень её укоренённости в сознании и действии граждан, показатель политической, духовной консолидации, единства общества [4].

С последним определением гражданской идентичности как фактора консолидации тесно увязывается понятие солидарной идентичности, которое также может быть положено в основу феномена консолидированной идентичности. Наиболее подходящим в нашем случае представляется такое определение, когда «солидарная идентичность граждан считается условием поддержания согласия в обществе и целостности государства. В современных условиях, когда в разных странах растет запрос на право решать свою судьбу, свободно выбирать пути развития, ее значение особенно велико» [5, с. 6].

Обобщая все вышесказанное, можно заключить, что консолидированная идентичность – это одновременно фактор, условие и показатель единства общества и целостности государства. Думается, что использование такой рабочей дефиниции является вполне допустимым в рамках данной статьи.

Здесь представляется очевидным, что, как и любое общественное явление, консолидированную идентичность надо рассматривать как процесс, включающий свои стадии создания предпосылок (условий), формирования (становления) и укоренения (укрепления). В таком случае можно интерпретировать данный феномен как «консолидация идентичности».

Будучи процессом, консолидация идентичности предполагает некую субъектность, которая участвует в её реализации. Именно поэтому в нашем случае необходимо рассматривать данный феномен в контексте взаимодействия власти и общества. Отсюда следует, что воплощение его на практике предполагает проведение соответствующей стратегии и тактики действий власти в отношении общества. В литературе стало расхожим называть и интерпретировать эти действия как «политика идентичности».

Здесь мы имеем дело с одним сдвоенным вопросом – что такое и зачем нужна политика идентичности? Встречаются ряд подходов к этому концептуальному понятию. Прежде всего, здесь необходимо упомянуть одно важное обстоятельство, связанное с тем, что такая политика может выступать в разных интерпретациях с точки зрения субъектности.

Если в одном случае политика идентичности проводится теми или иными маргинальными группами населения, доказывающими свою особость и пытающимися выделиться из общего фона, то в другом случае мы имеем дело с государственной политикой идентификации, которая осуществляется,

«наоборот, для создания единой общности всех граждан, т.е. фактически для нивелирования этих самых различий и особенностей. На практике во втором случае задача зачастую оказывается сложной, и это классическая проблема для любого государства» [6, с. 62].

Уяснив такую разницу в понимании политики идентичности и взяв за основу субъектность государства, укажем три из имеющихся подходов в изучении данной политики, которые допустимо использовать в качестве ключевых применительно к рассматриваемой теме.

Во-первых, политика идентичности – это инструмент, используемый государством для выстраивания поля социальной коммуникации между носителями разных идейных позиций, политических убеждений и культурных предпочтений, на основе которого воспроизводится политическая нация [7].

Во-вторых, политика идентичности – это политика государства, направленная на интеграцию национального сообщества, формирование определенного представления о нации, опирающегося на те или иные интерпретации национальной истории и культуры [8].

В-третьих, политика идентичности – это государственная политика (англ. «policy») по формированию (конструированию), утверждению и корректированию национально-государственной идентичности [9, с. 23].

Использование этих трёх подходов позволяет приблизиться к содержательному пониманию следующего предмета данной статьи – «политики консолидированной идентичности». Думается, что, как и в первом случае, для содержательного понимания такой политики можно также использовать сопутствующие понятия, взятые из анализа использованной литературы.

Думается, что, во-первых, в основе политики консолидированной идентичности может лежать понятие макросоциальных идентичностей. Макросоциальные идентичности в современном мире – это проекты. В рамках таких проектов разрабатываются и используются гуманитарные технологии по формированию новых идентичностей, их разрушению и препятствию формирования идентичностей в зависимости от целей управления [10].

Во-вторых, в основание политики консолидированной идентичности можно расположить также понятие национальной консолидации. Национальная консолидация – это фактор укрепления государственного суверенитета на пути к построению политической нации, один из признаков зрелого государства и форма существования современных наций [11].

Таким образом можно допустить, что политика консолидированной идентичности – это политический инструмент государства для реализации макросоциального проекта, направленного на выстраивание поля социальной коммуникации для интеграции национального сообщества в целях укрепления государственного суверенитета на пути к построению и воспроизводству политической нации.

Будучи одним из признаков зрелого государства и формой существования современных наций, политика консолидированной идентичности лежит не

только в основе нациестроительства в странах постсоветского пространства, но и во внутренней политике многих развитых государств, которые вполне устойчивы с культурно-этнической точки зрения и для граждан которых характерна высокая степень осознания принадлежности именно к данному государству в целом вне зависимости от этнической, локально-региональной или иной принадлежности.

В реализации политики консолидированной идентичности важное значение имеет взаимодействие власти и общества. Это связано с тем, что такая политика предполагает наличие ряда следующих взаимосвязанных условий. В обобщенном вид для этого требуется:

- повышение эффективности коммуникаций в рамках действия механизма «обратной связи» между властью и обществом;
- развитие реальных механизмов и институтов политического участия и представительства, различных форм социально-политической активности в целях полноценного учёта и реагирования на общественные запросы;
- своевременное реагирование власти на запросы и проблемы граждан, что способствует адекватной оценке настроений в обществе во избежание социальных катаклизмов;
- соблюдение баланса интересов общества и власти, который обеспечивает устойчивость политической системы в плане её способности эффективно функционировать и адаптироваться к изменениям без кризисов;
- укрепление доверия и соблюдение справедливости в отношениях между властью и обществом во избежание возникновения кризиса легитимности самой власти;
- устойчивость власти, способной обеспечивать законность и управляемость общественных процессов без радикализации общественных настроений и проявления иных форм социальной дестабилизации.

Наряду с государственной властью, которая является основным проводником политики консолидированной идентичности, в реализации такой политики всё большее значение приобретают институты гражданского общества. Именно им принадлежит особая роль в системе представительства социальных интересов в рамках государственного управления. Это позволяет постоянно поддерживать баланс интересов во взаимоотношениях государственных органов и субъектов гражданского общества. В свою очередь, это возможно только на основе диалога и развития принципов партнерства со всеми активными участниками публичного взаимодействия, которые заинтересованы в укреплении консолидации общества и росте его единства [12].

Таким образом, в реализации политики консолидированной идентичности в современных условиях должны сообща принимать участие органы государственной власти и институты гражданского общества. Это позволит успешно реализовывать макросоциальный проект по формированию поля социальной коммуникации для интеграции национального сообщества в целях укрепления государственного суверенитета на пути к построению и воспроизводству политической нации.

Перспективы эволюции казахстанского общества от гражданской идентичности к консолидированной модели идентичности

За почти 35-летний период независимого развития Казахстаном накоплен свой собственный опыт общественной консолидации, целью которой являлось становление и укрепление гражданской идентичности в обществе. После 1991 года данный вопрос получил особое внимание со стороны государства и все действия власти в этой сфере были направлены, прежде всего, на становление и укрепление национального единства в стране. Во многом это было обусловлено тем, что без такого единства было бы сложно не только осуществить государственное строительство, реализовать коренные преобразования в социально-экономической сфере, но и провести трансформацию политической сферы в сторону её либерализации и демократизации.

Один из основателей теории «политического транзита» Д. Растоу, разработав динамическую модель демократизации, провозгласил, что основным принципом этой модели является положение «единство – прежде демократии» [13]. Он считал, что для успешного перехода к демократии необходимо соблюдение нескольких условий, одним из которых является национальное единство (National Unity). Этим тезисом Д. Растоу отразил значение национально-государственной идентичности в процессе осуществления демократического транзита.

Принимая во внимание данное обстоятельство, можно сказать, что главными стимулами, побуждавшими к активному участию власти в обеспечении национального единства в Казахстане, были создание условий и поиск механизмов для мирного сосуществования различных этносов и конфессий, стремление к консолидации полиэтничного, многоконфессионального казахстанского общества как основы формирования и упрочения национально-государственной идентичности. На этом пути условно можно выделить три базовых этапа развития идентификационных процессов, происходивших среди населения страны.

Первый этап (1991-1993 гг.) характеризовался двумя основными тенденциями. С одной стороны, наблюдался кризис идентичности индивидов в качестве граждан прекратившего свое существование СССР. С другой стороны, появились новые идентификационные ориентиры, связанные с обретением Казахстаном независимости, началом перехода к рыночной экономике. В тот период общество оказалось в ситуации ценностного раскола.

Второй этап (1993-1995 гг.) отличался усилением дифференциации идентификационных предпочтений граждан по политическим, экономическим и этническим признакам. Для большинства граждан Казахстана в этот период процесс гражданской идентификации стал определяться их этнической принадлежностью. Именно в этот период времени отмечался рост миграционных настроений, выразившихся в значительном оттоке нетитульного населения за пределы страны. Не в последнюю очередь это было связано с отчуждением данной части населения от ставших доминирующими в стране векторов этногосударственной идентификации.

Третий этап берёт начало с 1995 года и продолжается до настоящего времени. Для данного периода характерно сохранение разновекторности идентификационных процессов различных групп населения. В частности, значимым фактором разновекторной идентификации по-прежнему остается принадлежность к различным этническим группам. Кроме того, в числе идентификационных доминант появился новый дифференцирующий фактор, а именно оформление рыночной социальной структуры и экономическое расслоение общества.

В то же время, в этот период начала утверждаться и впоследствии стала укрепляться гражданская идентичность, чему определяющим образом способствует реализуемая властями стратегия межнационального согласия. Реализация государственной политики по упрочению гражданской идентичности населения Казахстана так или иначе нацелена на формирование казахстанского народа как надэтнической общности.

В связи с этим государственными органами продолжает приниматься комплекс мер законодательного, административного, институционального и политического характера, направленных на дальнейшее укоренение гражданской идентичности в обществе. Данные меры в силу многоуровневого характера проблемы охватывают различные направления и сферы государственной политики. Они лежат в плоскости проведения этнической, конфессиональной, образовательной, культурной, языковой, молодежной и других сфер политики.

В то же время, как представляется, наступил момент, когда необходимо перейти к следующему этапу в этом направлении – к формированию консолидированной идентичности. Во многом это обусловлено тем, что казахстанское общество, как и другие современные общества, столкнулось с феноменом «множественной идентичности», когда один человек одновременно может принадлежать к нескольким взаимодополняющим или конкурирующим идентификационным системам (этническим, культурным, гендерным, профессиональным, религиозным, виртуальным) [14].

В этой связи, учитывая уже накопленный Казахстаном потенциал гражданской идентичности, для конструирования консолидированной идентичности можно использовать возможности, имеющиеся в гражданском секторе. Другими словами, если говорить о перспективных направлениях решения данной задачи, то представляется целесообразным не только задействование возможностей государственных органов, но и наращивание потенциала институтов гражданского общества, способных выступить полноправными партнёрами власти.

Именно субъекты гражданского общества, помимо властных структур и государственных учреждений, способны выступить акторами конструирования консолидированной идентичности в стране. Ведь в сознании гражданского общества отсутствуют сомнения по поводу своей принадлежности к единому политическому сообществу [15].

Практика показывает, что государство выступает в качестве ключевого, но не единственного актора политики идентичности этого уровня. Дело в том, что для

современных демократических обществ характерна многосубъектность политики идентичности: в процесс конструирования национально-государственной идентичности, помимо представителей политической и экономической элиты, интеллектуальных сообществ и публичных интеллектуалов, оказываются вовлеченными различные структуры гражданского общества [16].

Отсюда следует, что на нынешнем этапе модернизационных преобразований становление консолидированной идентичности в Казахстане требует выработки действенных механизмов, направленных на усиление роли институтов гражданского общества в этом процессе. Характер взаимоотношений, которые сложились к настоящему моменту между государственным и гражданским секторами, свидетельствует о необходимости использования имеющихся предпосылок для организации их совместной деятельности по формированию казахстанской модели консолидированной идентичности.

Наработанные и используемые на данном этапе механизмы взаимоотношений между субъектами власти и гражданского общества требуют своего совершенствования. Для этого представляется целесообразным продуцировать дополнительные меры по укреплению гражданского общества в плане его привлечения к реализации политики консолидированной идентичности.

При этом представляется целесообразным учитывать опыт зарубежных стран в этой сфере, который представляет собой комплекс возможных механизмов и инструментов, адаптированное использование которого в Казахстане будет весьма полезным. По своей логике их можно свести к основным концептуальным механизмам привлечения субъектов гражданского сектора к решению поставленной задачи.

Во-первых, представляется целесообразным использовать самые разнообразные механизмы сотрудничества органов государственной власти и субъектов гражданского общества, которые будут зависеть от конкретных условий и местных инициатив. В данном случае целесообразно отказаться от попыток использования единых схем принятия решений. Ведь проведение политики идентичности связано с сосуществованием и взаимодействием разных видов идентичностей: этнической, религиозной, региональной и национально-гражданской [17].

Во-вторых, при организации взаимодействия государственных структур и субъектов гражданского общества целесообразно сконцентрироваться на решении тех проблем и защите тех интересов населения, которые в наибольшей степени способствуют консолидации общества. При этом целесообразно комбинировать в зависимости от ситуации экономические и неэкономические формы сотрудничества государственных структур и субъектов гражданского общества.

В-третьих, механизмом для налаживания совместной деятельности государственных структур и субъектов гражданского общества по формированию консолидированной идентичности является также поощрение инициатив и добровольного участия населения в консолидирующих процессах, которые

можно поддерживать, но не навязывать, создавая условия для его воспроизводства и развития. Надо учитывать, что политика идентичности, основанная на гибком совмещении государственного управления с самоорганизацией населения, способствует консолидации общества и пониманию людьми смысла этой консолидации.

В-четвертых, одним из механизмов сотрудничества органов государственной власти и субъектов гражданского общества в формировании консолидированной идентичности может стать вовлечение субъектов гражданского сектора в процесс реализации национальных и региональных программ развития на уровне консультаций. В данном случае более эффективным представляется институциональный подход, нежели индивидуальный.

Думается, что использование указанных концептуальных механизмов будет способствовать наращиванию взаимодействия между властью и обществом при реализации политики консолидированной идентичности в Казахстане.

Заключение

Проведенный анализ показывает, что изучение потенциала политики консолидированной идентичности как ресурса консолидации современных, в том числе казахстанского, обществ, является актуальной исследовательской задачей. Основными же выводами по итогам настоящей статьи могут быть следующие.

Во-первых, концепт консолидированной идентичности предполагает его изучение через такие сопряженные с ним понятия, как гражданская идентичность и солидарная идентичность. На основе этого консолидированную идентичность можно интерпретировать как феномен, который выступает одновременно фактором, условием и показателем единства общества и целостности государства.

Во-вторых, консолидированную идентичность надо рассматривать как процесс, включающий свои стадии создания условий, становления и укрепления. В таком случае данный феномен можно представлять, как «консолидация идентичности».

В-третьих, будучи процессом, консолидация идентичности предполагает определенную субъектность, которая участвует в её реализации. На практике это означает проведение соответствующей стратегии и тактики действий власти в отношении общества, что собирательно можно обозначить как «политика идентичности».

В-четвертых, в основе «политики консолидированной идентичности» лежат понятия макросоциальных идентичностей и национальной консолидации. Исходя из этого, политику консолидированной идентичности можно определить, как политический инструмент государства по интеграции национального сообщества в целях укрепления государственного суверенитета на пути к построению и воспроизводству политической нации.

В-пятых, в реализации политики консолидированной идентичности важное значение имеет взаимодействие власти и общества. Наряду с государственной

властью, которая является основным проводником такой политики, в её осуществлении ощутимую роль играют институты гражданского общества.

В-шестых, на нынешнем этапе модернизационных преобразований в Казахстане необходимо постепенно перейти от политики гражданской идентичности к политике консолидированной идентичности. При этом становление консолидированной идентичности в стране требует выработки действенных механизмов, направленных на привлечение институтов гражданского общества к этому процессу.

На основе обобщения вышеприведённых выводов представляется возможным сформулировать ряд следующих научно-практических рекомендаций.

- представляется целесообразным дополнение законодательной базы в области регламентации и регулирования взаимодействия органов государственной власти и институтов гражданского общества, направленного на формирование консолидированной идентичности в казахстанском обществе;

- есть необходимость в выработке экономических и внеэкономических механизмов сотрудничества государственных органов и институтов гражданского общества в рамках реализации политики консолидированной идентичности;

- видится целесообразным выработать и принять дополнительные меры по повышению роли институтов гражданского общества в реализации государственной политики в области защиты прав человека и интересов населения (в том числе социально-экономических), гармонизации языковой политики и трудовых отношений, повышению участия граждан в делах государства;

- представляется целесообразным принять меры по налаживанию информационно-аналитической работы по отслеживанию, оценке и PR-сопровождению деятельности институтов гражданского общества, задействованных в реализации государственной политики консолидированной идентичности.

Думается, что принятие во внимание указанных научно-практических рекомендаций сможет способствовать выработке и осуществлению действенной политики консолидированной идентичности в Казахстане. В условиях все большего проникновения в массовое сознание феномена множественной идентичности значение такой политики с течением времени будет только возрастать. Это, в свою очередь, свидетельствует о том, что методологические исследования в этой области имеют широкие перспективы в плане дальнейшего системного и комплексного анализа.

Список литературы

1 Семененко И.С. Глава 1. Идентичность как ресурс общественного развития // Раздел первый. Идентичность в концептуальном пространстве современного научного дискурса / Идентичность: личность, общество, политика. Новые контуры исследовательского поля / Отв. ред. И.С. Семененко / ИМЭМО РАН. – Москва: Издательство «Весь Мир», 2023. – 512 с.

2 Мчедлова М.М., Саркисян О.Л. Гражданская идентичность: разнообразие смыслов и достижение солидарности // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. – 2021. – Т. 23. – №4. – С. 648–658.

3 Кожанов И.В. Формирование гражданской идентичности личности в процессе этнокультурной социализации в системе непрерывного образования // интернет-журнал «Науковедение». – Том 7. – №5 (сентябрь - октябрь 2015).

4 Санина А.Г. Социальные основания гражданской идентичности в современном обществе: субстанциональный, пространственный и деятельностный аспекты // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2010. – Сер. 12. – Вып. 4. – С. 289-294.

5 Дробижева Л.М. Консолидирующая идентичность в общероссийском, региональном и этническом измерениях // Электронный журнал «Перспективы». Социологические науки. – 2018. – С. 6-21.

6 Галимова И.М. Политика идентичности в теоретическом и прикладном измерениях // Вестник Пермского университета. Политология. – 2012. – №4. – С. 55-65.

7 Семененко И.С. Политическая идентичность в контексте политики идентичности // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС. Политологические науки. – 2011. – Т. 7. – №2. – С. 5-24.

8 Ачкасов В. «Политика идентичности» и «идентичность»: подходы к определению понятий // Studme.org. Этнополитология. [Электронный ресурс] URL: https://studme.org/59690/politologiya/politika_identichnosti_identichnost_podhody_opredeleniyu_ponyatiy#annot_5 (Дата обращения: 15.05.2026)

9 Политическая идентичность и политика идентичности: очерки / под ред. О. И. Зазнаева. – Казань, 2011. – 232 с.

10 Никовская Л.И. 14. Гражданская идентичность как фактор консолидации российского общества: политико-управленческий аспект / Государственное управление Российской Федерации: вызовы и перспективы // Материалы 15-й Международной конференции Государственное управление в XXI веке: сборник, электронное издание сетевого распространения / Коллектив авторов. – М.: «КДУ», «Добросвет», 2018. // [Электронный ресурс] URL: https://bookonlime.ru/lecture/14-grazhdanskaya-identichnost-kak-faktor-konsolidacii-rossiyskogo-obshchestva-politiko-0 (Дата обращения: 23.05.2026)

11 Луцишин Г. Национальная консолидация общества: теоретико-методологические проблемы исследования // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego MCCCXXVII Prace Etnograficzne 2012. – Tom 40. – S. 33-42.

12 Никовская Л.И. 14. Гражданская идентичность как фактор консолидации российского общества: политико-управленческий аспект / Государственное управление Российской Федерации: вызовы и перспективы // Материалы 15-й Международной конференции Государственное управление в XXI веке: сборник, электронное издание сетевого распространения / Коллектив авторов. – М.: «КДУ», «Добросвет», 2018. // [Электронный ресурс] URL: https://bookonlime.ru/lecture/14-grazhdanskaya-identichnost-kak-faktor-konsolidacii-rossiyskogo-obshchestva-politiko-0 (Дата обращения: 23.05.2026)

13 Растоу Д.А. Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. – 1996. – №5. – С. 5-15.

14 Hall S. Who Needs «Identity»? // Questions of Cultural Identity / Ed. S. Hall, P. du Gay. – London: Sage, 1996. – P. 1–17; Малахов В.С. Неудобства с идентичностью // Вопросы философии. – 1998. – №2. – С. 43-53.

15 Лукин В.Н. Современные стратегии снижения рисков международного терроризма: китайский культурный национализм. [Электронный ресурс] URL: http://credonew.ru/content/ view/552/58/ (Дата обращения: 26.05.2026)

16 Семененко И.С. Политическая нация, национальное государство и гражданская идентичность: на пути в глобальный мир // Политическая идентичность и политика идентичности в 2 т. – Т. 1. – М., 2012. – С. 56-57.

17 Доклад Семененко И.С. на секции исследовательского комитета по политической идентичности. [Электронный ресурс] URL: http://identityworld.ru/blog/zasedanie_issledovatelskogo_komiteta_po_politicheskoj_identichnosti_na_ezhegodnoj_konferencii_rapn_dekabr_2022_g/2022-12-11-66 (Дата обращения:10.05.2026)

Transliteration

1 Semenenko I.S. Glava 1. Identichnost' kak resurs obshhestvennogo razvitija [Chapter 1. Identity as a resource for social development] // Razdel pervyj. Identichnost' v konceptual'nom prostranstve sovremennogo nauchnogo diskursa / Identichnost': lichnost', obshhestvo, politika. Novye kontury issledovatel'skogo polja / Otv. red. I.S. Semenenko / IMJeMO RAN. – Moskva: Izdatel'stvo «Ves' Mir», 2023. – 512 s.

2 Mchedlova M.M., Sarkisjan O.L. Grazhdanskaja identichnost': raznoobrazie smyslov i dostizhenie solidarnosti [Civic identity: a diversity of meanings and the achievement of solidarity] // Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Serija: Politologija. – 2021. – T. 23. – №4. – S. 648–658.

3 Kozhanov I.V. Formirovanie grazhdanskoj identichnosti lichnosti v processe jetnokul'turnoj socializacii v sisteme nepreryvnogo obrazovanija [The formation of an individual's civic identity during ethnocultural socialization within the lifelong education system] // internet-zhurnal «Naukovedenie». – Tom 7. – №5 (sentjabr' - oktjabr' 2015).

4 Sanina A.G. Social'nye osnovanija grazhdanskoj identichnosti v sovremennom obshhestve: substancional'nyj, prostranstvennyj i dejatel'nostnyj aspekty [Social foundations of civic identity in modern society: substantial, spatial, and activity-based aspects] // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. – 2010. – Ser. 12. – Vyp. 4. – S. 289-294.

5 Drobizheva L.M. Konsolidirujushhaja identichnost' v obshherossijskom, regional'nom i jetnicheskom izmerenijah [Consolidating identity in the all-Russian, regional, and ethnic dimensions] // Jelektronnyj zhurnal «Perspektivy». Sociologicheskie nauki. – 2018. – S. 6-21.

6 Galimova I.M. Politika identichnosti v teoreticheskom i prikladnom izmerenijah [Identity politics in theoretical and applied dimensions] // Vestnik Permskogo universiteta. Politologija. – 2012. – №4. – S. 55-65.

7 Semenenko I.S. Politicheskaja identichnost' v kontekste politiki identichnosti [Political identity in the context of identity politics] // Politicheskaja jekspertiza: POLITJeKS. Politologicheskie nauki. – 2011. – T. 7. – №2. – S. 5-24.

8 Achkasov V. «Politika identichnosti» i «identichnost'»: podhody k opredeleniju ponjatij ["Identity politics" and "identity": approaches to defining the concepts] // Studme.org. Jetnopolitologija. [Jelektronnyj resurs] URL: https://studme.org/59690/politologiya/politika_identichnosti_identichnost_podhody_opredeleniyu_ponyatiy#annot_5 (Data obrashhenija: 15.05.2026)

9 Politicheskaja identichnost' i politika identichnosti: ocherki [Political identity and identity politics: essays] / pod red. O. I. Zaznaeva. – Kazan', 2011. – 232 s.

10 Nikovskaja L.I. 14. Grazhdanskaja identichnost' kak faktor konsolidacii rossijskogo obshhestva: politiko-upravlencheskij aspect [14. Civic identity as a factor in the consolidation of Russian society: the political-administrative aspect] / Gosudarstvennoe upravlenie Rossijskoj Federacii: vyzovy i perspektivy // Materialy 15-j Mezhdunarodnoj konferencii Gosudarstvennoe upravlenie v XXI veke: sbornik, jelektronnoe izdanie setevogo rasprostranenija / Kollektiv avtorov. – M.: «KDU», «Dobrosvet», 2018. // [Jelektronnyj resurs] URL: https://bookonlime.ru/lecture/14-grazhdanskaya-identichnost-kak-faktor-konsolidacii-rossiyskogo-obshchestva-politiko-0 (Data obrashhenija: 23.05.2026)

11 Lucishin G. Nacional'naja konsolidacija obshhestva: teoretiko-metodologicheskie problemy issledovanija [National consolidation of society: theoretical and methodological research issues] // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego MCCCXXVII Prace Etnograficzne 2012. – Tom 40. – S. 33-42.

12 Nikovskaja L.I. 14. Grazhdanskaja identichnost' kak faktor konsolidacii rossijskogo obshhestva: politiko-upravlencheskij aspect [14. Civic identity as a factor in the consolidation of Russian society: the political-administrative aspect] / Gosudarstvennoe upravlenie Rossijskoj Federacii: vyzovy i perspektivy // Materialy 15-j Mezhdunarodnoj konferencii Gosudarstvennoe upravlenie v XXI veke: sbornik, jelektronnoe izdanie setevogo rasprostranenija / Kollektiv avtorov. – M.: «KDU», «Dobrosvet», 2018. // [Jelektronnyj resurs] URL: https://bookonlime.ru/lecture/14-grazhdanskaya-identichnost-kak-faktor-konsolidacii-rossiyskogo-obshchestva-politiko-0 (Data obrashhenija: 23.05.2026)

13 Rastou D.A. Perehody k demokratii: popytka dinamicheskoj modeli [Transitions to democracy: an attempt at a dynamic model] // Polis. – 1996. – №5. – S. 5-15. (in Russ)

14 Hall S. Who Needs «Identity»? // Questions of Cultural Identity / Ed. S. Hall, P. du Gay. – London: Sage, 1996. – P. 1–17; Malahov V.S. Neudobstva s identichnost'ju [Identity inconveniences] // Voprosy filosofii. – 1998. – №2. – S. 43-53.

15 Lukin V.N. Sovremennye strategii snizhenija riskov mezhdunarodnogo terrorizma: kitajskij kul'turnyj nacionalizm. [Modern strategies for mitigating the risks of international terrorism: Chinese cultural nationalism] [Jelektronnyj resurs] URL: http://credonew.ru/content/view/552/58/ (Data obrashhenija: 26.05.2026)

16 Semenenko I.S. Politicheskaja nacija, nacional'noe gosudarstvo i grazhdanskaja identichnost': na puti v global'nyj mir [Political nation, nation-state, and civic identity: on the path to a global world] // Politicheskaja identichnost' i politika identichnosti v 2 t. – T. 1. – M., 2012. – S. 56-57.

17 Doklad Semenenko I.S. na sekcii issledovatel'skogo komiteta po politicheskoj identichnosti. [Presentation by I.S. Semenenko at the session of the research committee on political identity] [Jelektronnyj resurs] URL: http://identityworld.ru/blog/zasedanie_issledovatelskogo_komiteta_po_politicheskoj_identichnosti_na_ezhegodnoj_konferencii_rapn_dekabr_2022_g/2022-12-11-66 (Data obrashhenija:10.05.2026)

Шоманов А.Ж., Шакиров С.Е., Қызырбек Д.Қ., Топаева Ш.Е.

Билік пен қоғам арасындағы өзара іс-қимыл контекстіндегі консолидацияланған бірегейлік тұжырымдамасы: Қазақстан үшін модельдік көзқарас

Аңдатпа. Мақалада мемлекет пен қоғам арасындағы өзара іс-қимыл аясында консолидацияланған бірегейлік тұжырымдамасын зерттеудің негізгі теориялық тәсілдері талданады. Осы негізде, тәуелсіз даму кезеңінде Қазақстандағы әлеуметтік консолидацияның қалыптасу тарихы мен ерекшелігі туралы қысқаша тұжырымдамалық шолу ұсынылған, сонымен қатар, трансформацияланатын қазақстандық қоғамда консолидацияланған бірегейлік моделін әзірлеудің шарттары (алғышарттары), негізгі қатысушылары, қолжетімді мүмкіндіктері және тетіктері анықталған. Әдебиеттердегі консолидацияланған бірегейлікпен байланысты теориялық және қолданбалы зерттеулер бұл құбылысты зерттеуге бірқатар тәсілдердің бар екенін көрсетеді. Мақала тақырыбы аясында консолидацияланған бірегейлік бір жағынан билік қалыптастырған икемді әлеуметтік құрылым ретінде, ал екінші жағынан — елдің таңдап алған даму бағытын қолдау мақсатында қоғамды жұмылдыру үшін билік пайдаланатын ресурс (құрал) ретінде

қарастырылады. Осы тәсілдерге сүйене отырып, осы мақалада консолидацияланған бірегейлік тұжырымдамасының анықтамасы мен талдауы билік пен қоғамның өзара әрекеттесуі аясында жүргізіледі. Осы тұрғыда консолидацияланған бірегейлік саясатының ұғымы әртүрлі топтар арасындағы бәсекелес саяси күрес тұрғысынан емес, керісінше, мемлекеттік биліктің азаматтық қоғам субъектілерімен бірлесіп қоғамға қатысты жүргізетін саясатының бір түрі ретінде қарастырылады. Осыған байланысты, Қазақстанда консолидацияланған бірегейлік моделін дамыту перспективаларын айқындау кезінде елдің азаматтық бірегейлік саласында жинақталған әлеуетін пайдалану орынды деген қорытынды жасалады. Бұл азаматтық қоғам институттарына елдегі консолидацияланған бірегейлік саясатын іске асыруда мемлекеттік органдардың толыққанды серіктестері ретінде әрекет етуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: азаматтық бірегейлік, консолидацияланған бірегейлік, консолидацияланған бірегейлік саясаты, мемлекеттік билік, азаматтық қоғам институттары.

Shomanov A., Shakirov S., Kyzyrbek D., Topayeva Sh.

The concept of consolidated identity in the context of state-society interaction: a model perspective for Kazakhstan

Abstract. The article analyzes the main theoretical approaches to the study of the concept of consolidated identity within the context of the interaction between the state and society. On this basis, a brief conceptual overview is presented regarding the history and specific nature of the formation of social consolidation in Kazakhstan during the period of independent development, furthermore, the conditions (prerequisites), key actors, available opportunities, and mechanisms for developing a model of consolidated identity within a transforming Kazakhstani society are identified. Existing theoretical and applied studies in the literature, that are related in one way or another to consolidated identity, demonstrate the existence of a range of approaches to the study of this phenomenon. In the context of the article's subject matter, consolidated identity is viewed, on the one hand, as a flexible social construct shaped by power and, on the other, as a resource (tool) utilized by power to mobilize society in support of the country's adopted development course. Drawing on these approaches, the definition and analysis of the concept of consolidated identity in this article are conducted within the framework of the interaction between power and society. In this context, the concept of consolidated identity policy is viewed not in terms of competitive political struggle between distinct groups, but rather as a type of policy pursued by state authorities vis-à-vis society in collaboration with civil society actors. In light of this, the conclusion is drawn that, when determining the prospects for developing a model of consolidated identity in Kazakhstan, it is advisable to leverage the country's accumulated potential for civic identity. This will enable civil society institutions to act as full-fledged partners of state bodies in implementing the policy of consolidated identity in the country.

Keywords: civic identity, consolidated identity, politics of consolidated identity, state power, civil society institutions.

Финансирование

Данное исследование профинансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан в рамках реализации программы ФНИ BR31714927 «Множественные идентичности и общественный консенсус в социетальных контекстах казахстанской динамики: поиск моделей гражданского единства в условиях гибридных вызовов».

Вклад авторов. **Шоманов А.Ж.**, введение, заключение и разработка общей концепции исследования, **Шакиров С.Е.**, анализ и разработка методологической части, **Кызырбек Д.К.**, анализ и формирование источниковой базы, **Топаева Ш.Е.**, исследование отечественной практики, редактирование, оформление и подготовка рукописи статьи к публикации.

Поступила: 25.07.2026
Принята:14.09.2026

IRSTI 141.7(574) https://doi.org/10.48010/2026.3/1999-5911.08

AXIOLOGICAL LEGITIMATION OF AUTHORITY IN THE KAZAKH WORLDVIEW: CHARISMA, JUSTICE, AND THE INSTITUTION OF BIYS

[1]G. Malik*, [2]Y. Yerzhanov, [3]B. Tulemissov, [4]A. Kurmanbek
[1]S.Zh. Asfendiyarov Kazakh National Medical University (Almaty, Kazakhstan)
[2,3,4]Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)
[1]galim.malik@mail.ru, [2]erk.erzhan@mail.ru, [3]berik.tulemysov@gmail.com,
[4]kurmanbek.akaidar@mail.ru

[1]Г. Малик*, [2]Е. Ержанов, [3]Б. Тулемисов, [4]А. Курманбек
[1]Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова (Алматы, Казахстан)
[2,3,4] Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)
[1]galim.malik@mail.ru, [2]erk.erzhan@mail.ru, [3]berik.tulemysov@gmail.com,
[4]kurmanbek.akaidar@mail.ru

Citation: Malik G., Yerzhanov Y., Tulemissov B., Kurmanbek A. Axıologıcal legıtımatıon of authorıty ın the kazakhworldvıew:charısma, justıce, and the ınstıtutıon of bıys // *Al-Farabi.* – 2026. – Vol. 24. № 3(95). – P. 117-134.

Abstract. This article examines how authority gained public recognition in traditional Kazakh society through the relationship between charisma, justice, and the practice of «biys». It reconstructs the values and procedures through which authority came to be regarded as legitimate and presents their interaction as an analytical model. The methodological framework combines historical-philosophical and cultural-historical analysis, comparative-philosophical, axiological, hermeneutic, and systemic-structural approaches, together with principles drawn from philosophical anthropology, the philosophy of culture, and legal pluralism. The analysis draws on 33 historical, legal, ethnocultural, anthropological, and theoretical works selected for their direct relevance to the research question. Claims concerning the late seventeenth and eighteenth centuries are reconstructed retrospectively from later legal compilations and nineteenth-century descriptions. The findings suggest that a «biy's» authority rested less on formal office than on the party's voluntary choice, knowledge of custom, eloquence, consistency between word and conduct, and the public assessment of earlier decisions. The acceptance of adjudication depended on its substance as well as public hearings, attention to both parties, reasoned argument, the possibility of appeal, and the social consequences of reconciliation. The analysis develops the «Moral Authority – Justice – Reconciliation» model to explain legitimacy as a public relationship renewed through adjudication, public

*Author-correspondent: Malik G., galim.malik@mail.ru

reasoning, and reconciliation, while relating Kazakh historical experience to theories of charisma, procedural justice, and legal pluralism.

Key words: authority, charisma, legitimacy, justice, institution of biys, customary law, Kazakh worldview.

Introduction

The question of power in Kazakh society has most often been studied within the frameworks of khanate governance, political structure, and customary law. These studies have made a significant contribution to elucidating the status of khans and sultans, the formation of state institutions, and procedures for resolving disputes. Nevertheless, the question of why the words and decisions of those who exercised power were accepted, and according to which value-based criteria the community deemed them appropriate, requires separate analysis. In the Kazakh worldview, power was regarded not only as a social privilege but also as a duty to preserve the unity of the people, settle disputes fairly, and bear collective responsibility.

Max Weber distinguishes the traditional, charismatic, and legal-rational bases of obedience to authority as ideal types [1]. David Beetham links legitimacy to conformity with rules, justification through shared beliefs, and visible acts of consent [2]. Pierre Bourdieu regards recognition as a key condition of symbolic power [3], whereas Tom Tyler demonstrates that being heard, respectful treatment, and neutral procedures also influence the acceptance of decisions [4]. The legal pluralist approach makes it possible to analyze how custom and communal norms operate alongside state law within the same society [5]. In this article, legitimacy denotes the legally and morally recognized condition of power, whereas legitimation refers to the process through which such recognition is formed and renewed. The term power is used in the sense of the capacity to influence and make binding decisions; authority is used to denote socially recognized power.

Assessing nomadic society solely by the standards of a centralized bureaucratic state does not fully reveal the distinctive features of its political organization. David Sneath urges attention to aristocratic orders and status relations [6], while J. Daniel Rogers shows that political organizations in Inner Asia were networked and multilevel [7]. These arguments provide grounds for viewing Kazakh political culture as a system in which the status of the khan, the moral authority of biys, consultative traditions, and communal norms interacted.

In Kazakhstani scholarship, A. Seidimbek describes the Council of Biys as a mechanism connecting the khan's authority with respected representatives of the community [8]. S. Zimanov examines the legal, rhetorical, and conciliatory functions of the biy court [9]; T. Kulteleev systematizes responsibility and judicial procedure under customary law [10]; and Sh. Ualikhanov specifically addresses the relationship between the biy court and everyday life [11]. Yet these works do not fully integrate charisma, justice, procedure, and reconciliation into a single value system that secures the recognition of authority. This article therefore aims to elucidate that relationship

on the basis of historical material and to substantiate the «Moral Authority – Justice – Reconciliation» model. The study proceeds from the hypothesis that the authority of a biy rested less on formal office than on moral authority, fair deliberation, and the ability to conclude disputes through reconciliation, and that it was reassessed in every new adjudication.

Over recent decades, political philosophy, legal anthropology, and historical sociology have witnessed a significant increase in studies that reconsider the cultural and axiological foundations of legitimacy. Whereas classical political theory long prioritized the legal foundations and institutional organization of power, contemporary humanities scholarship pays greater attention to the moral, symbolic, and cultural mechanisms of public recognition. From this perspective, the stability of power is understood not merely as a product of legal procedures or coercive resources, but as a social phenomenon closely connected with systems of shared values, historical memory, and cultural institutions of authority. Accordingly, analyzing the legitimacy of power through the internal cultural logic of historical experience has become an important direction in contemporary political-philosophical research [12]. The political culture of Kazakh society offers a distinctive historical experience for studying these questions. Under a nomadic social structure, power often operated not through an administrative apparatus or formal legal institutions, but through public trust, moral authority, and collectively established understandings of justice. In such circumstances, the public status of a holder of power was reassessed in every new dispute, council, or adjudication and continually reaffirmed by the community. This feature reveals the dynamic nature of legitimacy in Kazakh society and suggests that static institutional models in contemporary political theory cannot fully explain it [13].

At the same time, international scholarship on the cultural legitimation of power in nomadic societies has largely been limited to the structure of political organizations, legal systems, or nomadic statehood. The axiological mechanisms of public recognition of power especially the interrelationship among charisma, justice, and social reconciliation have not been sufficiently examined as an independent theoretical model. The historical practice of the Kazakh institution of biys makes it possible to reconsider precisely this issue, because authority here was connected not only with legal competence, but also with moral standing, rhetorical competence, and socially accepted principles of justice. Accordingly, the article does not treat the public recognition of power in traditional Kazakh society merely as a descriptive historical question; rather, it analyzes it as a historical-philosophical model that expands the cultural boundaries of contemporary theories of legitimacy. The proposed «Moral Authority – Justice – Reconciliation» model understands authority not as a legally granted status fixed in advance, but as a social relationship continually reproduced through an individual's moral authority, fair procedure, and social agreement. From this perspective, the study both offers a new interpretation of traditional Kazakh political culture and seeks to supplement contemporary philosophical and anthropological theories of legitimacy with the experience of nomadic civilization.

Research Methodology

The study is based on historical-philosophical and theoretical methods of analysis. To identify the historical origins, cultural content, and mechanisms of public recognition underlying the axiological legitimation of authority in the Kazakh worldview, historical-philosophical, cultural-historical, comparative-philosophical, axiological, hermeneutic, and systemic-structural approaches were applied in an integrated manner. These methods made it possible to treat power as an integral moral, spiritual, and legal phenomenon formed within a specific sociohistorical environment rather than as something reducible to formal competence.

The historical-philosophical method was used to reconstruct the evolution of ideas about power in traditional Kazakh society and the relationships among the khan's status, the authority of biys, customary law, consultative traditions, and communal recognition. The historical scope of the study extends from the late seventeenth century through the nineteenth century. Claims regarding the seventeenth and eighteenth centuries were reconstructed retrospectively from legal compilations recorded at a later date, nineteenth-century descriptions, and texts of normative memory. Such sources were treated not as complete records of particular events, but as texts reflecting established patterns of historical consciousness concerning power, the just «biy», and public order. The cultural-historical approach was directed toward analyzing the legitimation of power in the contexts of nomadic life, oral culture, kinship and communal ties, traditions of council and reconciliation, and colonial reforms. This approach enabled Kazakh political culture to be understood within its own social structure and value logic, rather than being assessed directly according to the standards of the modern bureaucratic state.

The comparative-philosophical method was used to compare the Kazakh concepts of «qasiet», «bedel», «justice», and «reconciliation» with theories of charisma, legitimacy, symbolic power, procedural justice, and legal pluralism [14]. The comparison was not intended to equate these concepts, but to identify their explanatory potential and cultural limits. Weberian charisma was therefore used not as an equivalent of the biy's innate qasiet, but as an analytical tool for explaining how personal qualities, through recognition by the community, become a relation of authority. The hermeneutic method was used to interpret the semantic layers of sayings attributed to biys, compilations of customary law, historical descriptions, and later philosophical and legal studies. The unit of analysis was an individual sentence, a conceptual proposition, or a meaningful fragment describing a particular procedure. The materials were interpreted through the categories of «moral authority», «qasiet», «justice», «hearing», «evidence», «reconciliation», «compensation», and «public recognition». This was not a frequency-based content analysis; rather, it was a qualitative interpretation aimed at revealing the moral-normative, symbolic, and historical significance of the texts.

Axiological and systemic-structural analysis made it possible to treat the recognition of power as a system of interconnected values and procedures. Within

this framework, moral authority was identified as the initial condition for seeking adjudication, justice as the substantive and procedural basis of the decision, and reconciliation as the outcome that reorganized social relations after conflict. The components operate not only in one direction but also through feedback: a just decision strengthens moral authority, a durable reconciliation consolidates public trust, and the weakening of authority affects the acceptance of the next adjudication. This structure was used to provide a theoretical basis for the «Moral Authority – Justice – Reconciliation» model. The study's general framework draws on the principles of philosophical anthropology and the philosophy of culture. Human beings are treated not as passive subjects of power, but as agents who make moral choices, evaluate justice, and participate in public recognition. Power, in turn, is understood as a cultural relationship among the individual, the community, tradition, and normative order. From the perspective of legal pluralism, the biy court is analyzed not as a closed and immutable system, but as an institution that interacted with the khan's authority, Islamic legal concepts, and, later, the imperial administration.

It included 33 publications directly relevant to the research question: 11 historical-legal works and retrospective sources, 6 ethnocultural and anthropological studies, and 16 theoretical works on legitimacy, charisma, justice, and legal pluralism. Selection criteria included direct relevance to the topic, historical or theoretical significance, clarity of source status, and balance between Kazakhstani and international scholarship. The principal historical claims were checked by comparing different types of sources. The study is not a systematic literature review, but a targeted analysis aimed at historical-philosophical interpretation and theoretical model building.

Conceptual Boundaries: Legitimacy, Moral Authority, and Qasiet

The article distinguishes the meanings of its key concepts. «Qasiet» denotes an exceptional moral-spiritual quality recognized as belonging to a person. «Bedel» denotes the recognition of those qualities in social practice and their transformation into enduring trust. "Charisma" is used as a comparative theoretical concept explaining how such recognition develops into a relation of authority. A biy's moral authority was not limited to an innate personal quality; it was formed through legal knowledge, eloquence, consistency between word and deed, and the public assessment of previous decisions. This distinction avoids directly transferring the Weberian ideal type onto Kazakh material while preserving its explanatory value [15].

Although justice and reconciliation are interconnected, they are not identical in meaning. Justice refers to a decision's conformity with established norms, proportionality, and the hearing of the parties. Reconciliation describes how social relations are regulated after that decision. Not every agreement can be considered just: a compromise reached under pressure from a more powerful party may outwardly end a conflict without receiving public recognition. Reconciliation is therefore not an alternative that substitutes for justice, but an outcome that follows adjudication by an authoritative biy and fair procedure. The «Moral Authority – Justice – Reconciliation»

model is intended to show not a simple sequence of three concepts, but the order of their mutual influence.

Power in the Kazakh tradition was not concentrated in a single center or based on a single status. The authority of the khan rested on genealogical right and political tradition. The influence of the biy, zhyrau, batyr, and orator depended on their public service and socially recognized standing. Consultative traditions, the views of elders, and customary norms provided the social basis for implementing adopted decisions. In light of these features, three levels of legitimation can be distinguished: genealogical-traditional, moral-reputational, and communal-normative. The genealogical-traditional level expressed the historical foundations of the khan's status and political unity. A. Seidimbek's analysis of the concept of «tore» demonstrates the significance of genealogical right [8, p. 45]. Yet in actual political life such status had to be justified by fulfilling public duties, heeding counsel, and maintaining internal balance. At the level of moral authority, the standing of a biy was manifested in knowledge of legal custom, the ability to command assent through speech, the capacity to find a proportionate solution to a complex dispute, and the trust accumulated through earlier adjudications. The communal-normative level operated through customary observances, qun (compensation), ayyp (penalty), oaths, testimony, and procedures of reconciliation. The community was not merely a subject expected to obey a decision; it was also the environment that recognized the biy's authority and assessed the justice of the adjudication. The association of authority with responsibility in Kazakh family and kinship traditions further supports this interpretation [16].

In the practice of «biys», the recognition of a decision did not depend solely on the personal qasiet of one individual. A biy gained trust through knowledge and character; the parties initiated adjudication by appealing to a particular biy and presenting their arguments; witnesses and the assembled public took part in the open consideration of evidence; elders and councils defined the communal meaning of reconciliation; and a sultan, administrator, or the community influenced implementation of the decision. None of these participants could by themselves confer full recognition upon a decision. The force of adjudication depended on their interaction and shared recognition of established norms.

Channels of Public Validation of Moral Authority

The authority of a «biy» did not arise from a one-time election or a mandate granted from above. It was consolidated through three interconnected channels. First, the parties' voluntary appeal to a particular biy constituted a practical assessment of his prior decisions and character. Next, the biy's reasoning, appropriate application of customary norms, and ability to answer counterarguments were tested in public. The final measure was the decision's subsequent effects: if reconciliation endured and the dispute did not recur, authority was strengthened; if a one-sided adjudication led to an appeal or renewed conflict, the biy's influence weakened [11 77–104].

In Sh. Ualikhanov's 1864 note, three years of data from district prikazes (administrative boards) are presented. In the Karkaraly district, biys completed

171 cases between 1860 and 1862. During the same period, no complaints alleging injustice in biy decisions were recorded in the Karkaraly, Kokshetau, and Bayanaul districts, while only a small number were recorded in the Akmola district [11, p.106]. Ualikhanov also reports that some Russian plaintiffs and defendants chose the biy court. These data do not mean that every adjudication was flawless: opportunities to file complaints, the completeness of procedural documentation, and the quality of administrative reporting were limited. Nevertheless, the parties' choice of the «biy» court in comparison with other judicial arrangements, together with the small number of recorded complaints, may be regarded as indirect indicators of the «biy's» public authority.

The consolidation of authority in this manner prevents the informal character of the institution of biys from being assessed one-sidedly as a weakness. In an environment with a limited apparatus of coercion, implementation of decisions relied on social ties, communal opinion, and reciprocal obligations. Because disputing parties could not fully withdraw from kinship, economic, and neighborhood relations, refusing to accept the decision of an authoritative biy was an act with consequences for the wider social environment. Although the biy had no written mandate, his adjudication acquired an institutional character through the community's repeated recognition. The establishment of a biy's authority therefore depended not only on formal procedure but also on the continual renewal of public trust [17].

Charisma, Qasiet, and Public Moral Authority

It would be inaccurate to equate Weberian charisma completely with the Kazakh concepts of «qasiet» or «bedel». It is useful for interpreting the Kazakh material only when understood as a relationship between a person recognized as exceptional and the community that recognizes that exceptional quality. P. Smith shows that charisma is constituted through cultural codes [18], while P. Joosse analyzes it as the outcome of followers' recognition and shared interpretation of events [19]. The influence of a Kazakh biy likewise arose not from individual talent alone; it depended on the public recognition of eloquence, legal knowledge, and moral character.

The first foundation of a biy's authority was command of speech. In an oral legal culture, speech was not merely oratory; it was a means of presenting evidence, expressing public judgment, and calling the parties to reconciliation. Bourdieu's symbolic power is evident here: the force of speech depended not only on linguistic skill but also on the socially recognized right to speak [3 p. 38]. The second foundation was consistency between the biy's words and deeds. If the conduct of a person who demanded justice was itself questionable, the authority of his adjudication also weakened. The third foundation was the outcome of previous decisions. A biy became known not through a single witty expression, but through a repeated ability to find proportionate solutions without rupturing social relations. This feature whereby a «biy's» authority was reassessed in each new dispute may provisionally be called «tested charisma». The term denotes charisma not as an immutable personal trait but

as a relationship dependent on public recognition, and thus corresponds with Joosse's argument [20].

Justice was one of the principal criteria determining recognition of the institution of biys. Its substantive dimension lay in the decision's conformity with established norms, the harm caused, and the parties' responsibility. Its procedural dimension concerned hearing both parties, comparing evidence, showing respect, and explaining the reasons for the decision. If either dimension was weakened, the public weight of the adjudication diminished.

Amartya Sen associate's justice with comparative reasoning aimed at reducing actual injustice rather than with an abstract model of perfectly just institutions [21]. A biy was expected not simply to apply an established norm, but to consider the circumstances of the dispute, the extent of harm, kinship obligations, and the parties' need to continue living within the same social environment. Justice therefore appeared not as simple equalization, but as the simultaneous assessment of proportional responsibility and the social consequences of a decision.

Research on procedural justice shows that voice, neutrality, and respect affect the recognition of authority [22]. T. Tyler and J. Jackson argue that the voluntary acceptance of legal authority depends on trust and moral alignment [23]. The public conduct of biy adjudication, the parties' opportunity to present their arguments, and the hearing of witnesses can be compared with these criteria. The aim is not to present the biy court as a historical equivalent of the modern court. The important point is that procedure had a legitimating significance of its own, apart from the outcome of the decision. Social status, wealth, kinship influence, and gender inequality affected actual disputes. The image of the just biy should therefore be understood not as a complete description of historical life, but as a public expectation intended to restrain such influences.

Reconciliation in the practice of biys performed a broader function than a compromise that merely suspended a dispute. It was directed toward acknowledging the harm caused, assigning responsibility, and regulating the parties' subsequent relationship. Whereas qun and ayyp materially acknowledged the injured party's claim, public reconciliation enabled opposing parties to continue living within the same social space. Such a decision cannot be said to have eliminated vengeance entirely, but it reduced the risk of a dispute expanding into a wider interclan conflict. From this perspective, reconciliation appears not simply as punishment, but as a practice aimed at compensating for harm and reorganizing a disrupted social relationship [24]. This similarity does not justify equating the historical biy court with a modern institution of restorative justice.

Nor should reconciliation be assumed to have been benevolent and voluntary in every case. When power and status were unequal, the weaker party could be compelled to accept an agreement. For this reason, in the proposed model reconciliation serves the recognition of authority only when it rests on adjudication by an authoritative biy and fair procedure. Hearing the parties, ensuring proportionality between harm and responsibility, and explaining the basis of the decision publicly distinguish voluntary agreement from compelled silence. When these requirements are absent, reconciliation may conceal a conflict temporarily rather than resolve it. The analysis therefore

considers not only whether an agreement was reached, but also the conditions and moral grounds on which it was accepted.

The Institution of Biys: Legal Pluralism, Speech, and Reconciliation

Restricting the institution of «biys» to a judicial function alone understates its cultural and political significance. A biy applied customary norms to a specific dispute, compared the parties' arguments, and provided a moral justification for implementation of the adopted decision. V. Martin shows that custom and imperial law interacted through negotiation in the Kazakh steppe [25], while P. Sartori analyzes the complex relationship among Sharia, local practice, and administration in Central Asia [26]. From this perspective, the biy court constituted a legal space in which several normative orders intersected.

The first item of historical-textual evidence comes from Sh. Ualikhanov's «Note on Judicial Reform». He writes that biys were not formally elected and confirmed, and that their public significance rested on personal authority. A biy acted as an adjudicator only when the parties appealed to him; once he lost authority, such appeals ceased [11, p. 79]. Ualikhanov also notes that cases were heard orally and publicly, that representation was permitted, and that decisions could be appealed. These observations indicate that authority generated initial trust, while its preservation depended on procedural openness and subsequent public assessment of the decision.

The second item of evidence concerns judicial procedure. According to T. Kulteleev, a case was initiated by the claim of the injured or otherwise interested person, and the oral arguments of both parties were heard in an adversarial setting. Before issuing a judgment, the biy sought to reconcile the disputants [10, p. 119]. Hearing the parties and comparing their evidence were not limited to preparation for a decision. This procedure recognized each party's right to speak and increased the possibility of reconciliation.

The third item of evidence concerns qun, ayyp, and kinship responsibility. A. Levshin writes that qun was applied not only to homicide but also to several types of serious offense, and that the kin group participated in paying it [27]. Materials on customary law show that compensation, oaths, testimony, and reconciliation were used in combination according to the nature of the case. This arrangement did not negate individual guilt, but sought to regulate the consequences of harm within the wider kinship environment.

Table 1. Historical-Textual Evidence and Model Components

Source or Practice	Moral Authority	Justice	Reconciliation and Social Outcome
Sh. Ualikhanov: voluntary choice of a biy, cessation of appeals when authority is lost, public adjudication, and the possibility of appeal [11]	The parties' trust and the authority established by earlier decisions	Publicity, oral deliberation, representation, and appeal	Public acceptance of the decision; the low number of complaints as an indirect indicator of recognition

T. Kulteleev: initiation of proceedings upon a claim, adversarial hearing of the parties, and encouragement of reconciliation [10]	Appeal to a competent biy	Hearing both parties' arguments and comparing evidence	Possibility of reconciliation before judgment
A. Levshin and materials on customary law: qun, ayyp, and kin-based compensation [30; 31]	The biy's competence to apply the norm to specific circumstances	Proportionality between harm and responsibility	Compensation for harm and reorganization of relations

Source: Compiled by the authors.

The cited evidence does not fully cover the practice of biys in every region and period. Nevertheless, each source reveals recurring procedures: choosing a biy on the basis of authority, hearing the parties publicly, and concluding a dispute through compensation or reconciliation. These recurring features constitute the historical basis of the proposed model.

M. Gluckman shows that conflict, when regulated through appropriate procedures, can contribute to the restoration of social relations [28]. In a nomadic environment, disputants could not entirely withdraw from ties of pasture use, trade, marriage alliance, and mutual aid. Reconciliation was therefore both a practical and normative solution aimed at preventing prolonged vengeance. At the same time, legal pluralism should not be romanticized: which norm was recognized as law was intertwined with relations of power and access to resources.

Comparison of the sources indicates that biy adjudication consisted of several successive stages. A dispute began with a claim by an interested party, while the choice of a biy depended on trust and established authority. The circumstances of the case were presented orally, and the opposing party and witnesses were heard. The biy adapted the customary norm to the specific circumstances and explained the reasons for the decision in public. Finally, implementation of the adjudication was secured through compensation, a penalty, or reconciliation [10, p. 119]. This sequence shows that the biy's function was not limited to pronouncing judgment, but also encompassed building trust, comparing evidence, and reorganizing social relations.

Zheti Zhargy, associated with the reign of Tauke Khan, and the participation of authoritative biys in councils are important for understanding the value-based character of Kazakh political culture. Later historical memory may have idealized the activities of Tole, Kazybek, and Aiteke biys. It is therefore methodologically unjustified to equate this practice with a modern parliament or the principle of separation of powers. In this article, the term «Council of Biys» does not denote a permanent institution whose composition and powers remained unchanged in all periods. It refers to the practice whereby authoritative biys assembled at the khan's court or during major disputes and influenced collective decisions [8, p. 54].

N. Masanov shows that modes of regulation in Kazakh nomadic society were adapted to mobility and spatial connections [29]. Under such conditions, consultative

assemblies served as arenas where information, regional interests, authority, and agreement converged. Materials on customary law indicate that their composition and procedures varied by region and period [30]. The advisory influence of biys is therefore best described not as an institution that replaced the khan's authority, but as a moral-political mechanism that supplemented it with publicly recognized moral authority [31].

Colonial reforms altered this established relationship. P. Sartori analyzes how procedures for electing qadis and biys were adapted to the aims of imperial administration [32]. V. Martin shows the negotiated character of relations between Kazakh political culture and the imperial administration [33]. Incorporating the status of biy into administrative procedure did not immediately eliminate earlier channels of public recognition, but it significantly changed the formation of authority and the biy's competence. This historical transformation demonstrates that the institution of biys changed in response to its political environment.

The evidentiary status of Zheti Zhargy must likewise be assessed with caution. The surviving versions are not unchanged copies of a complete official code produced at a single moment. They combine rules recorded in different periods, legal memory, and later interpretations. In this article, therefore, Zheti Zhargy is treated not as a uniform written law applied identically across all regions, but as a cumulative designation for a legal tradition aimed at systematizing the khan's authority, the practice of biys, and communal norms [31 p. 158]. This position does not deny the significance of normative renewal during the reign of Tauke Khan, but guards against equating the idealized image in later national memory with actual historical practice.

The analysis shows that the legitimation of the institution of biys cannot be explained through a single concept. Moral authority generated the initial trust required to listen to a biy, but an unjust decision weakened that trust. Justice formed the moral basis of adjudication; yet if the parties were not heard, even a substantively correct decision could be perceived as coercion. Reconciliation made it possible to end the conflict, but unless it rested on moral authority and fair procedure, it remained a temporary agreement imposed on the weaker party.

The novelty of the model lies not in the names of its three concepts, but in showing how they interacted during biy adjudication. Legitimacy is treated not as a pre-given status, but as a public relationship reassessed in every dispute. Personal moral authority is combined with procedural justice, while the outcome of adjudication is evaluated not only by the pronouncement of a judgment, but also by compensation for harm, cessation of conflict, and preservation of subsequent relations. In this respect, the model supplements the theoretical dimensions proposed by Weber, Beetham, and Tyler through the concrete procedures and social outcomes found in Kazakh historical material.

The relationships within the model do not operate in only one direction. A previous just decision strengthens a biy's authority, and established authority creates the conditions for his words to be heard in a new dispute. When the parties understand the basis of a decision through fair procedure, the likelihood that reconciliation will be accepted increases. A durable resolution of the dispute consolidates subsequent public trust. Charisma thus appears not as an immutable personal quality, but as relational

authority formed through just practice and reassessed in every new situation. This conclusion demonstrates that procedure possessed independent significance even within an oral legal culture.

The «Moral Authority – Justice – Reconciliation» model can be compared with the three dimensions of legitimacy described by D. Beetham [2, p. 20]. Conformity with rules corresponds to the substantive and procedural dimensions of justice; justification through shared beliefs corresponds to the cultural and moral foundations of authority; and visible acts of consent correspond to the public acceptance of reconciliation. The distinctive feature emerging from the Kazakh material is the integration of oral deliberation, personal authority, and post-dispute social outcomes within a single process. From this perspective, the legitimacy of power is not a status granted once and for all, but a public relationship renewed through every adjudication.

The Kazakh material shows that charisma may be formed not only in situations of extraordinary leadership, but also in everyday legal practice. Oral contestation, public argument, the possibility of appeal, and calls for reconciliation differed from the procedures of a written bureaucratic court, yet they served to secure acceptance of decisions. Under conditions of legal pluralism, the biy coordinated different norms with the specific features of a dispute and participated in finding a solution the community could accept. These features define the model's principal contribution to general political and legal theory.

Table 2. Structure of the «Moral Authority – Justice – Reconciliation» Model

Component	Principal Indicators	Legitimating Function
Moral Authority	Eloquence; knowledge of tradition; consistency between word and deed; public trust	Creates the initial trust needed to heed the biy's words and seek his adjudication
Justice	Neutrality; hearing; evidence; proportionality; responsibility	Grounds the decision's conformity with norms and the public acceptance of the procedure
Reconciliation	Settlement; compensation; negotiation; reorganization of relations	Ends the conflict and enables the parties to continue their relationship within the same social space

Source: Compiled by the authors.

Conclusion

The recognition of power in traditional Kazakh society did not depend solely on formal status or the capacity to use force. The khan's authority rested on genealogical tradition, while the influence of a biy was formed through the parties' voluntary choice, legal knowledge, eloquence, consistency between word and deed, and the public assessment of previous adjudications. The community, witnesses, elders, and other representatives of power participated to varying degrees in the public deliberation, acceptance, and implementation of decisions.

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

Historical-textual evidence indicates that a biy's authority was reassessed in every new dispute. Justice was measured not only by the substance of a decision, but also by hearing the parties, comparing evidence, hearing the case publicly, and allowing for appeal. Reconciliation was directed toward compensating harm and regulating the parties' subsequent relationship. The «Moral Authority – Justice – Reconciliation» model shows how these phenomena influenced one another: authority opens the way to adjudication, fair procedure strengthens acceptance of the decision, and durable reconciliation consolidates subsequent public trust.

The proposed historical-philosophical analysis shows that the legitimacy of power in the Kazakh worldview is not a simple manifestation of legal competence or political domination, but a complex axiological phenomenon formed through cultural values, moral responsibility, and public recognition. From this perspective, the «Moral Authority – Justice – Reconciliation» model is presented not only as an analytical structure for explaining traditional Kazakh political culture, but also as a theoretical approach that makes it possible to study the cultural nature of legitimacy from a comparative civilizational perspective. The findings provide a basis for reconsidering the political culture of nomadic societies in relation to contemporary political philosophy, legal anthropology, and cultural studies. The model may also be applied in comparative analyses of traditional institutions of authority among Central Asian peoples, studies of the transformation of oral legal culture, and research into contemporary public trust and institutional legitimacy from the perspective of historical continuity. The article thus makes a distinct scholarly contribution by reinterpreting Kazakh historical experience within global theories of legitimacy.

List of references

1 Weber M. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. – Berkeley: University of California Press, 1978. – 1469 p.

2 Beetham D. The Legitimation of Power. 2nd ed. – London: Palgrave Macmillan, 2013. – 336 p.

3 Bourdieu P. Language and Symbolic Power. – Cambridge: Polity Press, 1991. – 302 p.

4 Tyler T.R. Why People Obey the Law. – Princeton: Princeton University Press, 2006. – 320 p.

5 Griffiths J. What Is Legal Pluralism? // The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law. – 1986. – Vol. 18, No. 24. – P. 1–55. – DOI: 10.1080/07329113.1986.10756387.

6 Sneath D. The Headless State: Aristocratic Orders, Kinship Society, and Misrepresentations of Nomadic Inner Asia. – New York: Columbia University Press, 2007. – 288 p.

7 Rogers J.D. Inner Asian States and Empires: Theories and Synthesis // Journal of Archaeological Research. – 2012. – Vol. 20, No. 3. – P. 205–256. – DOI: 10.1007/s10814-011-9053-2.

8 Сейдімбек А. Қазақ әлемі: этномәдени пайымдау. – Алматы: Санат, 1997. – 464 б.

9 Зиманов С.З. Казахский суд биев – общекультурологическая ценность. – Алматы: Арыс, 2009. – 408 с.

10 Культелеев Т.М. Уголовное обычное право казахов. – Алма-Ата: Издательство Академии наук Казахской ССР, 1955. – 302 с.

11 Уәлиханов Ш.Ш. Сот реформасы туралы жазба // Шығармалар жинағы: 5 томдық. – 2-бас., толықт. және өңд. – Алматы: Қазақ совет энциклопедиясының Бас редакциясы, 1985. – 4-т. – 77–104 бб.

12 Барнард А. Антропология тарихы мен теориясы / қазақ тіліне ауд. Ж. Жұмашова. – Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. – 240 б.

13 Moore S.F. Law and Social Change: The Semi-Autonomous Social Field as an Appropriate Subject of Study // Law & Society Review. – 1973. – Vol. 7, No. 4. – P. 719–746. – DOI: 10.2307/3052967.

14 Merry S.E. Legal Pluralism // Law & Society Review. – 1988. – Vol. 22, No. 5. – P. 869–896. – DOI: 10.2307/1227745.

15 Smith P. Culture and Charisma: Outline of a Theory // Acta Sociologica. – 2000. – Vol. 43, No. 2. – P. 101–111. – DOI: 10.1177/000169930004300201.

16 Joosse P. Becoming a God: Max Weber and the Social Construction of Charisma // Journal of Classical Sociology. – 2014. – Vol. 14, No. 3. – P. 266–283. – DOI: 10.1177/1468795X14536652.

17 Sen A. The Idea of Justice. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009. – 496 p.

18 Sunshine J., Tyler T.R. The Role of Procedural Justice and Legitimacy in Shaping Public Support for Policing // Law & Society Review. – 2003. – Vol. 37, No. 3. – P. 513–548. – DOI: 10.1111/1540-5893.3703002.

19 Tyler T.R., Jackson J. Popular Legitimacy and the Exercise of Legal Authority // Psychology, Public Policy, and Law. – 2014. – Vol. 20, No. 1. – P. 78–95. – DOI: 10.1037/a0034514.

20 Martin V. Law and Custom in the Steppe: The Kazakhs of the Middle Horde and Russian Colonialism in the Nineteenth Century. – Richmond: Curzon, 2001. – 244 p.

21 Sartori P. Visions of Justice: Sharia and Cultural Change in Russian Central Asia. – Leiden; Boston: Brill, 2016. – 392 p.

22 Gluckman M. Politics, Law and Ritual in Tribal Society. – Oxford: Basil Blackwell, 1965. – 339 p.

23 Llewellyn K.N., Hoebel E.A. The Cheyenne Way: Conflict and Case Law in Primitive Jurisprudence. – Norman: University of Oklahoma Press, 1941. – 392 p.

24 Tamanaha B.Z. Understanding Legal Pluralism: Past to Present, Local to Global // Sydney Law Review. – 2008. – Vol. 30, No. 3. – P. 375–411.

25 Benda-Beckmann F. von. Who's Afraid of Legal Pluralism? // The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law. – 2002. – Vol. 34, No. 47. – P. 37–82. – DOI: 10.1080/07329113.2002.10756563.

26 Арғынбаев Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері. – Алматы: Қайнар, 2005. – 216 б.

27 Ғабитов Т.Х., Жолдубаева А.Қ., Ибекеева С.Е., Әбдінасыр Н. Мәдени антропология: оқулық. – Алматы: Дарын, 2024. – 448, [1] б.

28 Honeychurch W. Alternative Complexities: The Archaeology of Pastoral Nomadic States // Journal of Archaeological Research. – 2014. – Vol. 22, No. 4. – P. 277–326. – DOI: 10.1007/s10814-014-9073-9.

29 Масанов Н.Э. Кочевая цивилизация казахов: основы жизнедеятельности номадного общества. – Алматы; Москва: Социнвест; Горизонт, 1995. – 320 с.

30 Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей. Ч. 3: Этнографические известия. – Санкт-Петербург: Типография Карла Крайя, 1832. – 304 с.

31 Материалы по обычному праву казахов. Сборник I. – Алма-Ата: Издательство Академии наук Казахской ССР, 1948. – 350 с.

32 Sartori P. Judicial Elections as a Colonial Reform: The Qadis and Biys in Tashkent, 1868–1883 // Cahiers du Monde russe. – 2008. – Vol. 49, No. 1. – P. 79–100. – DOI: 10.4000/monderusse.9120.

33 Martin V. Engagement with Empire as Norm and in Practice: Kazakh Nomadic Political Culture in the 1820s–30s // Central Asian Survey. – 2017. – Vol. 36, No. 2. – P. 145–164. – DOI: 10.1080/02634937.2016.1203289.

Transliteration

1 Weber M. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. – Berkeley: University of California Press, 1978. – 1469 p.

2 Beetham D. The Legitimation of Power. 2nd ed. – London: Palgrave Macmillan, 2013. – 336 p.

3 Bourdieu P. Language and Symbolic Power. – Cambridge: Polity Press, 1991. – 302 p.

4 Tyler T.R. Why People Obey the Law. – Princeton: Princeton University Press, 2006. – 320 p.

5 Griffiths J. What Is Legal Pluralism? // The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law. – 1986. – Vol. 18, No. 24. – P. 1–55. – DOI: 10.1080/07329113.1986.10756387.

6 Sneath D. The Headless State: Aristocratic Orders, Kinship Society, and Misrepresentations of Nomadic Inner Asia. – New York: Columbia University Press, 2007. – 288 p.

7 Rogers J.D. Inner Asian States and Empires: Theories and Synthesis // Journal of Archaeological Research. – 2012. – Vol. 20, No. 3. – P. 205–256. – DOI: 10.1007/s10814-011-9053-2.

8 Seidimbek A. Qazaq alemi: etnomadeni paiymdau [The Kazakh World: An Ethnocultural Interpretation]. – Almaty: Sanat, 1997. – 464 b.

9 Zimanov S.Z. Kazahskij sud biev – obshchekul'turologicheskaja cennost' [The Kazakh Court of Biys as a General Cultural Value]. – Almaty: Arys, 2009. – 408 s. (in Russ.)

10 Kulteleev T.M. Ugolovnoe obychnoe pravo kazahov [Kazakh Criminal Customary Law]. – Alma-Ata: Izdatel'stvo Akademii nauk Kazahskoj SSR, 1955. – 302 s.

11 Ualikhanov Sh.Sh. Sot reformasy turaly zhazba [A Note on Judicial Reform] // Shygarmalar zhinagy: 5 tomdyq. – 2-bas., tolyqt. zhane ond. – Almaty: Qazaq sovet enciklopedijasynyn Bas redakcijasy, 1985. – 4-t. – 77–104 bb.

12 Barnard A. Antropologija tarihy men teorijasy [History and Theory in Anthropology] / qazaq tiline aud. Zh. Zhumashova. – Astana: Ulttyq audarma biurosy, 2018. – 240 b.

13 Moore S.F. Law and Social Change: The Semi-Autonomous Social Field as an Appropriate Subject of Study // Law & Society Review. – 1973. – Vol. 7, No. 4. – P. 719–746. – DOI: 10.2307/3052967.

14 Merry S.E. Legal Pluralism // Law & Society Review. – 1988. – Vol. 22, No. 5. – P. 869–896. – DOI: 10.2307/1227745.

15 Smith P. Culture and Charisma: Outline of a Theory // Acta Sociologica. – 2000. – Vol. 43, No. 2. – P. 101–111. – DOI: 10.1177/000169930004300201.

16 Joosse P. Becoming a God: Max Weber and the Social Construction of Charisma // Journal of Classical Sociology. – 2014. – Vol. 14, No. 3. – P. 266–283. – DOI: 10.1177/1468795X14536652.

17 Sen A. The Idea of Justice. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009. – 496 p.

18 Sunshine J., Tyler T.R. The Role of Procedural Justice and Legitimacy in Shaping Public Support for Policing // Law & Society Review. – 2003. – Vol. 37, No. 3. – P. 513–548. – DOI: 10.1111/1540-5893.3703002.

19 Tyler T.R., Jackson J. Popular Legitimacy and the Exercise of Legal Authority // Psychology, Public Policy, and Law. – 2014. – Vol. 20, No. 1. – P. 78–95. – DOI: 10.1037/a0034514.

20 Martin V. Law and Custom in the Steppe: The Kazakhs of the Middle Horde and Russian Colonialism in the Nineteenth Century. – Richmond: Curzon, 2001. – 244 p.

21 Sartori P. Visions of Justice: Sharia and Cultural Change in Russian Central Asia. – Leiden; Boston: Brill, 2016. – 392 p.

22 Gluckman M. Politics, Law and Ritual in Tribal Society. – Oxford: Basil Blackwell, 1965. – 339 p.

23 Llewellyn K.N., Hoebel E.A. The Cheyenne Way: Conflict and Case Law in Primitive Jurisprudence. – Norman: University of Oklahoma Press, 1941. – 392 p.

24 Tamanaha B.Z. Understanding Legal Pluralism: Past to Present, Local to Global // Sydney Law Review. – 2008. – Vol. 30, No. 3. – P. 375–411.

25 Benda-Beckmann F. von. Who's Afraid of Legal Pluralism? // The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law. – 2002. – Vol. 34, No. 47. – P. 37–82. – DOI: 10.1080/07329113.2002.10756563.

26 Argynbaev H. Qazaqtyn otbasylyq dasturleri [Kazakh Family Traditions]. – Almaty: Qainar, 2005. – 216 b.

27 Gabitov T.H., Zholdubaeva A.Q., Ibekeeva S.E., Abdinasyr N. Madeni antropologija: oqulyq [Cultural Anthropology: Textbook]. – Almaty: Daryn, 2024. – 448, [1] b.

28 Honeychurch W. Alternative Complexities: The Archaeology of Pastoral Nomadic States // Journal of Archaeological Research. – 2014. – Vol. 22, No. 4. – P. 277–326. – DOI: 10.1007/s10814-014-9073-9.

29 Masanov N.E. Kochevaja civilizacija kazahov: osnovy zhiznedejatel'nosti nomadnogo obshchestva [The Nomadic Civilization of the Kazakhs]. – Almaty; Moscow: Socinvest; Gorizont, 1995. – 320 s.

30 Levshin A.I. Opisanie kirgiz-kazach'ih, ili kirgiz-kajsackih, ord i stepej. Ch. 3: Etnograficheskie izvestija [Description of the Kirghiz-Kazakh, or Kirghiz-Kaisak, Hordes and Steppes. Part 3: Ethnographic Information]. – Saint Petersburg: Tipografija Karla Krajja, 1832. – 304 s.

31 Materialy po obychnomu pravu kazahov. Sbornik I [Materials on Kazakh Customary Law. Collection I]. – Alma-Ata: Izdatel'stvo Akademii nauk Kazahskoj SSR, 1948. – 350 s.

32 Sartori P. Judicial Elections as a Colonial Reform: The Qadis and Biys in Tashkent, 1868–1883 // Cahiers du Monde russe. – 2008. – Vol. 49, No. 1. – P. 79–100. – DOI: 10.4000/monderusse.9120.

33 Martin V. Engagement with Empire as Norm and in Practice: Kazakh Nomadic Political Culture in the 1820s–30s // Central Asian Survey. – 2017. – Vol. 36, No. 2. – P. 145–164. – DOI: 10.1080/02634937.2016.1203289.

Г. Мәлік, Е. Ержанов, Б. Тулемисов, А. Курманбек

Қазақ дүниетанымындағы биліктің аксиологиялық легитимациясы: Харизма, әділет және билер институты

Аңдатпа. Мақалада дәстүрлі қазақ қоғамындағы биліктің қоғамдық мойындалу негіздері харизма, әділет және билер тәжірибесінің сабақтастығы арқылы қарастырылады. Зерттеудің мақсаты - биліктің қоғамдық мойындалуына негіз болған құндылықтар мен рәсімдерді тарихи-философиялық тұрғыдан қайта құрып, олардың өзара байланысын аналитикалық модель түрінде ұсыну. Әдіснамалық негіз ретінде тарихи-философиялық және мәдени-тарихи талдау, салыстырмалы-философиялық, аксиологиялық, герменевтикалық және жүйелік-құрылымдық тәсілдер, сондай-ақ философиялық антропология, мәдениет философиясы және құқықтық плюрализм қағидалары қолданылды. Зерттеу корпусына тақырыпқа тікелей қатысты 33 еңбек енгізілді; олар тарихи-құқықтық, этномәдени-антропологиялық және теориялық еңбектер болып жіктелді. XVII ғасырдың соңы мен XVIII ғасырға қатысты тұжырымдар кейін хатқа түскен құқықтық жинақтар және XIX ғасырдағы сипаттамалар негізінде ретроспективалық тұрғыдан жасалды. Талдау би беделінің ресми мәртебеден гөрі тараптардың ерікті таңдауына, құқықтық білімге, шешендікке, сөзі мен ісінің сәйкестігіне және бұрынғы төреліктердің қоғамдық бағасына сүйенгенін аңғартты. Шешімнің мойындалуы оның мазмұнымен бірге істің жария қаралуына, тараптарды тыңдауға, дәлелді уәжге, шағымдану мүмкіндігіне және бітімнің кейінгі әлеуметтік нәтижесіне тәуелді болды. Зерттеудің негізгі нәтижесі ретінде «Бедел - Әділет - Мәміле» моделі ұсынылды. Ол легитимдікті алдын ала берілген мәртебе емес, әр дауда қайта расталатын қоғамдық қатынас ретінде түсіндіреді және қазақтың билік тәжірибесін харизма, процедуралық әділет пен құқықтық плюрализм теорияларымен салыстыра талдауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: билік; харизма; легитимдік; әділет; билер институты; әдет құқығы; қазақ дүниетанымы.

Г. Малик, Е. Ержанов, Б. Тулемисов, А. Курманбек

Аксиологическая легитимация власти в казахском мировоззрении: харизма, справедливость и институт биев

Аннотация. В статье рассматриваются основания общественного признания власти в традиционном казахском обществе через взаимосвязь харизмы, справедливости и практики биев. Цель исследования - историко-философски реконструировать ценности и процедуры, придававшие власти легитимный характер, и представить их взаимосвязь в виде аналитической модели. Методологическую основу составили историко-философский и культурно-исторический анализ, сравнительно-философский, аксиологический, герменевтический и системно-структурный подходы, а также принципы философской антропологии, философии культуры и правового плюрализма. В исследование включены 33 работы, непосредственно связанные с темой; они объединены в историко-правовую, этнокультурно-антропологическую и теоретическую группы. Выводы о практиках конца XVII-XVIII веков сделаны ретроспективно на основе позднее записанных правовых сборников и описаний XIX века. Анализ показывает, что авторитет бия опирался не столько на формальный статус, сколько на добровольный выбор сторон, знание обычая, красноречие, единство слов и поступков, а также общественную оценку прежних решений. Признание решения зависело от его содержания, публичности разбирательства, выслушивания сторон, аргументированности, возможности

обжалования и последствий примирения. Основным результатом исследования стала модель «Авторитет - Справедливость - Примирение», которая объясняет легитимность как общественное отношение, заново подтверждаемое в каждом споре, и связывает казахский исторический материал с теориями харизмы, процедурной справедливости и правового плюрализма.

Ключевые слова: власть; харизма; легитимность; справедливость; институт биев; обычное право; казахское мировоззрение.

Financing. This work was funded by Abai Kazakh National Pedagogical University under Project Order No. 05-04/568, entitled «Introducing Kazakh Traditional Singing Art into the Education System through Digital Platforms in the Context of Preserving the National Cultural Code and Identity».

Author Contributions. **G. Malik,** Conceptualization; Methodology; Formal analysis; Investigation; Writing – original draft; **Y. Yerzhanov,** Methodology; Validation; Investigation; Writing – review & editing**; B. Tulemissov,** Resources; Data curation; Visualization; Writing – review & editing; **A. Kurmanbek,** Supervision; Project administration; Validation; Writing – review & editing. All authors have read and approved the final version of the manuscript.

Received 25.07.2026
Accepted 14.09.2026

МРНТИ 02.15.61 https://doi.org/10.48010/2026.3/1999-5911.09

АЛГОРИТМИЧЕСКАЯ ВЕРА И ТРАНСФОРМАЦИЯ ПРОБЛЕМЫ ВЕРЫ И РАЗУМА В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

[1] Г.Д. Хусаинова*, [2] Н.А. Нургалиев, [3]Ф.С. Кенжебекова
[1,2] Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова (Актобе, Казахстан)
[3]Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова (Усть-Каменогорск,Казахстан)
[1]gkhussainova@zhubanov.edu.kz, [2]nurgaliev_71@mail.ru, [3]fariza_phd04@mail.ru

[1] G.D. Khussainova*, [2] N.A. Nurgaliyev, F.S. [3]Kenzhebekova
[1,2] K. Zhubanov Aktobe Regional University (Aktobe, Kazakhstan)
[3]Sarsen Amanzholov East Kazakhstan university (Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)
[1]gkhussainova@zhubanov.edu.kz, [2]nurgaliev_71@mail.ru, [3]fariza_phd04@mail.ru

***Ссылка**:* Хусаинова Г.Д., Нургалиев Н.Н., Ф.С. Кенжебекова. Алгоритмическая вера и трансформация проблемы веры и разума в цифровую эпоху // *Аль-Фараби*. – 2026. – Т.24. № 3 (95). – С. 135-148.

Аннотация. Цифровые технологии сегодня влияют не только на способы получения информации, но и на сами основания человеческого познания. Если раньше вопрос об истинности знания связывался с верой, разумом или научным доказательством, то в цифровую эпоху всё большую роль начинают играть алгоритмы. В статье рассматривается, каким образом распространение алгоритмических систем меняет традиционное понимание соотношения веры и разума. Авторы исходят из того, что современный человек всё чаще доверяет информации не потому, что способен её проверить, а потому, что она получена через поисковые системы, рекомендательные сервисы или технологии искусственного интеллекта. Для описания данного явления предлагается понятие «алгоритмическая вера», понимаемое как особая форма доверия к результатам алгоритмической обработки данных. Обосновывается тезис о том, что алгоритм постепенно превращается из технического инструмента в нового посредника между человеком и знанием. Особое внимание уделяется феномену алгоритмического авторитета. Показано, что в цифровой культуре складывается новая модель легитимации знания, в которой рекомендации алгоритмов всё чаще воспринимаются как основание для принятия решений и формирования представлений о реальности. Авторы приходят к выводу, что главный философский вызов цифровой эпохи связан не столько с развитием искусственного интеллекта, сколько с изменением механизмов доверия и перераспределением интеллектуального авторитета между человеком и алгоритмом.

Ключевые слова: вера, разум, алгоритм, алгоритмическая вера, эпистемологический авторитет, искусственный интеллект, цифровая культура, философия технологий.

* Автор-корреспондент: Г.Д. Хусаинова, gkhussainova@zhubanov.edu.kz

Введение

Цифровизация обычно рассматривается как технологический процесс, связанный с развитием информационных систем, искусственного интеллекта и цифровых коммуникаций. Однако её значение выходит далеко за пределы технологической сферы. Сегодня цифровые технологии участвуют не только в передаче информации, но и в формировании представлений о том, что следует считать достоверным знанием. Меняются сами механизмы доверия, на которых традиционно основывался процесс познания.

Как справедливо отмечает А.Г. Косиченко, цифровизация «стремится стать мировоззрением эпохи, доминирующей реальностью» [1, с. 66]. В этом смысле изменения касаются не только способов обработки информации, но и представлений человека о знании, истине и источниках доверия.

Проблема веры и разума на протяжении всей истории философии являлась одним из ключевых вопросов осмысления истины. В разные эпохи вера и разум понимались по-разному, но важно, что именно через них человек стремился обосновать свои представления о мире и отличить истинное от ложного. Вера давала доверие к откровению и традиции, разум давал доверие к доказательству и критической аргументации.

Современные исследования цифровизации, как правило, сосредоточены на том, как она влияет на экономику, образование и социальные институты. При этом значительно меньше внимания уделяется вопросу о том, как цифровые технологии изменяют основания доверия к знанию. Отметим, что именно в этой сфере происходят наиболее глубокие изменения.

Сегодня человек получает информацию через поисковые системы, рекомендательные сервисы и технологии искусственного интеллекта. Алгоритмы обеспечивают доступ к данным и, одновременно, отбирают и интерпретируют их ещё до того, как они становятся объектом осмысления человеком. Получается, что между человеком и реальностью возникает новый посредник, который влияет на то, как происходит формирование представлений об истине.

Философское значение этого процесса пока недооценено. Если в религиозной культуре основанием доверия выступало откровение, а в научной культуре - рациональное доказательство, то в цифровую эпоху роль играет алгоритмическая рекомендация. Достоверность информации не связывается с её самостоятельной проверкой, а связывается с доверием к алгоритмическим системам.

В статье выдвигается тезис о том, что цифровая эпоха формирует новую форму эпистемологического доверия - это алгоритмическая вера. Под алгоритмической верой понимается принятие информации в качестве достоверной на основании доверия к алгоритму без непосредственного понимания механизмов формирования результата. В этой связи предлагается рассматривать алгоритм не только как технический инструмент, но и как нового носителя эпистемологического авторитета.

Научная новизна исследования состоит в концептуализации алгоритмической веры и алгоритмического авторитета как взаимосвязанных феноменов циф-

ровой цивилизации. Автор исходит из того, что традиционная дихотомия «вера - разум» уже не в полной мере отражает особенности современной структуры познания и нуждается в дополнении третьим элементом, коим является алгоритм. Цифровая эпоха рассматривается как период формирования новой конфигурации отношений между верой, разумом и алгоритмом.

Цель статьи заключается в выявлении особенностей трансформации проблемы веры и разума в условиях цифровизации общества и в философском осмыслении алгоритмической веры как новой формы эпистемологического доверия.

Методология

Методологическую основу исследования составляют историко-философский, сравнительный, герменевтический и социально-философский подходы.

Историко-философский анализ позволяет проследить, как менялись представления о соотношении веры и разума в античной, средневековой и новоевропейской философии. Обращение к этим традициям необходимо для понимания того, какие основания доверия к знанию существовали до появления цифровой среды. Сравнительный метод позволяет выявить как преемственность, так и принципиальные различия между историческими и современными формами эпистемологического доверия. Герменевтический подход применяется для интерпретации смыслов, возникающих в процессе взаимодействия человека с цифровыми технологиями. В рамках данного подхода алгоритмы рассматриваются не только как технические инструменты обработки данных, но и как особая форма посредничества между субъектом и знанием.

Теоретическую основу работы составляет социально-философский анализ процессов цифровизации и алгоритмизации современного общества. Особое внимание уделяется влиянию искусственного интеллекта, цифровых платформ и рекомендательных систем на изменение познавательных практик человека.

Сочетание указанных методов необходимо для рассмотрения феномена алгоритмической веры как новой формы эпистемологического доверия, основанной на принятии информации через доверие к алгоритмическим системам без возможности их полной самостоятельной проверки. Алгоритм рассматривается не только как инструмент, а как как трансформация современных механизмов доверия к знанию.

Вера и разум как классические способы достижения истины

Проблема соотношения веры и разума относится к числу фундаментальных вопросов философии и на протяжении многих столетий определяла способы осмысления истины, знания и познавательных возможностей человека. Несмотря на различие философских школ и исторических эпох, вера и разум традиционно выступали механизмами легитимации знания и формирования представлений о действительности.

В античной философии у Платона истина связывается с интеллектуальным постижением сущности вещей, а у Аристотеля разум становится главным инструментом познавательной деятельности человека. Рациональность рассматривается как метод выявлять причинно-следственные связи и достигать достоверного знания при помощи логического анализа и доказательства. Постепенно сложилось представление о том, что именно разум позволяет человеку достигать объективного знания о мире.

В Средние века спор о вере и разуме выходит на первый план. Мыслители стремились понять, противоречат ли друг другу религиозная вера и человеческий разум или они ведут человека к одной истине разными путями. Поэтому в христианской философии вера рассматривалась не как отказ от мышления, а как способ постижения мира. Наиболее полно идея согласования веры и разума была разработана схоластами, для которых откровение и рациональное познание выступали двумя взаимодополняющими источниками истины.

В эпоху Нового времени вера постепенно перестаёт быть главным основанием знания. На первый план выходит разум, а вместе с ним опыт и критическое мышление. Истина связывается не с авторитетом традиции, а с доказательством и возможностью проверки. В этот период есть убеждение, что человек способен самостоятельно познавать мир, опираясь на собственный разум.

При всех исторических различиях вера и разум решали одну задачу. Они помогали человеку обрести уверенность в истинности своих представлений о мире. Для верующего таким основанием становились откровение и религиозная традиция, для рационалиста - это доказательство и критическая проверка фактов. Поэтому спор между верой и разумом был не столько спором об истине, сколько спором о том, на каком основании ей следует доверять. Как отмечает Н. Луман: «описание мира и общества понималось как религиозная истина» [2, с. 26]. В этом смысле и вера, и разум могут рассматриваться как различные способы организации доверия к знанию.

Современные исследования цифровизации показывают, что традиционные формы рациональности подвергаются существенной трансформации под воздействием цифровых технологий. По мнению Д.В. Иванова, «алгоритмическая рациональность - это схема восприятия реальности в виде динамичной и гибридной совокупности объектов, успешное обращение с которыми предстает как выстраивание сети отношений между ними в соответствии с программой, последовательностью решения стандартных задач» [3, с. 25]. Аналогичную тенденцию отмечает Р. Сартаева, подчеркивая, что цифровая трансформация связана с формированием «новой социокультурной реальности (цифровой реальности), в которой изменится онтологический статус человека, его этико-онтологическое отношение к себе и окружающему миру» [4, с. 44].

В классической философской традиции вопрос о достоверности знания всегда решался через обращение либо к вере, либо к разуму. Даже при наличии различных школ и подходов эти категории сохраняли статус фундаментальных оснований истины. Цифровая эпоха ставит под сомнение эту модель. Современ-

ный человек получает знания при помощи поисковых систем, рекомендательных алгоритмов и систем искусственного интеллекта и при этом не имея возможности самостоятельно проверить большую часть поступающей информации. В результате доверие меняется от традиционных источников истины религиозного авторитета и рационального доказательства к алгоритмам, которые определяют доступ человека к информации.

В религиозной традиции вера никогда не сводилась к слепому принятию истины. В исламской философии аль-Фараби рассматривал разум как важнейшее средство постижения порядка мироздания и достижения истины [5], а Ибн Рушд последовательно отстаивал согласованность философского знания и религиозного откровения [6]. В христианской схоластике Фома Аквинский стремился показать внутреннюю взаимосвязь веры и рационального познания, утверждая, что между истинами разума и истинами откровения не может существовать принципиального противоречия. Классическая философская традиция исходила из того, что вера не отменяет разум, а предполагает его участие. Именно в этом контексте алгоритмическая вера представляет особый интерес, потому что она способна функционировать без рационального понимания оснований доверия.

Цифровизация не отменяет проблему веры и разума, а переводит ее в новое измерение и создает предпосылки для формирования концепции алгоритмической веры как особой формы отношения человека к знанию.

Цифровизация как трансформация структуры познания

В индустриальную эпоху основными посредниками между человеком и информацией выступали образовательные институты, научное сообщество и т.д., но в современном цифровом обществе эту функцию выполняют алгоритмические системы. Изменяется сама структура познания и формирование представлений об истине и достоверности.

Как отмечает Р. Сартаева: «Одной из конституирующих особенностей новой социокультурной реальности является феномен глобальной цифровизации как системы открытой информации, основанной на новых инфокоммуникациях и влияющей на все социокультурные процессы» [4, с. 47]. В условиях цифровой среды информационные потоки приобретают беспрецедентный масштаб, а объем производимых данных многократно превосходит возможности их индивидуального осмысления. Это приводит к тому, что субъект познания оказывается вынужден делегировать часть когнитивных функций техническим системам.

Последствия цифровизации в том, что стало изменение способов обращения человека со знанием. В классической эпистемологии путь к истине связывался с личным усилием, сомнением, проверкой, а в цифровой среде человек оказывается перед потоком информации, который невозможно охватить собственными силами. И в этих условиях функцию отбора берут на себя поисковые алгоритмы и цифровые системы. Они не только обеспечивают доступ к информации, но и определяют то, какую информацию человек увидит и сочтёт значимой.

Д.В. Иванов характеризует данный процесс так: «Экспансия цифровых технологий, оправдываемая высвобождением труда в результате автоматизации производственных процессов, приводит к тому, что алгоритмическая рациональность замещает коммуникативную рациональность, человеческую субъективность и субъектность» [3, с. 25]. По мнению исследователя, алгоритмы постепенно превращаются в универсальный механизм организации социальных процессов, определяя способы коммуникации и формы принятия решений, оценки событий и интерпретации реальности. Алгоритмическая рациональность предполагает передачу значительной части функций выбора и оценки автоматизированным системам. Это качественно меняет положение человека в процессе познания.

Особенность нашей эпохи в том, что алгоритмы дают доступ к информации и, одновременно, выступают посредниками между субъектом и знанием. Пользователь получает не весь массив данных, а уже отобранную, ранжированную и интерпретированную информацию. При этом критерии отбора остаются непрозрачными для людей. Следовательно, доверие начинает переноситься не на содержание информации как таковой, а на механизмы ее алгоритмической обработки. Это свидетельствует о формировании новой модели эпистемологического взаимодействия, когда алгоритм начинает выполнять функции, которые ранее принадлежали только разуму. На этой основе возникает феномен алгоритмической веры как особой формы доверия к результатам алгоритмической обработки данных. Средневековый человек доверял священному тексту, человек Нового времени - научному доказательству, а современный пользователь доверяет результату поиска. При этом вопрос о том, почему именно этот результат оказался первым, даже не возникает.

К вопросу об алгоритмической вере

Итак, складывается новая форма отношения к знанию, которая требует самостоятельного философского осмысления.

На первый взгляд может показаться, что доверие цифровым технологиям является лишь разновидностью рационального поведения. Действительно, человек использует алгоритмы потому, что они позволяют быстрее находить информацию, анализировать большие объемы данных и решать практические задачи. Но проблема заключается в том, что большинство пользователей не понимает принципов работы этих систем. Они не способны проверить процессы, лежащие в основе алгоритмических решений. В результате доверие возникает не вследствие понимания, а вследствие убежденности в эффективности технологии. Конечно, ряд исследователей может возразить, что алгоритм не является самостоятельным субъектом познания, поскольку его функционирование определяется человеческими решениями и социальными институтами.

На данное обстоятельство обращал внимание Н. Луман, рассматривая доверие как механизм снижения сложности социального мира. По его мнению, че-

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

ловек вынужден доверять множеству систем и институтов, устройство которых он не способен полностью контролировать или понимать [2, с. 58]. В цифровую эпоху эта зависимость приобретает новые формы. Раньше доверие было связано преимущественно с государством, религиозными институтами или научным сообществом, но сегодня объектом доверия становятся алгоритмические системы.

Подобная тенденция наблюдается и в Казахстане. За последние годы цифровые сервисы стали неотъемлемой частью повседневной жизни граждан. По данным Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан, более 90 % государственных услуг доступны в электронном формате, а количество пользователей экосистемы eGov превышает 15 миллионов человек [7]. Это свидетельствует о том, что взаимодействие граждан с государством осуществляется через цифровые платформы и алгоритмические механизмы обработки данных. Как отмечают Б.И. Карипбаев, С.М. Жакин и Г.Р. Сейфуллина, цифровизация выступает не только технологическим, но и социокультурным процессом, поскольку «Казахстан, выбирая путь цифровой трансформации, принимает ответственность за своё будущее, формируя уникальную идентичность в глобальном контексте» [8, с. 544]. Ранее Г. Шерьязданова также подчёркивала: «электронные ИКТ обеспечивают новые формы коммуникаций, взаимодействия между гражданами и различными государственными органами управления». [9, с 201]. В результате электронные коммуникации трансформируют систему государственного управления, делая её более прозрачной и подотчётной обществу.

Важно отметить, что в данном случае доверие формируется не только к государственным институтам, но и к алгоритмам, обеспечивающим работу цифровых сервисов. Пользователь, получая государственную услугу, оформляя цифровой документ или обращаясь к интеллектуальным системам поиска информации, как правило, не анализирует принципы обработки данных и принятия решений. Достаточным основанием доверия становится сам факт успешного функционирования системы. Тем самым алгоритмы включаются в структуру повседневного опыта и начинают выступать посредниками между человеком и социальными институтами.

На наш взгляд, здесь возникает своеобразный парадокс алгоритмической веры. Парадокс заключается в том, что доверие растёт не вместе с пониманием, а нередко вопреки его отсутствию. Чем сложнее становятся алгоритмы, тем выше уровень общественного доверия к ним и одновременно тем ниже возможность их самостоятельной проверки со стороны пользователя. По мере усложнения алгоритмов человек вынужден принимать их решения как данность, не имея возможности проследить логику их формирования.

Конечно, только лишь обращения к понятию рациональности недостаточно для объяснения происходящих изменений. Д.В. Иванов справедливо отмечает, что алгоритмическая рациональность становится важнейшей характеристикой цифрового общества [3, с. 22]. Но сама рациональность алгоритма еще не объясняет готовность человека принимать его решения как достоверные. Между

техническим функционированием системы и признанием ее результатов существует особое пространство доверия.

Для описания этого явления в статье вводится понятие алгоритмической веры. Под ним понимается принятие информации как достоверной на основании доверия к алгоритмической системе без самостоятельной проверки того, каким образом был получен результат. В такой ситуации человек доверяет уже не религиозному авторитету и не силе рационального доказательства, а алгоритму, который выступает посредником между ним и знанием. Подобное смещение акцента с самостоятельного осмысления на доверие цифровым посредникам затрагивает не только сферу познания, но и более широкий вопрос о месте человека в условиях цифровой трансформации общества. В этой связи Б.А. Аманиязова и Г.Т. Утешева обращают внимание на проблему сохранения человеческой субъектности и смысла в эпоху цифровизации [10, с. 123].

Интересно, что в структурном отношении алгоритмическая вера обнаруживает определенное сходство с феноменом откровения. Если в религиозной традиции откровение означало получение истины из источника, превосходящего познавательные возможности отдельного человека, то в цифровой культуре пользователь также получает готовый ответ от системы, внутренние механизмы которой остаются для него скрытыми. Конечно, речь не идет об отождествлении религиозного и цифрового опыта. Но сама структура доверия в обоих случаях говорит о принятие результата без полного доступа к процессу его возникновения.

Таким образом, алгоритмическая вера представляет собой особую форму эпистемологического доверия, характерную для цифровой эпохи. Ее появление свидетельствует о том, что традиционная схема отношений между верой и разумом уже не способна полностью описать современные механизмы легитимации знания.

От веры и разума к алгоритмическому авторитету

На протяжении истории менялись не только способы познания, но и носители интеллектуального авторитета. В традиционном обществе таким авторитетом выступала религиозная традиция, в эпоху модерна научное знание. Нынешняя эпоха формирует принципиально новую ситуацию. Функции определения достоверности переходят к алгоритмическим системам.

В связи с этим уместно ввести понятие эпистемологического авторитета. Под эпистемологическим авторитетом понимается источник, которому общество доверяет право определять, что следует считать знанием, заслуживающим доверия. В различные исторические периоды таким авторитетом могли выступать религиозные институты, философские школы, научное сообщество или экспертное знание. В цифровом обществе на эту роль активно претендуют алгоритмы.

Алгоритмы определяют порядок новостей в информационной ленте, предлагают рекомендации, формируют результаты поисковой выдачи, оценивают репутацию пользователей и участвуют в принятии социально значимых решений. Человек стал-

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

кивается не с реальностью непосредственно, а с реальностью, уже прошедшей алгоритмическую интерпретацию. Алгоритм выполняет функцию определения того, что заслуживает внимания, доверия и признания в качестве знания.

Историческая эволюция оснований доверия может быть представлена следующим образом: религиозное откровение -рациональное доказательство - алгоритмическая рекомендация; религиозный авторитет - научный авторитет - алгоритмический авторитет.

Данная схема не означает полного исчезновения религии или рациональности. Но она позволяет увидеть изменение культурного центра тяжести. Если ранее человек задавался вопросом: «Во что верить?», то сегодня возникает другой вопрос: «Что покажет алгоритм?».

Поэтому недостаточно рассматривать современную ситуацию через классическую дихотомию веры и разума. Более подходящей будет модель «вера - разум - алгоритм». В данной триаде вера обеспечивает смысловое измерение человеческого существования, разум осуществляет критическую проверку и обоснование знания, а алгоритм организует и структурирует информационную реальность.

Проблема возникает тогда, когда алгоритм начинает претендовать не только на организацию знания, но и на определение его истинности. В этом случае алгоритмическое посредничество превращается в алгоритмический авторитет. Возникает риск постепенной замены критического мышления автоматизированным доверием к результатам цифровой обработки данных.

На наш взгляд, именно здесь проходит главный философский разлом цифровой эпохи. Вопрос заключается уже не в том, противостоит ли вера разуму, а в том, способен ли разум сохранить свою автономию в условиях возрастающего влияния алгоритмических авторитетов. От ответа на этот вопрос зависит не только будущее познания, но и судьба человека как самостоятельного субъекта мышления.

Формирование алгоритмической веры ставит вопрос, выходящий далеко за пределы технологий. Речь идет не только о доверии к цифровым системам, но и о трансформации самого субъекта познания. На протяжении всей истории философии способность человека самостоятельно мыслить рассматривалась как важнейшее условие свободы. Независимо от различий между религиозными и рационалистическими концепциями предполагалось, что человек способен нести ответственность за свои убеждения и суждения. Цифровая эпоха заставляет вновь обратиться к этой проблеме.

Нужно отметить, что алгоритмическая вера не является исключительно негативным явлением. Современный мир настолько сложен и информационно насыщен, что полный отказ от доверия алгоритмическим системам невозможен. Искусственный интеллект сильно расширяет когнитивные возможности человека и обеспечивает быстрый доступ к огромным массивам данных. И в этом смысле алгоритмы становятся необходимым условием ориентации в современной среде. Но пользователь привыкает получать уже готовые ответы, не задаваясь вопросом об основаниях их достоверности. Критическое осмысление мо-

жет уступать место автоматизированному принятию решений. Одной из важных философских проблем современности становится вопрос о сохранении критического мышления и автономии разума в условиях возрастающей зависимости человека от цифровых технологий и интеллектуальных систем.

Нам думается, главная опасность заключается не в том, что алгоритмы станут умнее человека. Более серьезной проблемой может стать то, что человек постепенно откажется от реализации собственных познавательных способностей. История философии показывает, что разум формируется и развивается благодаря сомнению, критике и постоянной проверке знания. Алгоритмическая вера, напротив, создает соблазн доверять без понимания. В результате может возникнуть ситуация, когда объем доступной информации будет постоянно возрастать, а способность к ее самостоятельному осмыслению - сокращаться.

Поэтому важно различать доверие к алгоритму и подчинение алгоритму. Первое является необходимым элементом функционирования цифрового общества, второе означает утрату интеллектуальной автономии субъекта. Если алгоритм начинает восприниматься как безусловный источник истины, то он приобретает статус нового эпистемологического авторитета. В отличие от религиозных и научных авторитетов прошлого такой авторитет, как правило, остается скрытым за интерфейсами цифровых платформ и сложностью вычислительных процессов. Сегодня появились системы, которые способны не только хранить и передавать информацию, но и создавать интерпретации и аргументы. Граница между человеческим мышлением и алгоритмической обработкой данных становится менее очевидной.

Поэтому проблема алгоритмической веры должна рассматриваться не как частный аспект цифровизации, а как одна из фундаментальных философских проблем XXI века. Ее значение определяется тем, что она затрагивает базовые основания человеческого существования, то есть способность различать знание и мнение, самостоятельно формировать суждения и нести ответственность за собственный выбор.

Возможно, алгоритмическая вера станет одной из определяющих форм сознания XXI века. Эпоха, провозгласившая максимальную доступность информации, одновременно создает условия для новой зависимости человека от непрозрачных источников знания. Религиозный человек доверял Богу, человек модерна разуму, а человек цифровой эпохи доверяет алгоритму. Главный вопрос будущего состоит не в том, сможет ли искусственный интеллект мыслить как человек, а в том, сохранит ли человек способность мыслить без постоянной опоры на алгоритм.

Заключение

Цифровая эпоха возвращает философию к одному из самых старых вопросов человеческой культуры, к вопросу о том, кому и почему человек доверяет в процессе познания. На протяжении истории такими основаниями доверия вы-

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

ступали религиозная традиция, философская рефлексия, научное доказательство и экспертное знание. Сегодня в эту систему включаются алгоритмы, которые становятся неотъемлемой частью повседневного опыта человека.

Наше исследование показывает, что значение цифровизации не сводится к появлению новых технологий. Важнее то, что меняется сама структура отношений между человеком и знанием. Современный человек уже не сталкивается с информацией непосредственно, а взаимодействует с уже отобранной, и интерпретированной алгоритмами реальностью. То есть алгоритмы начинают играть роль своеобразных посредников между субъектом и миром.

В этих условиях проблема веры и разума приобретает новое содержание. Если раньше основное философский конфликт возникало между откровением и рациональным доказательством, то сегодня становится вопрос о месте алгоритмов в системе человеческого познания. Поэтому современную ситуацию нужно описывать не только через противопоставление веры и разума, но и через их взаимодействие с алгоритмическими формами организации знания.

Но отметим, что будущее цифровой цивилизации определяется не самими алгоритмами, а тем, каким образом человек будет выстраивать отношения с ними. Алгоритмы способны расширять интеллектуальные возможности, однако они не могут заменить способность к сомнению, критическому суждению и самостоятельному поиску истины. Сохранение этих качеств остаётся важнейшим условием человеческой свободы.

Поэтому главный вопрос цифровой эпохи связан не столько с развитием искусственного интеллекта, сколько с судьбой человеческого разума. Сможет ли человек использовать алгоритмы как средство расширения собственных познавательных возможностей или передаст им право определять границы допустимого знания. Этот вопрос во многом определит характер будущей культуры и место человека в ней.

Список литературы

1 Косиченко А.Г. Мировоззренческие и идейные основания цифровизации // Вестник Самарского государственного технического университета. Серия «Философия». – 2024. – Т. 6. – № 4. – С. 65–73.

2 Луман Н. Самоописания. Пер. с нем) А Антоновский, Б.Скуратов, М.Тимофеева. М.:Издательство «Логос», ИТДГК «Гнозис». -2009-320 с.

3 Иванов Д.В. Критическая теория цифровизации: господство алгоритмической рациональности и бунт аутентичности // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2023. – Т. 26. – № 3. – С. 8–34.

4 Сартаева Р. К вопросу цифровой трансформации мирового и казахстанского социума: «глобальное» и «национальное», этико-правовые аспекты // Аль-Фараби. – 2024. – Т. 85. – № 1. – С. 40–58.

5 Алтаев Ж.А. Аль-Фараби и современность.– Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 284 с.

6 Сандыбаев Ж., Абжалов С. Проблема «знания» и «веры» в философии Ибн Рушда // Eurasian Journal of Religious Studies. – 2021. – Т. 27. – № 3. – С. 4–11.

7 Министерство искусственного интеллекта и цифрового развития Республики Казахстан. Показатели и достижения за 2025 год Министерства искусственного интеллекта и цифрового развития РК // GOV.KZ. – 02.01.2026. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/maidd/press/news/details/1136177?lang=ru (дата обращения: 10.06.2026).

8 Карипбаев Б.И., Жакин С.М., Сейфуллина Г.Р. Формат цифровизации Казахстана: идентичность и будущее // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Философия. – 2025. – Т. 29. – № 2. – С. 535–547.

9 Шерьязданова Г. Цифровой Казахстан: роль электронных ИКТ в современных условиях казахстанской действительности // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Социологические и политические науки. – 2020. – Т. 71. – № 3. – С. 196–207.

10 Аманиязова Б.А., Утешева Г.Т. Смысл человека в цифровую эпоху: философское осмысление // Вестник Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова. – 2025. – Т. 80. – № 2. – С. 120–129.

11 Дунаев В.Ю., Жусупова А.С. и др. Информационно-цифровая трансформация повседневности в экспертных оценках и общественном восприятии (кейс Казахстана) // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. – 2025. – Т. 25. – № 4. – С. 716–733.

12 Кастельс М. Власть коммуникации / пер. с англ. – М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2020. – 564 с.

13 Харари Ю.Н. Homo Deus. Краткая история будущего / пер. с англ. – М.: Синдбад, 2023. – 496 с.

14 Флориди Л. Этика информации / пер. с англ. – М.: АСТ, 2022. – 448 с.

15 Стрекалова Н.Д. Цифровизация общества: философские и социальные последствия // Вопросы философии. – 2023. – № 8. – С. 45–57.

16 Яковлева Е.Л. Искусственный интеллект и трансформация субъекта в цифровую эпоху // Философские науки. – 2024. – Т. 67. – № 5. – С. 91–106

Transliteration

1 Kosichenko A.G. Mirovozzrencheskie i idejnye osnovanija cifrovizacii // Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo tehnicheskogo universiteta. Serija «Filosofija». – 2024. – T. 6. – № 4. – S. 65–73.

2 Luman N. Samoopisanija. Per. s nem) A Antonovskij, B.Skuratov, M.Timofeeva. M.:Izdatel'stvo «Logos», ITDGK «Gnozis». -2009-320 s.

3 Ivanov D.V. Kriticheskaja teorija cifrovizacii: gospodstvo algoritmicheskoj racio-nal'nosti i bunt autentichnosti // Zhurnal sociologii i social'noj antropologii. – 2023. – T. 26. – № 3. – S. 8–34.

4 Sartaeva R. K voprosu cifrovoj transformacii mirovogo i kazahstanskogo sociuma: «global'noe» i «nacional'noe», jetiko-pravovye aspekty // Al'-Farabi. – 2024. – T. 85. – № 1. – S. 40–58.

5 Altaev Zh.A. Al'-Farabi i sovremennost'.– Almaty: Қазақ universiteti, 2020. – 284 s.

6 Sandybaev Zh., Abzhalov S. Problema «znanija» i «very» v filosofii Ibn Rushda // Eurasian Journal of Religious Studies. – 2021. – T. 27. – № 3. – S. 4–11.

7 Ministerstvo iskusstvennogo intellekta i cifrovogo razvitija Respubliki Kazah-stan. Pokazateli i dostizhenija za 2025 god Ministerstva iskusstvennogo intellekta i cifrovogo razvitija RK // GOV.KZ. – 02.01.2026. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/maidd/press/news/details/1136177?lang=ru (data ob-rashhenija: 10.06.2026).

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

8 Karipbaev B.I., Zhakin S.M., Sejfullina G.R. Format cifrovizacii Kazahstana: identichnost' i budushhee // Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Se-rija: Filosofija. – 2025. – T. 29. – № 2. – S. 535–547.

9 Sher'jazdanova G. Cifrovoj Kazahstan: rol' jelektronnyh IKT v sovremennyh uslovijah kazahstanskoj dejstvitel'nosti // Vestnik KazNPU imeni Abaja. Serija: Sociolo-gicheskie i politicheskie nauki. – 2020. – T. 71. – № 3. – S. 196–207.

10 Amanijazova B.A., Utesheva G.T. Smysl cheloveka v cifrovuju jepohu: filosofskoe osmyslenie // Vestnik Aktjubinskogo regional'nogo universiteta imeni K. Zhubano-va. – 2025. – T. 80. – № 2. – S. 120–129.

11 Dunaev V.Ju., Zhusupova A.S. i dr. Informacionno-cifrovaja transformacija povse-dnevnosti v jekspertnyh ocenkah i obshhestvennom vosprijatii (kejs Kazahstana) // Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Serija: Sociologija. – 2025. – T. 25. – № 4. – S. 716–733.

12 Kastel's M. Vlast' kommunikacii / per. s angl. – M.: Izdatel'skij dom Vysshej shko-ly jekonomiki, 2020. – 564 s.

13 Harari Ju.N. Homo Deus. Kratkaja istorija budushhego / per. s angl. – M.: Sindbad, 2023. – 496 s.

14 Floridi L. Jetika informacii / per. s angl. – M.: AST, 2022. – 448 s.

15 Strekalova N.D. Cifrovizacija obshhestva: filosofskie i social'nye posledstvija // Voprosy filosofii. – 2023. – № 8. – S. 45–57.

16 Jakovleva E.L. Iskusstvennyj intellekt i transformacija sub#ekta v cifrovuju jepo-hu // Filosofskie nauki. – 2024. – T. 67. – № 5. – S. 91–106

Г.Д. Хусаинова, Н.А. Нұрғалиев, Ф.С. Кенжебекова

Алгоритмдік сенім және цифрлық дәуірдегі сенім мен ақыл мәселесінің трансформациясы.

Аңдатпа. Бүгінде цифрлық технологиялар ақпарат алу тәсілдеріне ғана емес, сонымен қатар адамның танымының негіздеріне де ықпал етуде. Егер бұрын білімнің ақиқаттығы мәселесі сеніммен, ақылмен немесе ғылыми дәлелдеумен байланыстырылса, цифрлық дәуірде алгоритмдердің рөлі барған сайын артып келеді. Мақалада алгоритмдік жүйелердің кеңінен таралуы сенім мен ақылдың арақатынасы туралы дәстүрлі түсінікті қалай өзгертетіні қарастырылады. Авторлар қазіргі адамның ақпаратқа оны тексере алатындықтан емес, іздеу жүйелері, ұсынымдық сервистер немесе жасанды интеллект технологиялары арқылы алғандықтан жиі сенім білдіретінін негізге алады. Осы құбылысты сипаттау үшін «алгоритмдік сенім» ұғымы ұсынылады, ол деректерді алгоритмдік өңдеу нәтижелеріне деген ерекше сенім түрі ретінде түсіндіріледі. Алгоритмнің біртіндеп техникалық құралдан адам мен білім арасындағы жаңа делдалға айналып келе жатқаны туралы тұжырым негізделеді. Ерекше назар алгоритмдік бедел феноменіне аударылады. Цифрлық мәдениетте білімді легитимациялаудың жаңа үлгісі қалыптасып келе жатқаны көрсетіледі, мұнда алгоритмдердің ұсынымдары шешім қабылдау мен шындық туралы түсініктерді қалыптастырудың негізі ретінде барған сайын жиі қабылданады. Авторлар цифрлық дәуірдің басты философиялық сын-қатері жасанды интеллекттің дамуымен ғана емес, сонымен бірге сенім тетіктерінің өзгеруімен және интеллектуалдық беделдің адам мен алгоритм арасында қайта бөлінуімен байланысты деген қорытындыға келеді.

Түйін сөздер: сенім, ақыл, алгоритм, алгоритмдік сенім, эпистемологиялық бедел, жасанды интеллект, цифрлық мәдениет, технология философиясы.

G.D. Khussainova, N.A. Nurgaliyev, F.S. Kenzhebekova

Algorithmic faith and the transformation of the problem of faith and reason in the digital age

Abstract. Digital technologies today influence not only the ways information is obtained but also the very foundations of human cognition. Whereas the question of the validity of knowledge was previously associated with faith, reason, or scientific proof, algorithms are playing an increasingly significant role in the digital age. This article examines how the widespread adoption of algorithmic systems transforms the traditional understanding of the relationship between faith and reason. The authors argue that modern individuals increasingly trust information not because they are able to verify it themselves, but because it is delivered through search engines, recommendation systems, or artificial intelligence technologies. To describe this phenomenon, the concept of "algorithmic faith" is proposed and understood as a specific form of trust in the results of algorithmic data processing. The article substantiates the thesis that the algorithm is gradually evolving from a technical tool into a new mediator between human beings and knowledge. Particular attention is paid to the phenomenon of algorithmic authority. It is demonstrated that digital culture is giving rise to a new model of knowledge legitimization in which algorithmic recommendations are increasingly perceived as a basis for decision-making and for shaping perceptions of reality. The authors conclude that the principal philosophical challenge of the digital age is associated not so much with the development of artificial intelligence as with the transformation of mechanisms of trust and the redistribution of intellectual authority between humans and algorithms.

Keywords: faith, reason, algorithm, algorithmic faith, epistemological authority, artificial intelligence, digital culture, philosophy of technology.

Вклад авторов (CrediT): **Хусаинова Г.Д.** концептуализация исследования, методология, теоретический анализ, подготовка первоначального текста статьи, научное редактирование. **Нургалиев Н.А., Кенжебекова Ф.С.** анализ литературы, редактирование и оформление. Все авторы ознакомились с окончательной версией статьи и одобрили её публикацию.

Поступила: 21.07.2026
Принята:14.09.2026

МРНТИ 02.41.11 https://doi.org/10.48010/2026.3/1999-5911.10

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И АЛГОРИТМИЧЕСКИХ РЕКОМЕНДАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ НА ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ МОЛОДЕЖИ

[1]К.Х. Аминжонов*
[1]Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
(Ташкент, Узбекистан)
[1]kurbonaminjonov4@gmail.com

[1]K. Aminjonov*
[1]National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek (Tashkent, Uzbekistan)
[1]kurbonaminjonov4@gmail.com

Ссылка: Аминжонов К.Х. Влияние искусственного интеллекта и алгоритмических рекомендательных систем на идеологические взгляды молодежи // *Аль-Фараби*. – 2026. – Т. 24. № 3(95). – С. 149-163.

Аннотация: В статье рассматривается влияние алгоритмических рекомендательных систем на формирование идеологических взглядов молодежи в современной цифровой среде. Особое внимание уделяется тому, как социальные сети и онлайн-платформы через персонализированную подачу информации воздействуют на мировоззрение, ценностные ориентиры и общественно-политические представления молодых людей. Отмечается, что постоянное повторение схожего контента может ограничивать разнообразие мнений и способствовать формированию устойчивых информационных установок. В работе сделан акцент на то, что под воздействием цифровых технологий меняется не только практические стороны жизни, но и мировоззренческие установки, через которые человек воспринимает общество, мораль, культуру и собственное место в социальной реальности. В связи с этим отмечается роль искусственного интеллекта в формировании этической обоснованной стратегии его использования и взаимодействия с человеком.

В работе также анализируются риски усиления идеологической замкнутости, снижения критического восприятия информации и зависимости молодежи от цифровых источников. Подчеркивается необходимость развития медиаграмотности и способности самостоятельно оценивать содержание информационных потоков. Сделан вывод о том, что рекомендательные алгоритмы становятся важным фактором влияния на сознание молодежи и требуют дальнейшего научного изучения.

Ключевые слова: молодежь, идеология, алгоритмы, цифровизация, социализация, медиа, влияние, платформы.

* Автор-корреспондент: Аминжонов К.Х., kurbonaminjonov4@gmail.com

Введение

В последние годы цифровая среда стала одним из главных источников информации для молодежи. Социальные сети, видеохостинги, новостные платформы и мессенджеры не только передают информацию, но и активно участвуют в формировании взглядов молодых людей на общество, политику, культуру и ценности. Важную роль в этом процессе играют алгоритмические рекомендательные системы, которые подбирают контент на основе интересов, поведения и предыдущей активности пользователя. С одной стороны, такие технологии делают получение информации более удобным и быстрым, поскольку человек видит материалы, соответствующие его запросам и предпочтениям. С другой стороны, постоянное повторение похожего контента может постепенно ограничивать разнообразие мнений и создавать у пользователя одностороннее восприятие происходящих событий. Особенно заметно это проявляется среди молодежи, которая активно использует цифровые платформы и часто воспринимает рекомендованный контент как естественную часть информационной среды. В результате алгоритмы могут не только отражать уже существующие интересы молодых людей, но и влиять на их мировоззрение, ценностные ориентиры и идеологические представления. При этом многие пользователи не всегда осознают, что их информационный выбор во многом определяется скрытыми механизмами цифровых платформ. Поэтому изучение влияния искусственного интеллекта и алгоритмических рекомендательных систем на идеологические взгляды молодежи является актуальной задачей современной науки. Данная тема требует особого внимания, поскольку от уровня критического мышления и медиаграмотности молодежи зависит ее способность самостоятельно оценивать информацию и противостоять возможному манипулятивному воздействию.

Методология

Методологическую основу исследования составляют несколько взаимодополняющих методов – контент-анализа, сравнительного анализа и дискурс-анализа, позволяющих рассмотреть влияние искусственного интеллекта и алгоритмических рекомендательных систем на идеологические взгляды молодежи с разных сторон. С помощью контент-анализа определены темы, идеи, ценности и общественно-политические взгляды. Особое внимание уделяется повторяемости определенных смыслов, эмоциональной окраске контента и способам подачи информации. Это позволило выявить, какие типы сообщений могут оказывать влияние на формирование идеологических представлений молодежи. Сравнительный анализ дал возможность сопоставить влияние различных цифровых платформ, таких, TikTok, YouTube, Instagram, Telegram и других популярных социальных сетей на информационное поведение молодежи. Такой подход позволяет выявить различия в механизмах продвижения контента, степени персонализации и характере идеологического

воздействия. Сравнение платформ помогло понять, какие цифровые среды оказывают более заметное влияние на формирование мировоззрения молодых пользователей. Метод дискурс-анализа позволил рассмотреть не только саму информацию, но и то, каким языком она передается, какие оценки используются и какие представления о социальной реальности формируются у аудитории, как в цифровом пространстве описываются общественные события, политические процессы, культурные ценности и социальные группы.

Искусственный интеллект и алгоритмические рекомендательные системы как фактор цифровой социализации молодежи

Понятие «интеллект» восходит к латинскому слову intellectus, которое связано со значениями «разум», «понимание», «мыслительная способность». В научном контексте интеллект рассматривается как способность человека воспринимать и осмысливать информацию, анализировать её, делать выводы, обучаться на основе опыта и принимать обоснованные решения.

В связи с этим искусственный интеллект можно определить как направление развития компьютерных технологий, ориентированное на создание систем, способных моделировать отдельные элементы человеческого мышления. Такие системы могут обрабатывать большие объёмы данных, выявлять закономерности, учитывать ранее полученный опыт и выбирать наиболее рациональные варианты действий в зависимости от поступающей информации и изменяющихся условий.

Применение искусственного интеллекта оказывает заметное влияние на современное существование человека и меняет характер его взаимодействия с окружающим миром. Искусственный интеллект существенно преобразовал повседневную жизнь, став для пользователя более развитым и функциональным инструментом по сравнению с традиционными возможностями интернета. Благодаря данным технологиям расширились способы коммуникации, упростился доступ к информации и повысилась скорость обработки больших объемов данных. Кроме того, искусственный интеллект помогает решать сложные задачи, требующие анализа, логического мышления и поиска оптимальных решений.

Взаимодействие человека с системами искусственного интеллекта оказывает влияние не только на повседневную жизнь, но и на его внутренний мир, ценностные ориентиры и мировоззрение. В современных условиях это связано с активным развитием цифровой реальности и распространением через средства массовой информации представлений о возрастающей роли искусственного интеллекта в общественной жизни. «ИИ постепенно совершенствуется именно в тех сферах, которые ранее традиционно связывались с человеческим мышлением, аналитическими способностями и интеллектуальной деятельностью. В результате у человека может возникать ощущение неопределенности относительно собственной роли, значимости личного опыта и ценности своего духовно-интеллектуального мира. По мере того как искусственный интеллект берет на себя все больше функций, связанных с решением сложных интеллектуальных задач,

человек все чаще сталкивается с вопросами о своем месте в обществе, культуре и современном мире. Это может отражаться на его мировоззрении, усиливать внутренние сомнения и в отдельных случаях приводить к психологическому или даже экзистенциальному кризису» [1].

В условиях стремительного развития искусственного интеллекта возникает необходимость более глубокого осмысления его воздействия на духовную, ценностную и мировоззренческую сферу человека. Расширение возможностей ИИ вызвало активные научные и общественные дискуссии о моральных и этических последствиях его применения. Прежде всего, искусственный интеллект не обладает признаками личности, не имеет свободы воли и не способен нести ответственность за принимаемые решения, поэтому его действия не могут рассматриваться как моральные в человеческом смысле. Вместе с тем высокий потенциал ИИ позволяет ему оказывать влияние на формы общения людей, социальные отношения, ценностные ориентиры и представления человека о себе и окружающем мире [2, с.295]. Под воздействием цифровых технологий могут меняться не только практические стороны жизни, но и мировоззренческие установки, через которые человек воспринимает общество, мораль, культуру и собственное место в социальной реальности. В связи с этим развитие искусственного интеллекта актуализирует проблему формирования этически обоснованной стратегии его использования и взаимодействия с человеком.

Системы искусственного интеллекта создаются людьми, которые живут в конкретных исторических, культурных и социальных условиях. Поэтому в процессе разработки таких технологий неизбежно отражаются определенные ценности, представления, нормы и взгляды их авторов. Так называемые «моральные алгоритмы» также не являются полностью нейтральными, поскольку они формируются под влиянием конкретной социокультурной среды и тех принципов, которые разработчики считают значимыми. Кроме того, в системах искусственного интеллекта могут проявляться предубеждения создателей, а также избирательность при отборе данных, используемых для обучения алгоритмов. Подобно интернет-фильтрам, такие системы должны уметь различать надежные и ненадежные источники информации, однако сами критерии такой оценки могут зависеть не только от стремления к объективности. В отдельных случаях они могут отражать социально-экономические, политические или идеологические интересы. Это особенно важно учитывать при анализе влияния искусственного интеллекта на молодежь, поскольку алгоритмически отобранная информация способна воздействовать на ее мировоззрение, ценностные ориентиры и идеологические представления [3].

«Влияние искусственного интеллекта на моральную сферу человека проявляется в нескольких направлениях. Современные алгоритмы способны обрабатывать большие массивы данных и выявлять в них закономерности, которые человеку было бы трудно заметить самостоятельно. Осознавая это, пользователи нередко воспринимают результаты, полученные с помощью искусственного интеллекта, как более точные и объективные. Постепенно

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

информация, предоставляемая ИИ, начинает восприниматься не просто как набор данных, а как совет или рекомендация авторитетного источника. В результате возрастает доверие человека к искусственному интеллекту, а часть ответственности за принятие решений как бы переносится на цифровую систему. Особенно значимо это для молодежи, поскольку в период формирования личности подобные рекомендации могут влиять на ее моральные оценки, убеждения, ценностные ориентиры и мировоззрение»[4, с.434]. Характер влияния искусственного интеллекта на духовный мир человека определяется не только качеством программы, но и теми принципами, которые лежат в основе ее работы с информацией и пользователями. Алгоритмы ИИ анализируют большие объемы данных, формируя определенные выводы, оценки и интерпретации. Эти результаты могут восприниматься человеком как объективные ориентиры, влияющие на его понимание происходящих событий. В результате искусственный интеллект способен участвовать в формировании убеждений, ценностей и мировоззрения личности, особенно у молодежи, чьи взгляды находятся в процессе активного становления.

Алгоритмические рекомендательные системы являются одним из главных механизмов, через которые цифровые платформы воздействуют на информационное поведение пользователей. Такие системы анализируют действия человека в интернете: какие видео он смотрит, какие публикации читает, на какие темы реагирует, что сохраняет, комментирует или пересылает другим пользователям. На основе этих данных алгоритмы подбирают контент, который, по мнению системы, может заинтересовать конкретного пользователя. В результате каждый человек получает не общий информационный поток, а персонализированную цифровую среду, сформированную с учетом его прежних интересов и поведения.

Рекомендательные алгоритмы работают на основе анализа цифрового поведения пользователя. Они учитывают, какие запросы человек вводит, на какие материалы нажимает, какие публикации просматривает, оценивает или сохраняет. «Собранные данные позволяют системе определить интересы пользователя и подобрать для него наиболее подходящий контент. Благодаря этому цифровые платформы уменьшают объем лишней информации и показывают человеку те материалы, которые с большей вероятностью соответствуют его предпочтениям. Например, если пользователь регулярно смотрит фильмы определенного жанра или слушает музыку одного направления, платформа начинает предлагать ему похожие варианты. Такой механизм делает использование онлайн-сервисов более удобным и персонализированным, но одновременно усиливает зависимость пользователя от алгоритмически отобранной информации» [5, с.335].

«Вместе с тем рекомендательные алгоритмы могут создавать определенные риски для информационного восприятия человека. Одной из таких проблем является формирование так называемого «информационного пузыря», когда пользователь в основном видит материалы, совпадающие с его уже существующими взглядами и интересами. В такой ситуации круг получаемой

информации постепенно сужается, а альтернативные точки зрения появляются все реже. Со временем это может привести к возникновению «эхо-камеры», где человек сталкивается преимущественно с мнениями, которые подтверждают его собственные убеждения» [6, с.304]. Для молодежи данный процесс особенно значим, поскольку ограничение разнообразия взглядов может снижать уровень критического мышления, ослаблять способность к самостоятельному анализу и влиять на формирование идеологических представлений.

Рекомендательные алгоритмы могут усиливать информационную предвзятость, поскольку их работа во многом основана на анализе прежнего поведения пользователя. Если человек чаще взаимодействует с определенным типом новостей, публикаций или видеоматериалов, система начинает предлагать ему похожий контент. В результате пользователь может все реже сталкиваться с альтернативными точками зрения и более сбалансированной информацией. Такая особенность алгоритмов особенно заметна в сфере цифровых медиа, где внимание аудитории становится одним из главных показателей эффективности платформы. «Если система ориентируется прежде всего на вовлеченность, а не на достоверность и разнообразие информации, она может способствовать распространению односторонних оценок, спорных интерпретаций или даже недостоверных сведений. Это создает этические проблемы, поскольку алгоритмы начинают влиять не только на информационный выбор человека, но и на его восприятие общественных событий, ценностей и идеологических позиций» [7, с.288]. В связи с этим изучение воздействия рекомендательных алгоритмов становится важным направлением современных исследований, особенно в контексте их влияния на молодежь и формирование ее мировоззрения.

Рекомендательные алгоритмы стали важной частью современной медиасреды и заметно изменили способы получения информации. Они позволяют пользователю быстрее находить нужный контент, однако вместе с удобством создают и ряд серьезных проблем. Многие молодые люди не всегда понимают, по каким принципам цифровые платформы подбирают для них новости, видео, публикации или другие материалы. В результате возникает вопрос о прозрачности работы алгоритмов, защите личных данных, справедливости информационного отбора и риске распространения недостоверной информации.

Особенно значимо это проявляется в отношении молодежи, поскольку именно в молодом возрасте активно формируются мировоззрение, ценностные ориентиры и представления об обществе. Когда пользователь постоянно получает контент, основанный на его прежних интересах и действиях, он может реже сталкиваться с новыми идеями и альтернативными точками зрения. Такая ситуация постепенно сужает информационное пространство и может формировать одностороннее восприятие социальных, политических и культурных процессов. В результате у молодых людей может снижаться способность критически оценивать информацию, сравнивать разные позиции и самостоятельно вырабатывать собственные взгляды.

Таким образом, рекомендательные алгоритмы следует рассматривать не только как технический инструмент удобного поиска информации, но и как фактор,

участвующий в формировании мировоззрения молодежи. Они могут расширять доступ к знаниям и разным источникам, но при отсутствии прозрачности и контроля способны ограничивать информационное разнообразие. Поэтому изучение влияния алгоритмических рекомендаций важно для понимания того, как цифровая медиасреда воздействует на взгляды, ценности и идеологические установки молодых людей. В связи с этим особое значение приобретает необходимость повышения медиаграмотности молодежи, а также разработки более ответственных и прозрачных принципов работы рекомендательных систем.

Влияние искусственного интеллекта на формирование идеологических ценностей молодежи

Тема искусственного интеллекта и национальных ценностей приобретает особую актуальность в условиях современного технологического развития. Новые цифровые технологии все глубже проникают в различные сферы жизни человека, открывая перед обществом широкие возможности. Вместе с тем развитие искусственного интеллекта ставит важные вопросы о его влиянии на национальную культуру, традиции и систему духовно-нравственных ценностей.

«Национальные ценности отражают исторический опыт народа, его культурное наследие, обычаи, традиции и моральные принципы. Именно они формируют самобытность общества, укрепляют чувство принадлежности к своему народу и передаются от одного поколения к другому. В этом смысле искусственный интеллект может рассматриваться не только как технологическое достижение, но и как инструмент, способный содействовать сохранению и популяризации национальной культуры в цифровом пространстве» [8, с.250]. С помощью современных технологий появляется возможность оцифровывать культурное наследие, распространять знания о традициях, языке, истории и духовных ценностях народа. Однако наряду с положительными возможностями существуют и определенные риски. Быстрое развитие искусственного интеллекта и усиление глобального цифрового влияния могут привести к ослаблению культурной идентичности, снижению интереса к национальным традициям и постепенному вытеснению местных ценностей универсальными цифровыми моделями. Поэтому важно рассматривать искусственный интеллект не только с точки зрения технического прогресса, но и с позиции его воздействия на духовную жизнь общества и мировоззрение молодого поколения.

В условиях глобализации и быстрого технологического развития контент, создаваемый с использованием искусственного интеллекта, нередко формируется под влиянием универсальных международных подходов и массовых культурных моделей. Это может привести к тому, что особенности отдельных национальных культур будут постепенно отходить на второй план. В результате возрастает риск ослабления культурной самобытности, когда уникальные традиции, обычаи и ценности начинают вытесняться общими тенденциями глобальной цифровой культуры.

Такая ситуация способна ограничить естественное развитие национальных ценностей в цифровом пространстве. Если алгоритмы ориентируются преимущественно на массовые и стандартизированные формы контента, они могут упрощать сложные культурные смыслы и представлять их в поверхностном виде. В долгосрочной перспективе это может привести к снижению интереса молодежи к национальному наследию, ослаблению культурной идентичности и формированию более однотипного мировоззрения под влиянием глобальной информационной среды.

«Искусственный интеллект может способствовать укреплению национального самосознания молодежи, формированию уважительного отношения к родному языку, истории и культурному наследию. Кроме того, цифровые образовательные ресурсы, созданные с применением ИИ, позволяют шире распространять знания о национальных ценностях и делать их доступными для более широкой аудитории» [9, с.198]. Однако использование таких технологий в образовании требует осторожного и ответственного подхода. При отсутствии учета культурного контекста существует риск поверхностного или искаженного представления национальных ценностей, а также их вытеснения универсальными цифровыми моделями. Поэтому внедрение искусственного интеллекта в образовательный процесс должно сопровождаться вниманием к национальной культуре, традициям и духовно-нравственным основам воспитания молодежи.

Искусственный интеллект может стать важным инструментом не только в развитии, но и в защите национальных ценностей. Его возможности могут использоваться для наблюдения за объектами культурного наследия, анализа их состояния, выявления угроз разрушения, а также предотвращения незаконного вывоза исторических и культурных ценностей. Благодаря системам цифрового мониторинга и обработки данных появляется возможность более эффективно сохранять памятники истории, архитектуры и другие элементы культурного наследия.

«Применение искусственного интеллекта в данной сфере открывает новые перспективы для охраны как материального, так и духовного наследия народа. Такие технологии позволяют своевременно выявлять риски, фиксировать изменения состояния культурных объектов и принимать меры по их сохранению. Вместе с тем развитие ИИ приобретает значение и в более широком контексте — как фактор обеспечения национальной безопасности и культурного суверенитета» [10, с.147]. В условиях глобальной цифровой среды защита национальной культуры, языка, исторической памяти и традиций становится одной из важных задач, где искусственный интеллект может использоваться как современное средство поддержки и сохранения национальной идентичности.

Влияние искусственного интеллекта на национальные ценности нельзя рассматривать только с положительной стороны. При неправильном использовании такие технологии могут привести к искажению культурных смыслов, распространению недостоверной информации и снижению значимости

национальных традиций в общественном сознании. Особенно опасно это в цифровой среде, где контент быстро распространяется и способен влиять на восприятие молодежью собственной истории, культуры и духовного наследия. В условиях глобализации широкое распространение зарубежных культурных моделей может постепенно ослаблять интерес к национальным ценностям. Если цифровые платформы и алгоритмы продвигают преимущественно массовый универсальный контент, то местные традиции, язык, обычаи и моральные ориентиры могут оказаться на периферии внимания молодого поколения. В результате возникает риск ослабления культурной идентичности, поверхностного отношения к национальному наследию и формирования мировоззрения, менее связанного с исторической памятью и духовными основами общества.

Риски трансформации мировоззрения молодежи под воздействием алгоритмических рекомендательных систем

Основные риски влияния алгоритмических рекомендательных систем на молодежь связаны не только с изменением информационных предпочтений, но и с более глубокими процессами трансформации мировоззрения. Поскольку молодые люди активно используют социальные сети, видеоплатформы и мессенджеры, цифровая среда постепенно становится одним из главных источников формирования их представлений о политике, обществе, культуре, морали и социальных отношениях [11].

Одним из важных рисков является использование искусственного интеллекта для манипулирования общественным мнением, особенно мнением молодежи. Сегодня существует много нейросетей, цифровых технологий и программ, которые работают на основе искусственного интеллекта. С их помощью можно создавать разные виды контента, в том числе изображения, видео, тексты и аудиоматериалы.

Особую опасность представляют дипфейки и дезинформация. Такой контент часто выглядит очень реалистично, поэтому его трудно отличить от настоящих фактов. В отличие от обычных фейков, созданных человеком, материалы, подготовленные с помощью нейросетей, могут быть более качественными и убедительными. Это создает серьезные риски для молодежи, поскольку молодые люди активно пользуются социальными сетями и часто получают информацию именно из цифровой среды. В результате ложная или искаженная информация может влиять на их взгляды, оценки общественных событий и отношение к различным социальным и политическим вопросам [12]. Однако дипфейки являются только одним из примеров того, какие угрозы могут возникать при использовании искусственного интеллекта в молодежных медиакоммуникациях.

Еще одна группа рисков связана с приватностью, конфиденциальностью и использованием персональных данных. Для молодежи эта проблема особенно важна, потому что молодые люди активно пользуются цифровыми платформами, нейросетями и другими сервисами на основе искусственного интеллекта.

При этом они часто оставляют в интернете большое количество личной информации: фотографии, сообщения, интересы, запросы, данные о поведении и предпочтениях. Опасность заключается в том, что пользователи не всегда понимают, как именно эти данные собираются, хранятся и могут использоваться в будущем. Многие молодые люди не читают пользовательские соглашения и не обращают внимания на условия обработки персональных данных. В результате они могут не знать, кто получает доступ к их информации и в каких целях она применяется.

Это может привести к разным негативным последствиям. Например, личные данные могут использоваться для навязчивой рекламы, манипулирования поведением, создания психологического профиля пользователя или распространения информации без его согласия. Кроме того, существует риск ущерба репутации, если личные данные, переписки, изображения или другие материалы будут использованы против самого пользователя в различных коммуникативных ситуациях.

Серьезной проблемой также выступает снижение критического мышления. Персонализированная лента может восприниматься молодежью как объективная картина мира, хотя на самом деле она формируется на основе алгоритмического отбора. Молодые люди не всегда осознают, что видят не всю совокупность информации, а только ту часть, которую цифровая система считает наиболее подходящей для них. В результате уменьшается способность самостоятельно анализировать информацию, сравнивать разные точки зрения и критически оценивать источники.

Еще одним значимым риском является зависимость молодежи от цифровых платформ как источника формирования мировоззрения. Если раньше важную роль в развитии взглядов молодого человека играли семья, образование, культурная среда и личный социальный опыт, то сегодня всё большее значение приобретает цифровое пространство. Это приводит к тому, что представления молодежи о политике, обществе, морали и социальных отношениях всё чаще формируются под влиянием алгоритмов, популярных трендов и информационных потоков, а не только на основе самостоятельного анализа и традиционных институтов социализации.

Другим важным риском является радикализация взглядов. Рекомендательные алгоритмы часто продвигают материалы, вызывающие сильную эмоциональную реакцию, поскольку такой контент дольше удерживает внимание пользователя. Постепенно молодой человек может переходить от умеренных взглядов к более жестким и крайним позициям. Это особенно опасно в тех случаях, когда алгоритмы постоянно предлагают однотипный политический, идеологический или социально конфликтный контент, формируя у пользователя ощущение правильности только одной позиции.

«К этой же группе можно отнести риски, связанные с недостаточным контролем за использованием нейросетей и технологий искусственного интеллекта. Такие технологии могут применяться не только для создания дипфейков или ложной

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

информации, но и для вовлечения молодежи в деструктивные формы общения и деятельности»[13]. Например, через цифровые платформы молодые люди могут сталкиваться с материалами, которые пропагандируют радикальные идеи, закрытые сообщества, секты или экстремистские организации.

«Особую опасность представляет то, что подобное воздействие может происходить постепенно и незаметно. Сначала молодежь вовлекается в определенную информационную среду, где ей постоянно предлагается однотипный контент. Затем у пользователя может формироваться доверие к таким источникам, а также негативное отношение к другим социальным группам, государственным институтам или общественным ценностям» [14]. В результате подобные процессы могут усиливать социальную напряженность. На начальном этапе она чаще всего проявляется в коммуникационном пространстве: в социальных сетях, мессенджерах, комментариях и онлайн-дискуссиях. Однако при отсутствии своевременного контроля и профилактики такая напряженность может перейти из цифровой среды в реальную жизнь.

Заключение

Таким образом, искусственный интеллект и алгоритмические рекомендательные системы становятся важным фактором влияния на мировоззрение и идеологические установки молодежи. Современные цифровые платформы не просто передают информацию, а активно участвуют в ее отборе, продвижении и персонализации. В результате молодые пользователи получают не весь спектр общественно значимой информации, а прежде всего тот контент, который соответствует их интересам, прошлому поведению и эмоциональным реакциям.

Такой механизм может иметь как положительные, так и отрицательные последствия. С одной стороны, искусственный интеллект расширяет доступ молодежи к образовательным, культурным и информационным ресурсам. Он помогает быстрее находить нужные материалы, получать новые знания и участвовать в общественной коммуникации. С другой стороны, чрезмерная зависимость от алгоритмов может привести к сужению информационного поля, снижению критического мышления, усилению идеологической поляризации и распространению дезинформации.

Особую опасность представляют дипфейки, манипулятивный контент, использование персональных данных и вовлечение молодежи в деструктивные цифровые сообщества. Эти риски показывают, что искусственный интеллект в медиакоммуникационной среде не является нейтральным инструментом. Его влияние зависит от того, кто и с какой целью использует данные технологии, а также от уровня цифровой грамотности самих пользователей.

При этом важно учитывать, что молодежь является наиболее восприимчивой частью общества к цифровым изменениям. В период формирования жизненных ценностей, политических взглядов и социальной позиции информационная

среда оказывает особенно сильное воздействие. Поэтому алгоритмы, которые ежедневно определяют содержание новостной ленты, рекомендаций и популярных материалов, могут постепенно влиять на восприятие молодежью общественных процессов, социальных норм и моделей поведения.

В связи с этим важной задачей становится формирование у молодежи устойчивого и критического отношения к цифровой информации. Необходимо развивать медиаграмотность, навыки проверки источников, понимание принципов работы алгоритмов и ответственное отношение к личным данным. Кроме того, требуется более внимательное регулирование деятельности цифровых платформ и нейросетевых технологий, особенно в вопросах защиты молодежи от манипуляции, радикализации и информационного давления.

Следовательно, влияние искусственного интеллекта и рекомендательных алгоритмов на молодежь следует рассматривать не только как технологическую, но и как социальную, идеологическую и мировоззренческую проблему. От того, насколько общество, государство, образовательные институты и сами цифровые платформы смогут выработать эффективные механизмы защиты и просвещения, во многом зависит способность молодежи сохранять самостоятельность мышления и осознанно ориентироваться в современной информационной среде.

Список литературы

1 Кон В. А., Береснева В. Л. Апокалиптическая антропология: сознание, совесть и искусственный интеллект // [Электронный ресурс] URL: https://cyberleninka.ru/article/n/apokalipticheskaya-antropologiya-soznanie-sovest-i-iskusstvennyy-intellekt (Дата обращения 07.2024)

2 Зеленская К. А., Шереметьева А. С. Этические проблемы при создании искусственного интеллекта. – М.: Epomen Global, 2022. № 32. - С. 295. https://znanium.ru/catalog/document?id=427844

3 Zhou J. Higher Expectations of Artificial Intelligence in Terms of Morality and Humanity // Journal of Education Humanities and Social Sciences. Vol. 20. https://drpress.org/ojs/index.php/EHSS/article/view/11680/11372 (07.09.2023)

4 Синица А. С. Морально-этические аспекты теории искусственного интеллекта. – Казань: Молодой ученый, 2015. № 18 (98). – С.434.

5 Jannach D., Zanker M., Felfernig A., Friedrich G. Recommender Systems: An Introduction. – New York: Cambridge University Press, 2011. –P. 335.

6 Pariser, E. The filter bubble: What the internet is hiding from you. – NY.: Penguin Books, 2011. – P.304.

7 Gillespie, T. Custodians of the internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media. – New Haven, CT.: Yale University Press, 2018. – P.288.

8 Mamadaliyev N., Amirov J. “Sun’iy intellekt va uning inson hayotiga ta’siri” – Toshkent.: O‘zbekiston Ta’lim, 2023. – B.250.

9 Rahmonov B. “Sun’iy intellektning afzalliklari va qo‘llanilish sohalariga nazar”. – Namangan.: Innovatsion Nashriyot, 2023. – B.198.

10 Islomov D. “Sun’iy intellekt – inson tabiiy idrokining mahsuli”. – Andijon.: Adabiyot va Fan, 2023. – B.147.

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

11 Metzler, H., & Garcia, D. Social Drivers and Algorithmic Mechanisms on Digital Media. Perspectives on Psychological Science. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/17456916231185057 (19.07.2023)

12 Vaccari, C., & Chadwick, A. Deepfakes and Disinformation: Exploring the Impact of Synthetic Political Video on Deception, Uncertainty, and Trust in News. Social Media + Society. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2056305120903408 (19.02.2020)

13 Shin, D. How Algorithms Promote Self-Radicalization. Social Science Computer Review. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/08944393231225547 (30.07.2024)

14 Bruns, A. Filter Bubble. Internet Policy Review, 8(4). DOI: 10.14763/2019.4.1426. https://eprints.qut.edu.au/137044/ (09.02.2020)

Transliteration

1 Kon V. A., Beresneva V. L. Apokalipticheskaja antropologija: soznanie, sovest' i iskusstvennyj intellekt [Apocalyptic anthropology: consciousness, conscience and artificial intelligence] // [Elektronnyj resurs] URL: https://cyberleninka.ru/article/n/apokalipticheskaya-antropologiya-soznanie-sovest-i-iskusstvennyy-intellekt (Date of access 07.2024). (in Russ)

2 Zelenskaja K. A., Sheremet'eva A. S. (2022). Eticheskie problemy pri sozdanii iskusstvennogo intellekta [Ethical problems in the creation of artificial intelligence]. – M.: Epomen Global. № 32. P. 295. https://znanium.ru/catalog/document?id=427844 . (in Russ)

3 Zhou J. Higher Expectations of Artificial Intelligence in Terms of Morality and Humanity // Journal of Education Humanities and Social Sciences. Vol. 20. https://drpress.org/ojs/index.php/EHSS/article/view/11680/11372 (07.09.2023)

4 Sinica A. S. (2015). Moral'no-eticheskie aspekty teorii iskusstvennogo intellekta [Moral and ethical aspects of the theory of artificial intelligence]. – Kazan'.: Molodoj uchenyj. № 18 (98). P. 434. (in Russ)

5 Jannach D., Zanker M., Felfernig A., Friedrich G. Recommender Systems: An Introduction. – New York: Cambridge University Press, 2011. – 335 p.

6 Pariser, E. The filter bubble: What the internet is hiding from you. – NY.: Penguin Books, 2011. – P.304.

7 Gillespie, T. Custodians of the internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media. – New Haven, CT.: Yale University Press, 2018. – 288 p.

8 Mamadaliyev N., Amirov J. "Sun'iy intellekt va uning inson hayotiga ta'siri" [Artificial intelligence and its impact on human life] – Toshkent.: O'zbekiston Ta'lim, 2023. – 250 b. (in Uzbek)

9 Rahmonov B. "Sun'iy intellektning afzalliklari va qo'llanilish sohalariga nazar" [A look at the advantages and applications of artificial intelligence]. – Namangan.: Innovatsion Nashriyot, 2023. – B.198. (in Uzbek)

10 Islomov D. (2023)."Sun'iy intellekt – inson tabiiy idrokining mahsuli" [Artificial intelligence as a product of human natural cognition]. – Andijon.: Adabiyot va Fan. – 147 b. (in Uzbek)

11 Metzler, H., & Garcia, D. Social Drivers and Algorithmic Mechanisms on Digital Media. Perspectives on Psychological Science. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/17456916231185057 (19.07.2023)

12 Vaccari, C., & Chadwick, A. Deepfakes and Disinformation: Exploring the Impact of Synthetic Political Video on Deception, Uncertainty, and Trust in News. Social Media + Society. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2056305120903408 (19.02.2020)

13 Shin, D. How Algorithms Promote Self-Radicalization. Social Science Computer Review. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/08944393231225547 (30.07.2024)

14 Bruns, A. Filter Bubble. Internet Policy Review, 8(4). DOI: 10.14763/2019.4.1426. https://eprints.qut.edu.au/137044/ (09.02.2020)

Аминжонов Қ.Х.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ПЕН АЛГОРИТМДІК ҰСЫНЫМ ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ ЖАСТАРДЫҢ ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫНА ӘСЕРІ

Аңдатпа: Мақалада қазіргі заманғы цифрлық ортада жастардың идеологиялық көзқарасының қалыптасуына алгоритмдік ұсыным жүйелерінің ықпалы қарастырылады. Әлеуметтік желілер мен онлайн-платформалардың ақпаратты дербес ұсыну арқылы жасөспірімдердің дүниетанымына, құндылық бағдарларына және қоғамдық-саяси көзқарастарына қалай әсер ететініне ерекше назар аударылған. Ұқсас мазмұндағы контенттің үнемі қайталануы пікір алуандығын шектеп, тұрақты ақпараттық қағидаттардың қалыптасуына ықпал етуі мүмкін екендігі атап өтіледі. Еңбекте цифрлық технологиялардың әсерінен өмірдің тәжірибелік жақтары ғана емес, сонымен бірге адамның қоғамды, моральды, мәдениетті және әлеуметтік болмыстағы өз орнын қабылдайтын дүниетанымдық ұстанымдарының да өзгеретініне баса назар аударылған. Осыған байланысты жасанды интеллектіні пайдалану және оның адаммен өзара әрекеттесуінің этикалық негізделген стратегиясын қалыптастырудағы рөлі айтылады.

Сондай-ақ жұмыста идеологиялық оқшауланудың күшею, ақпаратты сыни қабылдаудың төмендеу және жастардың цифрлық дереккөздерге тәуелді болу қауіптері талданады. Медиасауаттылықты және ақпарат ағынының мазмұнын өз бетінше бағалау қабілетін дамыту қажеттілігіне баса назар аударылады. Ұсынымдық алгоритмдер жастар санасына ықпал ететін маңызды факторға айналып келе жатқандығы және одан әрі ғылыми зерттеуді қажет ететіндігі туралы қорытынды жасалған.

Түйін сөздер: жастар, идеология, алгоритмдер, цифрландыру, әлеуметтену, медиа, ықпал, платформалар.

Aminjonov K.

The Impact of Artificial Intelligence and Algorithmic Recommendation Systems on the Ideological Views of Young People

Abstract: This article examines the impact of algorithmic recommendation systems on the formation of ideological views among youth in the modern digital environment. Particular attention is given to how social networks and online platforms, through personalized information delivery, influence the worldview, value orientations, and socio-political perceptions of young people. It is noted that the constant repetition of similar content can limit exposure to diverse opinions and contribute to the formation of entrenched informational attitudes. The paper emphasizes that digital technologies are changing not only the practical aspects of life but also the worldview through which individuals perceive society, morality, culture, and their own place in social reality. In this regard, the role of artificial intelligence in developing an ethically sound strategy for its use and interaction with humans is highlighted.

The paper also analyzes the risks of increased ideological insularity, a decline in the critical perception of information, and the dependence of young people on digital sources. It underscores the necessity of developing media literacy and the ability to independently evaluate the content of information flows. The conclusion is drawn that recommendation algorithms are

becoming a significant factor influencing the consciousness of young people and require further scholarly investigation.

Keywords: youth, ideology, algorithms, digitalization, socialization, media, influence, platforms.

Вклад авторов. **Аминжонов К.Х.,** разработка концепции и дизайна исследования, сбор, анализ и интерпретация материала, написание и редактирование текста статьи, формулирование выводов (Conceptualization, Methodology, Investigation, Writing – original draft, Writing – review & editing).

Поступила: 25.07.2026
Принята:14.09.2026

IRSTI 02.91 https://doi.org/10.48010/2026.3/1999-5911.11

THE ALMATY SCHOOL OF DIALECTICAL LOGIC AND INTELLECTUAL SOVEREIGNTY IN KAZAKHSTAN

[1]Zh.N. Imankul, **[2]K.S. Bagasharov***
[1]L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan)
[2]Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)
[1]Imankul1991@mail.ru, [2]kudaiberdi1981@gmail.com

[1]Ж.Н. Иманқұл, **[2]Қ.С. Бағашаров***
[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан)
[2]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан)
[1]Imankul1991@mail.ru, [2]kudaiberdi1981@gmail.com

Citation: Imankul Zh.N., Bagasharov K.S. The Almaty School of Dialectical Logic and Intellectual Sovereignty in Kazakhstan // *Al-Farabi*. – 2026. – Т. 24. № 3(95). – С. 164-180.

Abstract. Kazakhstan inherited a strong philosophical school from the Soviet period. It was the Almaty school of dialectical logic, led for many years by the academician Zhabaikhan Abdildin. The school studied logic, the theory of cognition, and the method of the ascent from the abstract to the concrete. Its work was serious and original. Yet the school was Marxist and grew inside the Soviet system. After independence this legacy became hard to place. The global decolonial turn now asks post-Soviet nations to sort colonial imports from native thought. This article asks one direct question. Should Kazakhstan keep the Almaty school, or treat it as a colonial layer to remove? The authors argue for keeping it, but with open eyes. The school was both a Soviet product and a real local achievement. Its members built national institutions, and some later turned to a philosophy of sovereign Kazakhstan on their own. The school also shared its central problems with Evald Ilyenkov, whose work now draws fresh attention around the world. The method at its core is not a mere technique but a philosophy of thought with real depth, and it can be joined with the Kazakh tradition rather than set against it.It concludes that intellectual sovereignty is served not by separating dialectical logic from Kazakh thought but by synthesizing the two, as Kazakh philosophers such as Mukan Orynbekov already began to do.

Key words: dialectical logic, Almaty school, Zhabaikhan Abdildin, intellectual sovereignty, decolonial theory, Kazakh philosophy.

Introduction

Kazakhstan has a philosophy school that most people outside the country never hear about. It is the Almaty school of dialectical logic. It formed in the late 1950s. It

* Author-corespendent: K.S. Bagasharov, kudaiberdi1981@gmail.com

grew strong in the 1970s. Its leader was the academician Zhabaikhan Abdildin. Around him worked Abdumalik Nysanbayev, Agyn Kasymzhanov, Lev Naumenko, and others. They asked hard questions about thinking. How does a theory begin? How does the mind move from a simple idea to a full picture of a whole? What links logic, history, and knowledge? These are old questions. The school gave them careful answers.

There is a problem, though. The school was Marxist. It worked inside the Soviet system. It spoke the language of Soviet philosophy. After 1991 this became awkward. A new country needs its own past. Many people in Kazakhstan now look back and ask what was truly theirs and what was handed down from outside.

This question is not only local. Around the world, scholars talk about the coloniality of knowledge. They argue that colonial powers did not only take land. They also set the rules for what counts as real thought. Walter Mignolo calls for epistemic disobedience [1]. Sabelo Ndlovu-Gatsheni calls for epistemic freedom [2]. The idea is simple. A nation should be free to think from where it stands. It should not have to borrow every category from the former center.

The debate is not confined to specialists either. Newspaper columns, conference panels, and social media threads in Kazakhstan regularly return to a version of this question, usually phrased less carefully than we phrase it here. Should a Kazakh school abandon a Russian-language textbook written by a Soviet-era author? Should a museum relabel an exhibit that once celebrated Soviet scientific achievement? Should a street keep the name of a philosopher who never once wrote in Kazakh? These are smaller versions of the same underlying choice this paper examines, applied to buildings, names, and syllabi rather than to a body of philosophical method. We think the philosophical case, argued carefully once, can inform many of these smaller and more public decisions at the same time.

So here is the puzzle for Kazakhstan. The Almaty school arrived through Moscow. Its Marxism came from the Soviet state. Was it a colonial import? Should a sovereign Kazakhstan quietly drop it? Or is it, despite everything, a real asset worth keeping?

This article defends keeping it. But not out of nostalgia, and not without care. It makes three claims. First, the school did genuine philosophy, not propaganda. Second, the school was both Soviet and Kazakh at once, and it began to turn toward national themes on its own. Third, and most important, dialectical logic is not a foreign body to be tolerated at arm's length. It is a philosophy with real depth, and it can be joined with Kazakh thought rather than held apart from it. On this reading, keeping the school is not nostalgia and not a borrowed habit. It is an act of intellectual sovereignty, the free choice to hold on to something of value and to make it fully our own.

Let me be clear about the key term. By intellectual sovereignty we do not mean a closed mind. We mean the power to set your own agenda. It is the power to decide what to read, what to keep, and what to build on. Kazakhstan already talks in these terms. State programs such as Rukhani Zhangyru call for a renewal of the national spirit and a fresh look at the country's heritage. The Almaty school is part of that heritage, whether we like it or not. So the honest thing is to judge it, not to hide it. A sovereign mind can face its own past without fear.

This is not an abstract dispute. It touches real institutions. Departments of philosophy and religious studies across Kazakhstan, including at the two universities behind this article, teach the Almaty school as part of the national curriculum. Students meet Abdildin's name in their first year and rarely hear who he was in conversation with, or why his questions still travel. A vague sense of embarrassment can creep into that teaching, a hurried «this was the Soviet period» before the syllabus moves on. That is a loss. If the school is worth keeping, it is worth teaching with confidence, not apology. The question we ask here therefore has a practical twin. Once the philosophical case is made, what should change in how the school is presented to the next generation? We return to that question in the final part of the discussion.

The stakes are current. The decolonial debate is loud in Kazakhstan today. At the same time, the wider tradition the school belonged to is having a revival. Western scholars have rediscovered Evald Ilyenkov, the Moscow philosopher who shared the school's main problems [3, 4]. A 2024 special issue of Studies in East European Thought even asks whether Soviet philosophy carried an imperial charge [5]. The timing is right to ask the old question again, and to ask it well

Methodology

This paper is a study in the history of philosophy. It also makes an argument. So it works on two levels.

The first level is historical and comparative. The study reads the main works of the Almaty school and sets them against the debates of their day. It follows the school through its stages, from the first group of the late 1950s to the strong years of the 1970s. It then places the school beside the work of Evald Ilyenkov in Moscow [6, 7]. The two shared problems, and at times shared authors. Read side by side, they show what was common and what was local.

The second level is conceptual. Here the paper uses the decolonial framework as a lens, drawing on two key sources [1, 2]. These ideas are not applied as a rule that settles the case in advance. They serve as questions to test the school against. A lens can clarify. It can also distort. The study tries to watch for both.

A word on order. The paper reads the school on its own terms first. It asks what problem each work tried to solve, and whether it solved it. Only then does it raise the political question. This order matters. Start with politics, and you find only politics. Start with the arguments, and you can weigh them as arguments.

One more methodological choice needs stating plainly. Judging whether a body of work is genuine philosophy or merely propaganda is not a neutral operation. This paper uses a simple, defensible test. A text counts as philosophy here if it poses a problem clearly, gives reasons for a proposed solution, and remains open to internal criticism on its own terms. Propaganda, by contrast, treats its conclusions as settled in advance and uses argument only to decorate them. Applying this test to the Almaty school's central texts, rather than to their Soviet packaging, is what allows the historical and the political questions to be kept separate in the way described above.

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

A word on scope. This paper does not attempt a full institutional history of the Almaty school, with dates of appointment, student rosters, and internal disputes. Other work can and should do that. Nor does it attempt a technical reconstruction of every argument in the school's major books, since that would need a study of its own for each title. The aim here is narrower and, we think, more useful at this stage. It is to establish, at the level of a single connected argument, whether the school's core method survives the decolonial challenge, and if so, what follows for how Kazakhstan treats the school today. A narrower aim, argued carefully, is more useful than a broad survey argued thinly.

The materials fall into two groups. The primary sources are the works of the school and of Ilyenkov. On the Almaty side they include Abdildin on the problem of the beginning [8], his study of Kant's dialectics [9], and his book with Nysanbayev on the principles of building a theory [10]. On the Ilyenkov side they include his book on the abstract and the concrete [6] and his essays on dialectical logic [7]. The secondary sources are recent studies of this tradition and of decolonial theory, listed in the review below. The plan is simple. The paper first describes what the school did. Then it reviews how the wider tradition is read today. Then it raises the decolonial challenge and weighs it.

Literature Review

The Almaty school has not received much attention in English. But the wider tradition it belonged to has. That tradition is now often called creative Soviet Marxism. Its central figure was Evald Ilyenkov. So a review of the current literature has to start with him.

The first full study of this tradition in English was Bakhurst's book on Soviet philosophy [3]. It set Ilyenkov against the bitter debates of the 1920s and after. Two decades later, interest grew fast. Levant and Oittinen edited a major volume that put Ilyenkov's key text on the ideal into English and framed it for new readers [4]. Bakhurst returned to the theme with a collection of essays on Ilyenkov and Vygotsky [11].

The centenary of Ilyenkov's birth brought a wave of new work. A 2024 special issue of Studies in East European Thought gathered scholars from many countries [12]. Some of this work reaches into the current science of mind. Di Paolo and Potapov [13] read Ilyenkov next to the enactive approach to cognition, where the mind is seen as activity in a world, not as something locked in the brain. Brown [14] defends Ilyenkov's use of Spinoza against his critics. Chukhrov [15] works through the materialist reading of the ideal. Others push the ideas toward the digital economy and the value of knowledge today [16]. The lesson is clear. These are live ideas, not museum pieces.

A second body of work sets the political frame. Decolonial theory argues that knowledge carries the mark of power [1, 2]. Recent writing turns this lens on Soviet philosophy itself. Kobakhidze [5] speaks of an imperialist unconscious in Soviet thought. Alushkin and Pikhorovich [17] trace Ilyenkov's mixed legacy in one post-Soviet country. So the tradition is now read in two ways at once, as a source of living ideas and as a possible carrier of empire.

Kazakh scholarship sits at the meeting point of these debates. After 1991, Nysanbayev wrote in English on the origins of Kazakh philosophy and on a philosophy of sovereign Kazakhstan [18]. More recent work at the Eurasian National University reads classical figures such as Al-Farabi with dialectical tools [19]. What is still missing is a study that brings these strands together and asks a direct question about the Almaty school itself. This paper aims to fill that gap.

A caution belongs here too. Decolonial theory did not grow out of the Soviet or post-Soviet experience. Its main vocabulary, coloniality, the colonial matrix of power, epistemic disobedience, was built from the history of the Atlantic world and, later, of Africa and South Asia [1, 2]. The post-Soviet case does not map onto that history without remainder. The Russian and Soviet empires ruled by different means than the Atlantic empires did, and they left a different kind of aftermath. Applying the same lens without adjustment risks flattening real differences. We take this caution seriously and return to a more region-specific framework later in the discussion, once the Almaty school's own record is on the table.

The pattern is not confined to Kazakhstan. Scholars across the former Soviet space are asking similar questions about their own national schools of thought. Ukrainian philosophy, Georgian philosophy, and the various national traditions of the Caucasus each face a version of the same choice, between disowning a Soviet-era inheritance and reworking it [17]. Kazakhstan is not unique in facing this problem, but it is unusually well placed to answer it, given how organized and well documented the Almaty school's own output already is.

One final point belongs in this review. The literature just surveyed divides, roughly, into two camps that rarely cite each other. The philosophers who study Ilyenkov and the Almaty tradition on its technical merits, its logic, its theory of the ideal, its reading of Marx, tend not to engage the decolonial literature at all. The decolonial theorists, in turn, rarely engage the technical content of the philosophy they are describing as colonial or postcolonial. Each side has good reasons for staying in its lane. But the result is that no single study has weighed the Almaty school's philosophical strength against its colonial entanglement in the same breath. That gap is what this paper tries to close.

Main part

Start with the work itself. The Almaty school was not a propaganda office. It was a research program. Its members treated dialectics as a logic of real thinking. Their model was Marx's Capital, read as a method, not as economics. This point is easy to miss. The Soviet label hides the content. But the content was philosophy of science.

The school grew in stages. Abdildin's own account marks the first steps around 1958 to 1963. A young group at the academy in Alma-Ata began to study dialectical logic. Then came single-author works. Abdildin wrote on the problem of the beginning in theoretical cognition [8]. The 1970s were the strong years. Under Abdildin the group produced many books, among them a study of Kant's dialectics [9] and, with Nysanbayev, a book on the dialectical and logical principles of building a theory [10]. People still call this period the golden age of philosophy in Kazakhstan.

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

It is worth pausing on why a Soviet-era republic could produce work of this depth at all. The Soviet system was, in its own way, generous to philosophy, at least to philosophy that stayed within Marxist bounds. Institutes were funded, journals were subsidized, and a stable academic career was available to anyone who mastered the accepted method. This is part of what made the Almaty school possible. It is also part of what makes the decolonial worry serious. A system that funds only one kind of philosophy is, by definition, not neutral about what counts as philosophy at all. Both things are true at once, and a fair account of the school has to hold them together rather than picking one and dropping the other.

The output was not small. In these years the school helped produce a multi-volume work on dialectical logic, a rare thing for any Soviet republic outside Moscow. It also trained a long line of students who went on to teach across Kazakhstan. This is worth stressing. A school is not only a set of books. It is a chain of teachers and pupils. The Almaty school built such a chain. When we ask what to do with the school, we are really asking about that chain. It runs into the present.

What were they after? Three ideas stand out.

The first is the ascent from the abstract to the concrete. This is a method for building a theory. You start from a simple, one-sided idea. You do not stay there. You move step by step to a full picture, where the whole and its parts hang together [6]. Marx did this in Capital. He began with the single commodity. He ended with a whole system. The school studied how this move works and why it is rational.

It helps to see the contrast the school drew. Formal logic checks whether an argument is valid. It does not ask how a concept grows. Dialectical logic, as the school used it, does ask that. It follows a concept as it changes and takes on new content. The two are not enemies. Formal logic keeps thought honest. Dialectical logic keeps thought moving. The school wanted a logic that could follow real development, not just fixed forms. That is why they read Capital so closely. Capital shows a single concept unfolding into a whole system.

The second is the unity of the logical and the historical. A concept has a history. It also has an order in thought. The school held that the two match, when the theory is right. The path of thought retraces, in a cleaned-up form, the path of the thing's own growth. History gives the content. Logic gives the form.

A brief illustration helps. Consider the concept of value in Marx's Capital. Historically, exchange existed long before anyone had a developed theory of value. Logically, though, a theory of value need not retrace every historical detail of barter and coinage. It needs only to retrace the necessary steps, the ones without which the next stage could not appear. The school's contribution was to show that this kind of retracing is not arbitrary. It follows the same order a fully rational reconstruction of the object would take, once confusion and accident are stripped away. This is a strong claim about the relationship between how we think and how things develop, and it is why the school treated logic and history as one problem rather than two.

The third is the problem of the beginning. Where should a theory start? Not with just anything. The school argued that a theory needs a real starting cell. This is a simple

unit that already holds the seed of the whole. For Capital, that cell was the commodity. Finding the right beginning is half the work. Abdildin made this problem his own [8].

Behind all three sits one bold claim. Dialectics, logic, and the theory of knowledge are, at bottom, one and the same thing. This was not a Kazakh invention alone. It echoed a note by Lenin on the logic of Capital. But the school worked the claim out in detail [7]. That is real philosophy of science. It stands on its own feet.

The link to Moscow was not loose. It was direct. Lev Naumenko, one of the school's founders, co-wrote a well-known article with Ilyenkov. They hid Ilyenkov's name behind a pseudonym to get it past the censors [4]. The same problems ran through both places. The ascent from the abstract to the concrete. The nature of the ideal. The logic of Capital. Almaty and Moscow were two points on one map. This is why the recent revival of Ilyenkov matters for us. If the Almaty school shared in that current, then it shared in a living tradition, not a dead one [11, 12].

Now for the hard part. The decolonial view puts pressure on all of this. Its claim is strong. Colonial power did not stop at borders and armies. It shaped minds. It decided which knowledge was serious and which was mere folklore. Mignolo speaks of a colonial matrix of power [1]. Ndlovu-Gatsheni speaks of a cognitive empire [2]. On this view, the former center keeps ruling through categories, long after the flags change. We put this challenge in its strongest form on purpose. Our aim is to answer it, not to sign it.

Apply this to Kazakhstan. Soviet Marxism was the official worldview. It came from Moscow. It set the terms. Meanwhile the older Kazakh tradition sat in the shadows. The thought of Abai, the wisdom of the zhyrau poets, the legacy of Al-Farabi, the Tengri worldview: all of this was treated as culture, not as philosophy. So a decolonial reader might say the Almaty school, for all its skill, was part of the problem. It spoke Moscow's language. It raised local people, but into a foreign frame.

The institutional facts reinforce the point. Positions, funding, and publication outlets in Soviet Kazakhstan all ran through structures set in Moscow. A young scholar could not simply declare an interest in Abai's metaphysics and expect a career. Career paths ran through dialectical materialism, and success within that system required real skill in its methods. This is exactly the kind of soft, structural power the decolonial literature is best at describing. It does not need a conspiracy. It only needs a single set of gatekeepers and a single accepted vocabulary for what counts as rigorous work.

The examples are easy to find. For a long time Abai was taught as a poet and a moralist, not as a philosopher. Al-Farabi was often placed inside Arabic or Islamic philosophy, far from the Kazakh steppe where he was born. The oral wisdom of the zhyrau was filed under literature or ethnography. Under the Soviet frame, philosophy proper meant Marxism. Everything else became background. A decolonial reader will say this ranking was not neutral. It matched the interests of the center. There is real force in this point. It is not just a complaint. None of this was unique to Kazakhstan. Across the Soviet republics, national philosophical traditions were routinely absorbed into a single Marxist-Leninist canon, their distinct vocabularies preserved, at best, as folklore appendices.

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

A recent turn makes the charge sharper. In 2024 a special issue asked whether Soviet philosophy itself carried an imperial charge. Kobakhidze wrote of an imperialist unconscious in Soviet thought, Ilyenkov included [5]. Others traced Ilyenkov's mixed legacy in Ukraine [17]. So even the current the Almaty school belonged to is now under review. The easy move would be to file the whole thing under colonial and walk away.

We want to take this challenge seriously, not brush it aside. The decolonial writers are right about many things. Knowledge does carry power. Categories can silence as well as reveal. A young country has every reason to guard its mind. If keeping the Almaty school meant keeping Kazakh thought in a Moscow-shaped box, we would say drop it. So the question is real. Does the school lock us into a foreign frame, or can it be freed from that frame?

We think the easy move is a mistake. There are two reasons.

The first is historical. The school was not run by outsiders. Its members were Kazakh scholars. They built the philosophy faculty in Alma-Ata. They trained generation after generation. And when independence came, several of them turned, on their own, to national themes. Abdumalik Nysanbayev is the clear case. He led the Institute of Philosophy after 1991. He wrote in English about the origins of Kazakh philosophy and about a philosophy of sovereign Kazakhstan [18]. Abdildin himself wrote on Abai as a philosopher. The tradition started to decolonize itself from the inside. It did not need to be abolished to do so. It grew.

The second reason is deeper. The school's core ideas are not Soviet property, and they are not merely technical either. The ascent from the abstract to the concrete is more than a recipe for building a theory. It rests on a substantial claim about how thought and reality develop together. The unity of the logical and the historical is a thesis about the world, not only a rule for writing. These are ideas with real philosophical depth, and that depth is what lets them travel. Ilyenkov's work spread to Italy, to Spain, to Latin America, and now to the English-speaking world [20, 11]. Thinkers with no love for the Soviet state still wrestle with his account of the ideal. Ideas that reach this far are not the private property of one empire. To refuse them because of the road they arrived by would be to mistake the depth of the thought for the politics of its carrier.

Consider an analogy from outside philosophy. Mathematics reached the Kazakh steppe, in its modern form, through Russian and Soviet schools. No one today argues that a Kazakh mathematician should refuse calculus because it arrived by a colonial route. The tool is judged by what it lets you build, not only by who first handed it over. Dialectical logic is a philosophical tool in the same sense. It has a history, and that history includes empire. But its use is not restricted to the empire that transmitted it, any more than calculus remains Russian property in Almaty classrooms today.

It is worth asking what the alternative positions would actually cost. Full rejection would mean removing Abdildin and his colleagues from the required reading in every philosophy program in the country, treating their work as a historical curiosity at best. That would sever several generations of trained philosophers from the school that trained them, including many now teaching the next generation. Uncritical celebration would carry a different cost. It would ask students to admire a Soviet-era achievement

without ever asking whose interests the Soviet system itself served, which teaches a bad intellectual habit regardless of the subject. Both alternatives are cheaper than the path we propose, and both are worse for exactly that reason. Reclaiming takes more work than either rejecting or celebrating, because it asks a department to hold two judgments, historical and philosophical, at once instead of collapsing them into one.

So what should Kazakhstan do? We suggest a third path. Do not worship the school. Do not disown it. Reclaim its method and join it with the Kazakh tradition.

Here Ndlovu-Gatsheni's own words help. He does not ask nations to burn every foreign book. He asks for epistemic freedom [2]. That means the freedom to think from where you are, and to choose what to keep. It is the freedom to build ecologies of knowledge, where local and global sources sit together. Intellectual sovereignty is not a wall. It is a free hand.

A free hand can keep a good method that arrived through a hard history. It can also put that method to new use. This is the practical payoff. Turn the ascent method on the Kazakh tradition itself. Read Al-Farabi, Abai, and the zhyrau not as a box of quotes, but as a developing whole. Look for the simple cell that holds the seed. Trace how the thought grows. Use the unity of the logical and the historical to write the story of Kazakh thought as one living line, not a scatter of names.

This is not a fantasy. It has already begun. Recent work at the Eurasian National University reads Al-Farabi's dialectics with these very tools [19]. That is the school's method, aimed at the national past. It is reclaiming in action. This synthesis is not new either. Mukan Orynbekov, himself trained inside the dialectical school, already showed the way. He used the tools of that school to study the philosophical views of Abai and the worldview of the proto-Kazakhs, treating the Kazakh tradition as a subject for serious philosophy and not as ethnography [21]. In his hands, dialectical logic and Kazakh thought did not stand apart. They worked on each other. Abai gained a rigorous philosophical reading, and dialectical method gained a new field to prove itself on. That is the model. The task now is to widen it, from single figures to the whole line of Kazakh thought.

Consider what this would look like for a single figure. Abai Qunanbaiuly is usually read as a moral poet, and his prose Qara Sozder is read for its aphorisms one at a time, disconnected from each other. Applied with the ascent method, the same texts invite a different question. What is the simple cell in Abai's thought, the one idea that already contains the seed of his whole ethical vision? A strong candidate is his ideal of Tolyq Adam, the complete human being, which starts from a single demand for self-knowledge and unfolds, passage by passage across the Qara Sozder, into a full picture of reason, labor, and community. Read this way, Abai stops being a source of separate quotations and becomes a thinker with a developing system, exactly the kind of reading the Almaty school's method was built to produce.

There is a sharper reason this matters now. The school's questions have returned in a new dress. Today we argue about machine intelligence and about what thinking really is. Ilyenkov himself warned against treating thought as a thing inside the skull. Recent work reads him next to the enactive view, where the mind is activity in a world

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

[13]. Others ask what happens to knowledge when it is turned into data and sold [16]. The school's core idea speaks to all of this. Thought is not a stock of fixed items. It is a movement from the abstract to the concrete. A country that owns this idea owns a way into some of the hardest debates of the day.

The timing, then, is not an accident. Three things line up. The decolonial debate is at full volume in Kazakhstan and across the region. The global revival of creative Soviet Marxism gives the school new company and new readers [12, 15]. And the 2024 debate on empire in Soviet philosophy forces the question into the open [5, 17]. We can meet that question with a slogan, or with an argument. This paper offers an argument.

We can now make good on the caution raised earlier. Madina Tlostanova has argued that the post-Soviet space needs its own decolonial vocabulary, not a borrowed one [22]. She proposes two ideas that fit our case well. The first is external imperial difference, the gap between a colonizing power and the still more distant centers of global capital that looked down on Russia and the Soviet Union in turn. The second is double colonial difference, the fact that post-Soviet subjects were placed both outside the Western canon and outside the Cold War's rival socialist canon at once, belonging fully to neither. On this reading, Soviet philosophy itself, and the Almaty school within it, occupied a doubly marginal position. It was provincial next to Paris and Oxford, and it was, after 1991, treated as compromised next to a newly dominant Western liberal order. This double marginality is not a reason to discard the school. It is the precise shape of the problem intellectual sovereignty has to solve. A framework built for Latin America or Africa alone would miss this shape. A framework built for the post-Soviet condition names it directly.

This has concrete implications for how philosophy is taught in Kazakhstan today. The state's own modernization program, set out in the president's 2017 article on renewing public consciousness, calls for a confident, critical return to national heritage rather than a wholesale rejection of the recent past [23]. Universities are well placed to carry this out in the philosophy classroom specifically. A first step is straightforward. Departments can teach the Almaty school alongside its Moscow counterpart and its current international readers, so students see a living debate rather than a closed chapter. A second step is more ambitious. Seminars that once applied dialectical logic only to Marx's Capital can be redesigned to apply the same method to Al-Farabi, to Abai, or to the oral tradition of the zhyrau, following the model of the recent work already cited here [19]. A third step concerns translation. Much of the Almaty school's output still exists only in Russian. Selective translation into Kazakh and English, prioritized around the three core ideas discussed above, would let the school take part in the international revival of interest in this tradition on equal terms, rather than as a historical footnote to Moscow. None of this requires new resources on the scale of a national project. It requires a change of attitude inside departments that already teach this material every year, including our own.

There is a lesson here for teaching more broadly, beyond any single course. A legacy can be handed down in only two ways. It can be handed down as a monument,

something to admire from a respectful distance and never touch. Or it can be handed down as a toolkit, something the next generation is expected to open, use, and eventually improve on. The Almaty school has mostly been treated as the first kind of legacy since independence, when it was treated at all. We have argued for the second. Students should leave a course on Kazakh philosophy able to perform the ascent from the abstract to the concrete themselves, on material of their own choosing, not merely able to recite that Abdildin once did so.

These three steps also answer a worry that specialists in the field will already have. Reclaiming a method is easy to say and hard to institutionalize, because institutions reward what is already familiar. A philosophy department under pressure to publish quickly will default to topics with an established international literature, which for now still means European and Anglophone topics more often than Kazakh ones. Naming this pressure honestly is the first step to resisting it. A department that decides, deliberately, to reward a well-argued paper on Abai's dialectics as highly as a paper on Kant or Hegel is making an institutional choice, not just an intellectual one, and it is exactly the kind of choice intellectual sovereignty asks for.

A natural objection is that none of this can be measured, and so it will not survive the next round of curriculum review. We think it can be measured, modestly. A department could track how many thesis topics, in a given year, apply dialectical method to a Kazakh or Central Asian source rather than only to a European one. It could track how many of the Almaty school's own texts appear on reading lists in translation rather than only in summary. Neither indicator is perfect, but both are concrete, and both would move in the direction this paper recommends. Intellectual sovereignty, in the end, is not proven by a declaration. It is shown, slowly, in what a department actually assigns, translates, and asks its students to attempt on their own.

This paper has limits worth naming. It works mainly from secondary literature on the Almaty school's later reception, alongside a close reading of a small set of the school's own core texts. A fuller study would work through the complete published record of the school across the 1960s to the 1980s, including materials that remain untranslated and, in some cases, hard to access outside Kazakhstan's own archives and libraries. It would also interview surviving students and colleagues of the school's founders, several of whom are still active in Kazakhstani academic life, to capture an oral history that is at risk of being lost. Neither task was possible within the scope of a single article. We see this paper as a philosophical argument that opens the ground for that fuller empirical study, not as a substitute for it.

A second limit concerns comparison. We have set the Almaty school beside Ilyenkov's Moscow circle because the historical link between them is direct and well documented. A fuller comparative study could widen the lens further, to other national schools of philosophy that formed inside the Soviet system, in Georgia, Ukraine, Uzbekistan, and the Baltic republics, to test whether the argument made here for Kazakhstan holds more generally or depends on features specific to the Almaty case. Tlostanova's own framework was built with exactly this wider region in mind [22], and a comparative application of it across several post-Soviet philosophical traditions

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

at once would be a natural next step, one that a single article on a single national school cannot undertake responsibly.

A further limitation concerns language. This article is written in English, for a journal audience that reads English, and it therefore cites mainly English-language secondary literature. Much of the most detailed engagement with the Almaty school's specific arguments exists only in Russian and Kazakh, in journals and dissertations that circulate mainly inside Kazakhstan. A companion study written for a domestic audience, citing that literature in full, would necessarily look different from this one, and would likely surface disagreements among Kazakhstani specialists that an English-language overview cannot easily capture from the outside.

Finally, the institutional recommendations offered above are deliberately modest and would benefit from testing. A pilot seminar that applies the ascent method to a non-European source, run for a single semester and evaluated against the simple indicators proposed earlier, would tell us more about the practicality of this proposal than any amount of further argument. We would welcome that test, and we suspect the department best placed to run it is one of the two represented by the authors of this paper.

Conclusion

The Almaty school of dialectical logic is a real inheritance. It is not a burden to hide. It studied thinking with care. It built local institutions and trained local minds. It sat inside a wider current that the world is now reading again.

The decolonial critique still has value. It reminds us that categories carry histories. It warns against borrowing the former center's frame without a second thought. We should keep that warning. But we should not let it harden into a new rule that throws out every Soviet-era gain. That would trade one imposed dogma for another.

The better path is synthesis. Intellectual sovereignty is the freedom to keep, to adapt, and to build. It lets a nation hold on to a deep body of thought, even one that arrived through a hard history, and make it fully its own. For Kazakhstan the next task is clear. Bring the ascent from the abstract to the concrete and the unity of the logical and the historical to bear on the Kazakh tradition itself, and let that tradition speak back to them in turn. Mukan Orynbekov showed that this can be done. The task now is to carry it further, and to write the history of Kazakh thought as a living, growing whole.

None of this is only a matter for historians of philosophy. It bears directly on what happens in Kazakhstani classrooms this year and next. A curriculum can keep treating the Almaty school as a closed chapter, safely filed under Soviet history. Or it can treat it as unfinished business, a method still waiting to be turned on the country's own tradition. We have tried to show why the second choice is both intellectually honest and institutionally realistic.

A final word on tone. Nothing in this paper asks Kazakhstan to feel grateful for its Soviet philosophical inheritance, and nothing asks it to feel ashamed of it either.

Gratitude and shame are both the wrong register for a question this practical. The right register is closer to stewardship. A country that inherits a working method, however it arrived, has to decide what to do with it before the people who best understand it are no longer there to explain it firsthand. That is the decision this paper has tried to make a case for, as clearly and as carefully as the subject allows.

List of references

1 Mignolo W.D. Epistemic disobedience, independent thought and decolonial freedom // Theory, Culture & Society. – 2009. – Vol. 26, № 7–8. – P. 1–23.

2 Ndlovu-Gatsheni S.J. Epistemic Freedom in Africa: Deprovincialization and Decolonization. – London: Routledge, 2018. – 288 p.

3 Bakhurst D. Consciousness and Revolution in Soviet Philosophy: From the Bolsheviks to Evald Ilyenkov. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – 292 p.

4 Levant A., Oittinen V. (eds.). Dialectics of the Ideal: Evald Ilyenkov and Creative Soviet Marxism. – Leiden: Brill, 2014. – 264 p.

5 Kobakhidze G. Evald Ilyenkov and the Imperialist Unconscious in Soviet Philosophy // Studies in East European Thought. – 2024. – Vol. 76, № 3. – P. 407–424.

6 Ilyenkov E.V. The Dialectics of the Abstract and the Concrete in Marx's Capital / transl. by S. Kuzyakov. – Moscow: Progress Publishers, 1982. – 293 p.

7 Ilyenkov E.V. Dialectical Logic: Essays on its History and Theory / transl. by H. Campbell Creighton. – Moscow: Progress Publishers, 1977. – 353 p.

8 Абдильдин Ж.М. Проблема начала в теоретическом познании. – Алма-Ата: Наука, 1967. – 400 с.

9 Абдильдин Ж.М. Диалектика Канта. – Алма-Ата: Казахстан, 1974. – 424 с.

10 Абдильдин Ж.М., Нысанбаев А.Н. Диалектико-логические принципы построения теории. – Алма-Ата: Наука, 1973. – 420 с.

11 Bakhurst D. The Heart of the Matter: Ilyenkov, Vygotsky and the Courage of Thought. – Leiden: Brill, 2023. – 402 p.

12 Lotz C., Potapov K., Nowak A.W. 100 Years of Evald Ilyenkov // Studies in East European Thought. – 2024. – Vol. 76, № 3. – P. 347–350.

13 Di Paolo E.A., Potapov K. Evald Ilyenkov and the Enactive Approach // Studies in East European Thought. – 2024. – Vol. 76, № 3. – P. 439–463.

14 Brown A. How Ideas Connect to the World // Studies in East European Thought. – 2024. – Vol. 76, № 3. – P. 465–481.

15 Chukhrov K. On the Materialist Interpretation of the Ideal by Evald Ilyenkov // Studies in East European Thought. – 2021. – Vol. 74, № 1. – P. 57–74.

16 Azeri S. Knowledge-production, Digitalization and the Appropriation of Surplus-knowledge // Social Epistemology. – 2025. – Vol. 39, № 3. – P. 241–261.

17 Alushkin S., Pikhorovich V. Evald Ilyenkov's Legacy in Ukraine // Studies in East European Thought. – 2024. – Vol. 76, № 3. – P. 351–362.

18 Nysanbayev A. Cultural Inheritance and Social Transformation in Kazakhstan. – Washington, DC: Council for Research in Values and Philosophy, 2004. – 122 p.

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

19 Imankul Z., Abdildin Z., Aubakirova S. The Peculiarity of the Dialectical Ideas of the Second Teacher, a Prominent Representative of the Muslim Renaissance // Metaphilosophy. – 2023. – Vol. 54, № 1. – P. 164–174.

20 Bakhurst D. Evald Ilyenkov: Philosophy as the Science of Thought // The Palgrave Handbook of Russian Thought / eds. M.F. Bykova, M.N. Forster, L. Steiner. – Cham: Palgrave Macmillan, 2021. – P. 359–381.

21 Орынбеков М.С. Философские воззрения Абая. – Алма-Ата: Білім, 1995. – 136 с.

22 Tlostanova M. Can the Post-Soviet Think? On Coloniality of Knowledge, External Imperial and Double Colonial Difference // Intersections. East European Journal of Society and Politics. – 2015. – Vol. 1, № 2. [Electronic resource] URL: https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i2.38

23 Назарбаев Н.А. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан. – 2017. – 12 сәуір.

Transliteration

1 Mignolo W.D. Epistemic disobedience, independent thought and decolonial freedom // Theory, Culture & Society. – 2009. – Vol. 26, № 7–8. – P. 1–23.

2 Ndlovu-Gatsheni S.J. Epistemic Freedom in Africa: Deprovincialization and Decolonization. – London: Routledge, 2018. – 288 p.

3 Bakhurst D. Consciousness and Revolution in Soviet Philosophy: From the Bolsheviks to Evald Ilyenkov. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – 292 p.

4 Levant A., Oittinen V. (eds.). Dialectics of the Ideal: Evald Ilyenkov and Creative Soviet Marxism. – Leiden: Brill, 2014. – 264 p.

5 Kobakhidze G. Evald Ilyenkov and the Imperialist Unconscious in Soviet Philosophy // Studies in East European Thought. – 2024. – Vol. 76, № 3. – P. 407–424.

6 Ilyenkov E.V. The Dialectics of the Abstract and the Concrete in Marx's Capital / transl. by S. Kuzyakov. – Moscow: Progress Publishers, 1982. – 293 p.

7 Ilyenkov E.V. Dialectical Logic: Essays on its History and Theory / transl. by H. Campbell Creighton. – Moscow: Progress Publishers, 1977. – 353 p.

8 Abdildin Zh.M. Problema nachala v teoreticheskom poznanii [The problem of the beginning in theoretical cognition]. – Alma-Ata: Nauka, 1967. – 400 s. (in Russ)

9 Abdildin Zh.M. Dialektika Kanta [The dialectics of Kant]. – Alma-Ata: Kazakhstan, 1974. – 424 s. (in Russ)

10 Abdildin Zh.M., Nysanbaev A.N. Dialektiko-logicheskie printsipy postroeniya teorii [Dialectical-logical principles of constructing a theory]. – Alma-Ata: Nauka, 1973. – 420 s. (in Russ)

11 Bakhurst D. The Heart of the Matter: Ilyenkov, Vygotsky and the Courage of Thought. – Leiden: Brill, 2023. – 402 p.

12 Lotz C., Potapov K., Nowak A.W. 100 Years of Evald Ilyenkov // Studies in East European Thought. – 2024. – Vol. 76, № 3. – P. 347–350.

13 Di Paolo E.A., Potapov K. Evald Ilyenkov and the Enactive Approach // Studies in East European Thought. – 2024. – Vol. 76, № 3. – P. 439–463.

14 Brown A. How Ideas Connect to the World // Studies in East European Thought. – 2024. – Vol. 76, № 3. – P. 465–481.

15 Chukhrov K. On the Materialist Interpretation of the Ideal by Evald Ilyenkov // Studies in East European Thought. – 2021. – Vol. 74, № 1. – P. 57–74.

16 Azeri S. Knowledge-production, Digitalization and the Appropriation of Surplus-knowledge // Social Epistemology. – 2025. – Vol. 39, № 3. – P. 241–261.

17 Alushkin S., Pikhorovich V. Evald Ilyenkov's Legacy in Ukraine // Studies in East European Thought. – 2024. – Vol. 76, № 3. – P. 351–362.

18 Nysanbayev A. Cultural Inheritance and Social Transformation in Kazakhstan. – Washington, DC: Council for Research in Values and Philosophy, 2004. – 122 p.

19 Imankul Z., Abdildin Z., Aubakirova S. The Peculiarity of the Dialectical Ideas of the Second Teacher, a Prominent Representative of the Muslim Renaissance // Metaphilosophy. – 2023. – Vol. 54, № 1. – P. 164–174.

20 Bakhurst D. Evald Ilyenkov: Philosophy as the Science of Thought // The Palgrave Handbook of Russian Thought / eds. M.F. Bykova, M.N. Forster, L. Steiner. – Cham: Palgrave Macmillan, 2021. – P. 359–381.

21 Orynbekov M.S. Filosofskie vozzreniya Abaya [Abai's philosophical views]. – Alma-Ata: Bilim, 1995. – 136 s. (in Russ)

22 Tlostanova M. Can the Post-Soviet Think? On Coloniality of Knowledge, External Imperial and Double Colonial Difference // Intersections. East European Journal of Society and Politics. – 2015. – Vol. 1, № 2. [Electronic resource] URL: https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i2.38

23 Nazarbaev N.A. Bolashaqqa bagdar: rukhani zhangyru [Course towards the future: modernization of public consciousness] // Egemen Qazaqstan. – 2017. – 12 sauir. (in Kaz)

Ж.Н. Иманқұл, Қ.С. Бағашаров

Алматы диалектикалық логика мектебі және Қазақстандағы зияткерлік егемендік

Аңдатпа. Қазақстан кеңестік дәуірден күшті философиялық мектеп мұра етіп алды. Бұл көп жыл академик Жабайхан Әбділдин басқарған Алматы диалектикалық логика мектебі. Мектеп логиканы, таным теориясын және абстрактіліктен нақтылыққа өрлеу әдісін зерттеді. Оның еңбегі салмақты әрі түпнұсқалы болды. Дегенмен мектеп марксистік еді әрі кеңестік жүйенің ішінде қалыптасты. Тәуелсіздік алғаннан кейін бұл мұраға баға беру қиындай түсті. Бүгінгі жаһандық деколониялық бетбұрыс посткеңестік ұлттардан отаршыл кірмелерді төл ойдан ажыратуды талап етеді. Мақала бір нақты сұрақ қояды. Қазақстан Алматы мектебін сақтауы керек пе, әлде оны отаршыл қабат ретінде алып тастауы керек пе? Авторлар оны сақтауды, бірақ сын көзбен сақтауды

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

жақтайды. Мектеп бір мезгілде кеңестік туынды әрі нағыз отандық жетістік болды. Оның мүшелері ұлттық институттар құрды, ал кейбірі кейін өз еркімен егемен Қазақстан философиясына бет бұрды. Мектеп өзінің басты мәселелерін Эвальд Ильенковпен ортақ көтерді, ал оның идеялары бүгінде әлемде қайта қызығушылық тудырып отыр. Мектептің өзегіндегі әдіс - жай тәсіл емес, терең мазмұны бар ойлау философиясы, әрі оны қазақ дәстүрінен бөлектемей, онымен ұштастыруға болады. Жұмыста мектептің негізгі еңбектері деколониялық теориямен салыстырыла, тарихи-салыстырмалы әдіспен оқылады. Авторлар зияткерлік егемендік диалектикалық логиканы қазақ ойынан бөлектеуде емес, оны - Мұқан Орынбеков сынды қазақ философтары бастап кеткендей — қазақ ойымен ұштастыруда деген қорытындыға келеді.

Түйін сөздер: диалектикалық логика, Алматы мектебі, Жабайхан Әбділдин, зияткерлік егемендік, деколониялық теория, қазақ философиясы.

Ж.Н. Иманкул, **К.С. Багашаров**

Алма-атинская школа диалектической логики и интеллектуальный суверенитет в Казахстане

Аннотация. Казахстан унаследовал от советского периода сильную философскую школу. Это Алма-Атинская школа диалектической логики, которую многие годы возглавлял академик Жабайхан Абдильдин. Школа изучала логику, теорию познания и метод восхождения от абстрактного к конкретному. Её работа была серьёзной и оригинальной. При этом школа была марксистской и сложилась внутри советской системы. После обретения независимости это наследие стало трудно оценивать. Современный деколониальный поворот требует от постсоветских наций отделять колониальные заимствования от собственной мысли. Статья ставит один прямой вопрос. Должен ли Казахстан сохранить Алма-Атинскую школу или удалить её как колониальный слой? Авторы отстаивают сохранение, но с открытыми глазами. Школа была одновременно советским продуктом и подлинным местным достижением. Её участники создавали национальные институты, а некоторые из них позже сами обратились к философии суверенного Казахстана. Школа разделяла свои главные проблемы с Эвальдом Ильенковым, чьи идеи сегодня вновь привлекают внимание в мире. Метод в основе школы - не просто техника, а философия мышления с реальной глубиной, и его можно соединить с казахской традицией, а не противопоставлять ей. В работе используется историко-сравнительное чтение основных трудов школы в сопоставлении с деколониальной теорией. Авторы заключают, что интеллектуальный суверенитет достигается не разведением диалектической логики и казахской мысли, а их синтезом, как это уже начал делать, например, Мукан Орынбеков.

Ключевые слова: диалектическая логика, Алма-Атинская школа, Жабайхан Абдильдин, интеллектуальный суверенитет, деколониальная теория, казахская философия.

Author Contributions: **Zh.N. Imankul,** conceptualization, methodology, investigation, writing – original draft; **K.S. Bagasharov,** validation, writing – review and editing, supervision, project administration, correspondence with the editorial board. Both authors have read and agreed to the published version of the manuscript.

From the Editors

The views expressed in this article are those of the authors and do not necessarily reflect the position of the journal's editorial board.

Received 21.08.2026
Accepted 14.09.2026

IRSTI 13.11 https://doi.org/10.48010/2026.3/1999-5911.12

TRANSFORMATION OF GENDER PERCEPTIONS OF KAZAKHSTANI YOUTH IN THE DIGITAL MEDIA ENVIRONMENT

[1]T.V. Seryozhkina*
[1]Kazakh Ablai Khan University of international relations and world languages
(Almaty, Kazakhstan)
[1]seryozhkina.t@ablaikhan.kz

Т.В. Серёжкина*
[1]Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай-хана
(Алматы, Казахстан)
[1]seryozhkina.t@ablaikhan.kz

***Citation**:* Seryozhkina T.V. Transformation of gender perceptions of Kazakhstani youth in the digital media environment // *Al-Farabi.* – 2026. – Vol. 24. № 3(95). – P. 181-195.

Abstract. The article examines the evolution of gender views among Kazakhstani youth in the light of the changing digital media landscape. The study's relevance is determined by changes in the mechanisms of socialization and identity creation that result from the combination of conventional cultural norms and new behavioral models conveyed via digital communication. The study's goal is to investigate the sociocultural mechanisms that underpin the transformation of young people's gender perspectives in the setting of modern Kazakhstani society. The study's theoretical and methodological framework is based on social constructivist and cultural studies methodologies, with additional concepts of gender performativity and symbolic reproduction of social norms. Gender perceptions are viewed as a continually evolving system of norms, values, and behavioral patterns that are transmitted through socialization and altered by the sociocultural environment. The study shows that the digital media environment is becoming an essential area for young people's gender socialization, expanding the spectrum of available models of masculinity and femininity and providing possibilities for comparison with traditional cultural representations. In Kazakhstan, this process is distinguished not by the straightforward replacement of conventional gender models by global patterns, but rather by their interaction, reinterpretation, and adaptation. The study's scholarly uniqueness stems from its conceptualization of gender perception development among Kazakhstani adolescents as a process that occurs at the convergence of national cultural traditions and the global digital media landscape. The study supports the formation of hybrid forms of gender identity, which incorporate parts of conventional cultural standards, new models of social self-realization, and digital self-presentation practices.

* Author-correspondent: Seryozhkina T.V., seryozhkina.t@ablaikhan.kz

Key words: gender perceptions, gender identity, Kazakhstani youth, digital media environment, gender socialization, cultural tradition, digitalization, transformation of gender roles.

Introduction

A system of norms, values, meanings, and behavioral models that serve as shared benchmarks for social interaction is represented by contemporary culture. The presence of common expectations and meanings is linked to the stability of such interactions. Such a point of coordination is described by T. Schelling as a «focal point» – an object around which players form shared expectations on the coincidence of meanings [1, p. 87]. This strategy is especially pertinent to modern-day Kazakhstan, where globalization, digitization, and shifting social practices are increasingly interacting with existing normative norms and cultural continuity.

Gender views are one area where these changes are very apparent. Gender perceptions, which represent culturally conditioned beliefs about the roles, behavioral patterns, status positions, and modes of interaction associated with men and women, are an essential part of social identity. They are viewed in social psychology as attitudes and beliefs developed in a specific social setting. I. Kletsina claims that gender perceptions enable people to create models of interactions between the sexes and to relate their own conduct to the current system of norms and expectations regarding male and female roles. These perceptions, which are formed in a cultural setting and absorbed during the socialization process, can control an individual's behavior in the face of shifting social circumstances [2, p. 44].

Gender perspectives are copied, interpreted, and changed in a wider sociocultural context as a result of the growth of digital media. Young people are becoming more involved in digital communication, where they come across a variety of sometimes conflicting models of masculinity, femininity, social success, family relationships, professional self-realization, and individual self-expression, in addition to the family, education, immediate social environment, and other traditional socialization agents. As a result, digital media are more than just an extra information source; they are a particular sociocultural setting where social norms can be replicated, analyzed, challenged, and linked to different models.

For young Kazakhstani people, this process is very important. The youth environment is a particular sociocultural setting where values and social roles are developed and identities are actively formed. On the one hand, through conventional socialization processes, young people absorb societal norms regarding gender roles. However, their participation in international digital communication gives them access to different cultural norms and identity creation models. Because of this, traditional and modern gender models coexist, interact, and may even be reinterpreted within personal self-identification methods rather than merely replacing one another.

The research problem is determined by the contradiction between the relative stability of culturally established gender norms and the transformation of the mechanisms through which these norms are reproduced and interpreted in the digital

media environment. In this regard, the key issue is not whether digital media directly determine particular gender attitudes, but how the expansion of digital communication changes the sociocultural conditions in which young people perceive, compare, accept, reject, or reinterpret existing models of masculinity and femininity.

The purpose of the study is to identify and theoretically interpret the sociocultural mechanisms of transformation of gender perceptions among Kazakhstani youth in the context of the contemporary digital media environment. The object of the study is gender perceptions of contemporary Kazakhstani youth, while the subject is the transformation of these perceptions in the interaction between traditional cultural norms and communicative practices of the digital environment.

The methodological framework of the study is based primarily on social-constructivist and cultural approaches, which make it possible to interpret gender perceptions as historically and culturally conditioned social constructs reproduced through socialization and everyday practices. The analysis also draws on the concepts of gender performativity and symbolic reproduction of social norms, which provide a theoretical basis for examining digital communication as a space where established gender models are not only reproduced but also reconsidered and reinterpreted.

The scientific novelty of the study lies in the theoretical interpretation of the transformation of gender perceptions among Kazakhstani youth as a process occurring at the intersection of national-cultural tradition and the global digital media environment. It is argued that contemporary transformations do not necessarily imply the rejection of traditional gender models. Rather, the interaction of different normative and cultural systems creates conditions for the formation of hybrid forms of gender identity that combine elements of cultural tradition, new models of social self-realization, and practices of digital self-presentation.

Thus, the study proceeds from the assumption that the digital media environment should be considered not as an autonomous factor that directly determines gender perceptions, but as a new sociocultural space in which mechanisms of gender socialization, reproduction of social norms, and construction of identity are undergoing transformation.

Theoretical and methodological foundations of the study

From separating biological sex from socially acquired traits to viewing gender as a societal construct perpetuated by conventions, practices, and socialization mechanisms, the theoretical understanding of gender has experienced a dramatic shift. This evolution is significant for the current study because it allows gender perceptions to be viewed as a historically and culturally flexible system of meanings rather than as a fixed collection of traits connected to biological sex.

In his research on people with intersex differences, American sexologist John Money first used the term «gender» in academic discourse in 1955 [3, p. 254]. R. Stoller expanded on the distinction between «sex» and «gender» in the early 1970s, highlighting the distinction between biological traits and gender self-awareness gained during socialization. By highlighting the societal traits that shape masculinity

and femininity, his method helped to advance ideas of gender identity and gender socialization. Studies of gender groups as dynamic socio-psychological communities whose formation is linked to gender socialization, role expectations, and stereotypes have expanded this perspective [4, p. 271].

Sandra Lipsitz Bem made a significant contribution to our understanding of the cultural mechanics of gender creation. Her metaphor of the «lenses of gender» illustrates how societal institutions, language, interpersonal relationships, and individual consciousness are all shaped by deeply ingrained cultural presumptions about sex and gender [5, p. 2]. According to this viewpoint, gender norms take on the appearance of «natural» disparities because they are ingrained in daily perceptions of social reality and are frequently reproduced within culture. This method is important for the current study because it focuses analytical attention on the cultural processes that interpret, normalize, and reproduce gender differences rather than the differences themselves.

Cultural transmission mechanisms are closely linked to the reproduction of gender norms. Three main avenues of cultural transmission are identified by L. Cavalli-Sforza and M. Feldman: oblique, horizontal, and vertical [6, p. 54]. While observations of children and adolescents in the Baka community suggest that horizontal transmission may become especially important in the joint acquisition of daily practices [8, p. 129], studies of traditional communities show the significance of vertical and oblique transmission [7, p. 129]. The distinction between vertical, horizontal, and oblique channels offers a useful analytical framework for looking at changes in youth socialization, even though these studies deal with cultural transmission more broadly and cannot be directly applied to the analysis of modern digital communication.

Gender norms are mostly passed down vertically and institutionally in conventional socialization through family, education, long-standing cultural customs, and intergenerational contact. Peers, online communities, media figures, and other participants in digital contact provide new sources of normative models in the modern digital world, which increases the role of horizontal and network-based communication. Therefore, cultural transmission theory is important for this study because it offers an analytical distinction between many ways that cultural norms can be replicated and altered rather than directly equating traditional communities with digital society.

This view is in line with the social-constructivist perspective, which holds that social reality has two distinct characteristics: it is continuously reproduced through human behaviors and exists for the individual as an objective system of institutions and norms. According to this theory, gender is viewed as a system of socially constructed relationships that are created by individual identification, institutional expectations, socialization, and the allocation of social roles. Therefore, gender is constructed at the level of individual consciousness through the internalization, interpretation, and replication of social norms in behavior, appearance, communication, and other forms of self-expression, as well as at the level of social institutions, such as the family and the media [9, p. 72].

The social-constructivist approach is used as the main theoretical framework in the current study. It enables the analysis of gender conceptions as socially reproduced

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

and culturally conditioned constructs, and digital media may be viewed as a component of the evolving context in which this construction occurs. This stance does not suggest that gender identity is determined by digital media on its own. Instead, they broaden the spectrum of actors, representations, and communication techniques that contribute to the perpetuation and reworking of gender norms.

The variety of approaches to gender identity shows that its genesis can be understood from a variety of theoretical viewpoints, some of which are not always methodologically consistent. The current study does not accept psychoanalytic, social-constructivist, poststructuralist, and evolutionary methods as similar explanatory models because they concentrate on distinct mechanisms of gender distinction.

The early processes of identity development and the perpetuation of gender asymmetry in interpersonal relationships are given special focus within psychoanalytic feminism. Nancy Chodorow links gender disparities to identification habits formed during childhood. She claims that a girl's identity is formed through ongoing identification with her mother, while a man's identity is formed through difference and detachment [10, p. 94]. Different perspectives on autonomy, dependence, care, and interpersonal relationships subsequently reflect this difference.

Through the issue of recognition and the relationship with the Other, Jessica Benjamin expands this viewpoint. She contends that a model in which the woman is positioned as the Other validating male autonomy may generate masculine subjectivity [11, p. 222]. According to this interpretation, recognition, reliance, and subordination are commonplace behaviors that perpetuate gender hierarchy in addition to formal social structures. This approach is important for the current study because it highlights the relational aspect of gender identity and the ability of individuals to replicate established patterns of gender interaction.

I. Kon, who contends that male identity cannot be viewed as a uniform and internally consistent construction, also highlights the internal contradictions of normative masculinity. Contradictory demands, such as exhibiting strength and aggressiveness while simultaneously limiting emotionality and sensitivity, can be seen in social expectations directed toward men [12, p. 94]. These paradoxes are crucial for comprehending how gender views are changing in the modern era since the diversity of cultural models makes it possible to both replicate established standards and reevaluate their inherent constraints.

J. Butler's idea of gender performativity provides an alternative methodological viewpoint. Butler conceptualizes gender as the result of repeated and stylized acts, gestures, bodily practices, and patterns of conduct that gain normative meaning by their ongoing reproduction, rejecting the idea that gender is a stable intrinsic essence [13, p. 33]. According to this viewpoint, gender norms endure because they are frequently carried out in regular social interactions rather than only because society formally prescribes them.

Butler's approach is especially useful for the current study because it enables the analysis to shift from the question of an individual's gender traits to the question of how gender norms are represented, reproduced, and possibly changed through

communicative practices. This viewpoint gains additional analytical significance in the context of digital media: users engage not only in the consumption but also in the creation and dissemination of gender representations, and self-presentation, visual images, behavioral patterns, and communicative practices become publicly observable and repeatable. Therefore, the idea of performativity offers a theoretical framework for analyzing digital media as a setting where gender norms can be both replicated and reinterpreted at the same time.

V. Geodakyan's evolutionary hypothesis of sex is a radically different explanation. It uses the functional distinction between male and female roles in evolutionary processes to interpret sexual dimorphism, giving the female sex a conservative function related to continuity and preservation and the male sex an innovative function related to variability [14, p. 101]. This theory mostly starts from biological and evolutionary foundations, in contrast to social-constructivist and poststructuralist methods. As a result, it is presented here as an alternative theoretical viewpoint rather than serving as the main methodological foundation for elucidating how gender perspectives have changed in the context of digital media.

M. Kotovskaya and N. Shalygina's position, which links changes in the categories of «masculine» and «feminine» primarily to the sociocultural environment as well as to historical, political, and broader cultural factors, further supports the study's emphasis on sociocultural interpretation [15, p. 16]. This viewpoint is especially pertinent to the Kazakhstani setting, where gender views emerge at the nexus of modern global communication techniques and historically entrenched cultural paradigms.

Consequently, the theoretical techniques discussed above serve distinct analytical purposes in the current investigation. Evolutionary theory offers an alternative explanation based on biological and functional differentiation; I. Kon's approach emphasizes the internal contradictions of normative gender roles; and psychoanalytic theories enable the revelation of the mechanisms of early identification and relational reproduction of gender asymmetry. The study's main theoretical framework is the social-constructivist viewpoint, which is complemented by J. Butler's performativity theory. This approach allows for the analysis of gender perceptions as socially reproduced and culturally variable constructs, whose modes of representation and interpretation are evolving in the context of digital media.

The particular sociocultural environment in which gender norms have evolved and are still perpetuated must be taken into account while analyzing gender attitudes among young Kazakhstani people. Although they were not articulated under a recognized gender perspective, concerns pertaining to the social roles of men and women were prevalent in academic debate during the Soviet era. The growth of gender studies in Kazakhstan became especially apparent in the 1990s and 2000s, as a broader understanding of gender beyond biological determinism was facilitated by social changes and more international academic connection. It became feasible to analyze the division of roles, social expectations, and status positions as culturally and historically determined phenomena and to highlight the social conditionality of differences between men and women when the category of «gender» was introduced into Kazakhstani academic discourse [16, p. 18].

Since the younger generation not only internalizes established gender norms but also contributes to their reproduction and reinterpretation, this viewpoint is especially crucial when studying youth. The interplay of cultural tradition, parental socialization, the immediate social environment, and evolving forms of social self-realization shapes young people's gender conceptions. Youth should therefore be viewed as active participants in the processes that give established standards new meanings rather than just as passive recipients of them.

The coexistence of various normative and cultural orientations is linked to the complexity of these processes in Kazakhstan. Traditional, Islamic, modern secular, nationally homogeneous, and pluralistic interpretations coexist and interact, according to B. M. Satershinov, L. N. Toktarbekova, and A. T. Abdiramanova's analysis of traditional and modern trends in women's status in Kazakh society [17, p. 185]. This variety of interpretations suggests that modern gender perceptions emerge in a diverse cultural environment where several normative models may coexist rather than merely take the place of one another. Gender standards are perpetuated through language and everyday conversation in addition to publicly stated social expectations. According to G. Shokym, gender relations affect behavioral patterns, speech patterns, and individual socialization in addition to permeating many aspects of human activity and being mirrored in cultural notions expressed in language [18, p. 7]. Therefore, it is possible to think of language and communication as means of reproducing and transmitting culturally established conceptions of masculinity and femininity. One of the fundamental settings for gender socialization is still the home. People experience early models of gender-role behavior, expectations related to masculinity and femininity, and culturally accepted patterns of family and interpersonal relationships through interactions with parents, siblings, and other close relatives. In this way, the family plays a crucial role in vertical cultural transmission, guaranteeing continuity throughout generations and aiding in the assimilation of accepted social standards. Simultaneously, youth socialization in the modern era is no longer restricted to mostly vertical transmission. Gender representations spread through more horizontal channels due to the increasing importance of peer communication and digital contact. As a result, the person simultaneously comes into contact with a number of normative sources, including peer groups, cultural customs, educational and social institutions, familial expectations, and representations found in the digital media environment.

Tradition and personal preference are much at odds due to the prevalence of normative sources. While modern communicative activities expand the variety of models of self-identification and self-presentation, traditional cultural models offer comparatively stable reference points for gender behavior. But this development shouldn't be seen as a straight line from «traditional» to «modern» gender norms. Instead, various cultural models interact, overlap, and are appropriated selectively by people.

Therefore, the shift in gender perspectives among Kazakhstani young can be interpreted as a process of negotiating between more diversified models found in modern social and communicative contexts and culturally acquired norms. This theoretical stance makes it feasible to shift from the examination of conventional gender

socialization mechanisms to the main inquiry of this study: how does the digital media environment alter the circumstances surrounding the reproduction, representation, interpretation, and contestation of gender norms?

Digital media environment as a space for the transformation of gender perceptions

The sociocultural area where norms, values, behavioral models, and identity representations circulate has been greatly increased by the emergence of digital communication. In contrast to traditional media, users of digital platforms participate in the creation, interpretation, and distribution of information in addition to its consumption. Since representations of masculinity and femininity become a part of ongoing communication and public self-presentation, this characteristic is especially crucial for comprehending modern gender socialization.

Digital media shouldn't be seen as a stand-alone element that directly influences gender perceptions in this situation. Instead, they create a communicative space where alternative representations and practices engage with culturally accepted gender norms. This setting gives young Kazakhstani people greater access to many models of masculinity and gender, roles in the workplace and family, beauty, social achievement, and personal expression. Because of this, young people come across gender representations that come from many cultural and normative settings. These representations can be replicated, contrasted, challenged, or selectively integrated into their own self-identification methods.

A number of interconnected mechanisms can be used to analyze how gender views are changing in the context of digital media. First, gender norms are repeatedly **represented and visualized**. Images of socially acceptable behavior, beauty, lifestyle, career success, family dynamics, and interpersonal connection are shared on social networks and other digital platforms. Certain models of femininity and masculinity may become more commonplace as a result of their frequent appearance in daily media consumption. Simultaneously, the diversity of digital content increases the range of gender models that can be interpreted by making different representations visible.

Horizontal cultural transmission is the second mechanism. As previously mentioned, cultural norms can spread both horizontally through interactions between members of the same age and vertically from older to younger generations [6–8]. The area of such interaction is significantly increased by digital communication. Additional sources of behavioral models and value orientations include peers, bloggers, online communities, and other network communication participants. This produces a situation where various different interpretations coexist with conventional norms, but it does not erase the significance of family or cultural tradition.

Digital self-presentation is linked to the third mechanism. Through images, videos, comments, personal stories, and other user-generated content, people in the digital sphere are not only recipients of gender representations but also actively contribute to their creation. This process is especially important from the standpoint of J. Butler's performativity idea since gender is not just expressed as a stable internal

trait, but is reproduced through repeated social activities [13, p. 33]. Therefore, one of the modern arenas where gender norms are enacted, replicated, and possibly reinterpreted is digital self-presentation.

The fourth mechanism is the use of **digital communication** to form social reality symbolically. Social networks now play a significant role in the modern communicative environment and contribute to the spread of normative representations, stereotypes, and symbols. Simultaneously, common symbols and expectations are crucial for coordinating social action, according to A. Schutz's phenomenological sociology. Conventions, norms, standards, and value judgments that make social interaction predictable are formed as a result of these shared expectations [19, p. 228].

When this viewpoint is applied to gender relations, digital communication can be seen as a platform for the ongoing reproduction and negotiation of common notions of «appropriate» masculinity and femininity. As a result, digital media have an ambivalent nature: they may help perpetuate current gender norms while also making alternative forms of behavior, identity, and social self-realization visible. As a result, the digital environment becomes a place for both normative reproduction and the possible problematization of conventional gender norms.

Because digital communication emerges alongside culturally established norms of gender socialization, this ambivalence is especially important for young people in Kazakhstan. With the growth of digital media, traditional expectations that are passed down through family, language, cultural traditions, and social institutions do not vanish. Rather, they engage with representations that are flowing in the worldwide digital space. Therefore, the shift in gender views should be viewed as a process of comparison, reinterpretation, and selected combination rather than as a straightforward substitution of global models for conventional norms.

P. Bourdieu's theory of symbolic power and the social reproduction of gender hierarchy can be used to further analyze gender norms in the context of digital media. According to this viewpoint, socially produced gender differences have the potential to become ingrained in daily perception and take on the appearance of a self-evident, natural social order. According to Bourdieu's analysis, historically established social distinctions between men and women may be read as if they were based on an immutable biological essence, while femininity can be socially constructed in opposition to traits culturally associated with masculinity [21, pp. 305, 316].

This viewpoint enhances the social-constructivist methodology used in this investigation. Gender norms become stable when they are replicated in daily activities, language, social standards, and evaluation systems. Particularly significant in this context is Bourdieu's remark that male dominance might become so ingrained in social consciousness that it no longer needs explicit explanation [21, p. 292]. Therefore, the idea that socially constructed gender differences are inherent and obvious can be influenced by symbolic power.

When this method is applied to the context of digital media, it allows for the consideration of digital communication as an extra place where symbolic gender distinctions can be replicated, made apparent, and possibly questioned. Digital

information that circulates images of masculinity and femininity may perpetuate prejudices and hierarchies that have been formed by culture. At the same time, alternative models become more apparent due to the variety of representations and the interactive nature of digital communication, which makes it possible to compare and reinterpret conventional gender norms.

A useful framework for examining the evolution of gender perceptions is provided by combining Butler's theory of performativity with Bourdieu's approach to symbolic power. While Bourdieu aids in explaining how socially created disparities gain normative authority and become ingrained in daily perception, Butler highlights the recurrent acts that enact gender norms. These processes come together in the context of digital media: gender representations are frequently enacted and disseminated, and their normative meanings may be concurrently reproduced, negotiated, or contested.

Data on Kazakhstani youth's level of digital communication involvement supports the importance of taking the digital media environment into account. Social networks play an important role in young people's daily lives, according to the sociological survey included in the analytical report Youth of Kazakhstan – 2024 by A. F. Kurmangazhinova, P. K. Kilybayeva, S. Zh. Akhantayeva, S. A. Shaimerdenova, D. A. Kozhabekova, M. Zh. Suleimenova, Zh. Zh. Argynbayeva, and K. M. Amurtayeva. According to the poll, 66.2% of participants use social networks frequently, 21.5% use them occasionally, 9.4% reported using them infrequently, 1.9% had never used them, and 1.1% had trouble answering. 89.4% of respondents utilized WhatsApp, 79.8% used Instagram, and 63.9% used TikTok. Facebook (9.1%), VKontakte (4.7%), and Telegram (24.6%) were less popular, and only 0.3% of respondents said they never used social networks or messengers [20, pp. 72–73].

These findings confirm that internet platforms play an important role in Kazakhstani youth's daily communicative environment and show how involved they are in digital communication. Because Instagram and TikTok are characterized by the active circulation of visual and user-generated content, digital self-presentation and the observation of other users' self-representations are part of everyday communication, which makes their particularly widespread use pertinent to the current analysis.

However, a methodological qualification is needed for the data that is being given. The Youth of Kazakhstan – 2024 poll shows how much young people use digital communication, but it doesn't quantify their gender perceptions or prove a link between changes in gender attitudes and the use of certain digital platforms. Therefore, these data indicators are employed in the current study as evidence that the digital environment comprises a crucial space of contemporary youth socialization rather than as actual confirmation of the impact of digital media on gender attitudes.

Therefore, this study interprets the relationship between digital communication and the shift in gender perspectives from a theoretical and sociological perspective. An analytical framework for comprehending how gender perceptions may be negotiated within the digital environment is provided by the mechanisms covered above, including the circulation and visualization of gender representations, horizontal cultural transmission, digital self-presentation, and the reproduction or problematization

of social norms. A different study based on techniques specially created to measure gender attitudes and digital activities would be necessary to empirically verify the type, direction, and strength of this link.

Conclusion

It is feasible to view the evolution of gender perspectives among young Kazakhstani people as a complicated sociocultural process that develops at the nexus of culturally established norms and the current digital media environment thanks to the theoretical study that was done. Gender perceptions are created and perpetuated by socialization, cultural transmission, daily activities, communication, and personal interpretation of social standards rather than being fixed traits solely influenced by biological differences.

In Kazakhstan, traditional notions of masculinity and femininity still play a significant role in the cultural milieu that shapes young people's conceptions of gender. The family, language, intergenerational communication, and long-standing cultural customs continue to be important channels for the transmission of normative conceptions of gender roles. In addition, the growth of digital communication gives young people access to a wider range of behavioral models and representations, as well as new avenues for comparison and interpretation.

The expansion of horizontal modes of cultural transmission is the main way that the digital media environment alters the conditions of gender socialization. Peers, online groups, media figures, and users themselves all contribute to the spread of gender representations in addition to family and other conventional institutions. The individual's role in this process is also altered by digital communication: through digital self-presentation, communication, and the production and sharing of content, young people participate in the replication of cultural models in addition to being recipients of them.

Digital practices can be seen as one of the modern venues where gender norms are frequently portrayed, enacted, and possibly reinterpreted from the standpoint of the social-constructivist approach and J. Butler's concept of performativity. However, traditional gender models do not always vanish as a result of internet communication. In addition to reproducing preexisting preconceptions, it can increase the visibility of alternative models of masculinity, femininity, professional self-realization, family dynamics, and personal conduct.

The coexistence of several normative frameworks is especially important for comprehending how Kazakhstani youth's gender attitudes have changed. The analysis proposes a process of interaction, selective appropriation, and reinterpretation instead of a straight replacement of old norms by global digital models. In this sense, hybrid forms of gender identification can be interpreted as a blend of modern modes of social self-realization, individual and digital self-presentation practices, and culturally acquired standards.

According to the data in the analytical research Youth of Kazakhstan – 2024, young Kazakhstani people are highly involved in digital communication, and the digital

media environment can be considered an important area for modern youth socialization [20, pp. 72–73]. These findings, however, do not prove a direct causal link between shifts in gender attitudes and the level of digital media consumption. Therefore, rather than being factual proof of the direct impact of certain internet platforms on gender attitudes, the findings of this study should be understood as theoretical and sociological. Therefore, it is possible to interpret the shift in gender attitudes among young Kazakhstani people as a component of a larger shift in the processes of cultural transmission and identity development. The increase of the communication space where traditional and alternative gender models coexist, compete, and acquire new interpretations is what makes the digital media environment significant rather than its capacity to independently shape gender attitudes. To ascertain how distinct digital activities are linked to particular shifts in gender perspectives among various categories of Kazakhstani adolescents, more empirical study based on surveys, interviews, focus groups, or digital content analysis is needed.

List of references

1 Шеллинг Т. Стратегия конфликта / пер. с англ. Т. Даниловой; под ред. Ю. Кузнецова, К. Сонина. - М.: ИРИСЭН, 2007. - 366 с.

2 Клецина И.С. Гендерная психология. Практикум. - СПб.: Питер, 2009. - 496 с.

3 Money J. Hermaphroditism, gen der and precocity in hyperadrenocorticism: Psychology findings // Bulletin of the Johns Hopkins Hospital. – 1955. - №6(96). – pp. 253-264.

4 Махмутова Е.Н. Гендерные группы / Социальная психология / под ред. проф. А.М.Столяренко. - М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2001. - С. 270-279.

5 Bem S. L. The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequalityю. - New Haven: Yale University Press, 1993. - 244 p.

6 Cavalli-Sforza L. L., Feldman M. W. Cultural Transmission and Evolution: A Quantitative Approach. - NJ: Princeton University Press, 1981. - 388 p.

7 Terashima H., Hewlett B. S. (Eds.). Social Learning and Innovation in Contemporary Hunter-Gatherers: Evolutionary and Ethnographic Perspectives. - Tokyo: Springer Japan, 2016. – 318 p.

8 Boyette A.H., Hewlett B.S. Teaching in Hunter-Gatherers // Human Nature. – 2018. - №29(2). – pp. 129-185.

9 Клецина И. С. Психология гендерных отношений: теория и практика. - СПб.: Алетейя, 2004. - 408 с.

10 Chodorow N. J. The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender. - Berkeley : University of California Press, 1978. – pp. 93-94.

11 Benjamin J. The Bonds of Love: Psychoanalysis, Feminism, and the Problem of Domination. - New York: Pantheon Books, 1988. - 303 p.

12 Кон И. С. Мужчина в меняющемся мире. - М.: Время, 2009. - 496 с.

13 Butler J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. - New York : Routledge, 1990. - 272 p.

14 Геодакян В. А. Два пола. Зачем и почему? Эволюционная роль разделения на два пола с точки зрения кибернетики // Наука и жизнь. - 1966. - № 3. - С. 99-105.

15 Котовская М.Г., Шалыгина Н.В. Гендерные мифологемы современного мира // Вестник антропологии. - 2016. - №1(33). - С. 16-25.

16 Кирилина А.В. О применении понятия «гендер» в русскоязычном лингвистическом описании // Филологические науки. - 2000. - № 3. - С. 18-25.

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

17 Сатершинов Б. М., Токтарбекова Л. Н., Абдраманова А. Т. Традиционные и современные тенденции статуса женщины в казахском обществе // Адам әлемі. – 2024. - Т. 101, № 3. - С. 184-193.

18 Шоқым Г. Т. Тілдің гендерлік жіктелімінің ғылыми негіздері : филол. ғыл. докт. … автореф. - Алматы, 2009. - 42 б.

19 Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / пер. с нем. и англ. - М. : РОССПЭН, 2004. - 1056 с.

20 Курмангажинова А. Ф., Килыбаева П. К., Ахантаева С. Ж., Шаймерденова С. А., и др. «Қазақстан жастары» аналитикалық баяндамасы: әлеуметтік зерттеу нәтижелері. // [Электронный ресурс] URL: https://eljastary.kz/upload/iblock/3d2/90lx4begmhrsrgaen53cfakrxamzezi8.pdf (Дата обращения: 10.12.2025)

21 Бурдье П. Социальное пространство: поля и практики. - М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2005. - 576 с.

Transliteration

1 Shelling T. Strategija konflikta [Conflict strategy] / per. s angl. T. Danilovoj; pod red. Ju. Kuznecova, K. Sonina. - M.: IRISJeN, 2007. - 366 s.

2 Klecina I.S. Gendernaja psihologija. Praktikum [Gender Psychology. Workshop]. - SPb.: Piter, 2009. - 496 s.

3 Money J. Hermaphroditism, gender and precocity in hyperadrenocorticism: Psychology findings // Bulletin of the Johns Hopkins Hospital. – 1955. - №6(96). – pp. 253-264.

4 Mahmutova E.N. Gendernye gruppy / Social'naja psihologija [Gender groups / Social psychology] / pod red. prof. A.M.Stoljarenko. - M.: JuNITI - DANA, 2001. - S. 270-279.

5 Bem S. L. The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequalityю. - New Haven: Yale University Press, 1993. - 244 p.

6 Cavalli-Sforza L. L., Feldman M. W. Cultural Transmission and Evolution: A Quantitative Approach. - NJ: Princeton University Press, 1981. - 388 p.

7 Terashima H., Hewlett B. S. (Eds.). Social Learning and Innovation in Contemporary Hunter-Gatherers: Evolutionary and Ethnographic Perspectives. - Tokyo: Springer Japan, 2016. – 318 p.

8 Boyette A.H., Hewlett B.S. Teaching in Hunter-Gatherers // Human Nature. – 2018. - №29(2). – pp. 129-185.

9 Klecina I. S. Psihologija gendernyh otnoshenij: teorija i praktika [The Psychology of Gender Relations: Theory and Practice]. - SPb.: Aletejja, 2004. - 408 s.

10 Chodorow N. J. The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender. - Berkeley : University of California Press, 1978. – pp. 93-94.

11 Benjamin J. The Bonds of Love: Psychoanalysis, Feminism, and the Problem of Domination. - New York: Pantheon Books, 1988. - 303 p.

12 Kon I. S. Muzhchina v menjajushhemsja mire [Men in a changing world]. - M.: Vremja, 2009. - 496 s.

13 Butler J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. - New York : Routledge, 1990. - 272 p.

14 Geodakjan V. A. Dva pola. Zachem i pochemu? Jevoljucionnaja rol' razdelenija na dva pola s tochki zrenija kibernetiki [Two sexes. Why and how? The evolutionary role of the division into two sexes from the point of view of cybernetics] // Nauka i zhizn'. - 1966. - № 3. - S. 99-105.

15 Kotovskaja M.G., Shalygina N.V. Gendernye mifologemy sovremennogo mira [Gender Myths in the Modern World] // Vestnik antropologii. - 2016. - №1(33). - S. 16-25.

16 Kirilina A. V. O primenenii ponjatija «gender» v russkojazychnom lingvisticheskom opisanii [On the use of the concept of “gender” in Russian-language linguistic description] // Filologicheskie nauki. - 2000. - № 3. - S. 18-25.

17 Satershinov B. M., Toktarbekova L. N., Abdramanova A. T. Tradicionnye i sovremennye tendencii statusa zhenshhiny v kazahskom obshhestve [Traditional and contemporary trends in the status of women in Kazakh society]// Adam әlemi. – 2024. - T. 101, № 3. - S. 184-193.

18 Shoqym G. T. Tıldıñ genderlık zhıktelımınıñ ğylymi negızderı : filol. ğyl. dokt. … avtoref [Scientific foundations of gender classification in language: Doctor of Philology ... abstract]. - Almaty, 2009. - 42 b.

19 Shjuc A. Izbrannoe: Mir, svetjashhijsja smyslom [Favorites: A world shining with meaning] / per. s nem. i angl. - M. : ROSSPJeN, 2004. - 1056 s.

20 Kurmangazhinova A. F., Kilybaeva P. K., Ahantaeva S. Zh., Shajmerdenova S. A., i dr. «Qazaqstan jastary» analitikalyq baiandamasy: әleumettık zertteu nätijelerı [Analytical report “Youth of Kazakhstan”: results of a sociological study.] // [Jelektronnyj resurs] URL: https://eljastary.kz/upload/iblock/3d2/90lx4begmhrsrgaen53cfakrxamzezi8.pdf (Data obrashhenija: 10.12.2025)

21 Burd’e P. Social’noe prostranstvo: polja i praktiki [Social space: fields and practices]. - M.: Institut jeksperimental’noj sociologii; SPb.: Aletejja, 2005. - 576 s.

Т.В. Серёжкина

Цифрлық медиалық ортандағы қазақстандық жастардың гендерлік түсініктерінің трансформациясы

Аңдатпа. Мақалада цифрлық медианың даму жағдайында қазақстандық жастардың гендерлік түсініктерінің трансформациясы қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі дәстүрлі мәдени нормалар мен цифрлық коммуникациялар арқылы таралатын жаңа мінез-құлық үлгілерінің өзара ықпалдасуы жағдайында әлеуметтену және бірегейлікті қалыптастыру тетіктерінің өзгеруімен негізделеді. Зерттеудің мақсаты – қазіргі қазақстандық қоғамның цифрлануы жағдайында жастардың гендерлік түсініктерінің трансформациясына ықпал ететін әлеуметтік-мәдени тетіктерді анықтау. Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізін әлеуметтік-конструктивистік және мәдениеттанулық тәсілдер құрайды, олар гендерлік перформативтілік және әлеуметтік нормалардың символдық қайта өндірілуі тұжырымдамаларымен толықтырылған. Гендерлік түсініктер әлеуметтену үдерісінде қайта өндіріліп, әлеуметтік-мәдени ортаның ықпалымен өзгеріп отыратын нормалар, құндылықтар мен мінез-құлық үлгілерінің динамикалық түрде қалыптасатын жүйесі ретінде қарастырылады. Цифрлық медиаортаның жастардың гендерлік әлеуметтенуінің маңызды кеңістігіне айналып, маскулиндік пен фемининдіктің қолжетімді үлгілерінің аясын кеңейтетіні және оларды дәстүрлі мәдени түсініктермен салыстыруға мүмкіндік беретіні көрсетілді. Қазақстандық контексте бұл үдеріс дәстүрлі гендерлік үлгілердің жаһандық модельдермен жай ғана ығыстырылуымен емес, олардың өзара ықпалдасуы, қайта пайымдалуы және бейімделуімен сипатталады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы қазақстандық жастардың гендерлік түсініктерінің трансформациясын ұлттық-мәдени дәстүр мен жаһандық цифрлық медиаортаның тоғысында жүретін үдеріс ретінде тұжырымдаудан көрінеді. Дәстүрлі мәдени нормалардың элементтерін, әлеуметтік тұрғыдан өзін-өзі жүзеге асырудың жаңа үлгілерін және цифрлық өзін-өзі таныту тәжірибелерін ұштастыратын гендерлік бірегейліктің гибридті формалары қалыптасып келе жатқаны негізделеді.

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

Түйін сөздер: гендерлік түсініктер, гендерлік бірегейлік, қазақстандық жастар, цифрлық медиаорта, гендерлік әлеуметтену, мәдени дәстүр, цифрландыру, гендерлік рөлдердің трансформациясы.

Т.В. Серёжкина

Трансформация гендерных представлений казахстанской молодежи в условиях цифровой медиасреды

Аннотация. В статье рассматривается трансформация гендерных представлений казахстанской молодежи в условиях развития цифровой медиасреды. Актуальность исследования обусловлена изменением механизмов социализации и конструирования идентичности в ситуации взаимодействия традиционных культурных норм и новых моделей поведения, распространяемых посредством цифровых коммуникаций. Цель исследования заключается в выявлении социокультурных механизмов трансформации гендерных представлений молодежи в контексте цифровизации современного казахстанского общества. Теоретико-методологическую основу исследования составляют социально-конструктивистский и культурологический подходы, дополненные концепциями гендерной перформативности и символического воспроизводства социальных норм. Гендерные представления рассматриваются как динамически формируемая система норм, ценностей и поведенческих моделей, воспроизводимая в процессе социализации и изменяющаяся под воздействием социокультурной среды. Показано, что цифровая медиасреда становится значимым пространством гендерной социализации молодежи, расширяя спектр доступных моделей маскулинности и фемининности и создавая условия для их сопоставления с традиционными культурными представлениями. В казахстанском контексте данный процесс характеризуется не простым вытеснением традиционных гендерных моделей глобальными образцами, а их взаимодействием, переосмыслением и адаптацией. Научная новизна исследования заключается в концептуализации трансформации гендерных представлений казахстанской молодежи как процесса, происходящего на пересечении национально-культурной традиции и глобальной цифровой медиасреды. Обосновывается положение о формировании гибридных форм гендерной идентичности, сочетающих элементы традиционных культурных норм, новых моделей социальной самореализации и практик цифровой самопрезентации.

Ключевые слова: гендерные представления, гендерная идентичность, казахстанская молодежь, цифровая медиасреда, гендерная социализация, культурная традиция, цифровизация, трансформация гендерных ролей.

Author Contributions: **T.V. Seryozhkina** contributed to the development of the research concept, the analysis of the materials, and the preparation of the manuscript for publication.

Received 24.05.2026
Accepted 14.09.2026

ҒТАХР 6.81.13 https://doi.org/10.48010/2026.3/1999-5911.13

РАЦИОНАЛДЫЛЫҚ ЖӘНЕ ДІНИ ТАНЫМ: САҒДУДДИН АТ-ТАФТАЗАНИДІҢ МҰРАСЫН ФИЛОСОФИЯЛЫҚ-ЭПИСТЕМОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

[1] Х.Т. Аманкулов[**], [2]Н.Т. Утпинов, [3]Н.Е. Кайрбеков
[1,3]Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан)
[2]Нұр-Мүбарак Египет ислам мәдениеті университеті (Алматы, Қазақстан)
[1]xaseke74@mail.ru, [2]nurlan.kairbekov@mail.ru

[1]Kh.T. Amankulov, [2]N.T. Utpenov, [3]N.E. Kairbekov
[1,3]L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan)
[2]Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak (Almaty, Kazakhstan)
[1]xaseke74@mail.ru, [2]nurlan.kairbekov@mail.ru

***Сілтеме**:* Аманкулов Х.Т., Утпинов Н.Т., Кайрбеков Н.Е. Рационалдылық және діни таным: Сағдуддин ат-Тафтазанидің мұрасын философиялық-эпистемологиялық талдау // *Әл-Фараби*. – 2026. – Т. 24. № 3(95). – 196- 210 бб.

Аңдатпа. Мақалада XIV ғасырда өмір сүрген көрнекті мұсылман ойшылы, ғалым және теолог Сағдуддин ат-Тафтазанидің философиялық-эпистемологиялық мұрасы қарастырылады. Зерттеудің негізгі мақсаты – ойшылдың еңбектеріндегі рационалдылық және діни танымның арақатынасын, ақыл-ойдың таным үдерісіндегі рөлін, сондай-ақ діни білімді рационалды негіздеу тәсілдерін философиялық тұрғыдан талдау.

Мақалада ат-Тафтазанидің өмір сүрген тарихи-мәдени ортасы мен оның ғылыми көзқарастарының қалыптасуына ықпал еткен интеллектуалдық дәстүрлерге назар аударылады. Әсіресе ислам философиясы мен калам дәстүріндегі ақыл мен уахидың, рационалды дәлел мен діни сенімнің арақатынасы талданады. Ойшылдың логикаға, дәлелдеу теориясына және ұғымдарды рационалды талдауға берген маңызы оның таным теориясының маңызды қырлары ретінде қарастырылады.

Зерттеу барысында Сағдуддин ат-Тафтазанидің «Шарх әл-Ақаид», «ат-Тәлуих», «әл-Мутауал» және басқа да еңбектеріндегі таным, ақиқат, дәлел, ақыл және діни білім мәселелеріне қатысты тұжырымдары сараланады. Ойшылдың көзқарастарында рационалды таным діни ақиқатты теріске шығаратын құрал ретінде емес, оны түсіндіру, негіздеу және жүйелеудің маңызды әдісі ретінде көрініс табатыны айқындалады.

Сонымен қатар мақалада ат-Тафтазанидің рационалды әдісінің исламдық теологиялық ойдың дамуына ықпалы және оның кейінгі интеллектуалдық дәстүрдегі орны қарастырылады. Ақыл мен діни танымның өзара байланысын зерттеу арқылы ойшыл мұрасындағы философиялық-эпистемологиялық ұстанымдардың

[*] Автор-корреспондент: Х.Т. Аманкулов, xaseke74@mail.ru

ерекшеліктері ашылады. Сағдуддин ат-Тафтазанидің мұрасы қазіргі философия, исламтану және дін философиясы аясында рационалдылық пен діни таным мәселелерін зерттеу үшін маңызды теориялық негіздердің бірі ретінде бағаланады.

Зерттеу нәтижелері ортағасырлық ислам ойындағы рационалды танымның ерекшеліктерін, діни білімнің қалыптасуындағы ақылдың қызметін және философиялық пайымдау мен теологиялық танымның өзара байланысын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Сағдуддин ат-Тафтазани, рационалдылық, діни таным, эпистемология, философия, ақыл, діни білім.

Кіріспе

Ислам философиясы мен интеллектуалдық ой тарихында рационалдылық және діни танымның арақатынасы маңызды философиялық мәселелердің бірі болып табылады. Адамның ақиқатқа жету мүмкіндігі, білімнің қайнар көздері, ақылдың таным үдерісіндегі орны және діни сенімнің рационалды негіздері ортағасырлық мұсылман ойшылдарының еңбектерінде кеңінен қарастырылды. Бұл мәселелер әсіресе кәлам дәстүрі аясында дамып, ақыл мен уахи, рационалды дәлел мен діни білім арасындағы байланысты теориялық тұрғыдан түсіндіруге бағытталды.

Осы тұрғыдан алғанда XIV ғасырда өмір сүрген көрнекті мұсылман ойшылы Сағдуддин ат-Тафтазанидің (1322–1390) ғылыми мұрасы ерекше философиялық маңызға ие. Ол логика, кәлам, тіл білімі, риторика және құқық салаларында терең із қалдырып, исламдық интеллектуалдық дәстүрдің қалыптасуы мен дамуына елеулі үлес қосты. Оның еңбектерінде танымның құрылымы, дәлелдеу тәсілдері, ұғымдар мен пайымдаулардың логикалық негіздері, ақылдың мүмкіндіктері және діни қағидаларды рационалды тұрғыдан түсіндіру мәселелері маңызды орын алады.

Ат-Тафтазани өмір сүрген кезең исламдық ойдың дамуындағы күрделі тарихи-мәдени үдерістермен сипатталды. Бұл дәуірде философиялық және теологиялық мектептер арасындағы пікірталастар жалғасып, рационалды дәлелдеу әдістері діни ілімдерді жүйелеу мен түсіндірудің маңызды құралдарының біріне айналды. Осы интеллектуалдық ортада логика мен кәламның өзара байланысы күшейіп, діни білімнің рационалды негіздерін анықтау мәселесі өзекті бола түсті. Сондықтан ат-Тафтазанидің мұрасын тек тарихи немесе теологиялық тұрғыдан ғана емес, философиялық-эпистемологиялық тұрғыдан зерттеу де маңызды.

Ат-Тафтазанидің шығармаларында ақыл мен уахидің арақатынасы, білімнің ақиқаттылығы мен дәлелділігі, рационалды пайымдаудың мүмкіндіктері және діни танымның ерекшеліктері өзара сабақтастықта қарастырылады. Ойшыл үшін рационалды ойлау діни танымға қарама-қарсы қойылатын құбылыс емес, керісінше діни қағидаларды түсіндіруге, олардың мазмұнын жүйелеуге және белгілі бір деңгейде рационалды тұрғыдан негіздеуге мүмкіндік беретін маңызды әдіс ретінде көрінеді. Осы ерекшелік оның философиялық-эпистемологиялық көзқарастарын зерттеудің өзектілігін айқындайды.

Сағдуддин ат-Тафтазанидің «Шарх әл-Ақаид», «ат-Тәлуих», «әл-Мутауал» және басқа да еңбектерінде логикалық талдау мен теологиялық пайымдаудың өзара байланысы байқалады. Аталған шығармалардағы рационалды дәлел, таным, ақиқат, ақыл және діни білім мәселелерін талдау ойшылдың рационалдылықты қалай түсінгенін және оның діни танымнен қандай қатынаста болғанын анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің өзектілігі қазіргі философиядағы рационалдылық пен діни таным мәселелерінің әлі де өз маңызын жоғалтпауымен байланысты. Ғылым мен діннің арақатынасы, рационалды білімнің шекарасы, діни сенімнің интеллектуалдық негіздері және әртүрлі таным формаларының өзара байланысы қазіргі философиялық дискурстың маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Осы тұрғыдан ат-Тафтазанидің мұрасын қайта зерделеу ортағасырлық ислам философиялық ойындағы рационалды танымның ерекшеліктерін түсінуге мүмкіндік береді.

Осы мақаланың мақсаты – Сағдуддин ат-Тафтазанидің философиялық мұрасындағы рационалдылық пен діни танымның арақатынасын философиялық-эпистемологиялық тұрғыдан талдау. Осы мақсатқа сәйкес зерттеуде ойшылдың ақыл мен уахиге қатысты ұстанымдары, рационалды дәлелдеу әдістері, діни білімнің танымдық негіздері және логиканың теологиялық пайымдаудағы рөлі қарастырылады. Сонымен қатар ат-Тафтазанидің көзқарастары исламдық интеллектуалдық дәстүрдегі рационалдылық мәселесі аясында бағаланып, оның қазіргі философиялық және дінтанулық зерттеулер үшін маңызы айқындалады.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу Сағдуддин ат-Тафтазанидің философиялық-эпистемологиялық мұрасын жан-жақты талдауға бағытталған. Зерттеу барысында тарихи-философиялық, салыстырмалы-талдамалық, герменевтикалық және жүйелі талдау әдістері кешенді түрде қолданылды. Тарихи-философиялық әдіс арқылы ат-Тафтазани өмір сүрген дәуірдің әлеуметтік-мәдени және интеллектуалдық ерекшеліктері, сондай-ақ исламдық ойлау дәстүрінің қалыптасу жағдайлары қарастырылды. Герменевтикалық әдіс ойшылдың еңбектеріндегі рационалдылық, ақыл, уахи, таным, ақиқат, білім және дәлел ұғымдарының мазмұнын ашуға мүмкіндік берді. Салыстырмалы-талдамалық әдіс оның ақыл мен діни танымның арақатынасына қатысты көзқарастарын исламдық кәләм дәстүріндегі негізгі бағыттармен салыстыру мақсатында пайдаланылды. Ал жүйелі талдау рационалды таным мен діни білімнің өзара байланысын, логикалық дәлелдеудің ерекшеліктерін және оның діни-теологиялық пайымдаудағы рөлін анықтауға бағытталды. Осы әдістердің өзара сабақтастығы ат-Тафтазанидің интеллектуалдық мұрасын философиялық және эпистемологиялық тұрғыдан терең әрі объективті бағалауға жағдай жасайды.

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

Сағдуддин ат-Тафтазани өмір сүрген тарихи-интеллектуалдық кезең

Сағдуддин Масғуд ибн Омар ибн Абдулла ат-Тафтазанидің өмір сүрген кезеңі исламдық интеллектуалдық ойдың қарқынды дамыған дәуірлерінің бірі болды. Ғалымның туған жылы жөнінде дереккөздерде h.712/м.1312 және h.722/м.1322 жылдары көрсетіледі [1, 670 б.]. Зерттеулердің басым бөлігінде 1322 жыл қабылданады. Ол Хорасан өңіріндегі Тафтазан елді мекенінде дүниеге келген. «Ат-Тафтазани» нисбасы да оның туған жерімен байланысты қалыптасқан.

Ғалым Иранның солтүстік-шығысындағы Хорасан өлкесіндегі Тафтазан атты шағын елді мекенде дүниеге келген. «Ат-Тафтазани» лақабы да туған жерімен байланысты қойылған. Тафтазан елді мекені қазіргі Түрікменстанға жақын орналасқан, ал XIV ғасырда ол Самарқанд пен Хират арасындағы маңызды рухани-ғылыми орталықтардың бірі болған. Хорасан сол кезеңде ислам өркениетінің ең ықпалды аймақтарының бірі саналды.

Тағы бір деректе ғалым қазіргі Түрікменстан аумағындағы Нәса (Ниса) өлкесіне қарасты Тафтазан ауылында туғаны айтылады. «Нәса» сөзі араб тілінде «әйелдер» деген мағына береді. Бұл атаудың шығу себебі жөнінде: мұсылман әскерлері Хорасан мен Орта Азия аймақтарына кірген кезде, қала ер азаматтарынан босап, тек әйелдер қалғандықтан, ол жер «Ниса» — яғни «әйелдер қаласы» деп аталғаны жөнінде аңыз сақталған. Бұл өңірден Имам ән-Нәсаи мен Әбу Ахмад Хамид аз-Зинжауи әл-Азди сияқты танымал ғалымдар шыққан [2, 9-10 б.].

XIII ғасырдың ортасында Орта Азия мен Иранды Шыңғыс ханның ұрпақтары биледі. Солардың бірі – Елхан әулеті (1253-1336), XIV ғасырдың басында Иран мен Хорасанда өз үстемдігін жүргізіп тұрған еді. Бірақ уақыт өте келе олардың билігі әлсіреді, бұл жаңа саяси күштердің пайда болуына жағдай жасады.

1370 жылы Әмір Темір билікке келіп, Самарқандты астана етті. Ол Моғолстан, Хорасан, Хорезм, Иран, Ирак және Үндістанға дейін жорықтар жасап, алып империя құрды. Әмір Темір Самарқандты өзінің саяси әрі мәдени орталығына айналдырып, қалаға Орта Азия, Кавказ, Иран және Үндістаннан шеберлер мен ғалымдарды жинады. Сол кезеңде қалада Бибі ханым мешіті, Регистан алаңы және басқа сәулет ескерткіштері тұрғызылды.

XIV ғасырдың ортасында Хорасан өңірі жергілікті әмірлер билігінде болды. 1381 жылы Әмір Темір Хорасанды бағындырып, оны өз мемлекетінің маңызды аймағына айналдырды. Хорасан қалалары – Хират, Мешхед және Нишапур – әкімшілік және мәдени орталықтар ретінде дамып, әсіресе Хират қаласы парсы әдебиеті мен мәдениетінің гүлденген ошағына айналды. Әмір Темір мен оның ұрпақтары ғалымдар мен ақындарға қамқорлық жасап, ғылым мен өнердің өркендеуіне ерекше үлес қосты.

Бұл кезеңде Самарқанд пен Хорасанда сүнниттік ислам, әсіресе ханафи мәзhабы үстемдік құрды. Медреселерде Құран, хадис, фиқh, кәләм, мантық және философия пәндері жүйелі түрде оқытылды. Осындай интеллектуалдық ортада Сағдуддин ат-Тафтазани сияқты энциклопедиялық білім иелерінің қалыптасуына қолайлы жағдай туды.

Әмір Темір билікке келмей тұрып, Хорезмнің батыс бөлігі мен оған жақын аймақтар Алтын Орда мемлекетінің ықпалында болды. XIII-XIV ғасырларда Алтын Орда Еуразия құрлығындағы ең қуатты мемлекеттердің бірі саналды. Ол Шығыс Еуропадан Арал теңізіне дейінгі кең аумақты қамтып, көптеген халықтар мен тайпаларды басқарды. Алтын Орда саяси, мәдени және экономикалық тұрғыдан ислам өркениетінің дамуына елеулі үлес қосты.

Сағдуддин ат-Тафтазанидің ғылыми көзқарастары осындай интеллектуалдық ортада қалыптасты. Оның еңбектеріндегі логикалық талдау, дәлелдеу және таным мәселелері сол дәуірдегі ақыл мен діни білімнің арақатынасын түсіндіруге бағытталған ғылыми дәстүрмен тығыз байланысты болды. Сондықтан ғалымның мұрасын зерттеу оның өмір сүрген тарихи жағдайын ғана емес, сол кезеңдегі философиялық және теологиялық ойдың даму ерекшеліктерін де ескеруді қажет етеді.

Ат-Тафтазани 1390 жыл шамасында қайтыс болды деп есептеледі. Оның артында логика, кәләм, тіл білімі және басқа да ғылым салаларына қатысты мол ғылыми мұра қалды. Бұл мұра кейінгі ғасырларда медреселік білім беру жүйесінде кеңінен қолданылып, исламдық рационалды ойлау дәстүрінің сабақтастығына ықпал етті.

XIV ғасырдағы Алтын Орда аймағының саяси-мәдени және интеллектуалдық жағдайы

XIV ғасырда Алтын Орда Еуразия кеңістігіндегі ірі саяси және мәдени орталықтардың бірі болды. Оның аумағы Шығыс Еуропадан Арал теңізіне дейінгі кеңістікті қамтып, Орта Азия, Хорезм, Кавказ және басқа да аймақтармен саяси әрі сауда байланыстарын дамытты. Бұл кезеңде мемлекетте түркілік және исламдық мәдени дәстүрлер өзара сабақтасып, қоғамдық және рухани өмірдің маңызды негізіне айналды.

Алтын Ордадағы исламдану үдерісі Берке ханның тұсында күшейіп, XIV ғасырдың басында Өзбек ханның билігі кезінде жаңа деңгейге көтерілді. Исламның мемлекеттік деңгейде орнығуы мешіттер мен медреселердің дамуына, діни білімнің таралуына және исламдық құқықтық-танымдық дәстүрдің қалыптасуына ықпал етті. Осы кезеңде кәләм, фиқһ, тәпсір және логика сияқты пәндер оқытылып, діни білімді жүйелеу мен түсіндіруде рационалды әдістердің маңызы артты. Алтын Орда қалаларында араб, парсы және түркі тілдеріндегі ғылыми және діни әдебиеттер таралды. Сарай-Берке, Қажы-Тархан және Үкек сияқты қалалар білім мен мәдени алмасудың маңызды орталықтарына айналды. Медреселердегі білім беру жүйесінде діни пәндермен қатар тіл білімі, логика және басқа да рационалды пәндердің оқытылуы исламдық интеллектуалдық дәстүрдің дамуына жағдай жасады.

Сопылық ағымдардың таралуы да аймақтың рухани өміріне елеулі ықпал етті. Ясауийа және Кубрауийа сияқты тариқаттар арқылы ислам құндылықтары түркі халықтарының дүниетанымына бейімделіп, діни білімнің әлеуметтік ортада кең таралуына ықпал етті. Осылайша діни таным тек медреселермен шектелмей, қоғамның әртүрлі әлеуметтік топтарының дүниетанымына әсер етті.

XIII-XIV ғасырларда Алтын Орда аса қуатты мемлекет ретінде танылды. Бұл кезде оның беделі артып, көрші елдермен байланысы нығайды, шаруашылығы мен мәдениеті өркендеді. Батый, Берке, Мөңке-Темір, Туда-Мөңке, Төле-Бұқа, Тоқты, Өзбек және Жәнібек хандар тұсында мемлекеттің саяси және әскери қуаты күшейді. Егер Жошы мен Батый Моңғолиядағы Ұлы ханға тәуелділігін белгілі бір дәрежеде мойындаған болса, Беркеден бастап Алтын Орда билеушілері өздерін толық дербес деп есептеді [4, 203 б.].

1341 жылы Өзбек ханның ұлы Жәнібек билікке келіп, мемлекеттің тұтастығын сақтауға тырысты. Алайда оның 1357 жылы қазасынан кейін тақ үшін күрес басталып, тарихта «Ұлы дүрбелең» (1359-1379) деп аталған 20 жылдық ішкі қақтығыстар кезеңі туды. Бұл уақытта тұрақты билік жүйесі күйреді, аймақтық бектер мен әмірлер өз биліктерін жариялады. Қырым, Астрахан, Ноғай және Сібір аймақтары дербестікке ұмтылды, сыртқы саясат әлсіреді, ал Ресей князьдіктері тәуелсіздікке жақындай түсті.

Тоқтамыс ханның (1380-1395) билігі кезінде Алтын Орда өз қуатын белгілі дәрежеде сақтап қалды. Ол Әмір Темірдің қолдауымен билікке келіп, Мәскеуге қарсы жорықтарымен тарихта ерекше із қалдырды. Алайда Тоқтамыстың Әмір Темірге қарсы соғысы мемлекеттің әлсіреуіне себеп болды. Әмір Темірдің 1389, 1391 және 1395 жылдардағы жорықтары нәтижесінде Сарай-Берке мен Сарай әл-Жәдид қалалары қирап, орталық билік әлсіреді. Соның салдарынан тәуелсіз ұлыстар мен хандықтар көбейіп, Алтын Орданың саяси құрылымы түбегейлі күйреді [5, 20-22 б.].

1-сурет. Алтын Орда шекаралары, 1389 жыл

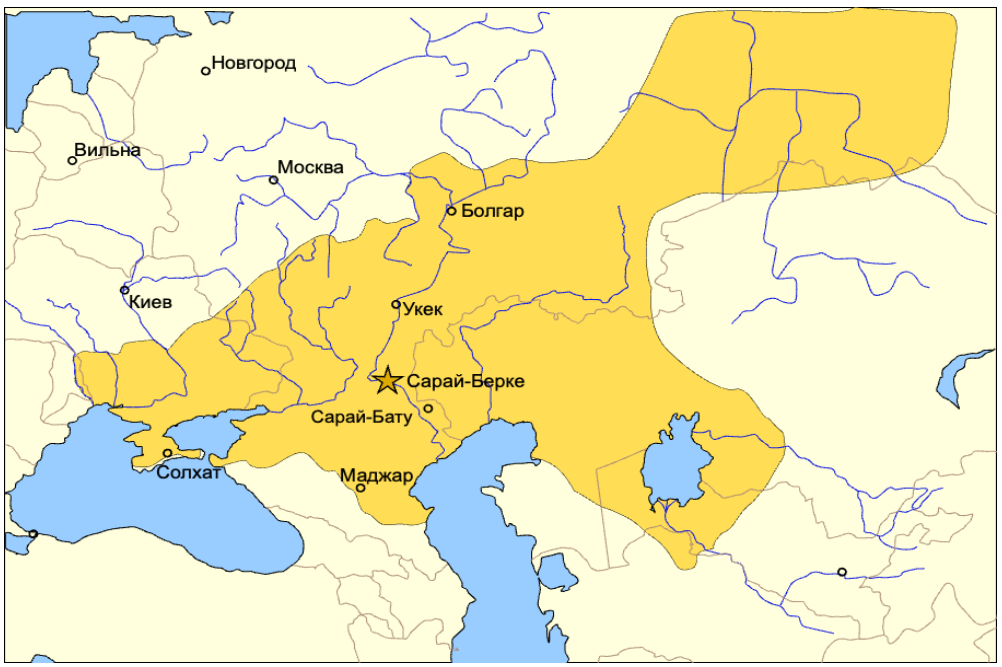

Осы тарихи жағдайда Алтын Орда мен оған көршілес Хорасан және Мәуереннахр аймақтары арасындағы ғылыми-мәдени байланыстардың маңызы арта түсті. Исламдық білімнің, логикалық ойлаудың және кәләмдық пікірталастардың таралуы ортағасырлық мұсылман қоғамдарындағы рационалды танымның дамуына ықпал етті. Бұл интеллектуалдық орта Сағдуддин ат-Тафтазани өмір сүрген дәуірдегі ақыл, дәлел және діни таным мәселелерін түсінудің тарихи контекстін қалыптастырады.

Сондықтан XIV ғасырдағы Алтын Орда аймағының саяси-мәдени жағдайын ат-Тафтазанидің мұрасымен байланыстыра қарастырғанда, ең алдымен исламдық білім беру жүйесінің дамуы, логика мен кәләмның орны және діни танымның рационалды негіздерін қалыптастырған интеллектуалдық дәстүрлер назарға алынады.

Сағдуддин ат-Тафтазанидің өмір жолы және ғылыми қызметі

Сағдуддин Масғуд ибн Омар ибн Абдулла ат-Тафтазани (722–792/1322–1390) исламдық интеллектуалдық дәстүрдің көрнекті өкілдерінің бірі болды. Ол кәләм, мантық, араб тілі мен әдебиеті және фиқһ салаларында еңбек етіп, әсіресе логикалық ойлау мен рационалды дәлелдеу әдістерінің діни білімді жүйелеудегі маңызын көрсетті. Оның ғылыми қызметі исламдық таным дәстүріндегі ақыл мен діни білімнің арақатынасын түсіндіруге бағытталған еңбектерімен ерекшеленеді.

1341 жылы ат-Тафтазани Үргенішке қоныс аударып, шәкірттерге білім берумен қатар, ғылыми еңбектер жазды. Осы кезеңде араб тілі мен шешендік өнеріне арналған «әл-Мутауууәл алә ат-Талхис» еңбегін аяқтады. 1347 жылы Хиратқа барып, онда бірнеше жыл ғылыми ортада қызмет етті. Кейін Жәм қаласында логика ғылымына арналған «Шарх аш-Шәмсия» еңбегін аяқтады. Бұл шығарма оның логикалық талдау мен рационалды пайымдауға ерекше мән бергенін көрсетеді.

1355 жылы Ғиждиуан қаласында болған кезінде «әл-Мухтасар алә ат-Талхис» еңбегін тәмамдады. Кейін Түркістан аймағындағы Гүлістанда «ат-Тәлуих алә тауҙих ғавамиз ат-Танқих» атты еңбегін аяқтады. Аталған еңбектерінде ұғымдарды анықтау, дәлелдеу және логикалық жүйелеу мәселелеріне көңіл бөлінуі оның ғылыми әдісінің рационалды сипатын айқындайды.

1358 жылдан кейін ат-Тафтазани Хират пен Үргеніште ғылыми және ұстаздық қызметін жалғастырды. Үргеніштегі ұзақ кезеңде ол бірнеше маңызды еңбектер жазып, шәкірттер тәрбиеледі. 1367 жылы кәләм іліміне арналған «Шарх әл-Ақаид ән-Нәсәфия» еңбегін аяқтады. Бұл шығармада діни қағидаларды түсіндіруде рационалды дәлелдеу тәсілдері кеңінен қолданылып, ақыл мен діни білімнің өзара байланысы көрініс табады.

Кейін ат-Тафтазани Әмір Темірдің шақыруымен Самарқандқа қоныс аударды. Самарқанд сол кезеңдегі маңызды ғылыми және рухани орталықтардың бірі еді. Мұнда ғалым өзінің ғылыми қызметін жалғастырып, кәләм, логика және таным мәселелеріне қатысты еңбектерін дамытты. 1383 жылы оның кәләм

іліміне арналған «әл-Мақасид» еңбегі аяқталды. Бұл шығарма ат-Тафтазанидің рационалды дәлелдеу мен діни таным мәселелерін жүйелі түрде қарастырған маңызды еңбектерінің бірі болып саналады.

Ат-Тафтазанидің ғылыми мұрасы оның өмір сүрген ортасындағы логикалық және теологиялық пікірталастармен тығыз байланысты болды. Ол логиканы діни білімді жүйелеу мен рационалды негіздеудің маңызды құралы ретінде пайдаланып, ақыл мен уахидің арақатынасын исламдық интеллектуалдық дәстүр шеңберінде қарастырды. Осы тұрғыдан оның өмір жолы мен ғылыми қызметі рационалдылық пен діни танымның өзара байланысын зерттеуде маңызды тарихи-философиялық негіз болып табылады [6, 235 б.].

Әмір Темір мен Сағдуддин ат-Тафтазани арасындағы ғылыми-интеллектуалдық байланыс

Әмір Темірдің (1336–1405) Сағдуддин Масғуд ибн Омар ат-Тафтазаниге (722–792/1322–1390) көрсеткен құрметі туралы ортағасырлық деректерде мәліметтер кездеседі. Араб тарихшысы Ибн Арабшахтың «Ажаиб әл-Мақдур фи науиб Темур» еңбегінде Әмір Темірдің ғалымға деген ерекше құрметін көрсететін оқиға баяндалады [7, 19 б.]. Бұл дерек ат-Тафтазанидің сол кезеңдегі жоғары ғылыми беделін және оның билеуші ортасындағы интеллектуалдық мәртебесін көрсетеді.

Әмір Темірдің ат-Тафтазаниге құрметі оның ғалымды Самарқандқа шақыруынан да байқалады. Самарқанд сол кезеңде ғылыми пікірталастар мен білім алмасудың маңызды орталықтарының бірі болды. Мұнда ат-Тафтазани ғылыми қызметін жалғастырып, кәләм, логика және рационалды дәлелдеу мәселелеріне қатысты еңбектерін дамытты.

Ат-Тафтазанидің интеллектуалдық беделін көрсететін маңызды оқиғалардың бірі – Әмір Темір сарайында Саид Шариф әл-Жүржани (740–816/1339–1413) арасында өткен ғылыми пікірталас. Хижраның 791 жылы (1389 ж.) өткен бұл пікірталасқа Нұғмануддин әл-Хорезми төрелік еткен. Ғылыми талқылаудың негізгі мәселесі аз-Замахшаридің «әл-Кәшшаф» еңбегіндегі «Бақара» сүресінің 5-аятын түсіндіру барысында табиғи және тәмсили истиғараның, яғни метафоралық қолданыстың арақатынасына қатысты болды.

Бұл пікірталас ортағасырлық исламдық интеллектуалдық мәдениетте логика, тіл білімі және риториканың маңызды орын алғанын көрсетеді. Ғалымдардың өз пікірлерін дәлелдер арқылы қорғауы рационалды талдау мен аргументацияның діни мәтіндерді түсіндірудегі маңызын айқындайды. Осы тұрғыдан ат-Тафтазани мен әл-Жүржани арасындағы ғылыми пікірталас діни таным мен рационалды пайымдаудың өзара байланысын көрсететін маңызды мысал ретінде қарастырылады.

Ат-Тафтазанидің ғылыми беделі оның Әмір Темір дәуіріндегі интеллектуалдық ортада ерекше орын алғанын көрсетеді. Оның логика мен кәләм салаларындағы еңбектері діни мәселелерді рационалды негізде талдауға

және білімді жүйелеуге бағытталды. Ғалым 1390 жыл шамасында қайтыс болып, өз өсиеті бойынша Сарахс қаласында жерленген [8, 362 б.].

Осылайша, Әмір Темір мен ат-Тафтазани арасындағы байланыс тек билеуші мен ғалым арасындағы қарым-қатынас ретінде емес, сол дәуірдегі ғылыми пікірталас пен интеллектуалдық мәдениеттің көрінісі ретінде де бағалануы мүмкін. Ат-Тафтазанидің ғылыми мұрасы рационалдылық пен діни танымның арақатынасын зерттеуде маңызды тарихи-философиялық материал болып табылады.

Сағдуддин ат-Тафтазанидің ұстаздары мен шәкірттері

Сағдуддин ат-Тафтазани діни білімге бейім, ғұламалар әулетінен шыққан тұлға болды. Кейбір деректерде оның әкесі Омар ибн Абдулланың тақуа, діндар әрі ислам ғылымдарын терең меңгерген қази болғаны айтылады. Отбасы шафиғи мәзһабын ұстанған, ал оның ата-бабалары да ілім жолында қызмет еткендігі баяндалады.

Ғалым діндар және зиялы ортада дүниеге келіп, жасынан-ақ Құран, араб тілі, хадис және фиқһ негіздеріне ерекше қызығушылық танытқан. Үйіндегі ғылыми орта оның энциклопедиялық бағыттағы тұлға ретінде қалыптасуына негіз болды.

Ерте жастан Сағдуддин ат-Тафтазани туған ауылын тастап, Нәса қаласына келіп, алғашқы діни және тілдік білімді осы жерде алған. Ол мұнда жазу ережелерін, Құран ілімін меңгеріп, Құранды толық жаттап шығады. Оның алғашқы ұстаздарының есімдері нақты аталмағанымен, кейбір деректерде Нишапур, Тус және Самарқанд аймақтарындағы ғұламалармен байланыс орнатқаны айтылады.

Сағдуддин ат-Тафтазанидің басты ұстазы – шафиғи мәзһабының фақиһы әрі ашғари мектебінің көрнекті өкілі, әйгілі ғалым Азудуддин Абдурахман ибн Рукнуддин Ахмад ибн Абдулғаффар әл-Ижи аш-Ширази (680-756/1281-1355) болды. Ол шәкіртіне кәләм, мантық, усул және бәлаға ілімдерін үйретті. Бастапқыда Сағдуддиннің түсінігі мен қабілеті әлсіздеу көрінгенімен, оның еңбекқорлығы мен табандылығы ұстаздарының жоғары бағасына ие болды.

«Шажарат әз-Заһаб» еңбегінде келтірілген риуаят бойынша, жас Тафтазани Азудуддин әл-Ижидің сабағында ең әлсіз шәкірттердің бірі саналған. Алайда ол үздіксіз ізденіс пен еңбектің арқасында ерекше білім иесіне айналды. Бір әңгімеде Пайғамбардың (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын) оған рухани түрде дұға еткені және соның нәтижесінде оның зейіні ашылып, ғалымдық қабілеті артқаны баяндалады [9, 7 т., 219 б.; 10, 8 т., 548-549 б.]. Бұл оқиға ғалымның ілім жолындағы берекет пен Алланың ерекше нығметіне ие болғанын меңзейді.

Сонымен қатар ат-Тафтазани Құтбуддин Мұхаммад ибн Мұхаммад ар-Рази ат-Тахтани (694-766/1295-1365) секілді Дамаскіде білім алған танымал ғалымнан дәріс тыңдаған. Ол ұстазының еңбектеріне жиі сілтеме жасап, өз еңбектерінде пікір білдіріп отырған. Сондай-ақ ұстаздары қатарында Зияуддин Абдулла әл-

Қазуини (қ.б. 780/1378), Ахмад ибн Абдулуахаб әл-Куси (қ.б. 803/1401), Мауләна Бахауддин ас-Самарқанди әл-Ханафи, Насируддин ат-Тирмизи, Алауддин ас-Сығнақи, Бахауддин әл-Халуани сынды көрнекті ғалымдар болған [11, 547-549 б.].

Осы ұстаздарынан алған кең ауқымды білімнің нәтижесінде Сағдуддин ат-Тафтазани фиқһ, логика, тәпсір, грамматика және шешендік өнер салаларында өзіндік ғылыми мектеп қалыптастырды.

Ат-Тафтазани өмір сүрген дәуірде Хорасан мен Мауарауннахр аймақтарында медресе жүйесі жоғары дамыған еді. Ол дәстүрлі Хорасан мектебіне тән «жаттау, дәлелдеу және түсіндірме (шарх–хашия)» әдісін қолдана отырып, ғылыми танымын жетілдірді. Ерекше қабілетінің арқасында ол жас кезінен-ақ күрделі мәтіндерге түсіндірме жазуға машықтанған.

Ат-Тафтазани өз білімін қалыптастыру барысында исламдық кәләм дәстүрімен қатар логикалық-философиялық мұрамен де танысты. Аристотель логикасының қағидалары, Ибн Сина мен әл-Фараби еңбектеріндегі рационалды талдау тәсілдері оның ғылыми әдісінің қалыптасуына әсер етті. Ол бұл мұраны исламдық теология тұрғысынан саралап, рационалды дәлелдеу әдістерін діни танымды түсіндіруде пайдаланды.

Ат-Тафтазани кейін өзі де көптеген шәкірттер тәрбиелеп, ғылыми дәстүрдің сабақтастығын қамтамасыз етті. Оның шәкірттері қатарында Хусамуддин әл-Хатиби, Хайдар ибн Ахмад ар-Руми әл-Ханафи, Алауддин Әли ибн Мұса ар-Руми әл-Ханафи, Мұхаммад ибн Атаулла ар-Рази, Алауддин Мұхаммад әл-Бұхари әл-Ханафи және басқа да ғалымдар болды [12, 15 б.].

Оның шәкірттері фиқһ, кәләм, мантық және тіл білімі салаларында ғылыми қызмет атқарып, ат-Тафтазанидің рационалды талдау мен дәлелдеу дәстүрін кейінгі ұрпаққа жеткізді. Осы тұрғыдан ұстаздық және шәкірттік сабақтастық ат-Тафтазани мұрасындағы рационалдылық пен діни таным мәселелерінің исламдық интеллектуалдық дәстүрде одан әрі дамуына ықпал еткен маңызды фактор болды.

Сағдуддин ат-Тафтазанидің ғылыми-рухани мұрасы

Сағдуддин ат-Тафтазани ғылыми еңбектерін жас кезінен бастап жазып, исламдық білім беру дәстүрінде маңызды орын алған шығармалар қалдырды. Оның мұрасы кәләм, логика, фиқһ, тіл білімі, риторика және тәпсір сияқты салаларды қамтиды. Ғалым еңбектерінің ерекшелігі – діни мәселелерді түсіндіруде логикалық талдау мен рационалды дәлелдеу әдістерін жүйелі түрде қолдануы. Осы тұрғыдан оның шығармалары рационалдылық пен діни танымның арақатынасын зерттеу үшін маңызды дереккөз болып табылады.

1) «әт-Тәлуих фи кашфи хақаиқ ат-Таузих»

Бұл еңбек ислам құқық теориясына арналғанымен, онда ұғымдарды анықтау, дәлелдерді жүйелеу және пікірлерді логикалық талдау мәселелері маңызды орын алады. Автор құқықтық және діни білімді жүйелеуде рационалды әдістерді қолдана отырып, танымның дәлелдік негіздеріне назар аударады. Еңбек

кейінгі медреселерде кеңінен оқытылып, оған көптеген ғалымдар тарапынан түсіндірмелер мен хашиялар жазылды.

2) «Шарҳ әл-Ақаид ән-Нәсәфия»

Ат-Тафтазанидің ең белгілі еңбектерінің бірі – Әбу Хафс ән-Нәсәфидің ақидаға арналған мәтініне жазылған түсіндірме. Еңбекте Алланың болмысы, сипаттары, әлемнің жаратылысы, адам әрекеті, білім және ақиқат мәселелері қарастырылады. Таным мәселесінде ақылдың орнына ерекше көңіл бөлініп, рационалды дәлелдер діни қағидаларды түсіндірудің маңызды құралы ретінде пайдаланылады.

Бұл шығармада әртүрлі теологиялық бағыттардың көзқарастары салыстырылып, олардың тұжырымдары дәлелдік тұрғыдан талданады. Осы ерекшелігі «Шарҳ әл-Ақаид ән-Нәсәфияны» ат-Тафтазанидің діни таным мен рационалды ойлау мәселелеріндегі ұстанымдарын зерттеуге маңызды еңбек етеді.

3) «әл-Мутауал фи ма‘ани әл-байан»

«Әл-Мутауал» араб риторикасы мен тілдік танымға арналған еңбек болып табылады. Мұнда тілдік мағыналарды талдау, ойды дәл жеткізу және ұғымдардың өзара байланысын анықтау мәселелері қарастырылады. Риторикалық білімнің логикалық құрылыммен байланысы ат-Тафтазанидің тіл мен ойлау арасындағы қатынасты жүйелі түрде қарастырғанын көрсетеді.

4) «әл-Мухтасар»

Бұл еңбек «әл-Мутауалдың» ықшамдалған нұсқасы болып саналады. Онда негізгі теориялық мәселелер қысқа әрі жүйелі түрде берілген. Еңбектің медреселік білім беру жүйесінде кең қолданылуы ат-Тафтазанидің күрделі ғылыми мәселелерді жүйелеп, оқу үдерісіне бейімдей алғанын көрсетеді.

5) «Шарҳу т-Тасриф»

Араб тілінің морфологиясына арналған бұл еңбек тілдік құрылым мен грамматикалық категорияларды талдауға бағытталған. Ат-Тафтазанидің бұл еңбекті он алты жасында аяқтауы оның жас кезінен-ақ ғылыми талдау мен жүйелеу қабілетінің жоғары болғанын көрсетеді [13, 361 б.].

6) «әл-Мақасид» және «Шарҳ әл-Мақасид»

«Әл-Мақасид» – ат-Тафтазанидің кәләм саласындағы ең маңызды еңбектерінің бірі. Онда исламдық теологияның негізгі мәселелері жүйелі түрде қарастырылып, діни тұжырымдарды рационалды дәлелдеу тәсілдеріне ерекше мән беріледі. Автор философиялық және логикалық терминдерді пайдалана отырып, болмыс, білім, ақиқат, Құдай және адам мәселелерін талдайды.

«Шарҳ әл-Мақасид» осы мәселелерді кеңірек түсіндіруге арналған. Екі еңбек те кейінгі кәләм дәстүрінің дамуына елеулі ықпал етіп, мұсылмандық интеллектуалдық ортада ұзақ уақыт бойы негізгі оқу мәтіндерінің қатарында болды.

7) «Танзиб ул-мантиқ уәл-кәләм»

Бұл еңбек логика мен кәләмның өзара байланысын көрсететін маңызды шығармалардың бірі. Оның мазмұны рационалды ойлау әдістері мен теологиялық мәселелерді жүйелеудің арақатынасын түсіндіруге мүмкіндік береді. Логиканың

діни пайымдауда қолданылуы ат-Тафтазанидің рационалдылықты діни танымнан бөлек қарастырмағанын көрсетеді.

8) «Хашия ‘ала шарҳ Мұхтасар Минhаж әл-усул уәл-амал»

Еңбек ислам құқық теориясындағы әдіснамалық мәселелерге арналған. Онда дәлел, ұғым және құқықтық тұжырымдарды негіздеу мәселелері талданады. Бұл шығарма ат-Тафтазанидің діни білімді жүйелеуде логикалық және рационалды әдістерді пайдаланғанын көрсететін еңбектердің бірі болып табылады.

9) «Шарҳ аш-Шамсия фи-л-мантиқ»

Логикаға арналған бұл еңбек ат-Тафтазанидің рационалды таным мәселесіне қосқан үлесін анықтауда ерекше маңызды. Мұнда ұғымдарды қалыптастыру, пайымдау және логикалық талдау мәселелері қарастырылады. Логика адамның дұрыс ойлауына және дәлелді білім қалыптастыруына мүмкіндік беретін негізгі құрал ретінде танылады.

Ат-Тафтазанидің бұлардан басқа «Хашия ‘ала әл-Кәшшаф», «Шарҳ Талхис әл-Жәми‘ әл-кабир», «Мифтах әл-фиқh», «әл-Иршад», «Шарҳ Мифтах әл-улум» және басқа да еңбектері бар [14, 141–143 б.]. Оның шығармаларының кең таралуы мен кейінгі ғалымдардың оларға көптеген шархтар мен хашиялар жазуы ат-Тафтазани ғылыми мұрасының ықпалын көрсетеді.

Жалпы алғанда, Сағдуддин ат-Тафтазанидің ғылыми мұрасы рационалды ойлау мен діни танымның өзара байланысын түсіндіру тұрғысынан маңызды. Ол логиканы діни білімге қарсы қоймай, керісінше діни қағидаларды түсіндіру, жүйелеу және дәлелдеудің әдіснамалық құралы ретінде пайдаланды. Сондықтан оның еңбектері ортағасырлық исламдық эпистемологиядағы ақыл, дәлел, білім және ақиқат мәселелерін зерттеуде маңызды философиялық негіз болып саналады.

Қорытынды

Сағдуддин ат-Тафтазанидің ғылыми мұрасы – ортағасырлық ислам ойындағы рационалдылық пен діни танымның өзара байланысын көрсететін маңызды интеллектуалдық құбылыс. Ол логика, кәләм, фиқh, тіл білімі және риторика салаларын өзара байланыстыра отырып, діни мәселелерді жүйелі түрде түсіндіруге және дәлелдеуге ұмтылды. Оның еңбектерінде ақыл, дәлел, білім және сенім мәселелері біртұтас танымдық жүйе ретінде қарастырылды.

Ат-Тафтазанидің шығармашылығында ақыл мен уахи бір-біріне қарама-қарсы қойылмай, діни ақиқатты түсіндірудің өзара толықтырушы құралдары ретінде қарастырылады. Логикалық талдау мен рационалды дәлелдеу оның кәләмдық тұжырымдарын негіздеудің маңызды әдісіне айналды. Осы ерекшелік ғалым мұрасын ортағасырлық ислам философиясы мен эпистемологиясы тұрғысынан зерттеуге мүмкіндік береді.

Ғалымның еңбектерінің бірнеше ғасыр бойы медреселерде кеңінен оқытылуы оның қалыптастырған ғылыми-әдіснамалық дәстүрінің тұрақтылығын көрсетеді. Оның шарх және хашия жазу дәстүрі арқылы күрделі теориялық

мәселелерді түсіндіруі білімді жүйелеу мен ғылыми пікірталас мәдениетінің дамуына ықпал етті.

Қорыта айтқанда, Сағдуддин ат-Тафтазанидің мұрасы рационалды қойлау мен діни танымның үйлесімін зерттеуде маңызды философиялық-эпистемологиялық негіз болып табылады. Оның ақыл, дәлел және білім мәселелеріне қатысты көзқарастары ортағасырлық мұсылмандық интеллектуалдық дәстүрдің ерекшеліктерін түсінуге мүмкіндік береді. Сондықтан ат-Тафтазани мұрасын философиялық тұрғыдан зерттеу ислам ойындағы рационалды танымның қалыптасуы мен дамуын тереңірек ашуға маңызды үлес қосады.

Әдебиеттер тізімі

1 Нувайхиз, Ғадил. Муғжәм әл-муфассирин. Бейрут: Марказ тафсир лид-дирасат әл-Құръания, 1984 (1988). – 1024 б.

2 Мухаммад Юсуф, Мухаммад Содиқ. Самарқанднинг сара уламолари. – Ташкент: Hilol Nashr, 2019 (2014). – 112 б.

3 Палванов У. The Light of islam. – 4-сан, 2019.

4 Қани М. Қазақтың көне тарихы. – Алматы: Жалын баспасы, 1993. – 400 б.

5 Қуандық Е.С. Қазақ елінің тарихы. – Алматы: Дәуір баспасы, 2013. – 592 б.

6 Ислам: Энциклопедический словарь. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. – 315 б.

7 Мухаммад Юсуф, Мухаммад Содиқ. Самарқанднинг сара уламолари. – Ташкент: Hilol Nashr, 2019 (2014). – 112 б.

8 Аш-Шаукани, Мухаммад. Әл-бәдр ат-талиғ би махасин мин бағд әл-қарн ас сабиғ. – әл-мәктаба аш-шамилә, 2021. – 393 б.

9 Әз-Зирикли, Хайруддин. Әл-Ағләм. Бейрут: Дар әл илм лил-мәлаин, 2002. – VII, 352 б.

10 Әл-Акрий әд-Димашқи, Шаһабуддин Әбул Фәлах. Шазарат аз-заһаб фи ахбар мән заһаб. – Бейрут: Дар ибн Касир, 1992. – 656 б.

11 Әл-Акрий әд-Димашқи, Шаһабуддин Әбул Фәлах. Шазарат аз-заһаб фи ахбар мән заһаб. – Бейрут: Дар ибн Касир, 1992. – 656 б.

12 Ат-Тафтазани, Сағдуддин. Шарху әл-ақаид ан-Насафия. Абдуссалам ибн Абдулһади Шәннардың түсініктемесі. – Бейрут: Дарул Бәйрути, 2007. – 214 б.

13 Аш-Шаукани, Мухаммад. Әл-бәдр ат-талиғ би махасин мин бағд әл-қарн ас сабиғ. – әл-мәктаба аш-шамилә, 2021. – 393 б.

14 Өзел Ахмет. Ханафи мәзһабының фиқһ ғұламалары және өзге де мәзһабтардың әйгілі тұлғалары (қазақша аудармасы). – Алматы: Түркия Диянет қоры, 2024. – 560 б.

Transliteration

1 Nuvaykhiz, Gadil. Muzham al-mufassirin. Beirut: Markaz tafsir lid-dirasat al-Kuraniya, 1984 (1988). – 1024 b.

2 Muhammad Yusuf, Muhammad Sodiq. Samarkandning Sara Ulamolari. – Tashkent: Hilol Nashr, 2019 (2014). – 112 b.

3 Palvanov U. The Light of islam. – 4-san, 2019.

4 Kani M. Kazakhtyn kone tarihy. – Almaty: Zhalyn Baspasy, 1993. – 400 b.

5 Kuandyk E.S. Kazak elinin tarikh. – Almaty: Dauir Baspasy, 2013. – 592 b.

6 Islam: Encyclopedic Dictionary. – Moscow: Science. Main Editorial Board of Oriental Literature, 1991. – 315 b.

7 Muhammad Yusuf, Muhammad Sodiq. Samarkandning Sara Ulamolari. – Tashkent: Hilol Nashr, 2019 (2014). – 112 b.

8 Ash-Shaukani, Muhammad. Al-badr at-talig bi makhasin min bagd al-karn as sabig. – Al-maktaba ash-shamilə, 2021. – 393 b.

9 Az-Zirikli, Khairuddin. Al-Aglam. Beirut: Dar al ilm lil-malain, 2002. – VII, 352 b.

10 Al-Akriy Ad-Dimashki, Shahabuddin Abul Falah. Shazarat az-zahab fi akhbar man zhab. – Beirut: Dar ibn Kathir, 1992. – 656 b.

11 Al-Akriy Ad-Dimashki, Shahabuddin Abul Falah. Shazarat az-zahab fi akhbar man zhab. – Beirut: Dar ibn Kathir, 1992. – 656 b.

12 At-Taftazani, Saghduddin. Sharhu al-aqaid al-Nasafia. Abdussalam ibn Abdulhadi Shannardyn tusiniktemesi. – Beirut: Darul Bayruti, 2007. – 214 b.

13 Ash-Shaukani, Muhammad. Al-badr at-talig bi makhasin min bagd al-karn as sabig. – Al-maktaba ash-shamilə, 2021. – 393 b.

14 Ozel Akhmet. Hanafi mazhabynyn fiқh ғұlamalary zhəne өzge de məzhabtardyn əigili tulgalary (Kazakh audarmasy). – Almaty: Turkiya Diyanet kory, 2024. – 560 b.

Х.Т. Аманкулов, Н.Т. Утпинов, Н.Е. Кайрбеков

Рациональность и религиозное познание: философско-эпистемологический анализ наследия Сa‘д ад-Дина ат-Тафтазани

Аннотация. В статье рассматривается философско-эпистемологическое наследие выдающегося мусульманского мыслителя, ученого и теолога XIV века Сa‘д ад-Дина ат-Тафтазани. Основная цель исследования заключается в философском анализе соотношения рациональности и религиозного познания в трудах мыслителя, роли разума в процессе познания, а также способов рационального обоснования религиозного знания.

В статье уделяется внимание историко-культурной среде, в которой жил ат-Тафтазани, и интеллектуальным традициям, оказавшим влияние на формирование его научных взглядов. Особое внимание уделяется соотношению разума и откровения, рационального доказательства и религиозной веры в традициях исламской философии и калама. Значение, придаваемое мыслителем логике, теории доказательства и рациональному анализу понятий, рассматривается как одна из ключевых особенностей его эпистемологической концепции. В ходе исследования анализируются положения, касающиеся познания, истины, доказательства, разума и религиозного знания, содержащиеся в трудах Сa‘д ад-Дина ат-Тафтазани, в частности в произведениях «Шарх аль-Акаид», «ат-Талвих», «аль-Мутавваль» и других сочинениях. Установлено, что в воззрениях мыслителя рациональное познание выступает не как средство отрицания религиозной истины, а как важный метод ее осмысления, обоснования и систематизации. Кроме того, в статье рассматривается влияние рационального метода ат-Тафтазани на развитие исламской теологической мысли и его место в последующей интеллектуальной традиции. Посредством исследования взаимосвязи разума и религиозного познания раскрываются особенности философско-эпистемологических установок мыслителя. Наследие Сa‘д ад-Дина ат-Тафтазани оценивается как одна из важных теоретических основ для изучения проблем рациональности и религиозного познания в контексте современной философии, исламоведения и философии религии. Результаты исследования позволяют углубить понимание особенностей рационального

познания в средневековой исламской мысли, роли разума в формировании религиозного знания, а также взаимосвязи философского рассуждения и теологического познания.

Ключевые слова: Саʻд ад-Дин ат-Тафтазани, рациональность, религиозное познание, эпистемология, философия, разум, религиозное знание.

Kh.T. Amankulov, N.T. Utpinov, N.E. Kairbekov

Rationality and Religious Cognition: A Philosophical and Epistemological Analysis of the Legacy of Saʻd al-Din al-Taftazani

Abstract. The article examines the philosophical and epistemological legacy of Saʻd al-Din al-Taftazani, an outstanding Muslim thinker, scholar, and theologian who lived in the fourteenth centurie. The main objective of the study is to provide a philosophical analysis of the relationship between rationality and religious cognition in the works of the thinker, the role of reason in the process of cognition, and the methods of rationally substantiating religious knowledge.

The article focuses on the historical and cultural environment in which al-Taftazani lived, as well as on the intellectual traditions that influenced the formation of his scholarly views. Particular attention is given to the relationship between reason and revelation, rational argumentation and religious faith within the traditions of Islamic philosophy and kalam. The importance that the thinker attached to logic, the theory of demonstration, and the rational analysis of concepts is examined as one of the key aspects of his epistemological thought.The study analyzes al-Taftazani's views on cognition, truth, proof, reason, and religious knowledge as presented in his works, particularly Sharh al-ʻAqa'id, al-Talwih, al-Mutawwal, and other writings. It is demonstrated that, in the thinker's conception, rational cognition does not serve as a means of rejecting religious truth; rather, it functions as an important method for interpreting, substantiating, and systematizing it.Furthermore, the article examines the influence of al-Taftazani's rational method on the development of Islamic theological thought and his place within the subsequent intellectual tradition. By exploring the interrelationship between reason and religious cognition, the study reveals the distinctive features of the thinker's philosophical and epistemological position. The legacy of Saʻd al-Din al-Taftazani is regarded as an important theoretical foundation for the study of rationality and religious cognition within the fields of contemporary philosophy, Islamic studies, and the philosophy of religion.The findings of the study contribute to a deeper understanding of the specific features of rational cognition in medieval Islamic thought, the role of reason in the formation of religious knowledge, and the interrelationship between philosophical reasoning and theological cognition.

Keywords: Saʻd al-Din al-Taftazani, rationality, religious cognition, epistemology, philosophy, reason, religious knowledge.

Авторлардың үлесі. **Аманкулов Х.Т., Утпинов Н.Т., Кайрбеков Н.Е.** зерттеу тұжырымдамасын әзірлеуге, талдау жүргізуге, мақаланың мәтінін дайындауға және оны жариялауға рәсімдеуге тең дәрежеде үлес қосты.

Келіп түсті 08.08.2026
Қабылданды 14.09.2026

Капышеву А.Б. – 80!

Уважаемый Акрамкан Бекпаувич!

Примите самые искренние и сердечные поздравления с Вашим 80-летним юбилеем!

Ваша многолетняя научная деятельность неразрывно связана с развитием казахстанской философии и Института философии, политологии и религиоведения. Пройдя путь от младшего до ведущего научного сотрудника, Вы внесли значительный вклад в исследование проблем человека, нравственности, диалектики и онтологии, философии здоровья, воспитания личности и экологического мировоззрения.

В центре Ваших научных размышлений неизменно находится человек - его духовный мир, нравственный выбор, свобода, творческие возможности и ответственность перед обществом и природой. Отличительными чертами Вашего исследовательского подхода являются широта философского видения, способность соединять фундаментальные проблемы бытия с конкретными вопросами человеческой жизни, выявлять общечеловеческое содержание нравственных и мировоззренческих проблем.

Вы зарекомендовали себя как глубоко и самостоятельно мыслящий ученый, способный обобщать богатый материал из истории философии, науки и медицины, обращаться к нетрадиционным формам познания и предлагать оригинальные подходы к осмыслению человека и его отношения к миру. Ваши выступления на международных, республиканских и институтских конференциях всегда отличались высоким теоретическим уровнем, новизной постановки проблем и открытостью к содержательному философскому диалогу.

Ваше научное наследие представлено многочисленными публикациями и коллективными монографиями, среди которых «Диалектика и этика», «Философия. Мировоззрение. Практика», «Диалектика свободы как творчества», «Философия грядущего», «Онтология Духа», «Формирование толерантного сознания в современном казахстанском обществе», «Философская антропология: от прошлого к будущему» и другие значимые труды. В них получили глубокое осмысление вопросы нравственной природы человека, свободы и творчества, духовного развития личности, толерантности и социальной ответственности.

Ваши заслуги по праву отмечены премией имени Чокана Валиханова, нагрудным знаком «За заслуги в развитии науки Республики Казахстан» и званием ветерана труда. Не менее значимым признанием является искреннее уважение коллег, единомышленников и представителей нескольких поколений казахстанских ученых.

В этот знаменательный день желаем Вам крепкого здоровья, бодрости духа, благополучия, душевного тепла и долгих лет жизни. Пусть Вас всегда окружают внимание и забота родных и близких, уважение коллег и благодарность учеников. Желаем Вам новых творческих замыслов, неиссякаемой энергии и радости от каждого прожитого дня!

С 80-летним юбилеем, дорогой Акрамкан Бекпаувич!

От имени редакционной коллегии
журнала «Аль-Фараби»

БІЗДІҢ АВТОРЛАР – НАШИ АВТОРЫ

Абдрахманова Райхана Казикановна - Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова, кандидат философских наук, ассоциированный профессор

Аманкулов Хасан Ташаевич - Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, PhD докторант

Амантаева Айгуль Багитжановна - ассистент профессора Костанайского регионального университета им. А. Байтұрсынұлы, кандидат философских наук

Аминжонов Курбон Хабибуллаевич - старший преподаватель Национальный университет Узбекистана им. Мирзо Улугбека, доцент

Әлайдар Ерсұлтан - Әзірет Сұлтан» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы, Ясауитану ғылыми орталығының ғылыми қызметкері, дінтану ғылымдарының магистрі

Багашаров Құдайберді Сабыржанұлы - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Дінтану және мәдениеттану кафедрасы, PhD, қауымдастырылған профессор

Бурова Елена Евгеньевна - главный научный сотрудник Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, доктор философских наук, профессор

Джуманова Гульнара Жахановна - профессор Академии КНБ Республики Казахстан г. Алматы, доктор философских наук, доцент

Досхожина Жаннат Мәлсовна - ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғалым хатшысы, PhD

Ержанов Еркебұлан – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық факультетінің Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының оқытушысы, PhD

Есимова Анаркүл Елмұратқызы - М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Философия кафедрасының аға оқытушысы, магистр

Иманбекова Бибигуль Ильясовна - Қ. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті, саяси ғылымдар докторы, профессор

Иманқұл Жабайхан Нұртасұлы - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, PhD докторанты

Исмагамбетова Зухра Нурлановна - Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Кафедра религиоведения и культурологи, доктор философских наук, профессор

Кайрбеков Нурлан Евфратович - Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Дінтану кафедрасының доценті, PhD

Кенжебекова Фариза Серикбековна - Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова, PhD докторант

Коянбавеа Гульнара Ромсеитовна - главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, кандидат философских наук

Кызырбек Дина Кызырбеккызы - научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, PhD докторант

Құрманбек Ақайдар – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, магистрант

Мәлік Ғалым – С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университетінің Қазақстан тарихы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, PhD

Нургалиев Нурбек Абибуллаевич - старший преподаватель Актюбинского регионального университета им. К. Жубанова, кандидат философских наук

Оразбекова Айжан - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, PhD докторант

Өздемир Неби - Университет Хаджетепе (Бейтепе), Кафедра литературы, доктор литературоведения, профессор

Сағиқызы Аяжан - ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының докторы, профессор

Серёжкина Татьяна Владимировна - ассоцированный профессор кафедры истории Казахстана АО «Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана», кандидат философских наук

Тойматаев Даурен Болатулы - ассистент профессора Костанайского регионального университета им. А. Байтұрсынұлы, кандидат философских наук

Топаева Шынар Ержанкызы - научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, PhD докторант

Төлеміссов Берік – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасы, PhD докторанты

Утпинов Наурызбай Таганович - Нұр-Мүбарак Египет ислам мәдениеті университеті, PhD

Хасиетова Жания Жараскызы - Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Кафедра религиоведения и культурологи, PhD докторант

Хусаинова Гульжан Давлеткалиевна - Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, кандидат философских наук, доцент

Шакиров Сымбат Еркебаевич - старший преподаватель кафедры философии Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилёва, PhD

Шермухамедова Нигина Арслановна - Национальный университет Узбекистана им. Мирзо Улугбека, доктор философских наук, профессор

Шоманов Аскар Жумабаевич - главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, кандидат философских наук, доцент

OUR AUTHORS

Abdrakhmanova Raikhana - M. Dulatov Kostanay Engineering and Economics University, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor

Alaidar Yersultan **-** «Aziret Sultan» National Historical and Cultural Museum-Reserve, Yasawi Studies Research Center, Researcher, Master of Religious Studies

Amankulov Khassan - L.N. Gumilyov Eurasian National University, PhD student

Amantaeva Aigul - Assistant Professor, Kostanay Regional University named after Akhmet Baitursynuly, Candidate of Philosophical Sciences

Aminjonov Kurbon - Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan, Senior lecturer, Docent

Bagasharov Kudaiberdi - Al-Farabi Kazakh National University, Department of Religious Studies and Cultural Studies, PhD, Associate Professor

Burova Elena - Chief Researcher, Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Doskhozhina Jannat - Chief Scientific Secretary, Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, PhD

Imanbekova Bibigul - Kazakh National Research Technical University named after K.I. Satbaev, Doctor of Political Sciences, Professor

Imankul Zhabaykhan - L.N. Gumilyov Eurasian National University, PhD student

Ismagambetova Zukhra - al-Farabi Kazakh National University, Department of Religious Studies and Cultural Studies, Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Jumanova Gulnara - Professor at the Academy of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor

Kairbekov Nurlan – L.N. Gumilyov Eurasian National University, PhD, Associate Professor

Kenzhebekova Fariza – S. Amanzholov East Kazakhstan University, PhD student

Khassiyetova Zhaniya - al-Farabi Kazakh National University, Department of Religious Studies and Cultural Studies, PhD

Khussainova Gulzhan - K. Zhubanov Aktobe Regional University, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor

Koyanbayeva Gulnara - Chief Researcher, Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Candidate of Philosophical Sciences

Kurmanbek Akaidar - Abai Kazakh National Pedagogical University, Master's student

Kyzyrbek Dina - Researcher, Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, PhD student

Malik Galym – Associate Professor of the Department of history of Kazakhstan and social-humanitarian disciplines of the S.Zh. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, PhD

Nurgaliyev Nurbek - K. Zhubanov Aktobe Regional University, Senior Lecturer, Candidate of Philosophical Sciences

Orazbekova Aizhan - Al-Farabi Kazakh National University, PhD student

Özdemir Nebi - Hacetepe University Beytepe, Department of literature, Doctor of literature, Professor

Sagikyzy Ayazhan - Chief Researcher, Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Seryozkina Tatyana - Associate Professor of History of Kazakhstan Department at JSC «Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages», Candidate of Philosophical Sciences

Shakirov Simbat - Senior Lecturer, Department of Philosophy of L.N. Gumilyov Eurasian National University, PhD

Shermukhamedova Nigina – Mirzo Ulugbek National University of Uzbekista, Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Shomanov Askar - Chief Researcher, Associate Professor, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Candidate of Philosophical Sciences

Toimataev Dauren - Assistant Professor, A. Baitursynuly Kostanay Regional University, Candidate of Philosophical Sciences

Topayeva Shynar – Researcher, Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, PhD student

Tulemissov Berik – Abai Kazakh National Pedagogical University, Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines, PhD student

Utpinov Nauryzbai - Nur-Mubarak Egyptian University of Islamic Culture, PhD

Yerzhanov Yerkebulan – Lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines, PhD

Yessimova Anarkul - Senior Lecturer at the Department of Philosophy, M. Auezov South Kazakhstan University, Master of Philosophy

CONTENT

THE HISTORY AND CONTEMPORARY STATE OF FARABIAN STUDIES

Shermukhamedova N.A.
MuzaffarKhairullaev and the Development of Farabi Studies in Uzbekistan: A Historical and Philosophical Analysis.....3

ABAI STUDIES: PHILOSOPHICAL LEGACY AND CONTEMPORARY INTERPRETATIONS

Ye. Alaidar, B.I. Imanbekova
Wholeness and Emptiness: The paradoxical nature of the ideal of the perfect (kamil) human in Abai's thought.....18

PERSONALITY, SPIRITUALITY AND THE VALUES OF HUMAN EXISTENCE

Orazbekova A., Sagikyzy A., Yessimova A., Doskhozhina Zh.M.
The Problem of Alienation: Classical Foundations and Contemporary Interpretations.....35

CULTURE. IDENTITY. JUSTICE

Toimataev D., Amantaeva A., Abdrakhmanova R.
The problem of justice in the history of philosophy: from classical concepts to contemporary interpretations.....50

Khassiyetova Zh.Zh., Ismagambetova Z.N., Ozdemir N.
Theoretical, methodological and cultural-philosophical contributions of the birminghamschool to the study of phenomen identity.....69

G.Zh. Dzhumanova, G.R. Koyanbaeva, E.E. Burova
Values and identity in the context of national security..... .86

Shomanov A., Shakirov S., Kyzyrbek D., Topayeva Sh.
The concept of consolidated identity in the context of state-society interaction: a model perspective for Kazakhstan.....101

Malik G., Yerzhanov Y., Tulemissov B., Kurmanbek A.
Axıologıcal legıtımatıon of authorıty ın the kazakh worldvıew: charısma, justıce, and the ınstıtutıon of bıys.....117

CONTEMPORARY PHILOSOPHY: NEW PROBLEMS AND RESEARCH APPROACHES

G.D. Khussainova, N.A. Nurgaliyev, F.S. Kenzhebekova
Algorithmic faith and the transformation of the problem of faith and reason in the digital age.....135

Aminjonov K.
The Impact of Artificial Intelligence and Algorithmic Recommendation Systems on the Ideological Views of Young People.....149

Imankul Zh.N., Bagasharov K.S.
The Almaty School of Dialectical Logic and Intellectual Sovereignty in Kazakhstan.....164

HUMAN AND SOCIETY

Seryozhkina T.V.
Transformation of Gender Perceptions of Kazakhstani Youth in the Digital Media Environment..181

RELIGION IN HISTORICAL AND CONTEMPORARY SOCIOCULTURAL CONTEXTS

Kh.T. Amankulov, N.T. Utpinov, N.E. Kairbekov
Rationality and Religious Cognition: A Philosophical and Epistemological Analysis of the Legacy of Sa'd al-Din al-Taftazani.....196

ANNIVERSARY DATES

A.B. Kapyshev - 80!.....211

Our Authors.....214

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ ЖӘНЕ РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Бас редактор: ***Сағиқызы Аяжан,*** философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан),

Бас редактордың орынбасары: ***Нұрмұратов Серік Есентайұлы,*** философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан),

Жауапты редактор: ***Нүсіпова Гүлнар Игенбайқызы,*** PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының жетекші ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан).

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫНЫҢ МҮШЕЛЕРІ

Құрманғалиева Ғалия Құрманғалиқызы, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (Алматы, Қазақстан); ***Сейтахметова Наталья Львовна,*** ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан); ***Барлыбаева Гаухар Ғинаятқызы,*** ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (Алматы, Қазақстан); ***Кәріпбаев Байжол Ысқақұлы,*** Бөкетов атындағы ҚарМУ, философия ғылымдарының докторы, профессор (Қарағанды, Қазақстан); ***Мейрбаев Бекжан Берікбайұлы,*** Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің философия және саясаттану факультетінің деканы, философия ғылымдарының кандидаты, доцент (Алматы, Қазақстан); ***Қадыржанов Рүстем Қазақбайұлы,*** ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан); ***Масалимова Әлия Рымғазықызы,*** Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының вице-президенті, философия ғылымдарының докторы, профессор (Астана, Қазақстан); ***Құрманалиева Айнұр Дүрбеленқызы,*** Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің дінтану және мәдениеттану кафедрасының меңгерушісі, философия ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан); ***Качеев Денис Анатольевич,*** А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінің қауымдастырылған профессоры, философия ғылымдарының кандидаты (Қостанай, Қазақстан); ***Сырғақбаева Ақмарал Сәлимжанқызы,*** Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің философия және саясаттану факультетінің профессоры, философия ғылымдарының докторы, (Алматы, Қазақстан); ***Досхожина Жанат Мәлсқызы,*** ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының жетекші ғылыми қызметкері, PhD (Алматы, Қазақстан); ***Смирнов Андрей Вадимович,*** Ресей Ғылым академиясы Философия институты директорының бірінші орынбасары, РҒА академигі, философия ғылымдарының докторы (Мәскеу, Ресей); ***Лазаревич Анатолий Аркадьевич,*** Беларусь ҰҒА Философия институтының директоры , философия ғылымдарының кандидаты (Минск, Беларусь); ***Козырев Алексей Павлович,*** Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің философия факультетінің деканы, философия ғылымдарының кандидаты, доцент (Мәскеу, Ресей); ***Қирабаев Нұр Серікұлы,*** РҒА корреспондент мүшесі, философия ғылымдарының докторы, РУДН университетінің профессоры (Мәскеу, Ресей); ***Кныш Александр,*** Мичиган университетінің профессоры (Энн-Арбор, АҚШ); ***Мехди Санаи,*** Тегеран университеті ректорының Ресей және Еуразия бойынша кеңесшісі, саяси ғылымдарының докторы (Тегеран, Иран); ***Мамедзаде Ильхам Рамиз оглу,*** Әзербайжан ҰҒА Философия институтының директоры, философия ғылымдарының докторы (Баку, Әзербайжан); ***Хейл Генри,*** Дж. Вашингтон университетінің профессоры (Вашингтон, АҚШ); ***Шынай Бюлент,*** Улудаг университетінің профессоры, PhD (Бурса, Түркия); Шермұхамедова Нигинахон Арслановна, Мирзо Улугбек атындағы Өзбекстан ұлттық университетінің әлеуметтік ғылымдар факультеті, «Философия және руханият негіздері» кафедрасының меңгерушісі, философия ғылымдарының докторы, профессор (Ташкент, Өзбекстан); ***Фэн Юйцзянь,*** профессор, Фудань университеті, Халықаралық зерттеулер институтының директорының орынбасары (Шанхай, Қытай); ***Скарантино Лука Мария*** ф и - лософия докторы, профессор (Милан, Италия); ***Чжан Байчунь,*** Бейжің педагогикалық университетінің дінтану кафедрасының меңгерушісі, философия ғылымдарының докторы, профессор (Пекин, Қытай)

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің «Философия, саясаттану және дінтану институты» шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорын. Жарияланған мақалалар редакция алқасының көзқарасымен сәйкес келмеуі мүмкін. Редакцияның сапалы мақалаларды таңдап алуға құқы бар, сондай-ақ, ұсынылған материалдардағы ақпараттардың дұрыс жеткізілуіне жауапкершілікке алмайды.

Дизайн және беттеу: ***Г. Нусипова***

Теруге 17.08.2026 ж. берілді. Басуға 15.09.2026 ж. қол қойылды.
Таралым 130 дана. Форматы 70x100$^{1}/_{16}$. Есепті баспа табағы 11,25.

Отпечатано в типографии ИП «Quick Print»
г. Алматы, Алмалинский район, ул. Толе би, 113.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ И РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Главный редактор: ***Сағиқызы Аяжан,*** главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, доктор философских наук, профессор (Алматы, Казахстан).

Заместитель главного редактора: ***Нурмуратов Серик Есентаевич***, главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, доктор философских наук, профессор (Алматы, Казахстан).

Ответственный редактор: ***Нусипова Гульнар Игенбаевна***, ведущий научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, PhD (Алматы, Казахстан).

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Курмангалиева Галия Курмангалиевна, главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, доктор философских наук, ассоциированный профессор (Алматы, Казахстан); ***Сейтахметова Наталья Львовна,*** главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, доктор философских наук, профессор, член-корреспондент НАН РК (Алматы, Казахстан); ***Барлыбаева Гаухар Гинаядовна,*** главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, доктор философских наук, ассоциированный профессор (Алматы, Казахстан); ***Карипбаев Байжол Искакович,*** КарУ им. А.Букетова, доктор философских наук, профессор (Караганды, Казахстан); ***Мейрбаев Бекжан Берикбаевич,*** декан Факультета философии и политологии КазНУ им.аль-Фараби кандидат философских наук, ассоциированный профессор (Алматы, Казахстан); ***Кадыржанов Рустем Казахбаевич,*** главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, доктор философских наук, профессор (Алматы, Казахстан); ***Масалимова Алия Рымгазиевна,*** вице-президент Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, доктор философских наук, профессор (Астана, Казахстан); ***Курманалиева Айнура Дурбелиновна,*** заведующая кафедрой религиоведения и культурологии Казахского нацинального университета им. аль-Фараби, доктор философских наук, профессор (Алматы, Казахстан); ***Качеев Денис Анатольевич,*** КРУ им. А. Байтурсынова кандидат философских наук, доцент (Костанай, Казахстан); ***Сыргакбаева Акмарал Салимжановна,*** профессор Факультета философии и политологии КазНУ им.аль-Фараби, доктор философских наук, (Алматы, Казахстан); ***Досхожина Жанат Мэлсовна,*** ведущий научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, PhD (Алматы, Казахстан); ***Смирнов Андрей Вадимович,*** Первый заместитель директора Института философии РАН академик РАН, доктор философских наук (Москва, Россия); ***Лазаревич Анатолий Аркадьевич,*** директор Института философии НАН Беларуси, кандидат философских наук (Минск, Беларусь); ***Козырев Алексей Павлович,*** декан Факультета философии МГУ им.М.В. Ломоносова.кандидат философских наук, доцент (Москва, Россия); ***Кирабаев Нур Серикович,*** член-корреспондент РАН, доктор философских наук, профессор РУДН (Москва, Россия); ***Кныш Александр,*** профессор Мичиганского университета (г. Энн-Арбор, США); Мехди Санаи, советник ректора Тегеранского университета по России и Евразии, доктор политических наук (Тегеран, Иран); ***Мамедзаде Ильхам Рамиз оглу,*** директор Института философии НАН Азербайджана, доктор философских наук (г. Баку, Азербайджан); Хейл Генри, профессор Университета Дж. Вашингтона (г. Вашингтон, США); ***Шынай Бюлент,*** профессор университета Улудаг, PhD (Бурса, Турция); Шермухамедова Нигинахон Арслоновна, заведующая кафедрой «Философии и основы духовности» факультета социальных наук Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека, доктор философский наук, профессор, (Ташкент, Узбекистан); ***Фэн Юйцзянь,*** профессор, заместитель директора Института международных исследований, Фуданьский университет (г. Шанхай, Китай); ***Скарантино Лука Мария,*** доктор философии, профессор (Милан, Италия); ***Чжан Байчунь,*** заведующий кафедрой религиоведения Пекинского педагогического университета доктор философии, профессор (Пекин, Китай)

Учредитель:

Республиканское государственное предприятие на праве хохяйственного ведения
«Институт философии, политологии и религиоведения» Комитета науки
Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.
Публикуемые материалы не обязательно отражают точку зрения редакционной коллегии.
Редакция оставляет за собой право отбора качественных статей и не несет ответственности
за достоверность информации в представленных материалах.

Дизайн и верстка: ***Г. Нусипова***

Сдано в набор 17.08.2026 г. Подписано в печать 15.09.2026 г.
Тираж 130 экз. Формат 70x100$^{1}/_{16}$. Уч.изд.л. 11,25.

Отпечатано в типографии ИП «Quick Print»
г. Алматы, Алмалинский район, ул. Толе би, 113.

EDITORIAL BOARD AND EDITORIAL COUNCIL:

Chief Editor: ***Sagikyzy Ayazhan,*** Chief Researcher of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of CS MSHE RK, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Almaty, Kazakhstan).

Deputy Chief Editor: ***Nurmuratov Serik,*** Chief Researcher of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of CS MSHE RK, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Almaty, Kazakhstan).

Executive Editor: ***Nusipova Gulnar,*** Leading Researcher of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of CS MSHE RK, PhD (Almaty, Kazakhstan).

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Kurmangaliyeva Galiya, Chief Researcher of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of CS MSHE RK, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Almaty, Kazakhstan); ***Seytakhmetova Natalia,*** Chief Researcher of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of CS MSHE RK, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NAS RK (Almaty, Kazakhstan); ***Barlybaeva Gauhar,*** Chief Researcher of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of CS MSHE RK, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Almaty, Kazakhstan); ***Karipbaev Baizhol,*** KarU named after A. Buketov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Karaganda, Kazakhstan); ***Meyrbaev Bekzhan,*** Dean of the Faculty of Philosophy and Political Science of the Al-Farabi Kazakh National University, PhD, Associate Professor (Almaty, Kazakhstan); ***Kadyrzhanov Rustem,*** Chief Researcher of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of CS MSHE RK, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Almaty, Kazakhstan); ***Masalimova Aliya,*** Vice President of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Astana, Kazakhstan); ***Kurmanalieva Ainura,*** Head of the Department of Religious Studies and Cultural Studies at the Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Almaty, Kazakhstan); ***Kacheev Denis,*** Baitursynov KRU, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kostanay, Kazakhstan); ***Syrgakbaeva Akmaral,*** Professor of the Faculty of Philosophy and Political Science of the Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Philosophical Sciences, (Almaty, Kazakhstan); ***Doskhozhina Zhanat,*** Leading Researcher of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of CS MSHE RK, PhD (Almaty, Kazakhstan); ***Smirnov Andrey,*** First Deputy Director of the Institute of Philosophy of the Russian Academy of Sciences, Academician of the Russian Academy of Sciences, Doctor of Philosophical Sciences (Moscow, Russia); ***Lazarevich Anatoly,*** Director of the Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Belarus, Candidate of Philosophical Sciences (Minsk, Belarus); ***Kozyrev Alexey,*** Dean of the Faculty of Philosophy at Lomonosov Moscow State University, PhD in Philosophy, Associate Professor (Moscow, Russia); ***Kirabaev Nur,*** Corresponding Member of the RAS, Doctor of Philosophical Sciences, Professor at RUDN University (Moscow, Russia); ***Knysh Alexander,*** Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the University of Michigan (Ann Arbor, USA); ***Mehdi Sanai,*** Doctor of Political Sciences, Advisor to the Rector of Tehran University for Russia and Eurasia (Tegeran, Iran); ***Mammadzade Ilham,*** Director of the Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Azerbaijan, Doctor of Philosophical Sciences (Baku, Azerbaijan); ***Hale Henry,*** Professor of George Washington University (Washington, USA); ***Shynay Bulent,*** Professor of Uludag University, PhD (Bursa, Turkey); ***Shermukhamedova Niginahon,*** Head of the Department of Philosophy and Foundations of Spirituality, Faculty of Social Sciences, National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Tashkent, Uzbekistan); ***Feng Yujun, Professor,*** Deputy Director of the Institute of International Studies, Fudan University (Shanghai, China); Scarantino Luca Maria, PhD, Professor (Milan, Italy); ***Zhang Baichun,*** Head of the Department of Religious Studies at Beijing Normal University, Doctor of Philosophy, Professor (Beijing, China)

Founder:

Republican state enterprise on the right of economic management
«Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies»
of Committee of the Ministry of Sciences and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.
Published materials don't necessarily reflect the points of view of the editorial board.
Editorial staff reserves the right to select quality articles and is not responsible for the reliability
of information in the submissions.

Design and layout: ***G. Nussipova***

Submitted to the set on 17.08.2026. Signed in print on 15.09.2026.
Circulation of 130 copies. The format is 70x100$^{1}/_{16}$. Found.edit.page 11,25.

Printed in the printing house of IE "Quick Print"
Almaty, Almalinsky district, Tole bi st., 113.